

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ПРОБЛЕМИ  
СИСТЕМОГО ПІДХОДУ  
В ЕКОНОМІЦІ**

**ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ**

Випуск 6(74)

Частина 1



Видавничий дім  
«Гельветика»  
2019

**Головний редактор: Смерічевський Сергій Францович**, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу Національного авіаційного університету.

**Заступник головного редактора: Засанський Володимир В'ячеславович**, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії Національного авіаційного університету.

**Відповідальний секретар: Радченко Ганна Анатоліївна**, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу Національного авіаційного університету.

**Редакційна колегія:**

**Ареф'єва Олена Володимирівна**, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедрою Економіки повітряного транспорту Національного авіаційного університету.

**Дергачова Вікторія Вікторівна**, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського».

**Іващенко Алла Іванівна**, кандидат економічних наук, доцент, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана.

**Кривов'язюк Ігор Володимирович**, кандидат економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Луцького національного технічного університету.

**Окландер Михайло Анатолійович**, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу Одеського національного політехнічного університету.

**Паливода Олена Михайлівна**, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри управління та економіки водного транспорту Державного університету інфраструктури та технологій.

**Петровська Світлана Володимирівна**, кандидат економічних наук, доцент, декан факультету економіки та бізнес-адміністрування Національного авіаційного університету.

**Прохорова Вікторія Володимирівна**, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та організації діяльності суб'єктів господарювання Української інженерно-педагогічної академії.

**Сохацька Олена Миколаївна**, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного менеджменту та маркетингу Тернопільського національного економічного університету.

**Хлобистов Євген Володимирович**, доктор економічних наук, професор, професор кафедри екології Національного університету «Киево-Могилянська академія».

**Igor Britchenko**, Doctor Habil., Professor of State Higher Vocational School Memorial of Prof. Stanislaw Tarnowski, Poland.

**Vladimir Glonti**, Doctor of Economic Sciences, Professor, Dean of Faculty of Economics and Business, Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia.

Електронна сторінка видання – [www.psaе-jrnl.nau.in.ua](http://www.psaе-jrnl.nau.in.ua)

Міжнародний цифровий ідентифікатор журналу:  
<https://doi.org/10.32782/2520-2200>

Збірник наукових праць «**Проблеми системного підходу в економіці**»  
включено до переліку наукових фахових видань України  
в галузі економічних наук (Категорія «Б»)  
на підставі Наказу МОН України від 18 грудня 2018 року № 1412.

Наукове видання включено до міжнародних, закордонних,  
національних реферативних та наукометричних баз даних:  
НБУ ім. В.І. Вернадського, Index Copernicus, Google Scholar,  
CiteFactor, OAJSE, Eurasian Scientific Journal Index.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet**  
**Вченою радою Національного авіаційного університету**  
на підставі Протоколу № 10 від 19 грудня 2019 року.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації  
серія КВ № 8776, видане Державною реєстраційною службою України 24.05.2004 р.

## ЗМІСТ

**ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ****Слісєєва Л.В.**

ВПЛИВ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ..... 7

**Мостепанюк А.В.**ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОЕКТІВ  
КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ..... 12**СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО****І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ****Войнова Є.І., Нгуен Л.**МІСЦЕ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ЯК СВІТОВОГО ФІНАНСОВОГО ЦЕНТРУ  
В СУЧАСНИХ УМОВАХ..... 21**Вугар Алиев**ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВСЕМИРНОЙ ТОРГОВОЙ ОРГАНИЗАЦИИ  
ПО ТАМОЖЕННО-ТАРИФНОМУ РЕГУЛИРОВАНИЮ..... 27**Кузнєцова А.Я., Чмерук Г.Г.**

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ..... 34

**Максименко Ж.В.**ІННОВАЦІЙНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ  
ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ..... 42**Москвіна А.О., Бервено С.М.**

ІНСТИТУЦІЙНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА НЕРІВНІСТЬ ДОХОДІВ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД..... 49

**Титаренко Л.М., Буряк А.А., Ямбих Є.С.**РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ:  
СВІТОВИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ..... 56**Ткаліч Т.І.**ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ  
ТА ГОТОВНІСТЬ УКРАЇНИ ДО ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ..... 62**Шемахіна І.В.**НЕРІВНОМІРНІСТЬ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ  
НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ..... 67**ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ****НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ****Бабенко К.Є.**ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВОЇ МОДЕЛІ  
ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ..... 77**Бусарєв Д.В.**СКОРОЧЕННЯ ЕНЕРГОСПОЖИВАННЯ ЯК ЗАГРОЗА ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ  
ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ..... 82**Вараксіна О.В., Алієв А.**ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ  
ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЕКОНОМІКИ..... 88**Головко В.О.**

ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ..... 94

**Грінченко Ю.Л.**

АВІАЦІЙНА ГАЛУЗЬ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІДКРИТОЇ ЕКОНОМІКИ..... 98

<b>Гулак А.О., Казакова Н.А.</b> ДОСЛІДЖЕННЯ МАКРОФАКТОРІВ РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ РЕПРОДУКТИВНОЇ МЕДИЦИНИ В УКРАЇНІ.....	106
<b>Дриженко О.А.</b> ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОГРАМ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ІННОВАЦІЙ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ.....	113
<b>Загорянська О.Л., Сосновська Ю.Р.</b> ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ ТУРИЗМУ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ.....	122
<b>Зеркіна О.А., Булгар О.Н.</b> ВНЕШНИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ДОЛГ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ВЫПЛАТЫ.....	129
<b>Пакуліна А.А., Сазонова Е.В., Пакуліна Г.С.</b> УДОСКОНАЛЕННЯ РЕКЛАМНОЇ ПОЛІТИКИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РИНКУ НЕРУХОМОСТІ.....	135
<b>Сударкіна Л.Ю.</b> ПЕРЕДУМОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯМ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ.....	141
<b>Suprunenko Svitlana</b> THEORETICAL BACKGROUND OF THE SYSTEM APPROACH IN TAX PLANNING FOR THE PURPOSE OF REGULATION OF ECONOMY.....	149
<b>Тарабан М.В., Сібрук В.Л.</b> РОЗВИТОК АВІАЦІЙНОГО РИНКУ УКРАЇНИ.....	155
<b>Фрасинюк Т.І., Бабаченко М.В.</b> «ЛЮДСЬКИЙ ФАКТОР» У СИСТЕМНОМУ ПІДХОДІ ДО БЕЗПЕКИ СУДНОПЛАВСТВА.....	159
<b>Хаврова К.С.</b> ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА.....	164
<b>Романчукевич В.В.</b> ВИМОГИ ДО ДЕРЖАВНОЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ ТА ЇЇ ТИПОЛОГІЯ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ.....	173

## CONTENTS

**ECONOMICS AND HISTORY OF ECONOMIC IDEA****Yelisieieva Liudmyla**

THE IMPACT OF MIGRATION PROCESSES ON SOCIAL CAPITAL.....7

**Mostepaniuk Alla**ASPECTS OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY PROJECTS  
IMPLEMENTATION IN UKRAINE.....12**WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS****Voynova Eugeniya, Nguen Long**

THE UNITED KINGDOM AS A WORLD FINANCIAL CENTER IN MODERN CONDITIONS..... 21

**Vugar Aliev**

CUSTOMS AND TARIFF REGULATION ACTIVITIES OF THE WORLD TRADE ORGANIZATION.....27

**Kuznetsova Anzhela, Chmeruk Halyna**

THEORETICAL APPROACHES TO DETERMINING THE DIGITAL ECONOMY.....34

**Maksymenko Zhanna**INNOVATION OF THE NATIONAL ECONOMY  
AS A FACTOR IN THE FORMATION OF INTELLECTUAL CAPITAL..... 42**Moskvina Anastasiia, Berveno Sofiia**INSTITUTIONAL IMPACT FACTORS ON INCOME INEQUALITY:  
AN INTERNATIONAL EXPERIENCE.....49**Tytarenko Lyubov, Buriak Alona, Yambich Eugene**HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN GLOBALIZATION CONDITIONS:  
WORLD AND NATIONAL DIMENSIONS..... 56**Tkalich Tetiana**DETERMINANTS OF THE DEVELOPMENT OF THE GLOBAL ECONOMY  
AND UKRAINE'S READINESS FOR GLOBAL CHALLENGES.....62**Shemahina Iryna**UNEVENNESS OF THE NATIONAL ECONOMIES  
INNOVATIVE DEVELOPMENT UNDER GLOBALIZATION.....67**ECONOMY AND NATIONAL ECONOMY MANAGEMENT****Babenko Kristina**FEATURES OF BUILDING THE CAUSAL MODEL  
OF REGIONS ECONOMIC DEVELOPMENT.....77**Busariyev Dmytro**REDUCING ENERGY CONSUMPTION AS A THREAT TO THE ECONOMIC SECURITY  
OF THE FUEL AND ENERGY COMPLEX.....82**Varaksina Elena, Aliiev Artur**THEORETICAL-PRACTICAL APPROACH TO ANALYSIS  
OF INVESTMENT ACTIVITIES OF THE DOMESTIC ECONOMY.....88**Golovko Vladyslav**

THREATS TO THE ECONOMIC SECURITY OF THE STATE: THEORETICAL BASIS OF DEFINITION... 94

**Grinchenko Yurii**AVIATION INDUSTRY OF UKRAINE  
IN THE OPEN ECONOMIC CONDITIONS.....98**Hulak Andrii, Kazakova Nadiia**THE RESEARCH ON MACRO FACTORS  
OF REPRODUCTIVE MEDICINE DEVELOPMENT IN UKRAINE.....106

<b>Dryzhenko Oleksandr</b> INVESTMENT SUPPORT PROGRAMS OF STATE SUPPORT OF INNOVATIONS IN AGRICULTURE OF UKRAINE.....	113
<b>Zahorianska Olena, Sosnovska Yuliia</b> STATE GOVERNANCE OF REGIONAL TOURISM DEVELOPMENT: PROBLEMS AND WAYS OF SOLUTION.....	122
<b>Zerkina Oksana, Bulhar Olha</b> EXTERNAL PUBLIC DEBT: PROBLEMS AND PROSPECTS OF REPAYMENT.....	129
<b>Pakulina Alevtyna, Sazonova Ella, Pakulina Hanna</b> IMPROVEMENT OF ADVERTISING POLICY IN THE REAL ESTATE MARKET OF THE REGION.....	135
<b>Sudarkina Lyudmila</b> PREREQUISITES FOR DEVELOPING A SYSTEM OF RESOURCE CONSERVATION MANAGEMENT IN AGRICULTURE.....	141
<b>Suprunenko Svitlana</b> THEORETICAL BACKGROUND OF THE SYSTEM APPROACH IN TAX PLANNING FOR THE PURPOSE OF REGULATION OF ECONOMY.....	149
<b>Taraban Marina, Sibruk Victor</b> DEVELOPMENT OF AVIATION MARKET OF UKRAINE.....	155
<b>Frasyniuk Tatyana, Babachenko Marina</b> THE "HUMAN FACTOR" IN THE SYSTEM APPROACH TO THE SAFETY OF SHIPPING.....	159
<b>Khavrova Kateryna</b> TENDENCIES FOR THE DEVELOPMENT OF THE INTELLECTUALIZATION OF THE DOMESTIC NATIONAL ECONOMY.....	164
<b>Romanchukevich Vitalii</b> REQUIREMENTS FOR STATE FINANCIAL POLICY AND ITS TYPOLOGY IN THE CONTEXT OF ECONOMIC DEVELOPMENT.....	173

УДК 334.7:339

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-6-1>**Сліссєва Л.В.**

кандидат економічних наук, доцент,  
старший науковий співробітник  
ДУ «Інститут економіки та прогнозування  
Національної академії наук України»

**Yelisieieva Liudmyla**

Institute for Economics and Forecasting  
National Academy of Sciences of Ukraine

## ВПЛИВ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ

## THE IMPACT OF MIGRATION PROCESSES ON SOCIAL CAPITAL

У статті розглянуто характер і канали впливу міграційних процесів на різні види соціального капіталу та їх соціально-економічні ефекти. Проаналізовано взаємозалежність розвитку відкритого й закритого соціального капіталу та трудової міграції в національній економіці. З'ясовано позитивні та негативні наслідки трудової міграції для соціального капіталу сім'ї. Конкретизовано ризики деформації соціального капіталу під впливом фемінізації міграції. Виявлено зміни в ціннісних системах мігрантів та їх значення для продуктивності закритого соціального капіталу. Проаналізовано ризики для розвитку соціального капіталу в умовах відтоку людського капіталу. З'ясовано позитивні ефекти маятникової міграції для формування відкритого соціального капіталу. Досліджено динаміку та характер трудової імміграції до України, охарактеризовано економічні та соціальні ризики розмиття місцевого населення мігрантами. Особливу увагу приділено проблемі вимушеної міграції та зростанню чисельності внутрішньо переміщених осіб в Україні як наслідку деформації соціального капіталу та недостатньої консолідації суспільства. Конкретизовано вагомий вплив туристичних подорожей та вдосконалення глобальної транспортної комунікації на формування відкритого соціального капіталу та його економічне значення.

**Ключові слова:** закритий і відкритий соціальний капітал, трудова міграція, вимушена міграція, інформаційно-мережеві технології.

В статье рассмотрены характер и каналы влияния миграционных процессов на различные виды социального капитала и их социально-экономические эффекты. Проанализирована взаимозависимость развития открытого и закрытого социального капитала и трудовой миграции в национальной экономике. Выяснены положительные и отрицательные последствия трудовой миграции для социального капитала семьи. Конкретизированы риски деформации социального капитала под влиянием феминизации миграции. Выявлены изменения в ценностных системах мигрантов и их значение для производительности закрытого социального капитала. Проанализированы риски для развития социального капитала в условиях оттока человеческого капитала. Выяснены положительные эффекты маятниковой миграции для формирования открытого социального капитала. Исследованы динамика и характер трудовой иммиграции в Украину, охарактеризованы экономические и социальные риски размывания местного населения мигрантами. Особое внимание уделено проблеме вынужденной миграции и росту численности внутренне перемещенных лиц в Украине как следствием деформации социального капитала и недостаточной консолидации общества. Конкретизировано существенное влияние туристических путешествий и совершенствования глобальной транспортной коммуникации на формирование открытого социального капитала и его экономическое значение.

**Ключевые слова:** закрытый и открытый социальный капитал, трудовая миграция, вынужденная миграция, информационно-сетевые технологии.

The article notes that economists have long underestimated the role of social factors in economic development. In this regard, there was a need to develop concepts, including social capital theories that could justify mechanisms for improving the effectiveness of interaction between business entities in today's realities. The article considers the nature and channels of influence of migration processes

on different types of social capital and their socio-economic effects. The interdependence of the development of bridging and bonding social capital and labor migration in the national economy is analyzed. The positive and negative effects of labor migration on family social capital have been identified. The risks of deformation of social capital under the influence of feminization of migration are specified. Changes in migrants' value systems and their importance for the productivity of bonding social capital have been identified. The impact of labor migration on social as well as human and financial capital has been investigated. Trends in the development of labor migration and bridging social capital after the introduction of a visa-free regime with the EU are identified. The risks for the development of social capital in the context of human capital outflow are analyzed. Positive effects of pendulum migration for the formation of bridging social capital have been identified. The dynamics and nature of labor immigration to Ukraine have been investigated and the economic and social risks of blurring of the local population by migrants have been characterized. Particular attention is paid to the issue of forced migration and the increase in the number of internally displaced persons in Ukraine as a result of the deformation of social capital and insufficient consolidation of society. Changes in the social capital of Europeans under the influence of forced migration from Syria have been identified. The significant influence of tourist travels and improvement of global transport communication on the formation of bridging social capital and its economic importance are specified. It is established that in the conditions of increasing migration processes, the development of information and network technologies is able to influence social capital in the national economy.

**Key words:** bonding and bridging social capital, labor migration, forced migration, information and network technologies.

**Постановка проблеми.** Економісти тривалий час недооцінювали роль соціальних чинників в економічному розвитку. Водночас сучасний світ, у якому ми живемо, є мінливим, невизначеним і складним. За таких умов класичні економічні теорії, які не враховують соціальних чинників та розроблені за інших соціально-економічних та суспільно-політичних обставин, вже не здатні пояснити чимало наявних економічних явищ і процесів. У зв'язку з цим виникла необхідність розроблення концепцій, зокрема теорії соціального капіталу, які здатні заповнити цю лакуну, обґрунтувавши механізми підвищення ефективності взаємодії між суб'єктами господарювання в сучасних реаліях. Водночас посилення міграційних процесів останніми роками належить до найбільш гострих проблем національної економіки, які мають істотний вплив на економічні та соціальні процеси в Україні, зокрема формування соціального капіталу. У зв'язку з цим дослідження ролі міграції в розвитку соціального капіталу, що є вагомим чинником ендегенного економічного розвитку, є своєчасним та актуальним.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Теорія соціального капіталу є відносно молодю, основи якої були закладені в другій половині ХХ ст. у працях П. Бурдьє, Дж. Коулмана, Р. Патнема, Ф. Фукуями та інших науковців. Сьогодні проблема факторів розвитку соціального капіталу й детермінантів, які визначають його динаміку, є одним з актуальних напрямів інституційної економічної теорії. Окремі аспекти цієї проблеми висвітлені в працях Б. Буркінського [2], О. Гірмана [3], В. Горячука, Е. Лібанової [10], О. Ринзак [8], Л. Семів [9] та інших учених. Проте, на нашу думку, у них недостатньо роз-

крито роль міграційних процесів як чинника формування соціального капіталу в сучасних умовах.

**Метою** статті є дослідження характеру, економічних та соціальних ефектів, каналів впливу міграційних процесів на відкритий і закритий соціальний капітал у національній економіці в рамках глобальних трансформацій.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Значним глобальним трендом, що має вплив на розвиток соціального капіталу, стало посилення міграційних процесів. Вважається, що міграція є структурним елементом сучасного суспільства, розвинутої економіки, світу вільної конкуренції та громадянських свобод. Проте причини міграції та її наслідки для розвитку форм соціального капіталу є різними. Однією з найбільш поширених є трудова міграція. Рішення про трудову міграцію, як правило, приймається в інтересах та/або з наслідками для всієї сім'ї, тобто вона має суттєвий вплив на закритий соціальний капітал. Часто мотивами для трудової міграції є отримання фінансових ресурсів для освіти дітей, підвищення якості життя, збільшення соціальної безпеки сім'ї (сплата боргів, кредитів, оплата медичних послуг тощо), які мали би сприяти розбудові сімейного соціального капіталу. Проте на практиці негативний вплив на останній мають такі обставини:

- 1) сім'я залишається формально повною, проте функціонує як де-факто неповна;
- 2) відбувається «делегування» сімейних обов'язків, коли, наприклад, опіка над дітьми передається іншим особам;
- 3) відсутність члена сім'ї збільшує ймовірність розриву сімейних відносин;



4) зростає ризик поразки в процесі соціалізації та виховання дітей внаслідок несутності одного з батьків, адже часто їх роль сприймається тільки через функцію формування доходів.

Особливо небезпечною є фемінізація міграції. Е. Лібанова наголошує на тому, що іноді трудові мігранти намагаються виїхати за кордон цілою сім'єю на постійне місце проживання, проте це вдається не часто. Наприклад, статистичні дані показують, що в Польщі серед мігруючих українців, які перебувають у подружжі, тільки 20,3% виїжджають усією сім'єю [6, с. 110].

Водночас дослідження польських учених Б. Рожновські та Д. Брик доводять зміну в ціннісних системах мігрантів. Вони виявили, що перед виїздом польські респонденти дуже високо оцінювали родинні цінності та сімейний добробут (середня оцінка становить 4,6 за 5-бальною шкалою). Проте під час еміграції та після повернення важливість сімейних цінностей значно зменшилась. Водночас було визначено, що найбільшими вигодами від еміграції були фінансові (89,1% опитуваних), вивчення мови (54,5%), пізнання іншого краю (45,5%), тоді як нові контакти та професійний ріст майже не згадувалися респондентами [6, с. 112]. Більшість трудових мігрантів працювала не за фахом. На підставі вищезазначеного можемо стверджувати, що трудова міграція переважно позитивно впливає на фінансовий та часто негативно – на людський і соціальний капітали.

Відповідно до даних Українського інституту майбутнього майже 50% українських мігрантів, які перебувають у Польщі, одружені та мають дітей [11]. Якщо до 2014 р. трудова міграція в Росію мала переважно форму класичного циркулярного обміну (люди виїздили за кордон протягом нетривалого проміжку часу, потім поверталися до своїх сімей і не втрачали зв'язку з родичами), то принципово інший характер має міграція в Європу. В ЄС українці намагаються знайти стабільну роботу та отримати можливість виїзду на постійне місце проживання разом із сім'єю. Е. Лібанова відносить українську націю до мобільних націй (таку ж схильність мають естонці, литовці, поляки, чехи, на противагу угорцям і болгарам). Нині міграція багатьма українцями розглядається як так званий соціальний ліфт, можливість змінити соціальне середовище, а спрямованість на виїзд за кордон стала ознакою приналежності до окремого класу. Водночас якщо до 2013 р. в Польщу переважно їхали українці старше 45 років, то після 2014–2015 рр. майже 65% українських мігрантів ще не досягнули віку 36 років. Крім іншого, це пов'язано з досить високим рівнем молодіжного безро-

біття. У першій половині 2019 р. в національній економіці майже кожна п'ята молода людина не мала постійної роботи [1].

Після відкриття безвізу з ЄС збільшилися трудові потоки в європейські країни. Українці, вибираючи між рівноцінною низько кваліфікованою роботою вдома й за кордоном, частіше вирішують працювати в іншій країні, що, крім іншого, пов'язано з викривленим поняттям соціального іміджу. Проте варто відзначити, що українська молодь вирізняється тим, що готова будувати своє життя в Україні. Лише 7% повнолітніх українців у ході національного опитування мали намір емігрувати з України [5]. Для порівняння, в більшості держав Південно-Східної Європи бажаючих мігрувати значно більше.

У масштабі національної економіки найбільш небезпечною є еміграція освічених осіб та професіоналів, оскільки зменшується запит на реформи в національній економіці через те, що країна залишається «в руках» менш амбітних і підприємливих людей.

Проте еміграція може мати й позитивний характер для формування відкритого соціального капіталу. З огляду на спрощення умов пересування емігранти часто переміщуються між країною проживання й країною походження. Деякі ведуть економічну діяльність в обох країнах (послуги, торгівля, виробництво). Повертаючись, вони імпортують культуру, підходи й технології, набуті в інших державах. Запозичена динамічна культура поведінки часто обов'язково вступає в суперечність із моделями поведінки та способами ведення бізнесу, характерними для цих країн. Отже, створюється культурний та економічний міст, який може позитивно вплинути на формування відкритого соціального капіталу.

Водночас відбувається трудова імміграція до України. Згідно з інформацією Державної прикордонної служби 2018 р. в Україні побувало понад 27 млн. іноземців. Найбільше їх приїхало з Молдови (4,1 млн.), Білорусі (2,5 млн.), Росії (1,5 млн.), Польщі (1 млн.), Угорщини (828 тис.) та Румунії (645 тис.) [4]. Прикордонники зазначають, що очевидною є тенденція до збільшення потоку іноземців до України. З часом можуть виникнути проблеми розмиву місцевого населення мігрантами, тому що культура, цінності, релігія можуть кардинально різнитися.

Водночас на сучасному етапі вимушена міграція через військові дії (зокрема, в Сирії, Україні) переважно негативно впливає на відкритий соціальний капітал. З одного боку, історично економіка, культура США, Канади, Нової Зеландії, ПАР, Аргентини чи Чилі була збудована руками іммігрантів, проте це здійснювалося ще в умовах так званого неповного

світу та за наявності значної кількості необроблених земель. За останні роки міграційна криза в Європі, загострена переміщенням сирийців через війну, продемонструвала слабкість відкритого соціального капіталу європейців та спровокувала поширення соціального відчуження.

Натомість позитивний вплив на розвиток відкритого соціального капіталу мають подорожі. Останні стали більш доступними завдяки розвитку транспортних засобів, нових засобів комунікації, здешевлення вартості переміщення, а для України – через введення безвізового режиму з європейськими країнами. Після Другої світової війни більше ніж удвічі збільшилась кількість автомобілів. Якщо у 1960 р. на кожні 1 000 осіб налічувалися 411 автомобілів у США, 266 в Австралії, 158 у Франції, 137 у Великій Британії, то вже на початку XXI ст. такий показник становив уже 812 у США, 632 в Австралії, 576 у Франції, 515 у Великій Британії [7, с. 300]. Ще однією значною зміною в глобальній транспортній комунікації XX ст. стала поява авіаперельотів, що дало змогу більшій кількості людей подорожувати з максимально можливою швидкістю, знайомитися із соціальними нормами інших суспільств, імпортувати певні інститути в країні проживання тощо. Згідно з даними канадського дослідницького центру “Travel & Tourism Intelligence Center” до країн із найбільш подорожуючими націями належать Фінляндія, США, Швеція, Данія, Норвегія, Гонконг, Нова Зеландія, Канада, Австралія, Великобританія [13], більшість яких має високий рівень відкритого соціального капіталу.

Згідно з дослідженнями “Numbeo” проблеми з транспортом є одними з найбільших в Україні [12]. Директор Інституту демографії та соціальної політики теж переконана в тому, що «масштабне будівництво якісних і зручних доріг заважає формуванню цілісної української нації» [10]. Крім того, з радянського часу в Україні набула поширення норма не цікавитися зовнішнім світом. Цьому сприяв також низький рівень знання англійської мови українцями. За індексом

знання англійської мови у 2017–2018 рр. Україна посіла 47 позицію серед 88 держав і була віднесена до країн із середнім рівнем володіння англійської мови, що пришвидшує знайомство із соціальними нормами та традиціями інших країн і спільнот. Подорожі дають змогу усвідомити низькі показники соціально-економічного чи суспільно-політичного розвитку своєї країни та стати каталізатором змін.

Водночас комунікаційні технології кардинально змінили здатність майже кожної людини довідатися про те, як живуть інші. С. Хокінг, який є найбільш відомим фізиком після А. Ейнштейна, стверджував, що майбутній світ – це світ конфліктів, тому все ще менше людей житиме краще й довше, все більше людей про це знатимуть, бо кожен може купити смартфон і має доступ до Інтернету. Там, де низькі темпи економічного зростання, а бідність висока, усвідомлення може перерости в посилене невдоволення. Демонстраційний ефект є потужним стимулом підвищення рівня протестних настроїв населення та згуртування громадянського суспільства. Особливе значення в цьому має поява месенджерів і соціальних мереж. Прикладами такого впливу є Туніс, Єгипет, Йорданія, де соціальні мережі “Facebook”, “Twitter” і “YouTube” відіграли важливу роль в організації суспільних протестів та згуртуванні населення під час Арабської весни.

**Висновки з проведеного дослідження.** Таким чином, міграційні процеси, які особливо активізувалися після запровадження безвізового режиму з ЄС, є вагомим чинником формування відкритого й закритого капіталу. Здебільшого він зумовлює руйнування або деформацію соціального капіталу, проте за певних обставин сприяє укоріненню нових соціальних норм та поширенню моделей економічної поведінки, які є більш продуктивними щодо національної економіки. Проте вивчення цієї проблеми необхідно поглибити через дослідження особливостей впливу вимушеної міграції та імміграції на відкритий та закритий соціальний капітал в Україні.

#### Список використаних джерел:

1. Безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, типом місцевості та віковими групами у 2019 р. / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 20.11.2019).
2. Буркинський Б., Горячук В. Соціальний капітал: сутність, джерела та структура, оцінка. *Економіка України*. 2012. № 1 (614). С. 67–81.
3. Гірман О. Соціальний капітал як ресурс регіонального розвитку. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 4 (35). С. 62–69.
4. Державна прикордонна служба України. URL: <https://dpsu.gov.ua> (дата звернення: 20.11.2019).
5. Міграційні настрої населення України у квітні 2018 р. / Київський міжнародний інститут соціології. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=765&page=1> (дата звернення: 20.11.2019).

6. Міграція – виклик XXI століття / за ред. М. Земби. Люблін : Люблінський католицький університет імені Іоана Павла II, 2008. 155 с.
7. Мортімер І. Століття змін. Київ : Ранок, 2008. 448 с.
8. Ридзак О., Махонюк О. Актуальні проблеми розвитку соціального капіталу мігрантів. *Ефективна економіка*. 2014. № 5. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbuv/cgiirbis\\_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP\\_meta&C21COM=S&2\\_S21P03=FILA=&2\\_S21STR=efek\\_2014\\_5\\_84](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=efek_2014_5_84) (дата звернення: 20.11.2019).
9. Семів Л. Сучасні проблеми людського капіталу у вимірі трудової міграції та рееміграції. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2016. № 3 (119). С. 67–70.
10. Либанова Э. В 2050 году Украину будут строить китайцы и вьетнамцы. URL: <https://realist.online/article/ella-libanova-v-2050-godu-ukrainu-budut-stroit-kitajcy-i-vetnamcy> (дата звернення: 20.11.2019).
11. Як Польща бореться за українських трудових мігрантів / Український інститут майбутнього. URL: <https://www.uifuture.org/publications/news/24039-yak-polsha-boretsia-za-ukrainskykh-trudovych-migrantiv> (дата звернення: 20.11.2019).
12. NUMBEO. URL: <https://www.numbeo.com/cost-of-living> (дата звернення: 20.11.2019).
13. Travel & Tourism Intelligence Center. URL: <https://www.marketresearch.com/Travel-Tourism-Intelligence-Centre-v4033> (дата звернення: 20.11.2019).

#### References:

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2019). *Bezrobittia naseleння (za metodolohiieiu MOP) za stattiu, typom mistsevosti ta vikovymu hrupamy u 2019 r.* [Unemployment (ILO methodology) by gender, type of locality and age group in 2019]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 20 November 2019).
2. Burkynskiy B., Horiachuk V. (2012) Sotsialnyi kapital: sutnist, dzherela ta struktura, otsinka [Social capital: essence, sources and structure, valuation]. *Economy of Ukraine*, no. 1 (614), pp. 67–81.
3. Hirman O. (2017) Sotsialnyi kapital yak resurs rehionalnoho rozvytku [Social capital as a resource for regional development]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia* [Public administration and local self-government], no. 4 (35), pp. 62–69.
4. Derzhavna prykordonna sluzhba Ukrainy (2019). Available at: <https://dpsu.gov.ua> (accessed: 20 November 2019).
5. Kyivskiy mizhnarodnyi instytut sotsiologii (2018). *Mihratsiini nastroi naseleння Ukrainy u kvitni 2018 r.* [Migration sentiment of the Ukrainian population in April 2018]. Available at: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=765&page=1> (accessed 20 November 2019).
6. Ziemba M. (ed.) (2008). *Mihratsiia – vyklyk XXI stolittia* [Migration is a challenge of the 21st century]. Lublin : Lublinskyy katolytskyi universytet imeni Iohana Pavla II (in Ukrainian).
7. Mortimer I. (2008). *Stolittia zmin* [A century of change]. Kyiv : Ranok (in Ukrainian).
8. Rydzak O., Makhoniuk O. (2014). Aktualni problemy rozvytku sotsialnoho kapitalu mihrantiv [Actual problems of social capital development of migrants.]. *Efektivna ekonomika* [An efficient economy], no. 5. Available at: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbuv/cgiirbis\\_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP\\_meta&C21COM=S&2\\_S21P03=FILA=&2\\_S21STR=efek\\_2014\\_5\\_84](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=efek_2014_5_84) (accessed: 20 November 2019).
9. Semiv L. (2016). Suchasni problemy liudskoho kapitalu u vymiri trudovoi mihratsii ta reemihratsii [Current problems of human capital in the dimension of labor migration and re-emigration.]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy* [Socio-economic problems of the modern period of Ukraine], no. 3 (119), pp. 67–70.
10. Lybanova E. *V 2050 hodu Ukraynu budut stroyt kytaitse y vetnamtsy* [In 2050 Ukraine will be built by Chinese and Vietnamese]. Available at: <https://realist.online/article/ella-libanova-v-2050-godu-ukrainu-budut-stroit-kitajcy-i-vetnamcy> (accessed: 20 November 2019).
11. Ukrainskyi instytut maibutnoho (2019). *Iak Polshcha boretsia za ukrainskykh trudovykh mihrantiv* [How Poland fights for Ukrainian migrant workers]. Available at: <https://www.uifuture.org/publications/news/24039-yak-polsha-boretsia-za-ukrainskykh-trudovych-migrantiv> (accessed: 20 November 2019).
12. NUMBEO. Available at: <https://www.numbeo.com/cost-of-living> (accessed: 20 November 2019).
13. Travel & Tourism Intelligence Center. Available at: <https://www.marketresearch.com/Travel-Tourism-Intelligence-Centre-v4033> (accessed: 20 November 2019).

**Мостепанюк А.В.**кандидат економічних наук, докторант  
Київського національного університету імені Тараса Шевченка**Mostepaniuk Alla**

Taras Shevchenko National University of Kyiv

**ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОЕКТІВ  
КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ****ASPECTS OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY PROJECTS  
IMPLEMENTATION IN UKRAINE**

Дослідження присвячено визначенню особливостей впровадження проектів корпоративної соціальної відповідальності в Україні. Проаналізовано офіційні нефінансові звіти компаній та визначено основні показники соціальної відповідальності бізнесу та заходи, спрямовані на задоволення потреб зацікавлених сторін. Виявлено особливості, пріоритетні напрями реалізації соціальної відповідальності бізнесу та запропоновано підхід до обчислення індексу комплексності соціальної діяльності бізнесу відповідно до рівня охоплення проектів, що спрямовані на захист та розвиток основних груп зацікавлених сторін. Крім того, доведено, що є обернено пропорційна залежність між соціальними витратами (у формі частки чистого прибутку) та чистим прибутком, тобто чим вищий чистий прибуток, тим нижчим є відсоток соціальних витрат. Обґрунтовано необхідність запровадження єдиної системи та форми соціального звітування підприємств, що є вкрай потрібним для подальшого вивчення практик реалізації корпоративної соціальної відповідальності в Україні та аналізу ефективності таких практик.

**Ключові слова:** корпоративна соціальна відповідальність, людський капітал, довкілля, благодійність, соціальна відповідальність бізнесу, індекс комплексності.

Исследование посвящено определению особенностей реализации проектов корпоративной социальной ответственности в Украине. Проанализированы официальные нефинансовые отчеты компаний и определены основные показатели социальной ответственности бизнеса и мероприятия, направленные на удовлетворение потребностей заинтересованных сторон. Выявлены особенности, приоритетные направления реализации социальной ответственности бизнеса и предложен подход к вычислению индекса комплексности социальной деятельности бизнеса в соответствии с уровнем охвата проектов, направленных на защиту и развитие основных групп заинтересованных сторон. Кроме того, доказано, что существует обратно пропорциональная зависимость между социальными издержками (в форме доли чистой прибыли) и чистой прибылью, то есть чем выше чистая прибыль, тем ниже процент социальных издержек. Аргументирована необходимость введения единой системы и формы социальной отчетности предприятий, что является крайне важным для дальнейшего изучения практик реализации корпоративной социальной ответственности в Украине и анализа эффективности таких практик.

**Ключевые слова:** корпоративная социальная ответственность, человеческий капитал, окружающая среда, благотворительность, социальная ответственность бизнеса, индекс комплексности.

The study is dedicated to identify the aspects of corporate social responsibility projects implementation in Ukraine. The official non-financial reports of the companies were analysed and the main indicators of corporate social responsibility and activities aimed at meeting the needs of stakeholders were identified. The study was conducted for eight companies, performing in service sector namely: UkrSotsbank, Platinum Bank, KPMG Ukraine, Ernst & Young Ukraine, BDO Ukraine, Kyivstar, Volia, Vidi Group. As the result of the critical review of official publications, key features and national priorities of corporate social responsibility realization are revealed. Thus, the majority of companies implemented social projects in the areas of environment protection and social development. At the same time, only one company reported on following the principles of responsible marketing, and only one company takes into account the social behaviour of a company while selecting the business partners for cooperation. Moreover, two out of eight companies reported on doing the survey on the level of consumers' satisfaction, while others concentrate on improving the quality of goods and services in order to increase the level of consumers' satisfaction. Unexpectedly, the new principle of corporate social responsibility was

found among the realized social activities, namely: participating in the legal norms development, which is not common. Additionally, the new approach to assessment the index of complexity of corporate social activity based on the coverage level of projects aimed at protection and development of the main groups of stakeholders is proposed. At the same time, as the result of the study, the existence of an inversely proportional relationship between social expenditures (in the form of a share of net profit) and net profit is proved, meaning: the higher the net profit, the lower the percentage of social expenditures. Moreover, the necessity of introducing a unified system and form of corporate social reporting is evidenced, which is essential for further study of corporate social responsibility implementation practices in Ukraine and analysis of the effectiveness of such practices.

**Key words:** corporate social responsibility, human capital, environment, charity, business social responsibility, complexity index.

**Постановка проблеми.** Концепція корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) нині є основною стратегією ведення бізнесу у країнах із розвинутою економікою та продовжує набувати актуальності та розповсюджуватися серед компаній, які функціонують у ринках, що розвиваються. Необхідність соціальної відповідальності бізнесу викликана постійно зростаючими вимогами суспільства до бізнесу, нездатністю державного сектору у повному обсязі задовільнити соціальні потреби населення та безповоротністю негативного впливу функціонування приватного сектору на стан довкілля. У компаніях, які наслідують принципи соціальної відповідальності, є більш привабливими для споживачів та інвесторів, що сприяє підвищенню фінансової ефективності таких соціально орієнтованих компаній. Тому для розуміння специфіки застосування принципів соціальної відповідальності в Україні, пріоритетності сфер соціальної діяльності бізнесу, рівня залученості компаній у вирішенні нагальних соціальних проблем необхідно вивчити офіційні публікації щодо фактичної участі бізнесу у соціальних проектах та інших заходах, спрямованих на покращення рівня добробуту усіх зацікавлених сторін.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Дослідженню сутності та основних принципів реалізації проектів корпоративної соціальної відповідальності присвячені публікації А. Керрола [1], Х.Р. Гальчак [2], Організації економічного співробітництва та розвитку [3], Глобального договору Організації Об'єднаних Націй [4] та Міжнародного стандарту ISO 26000 [5]. Крім того, праці В.Д. Базилевича [6], Д.О. Баюри [7], В.В. Вірченка [6], З.І. Галушко [8], Н.І. Гражевської [6], А.М. Колота [9], В.В. Ровенської [10] та С.М. Фірсової [11] містять наукові напрацювання щодо впливу соціальної відповідальності бізнесу на добробут населення та фінансові результати підприємства, підходів до визначення ефективності КСВ та розвитку соціальної відповідальності в Україні. Проте проблема визначення фактичних особливостей та пріоритетних сфер застосування принципів КСВ в Україні залиша-

ється мало вивченою, що пов'язано з відсутністю єдиної системи звітування щодо участі бізнесу у соціальних проектах.

**Метою** статті є визначення особливостей запровадження принципів КСВ та комплексності соціальної діяльності компаній в Україні шляхом аналізу офіційних нефінансових звітів щодо КСВ.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Нині загальноприйнятою та універсальною системою нефінансового звітування є «Глобальна ініціатива зі звітності» (Global Reporting Initiative) [12], яка була започаткована у 2000 році та містить основні стандарти звітування. Нині більше 14 тисяч організацій підготували звіти та розмістили їх на платформі організації, серед яких лише 22 українські компанії (первинний та вторинний сектори економіки – 14 компаній, третинний – 8 компаній). Тому задля визначення особливостей соціальної відповідальності бізнесу в Україні здійснено аналіз офіційних звітів компаній третинного сектору економіки, розміщених у базі «Глобальної ініціативи зі звітності». Це дослідження проведене відповідно до таких етапів: 1) аналіз ключових показників та заходів КСВ, 2) обчислення індексу комплексності соціальної відповідальності компаній, 3) вивчення залежності між рівнем чистого прибутку компанії та її участі у благодійних проектах.

Тому відповідно до офіційних нефінансових звітів компаній основні соціально спрямовані заходи можуть бути класифіковані таким чином:

*«Укрсоцбанк» (фінансова організація):*

- навчання 2215 працівників компанії (54% усіх працівників);
- зменшення споживання електроенергії;
- збір 6000 кг макулатури та передача її на переробку;
- проведення заходів щодо запобігання корупції;
- зменшення викидів CO<sub>2</sub> на 560 тон;
- інвестування у об'єкти інфраструктури;
- участь у благодійних проектах (1,3 млн. грн.) [13].

*«Платинум банк» (фінансова організація):*

- працевлаштування людей з особливими потребами;
- навчання 2500 працівників (витрати на тренінги: 1307 тис. грн.);
- зменшення використання паперу та електроенергії, перехід на електронний документообіг, збір макулатури (3460 кг) та пластику (450 кг) та передача їх на переробку;
- витрати на благодійність: 172 тис. грн. та 1388 годин волонтерської роботи працівників;
- облаштування приміщень відповідно до вимог людей з особливими потребами;
- проведення онлайн опитування з метою виявлення рівня задоволення потреб споживачів;
- навчання щодо фінансової грамотності 8523 дітей;
- фінансування оснащення комп'ютерних класів у 12 школах;
- фінансова допомога на розвиток інфраструктури;
- проведення тренінгів щодо боротьби та недопущення проявів корупції;
- здійснення соціальних інвестицій на суму 1215 тис. грн.;
- впровадження відповідального маркетингу (примітка: у 2012 році компанія заплатила штраф за ненадання повної інформації щодо послуги обсягом 50 тис. грн.) [14].

*«Ernst & Young Україна» (аудиторська компанія):*

- навчання працівників (42 години/працівник);
- забезпечення медичного страхування;
- зменшення використання паперу на 12% та електроенергії на 3%;
- зменшення емісії CO<sub>2</sub> на 21%;
- участь у волонтерських проектах (10000 годин волонтерської роботи);
- співпраця з благодійними організаціями;
- участь у розробці та обговоренні законопроектів;
- надання освітніх програм для молоді (11 000 громадян);
- соціальні інвестиції обсягом 2275 тис. грн. [15].

*«KPMG Україна» (аудиторська компанія):*

- навчання персоналу компанії (34 000 годин за рік);
- зменшення споживання електроенергії на 1,5%;
- організація збору використаних батарейок, утилізація 3370 кг паперу;
- участь у акціях з озеленення;
- зменшення викиду CO<sub>2</sub> шляхом широкого використання відеоконференцій замість відряджень;
- надання фінансової та організаційної підтримки проекту ГО «Вікімедія Україна» «Вікі любить Землю», «Фонду підтримки молодіжного та олімпійського плавання», Ботанічному

саду, надання благодійної фінансової допомоги за рахунок коштів, зібраних у рамках проєктів: Благодійний аукціон домашньої випічки до Дня святого Миколая, Благодійний аукціон до Дня святого Валентина, Благодійний марафон «Пробіг під каштанами»;

- фінансування навчання кращих студентів;
- проведення заходів щодо боротьби з корупцією;
- співпраця переважно з соціально відповідальними компаніями [16].

*«BDO Україна» (аудиторська компанія):*

- навчання та підвищення рівня безпеки та охорони здоров'я персоналу;
- зменшення використання електроенергії та води співробітниками, переважне використання місцевих постачальників води, застосування енергозберігаючих приладів та засобів, використання екологічних матеріалів у роботі;
- участь у національній кампанії «Go Green»;
- співпраця з дитячим благодійним фондом «Дорога в життя», надання фінансової допомоги дитячому будинку для дітей-сиріт;
- фінансування стипендіальної програми для кращих студентів;
- участь у розробці та обговоренні законопроектів;
- проведення заходів щодо боротьби з корупцією [17].

*Київстар (телекомунікаційна компанія):*

- перехід на нове обладнання, що споживає значно менше електроенергії;
- перехід на електронний документообіг;
- участь працівників у проєктах з озеленення (висаджено 21 тис саджанців дерев);
- надання фінансової допомоги інтернатам та дитячим будинкам на суму 750 тис. грн.;
- проведення тренінгів та екскурсій для дітей;
- надання доступу до Інтернет понад 200 навчальним закладам;
- фінансування ремонту та оснащення 12 дитячих закладів [18].

*«Воля» (телекомунікаційна компанія):*

- навчання 241 працівника, 91 керівника та 257 нових співробітників;
- підвищення рівня безпеки та охорони здоров'я на робочому місці;
- проведення утилізації абонентського обладнання та передача його складових на вторинну переробку (витрачено 150 тис. грн. на рік);
- збір макулатури;
- надання фінансової підтримки «Волонтерському руху Буковини»;
- передання комп'ютерної техніки й засобів зв'язку військовим частинам;
- співпраця з благодійними фондами;
- проведення стажування понад 100 осіб;

- організація благодійних переглядів кіно у госпіталах, де перебували поранені в зоні «Антитерористичної операції»;

- надання фінансової допомоги Національній дефлімпійській збірній України на XVIII зимових Дефлімпійських іграх та Міжнародному турніру зі спортивної гімнастики «Кубок Нації»;

- проведення заходів щодо боротьби з корупцією;

- участь у розробці та обговоренні законопроектів [19].

*«Віді Груп» (логістична компанія):*

- навчання персоналу стандартам ISO;

- покращення умов праці та безпеки на робочому місці;

- зменшення споживання паперу на 35%;

- перехід на електронний документообіг;

- збір макулатури на переробку;

- висаджування саджанців дерев;

- фінансування ремонту і реконструкції дитячих спортивних шкіл, освітніх проектів;

- вивчення потреб та рівня задоволення споживачів;

- працевлаштування людей з особливими потребами;

- співпраця з університетами та школами;

- фінансування будівництва храму;

- фінансування та проведення розважальних заходів для місцевої громади;

- фінансування облаштування регульованого пішохідного переходу, критої зупинки громадського транспорту, асфальтування частин вулиць, благоустрій території в охоронній зоні проходження ліній електропередач;

- надання фінансової підтримки закладам освіти;

- участь у розробленні та обговоренні законопроектів [20].

Отже, дослідження звітів компаній щодо соціальної відповідальності дає змогу провести групування заходів у три групи: 1) заходи, спрямовані на розвиток працівників; 2) заходи щодо збереження довкілля та 3) заходи, спрямовані на соціальний розвиток.

Крім того, слід зазначити, що серед усіх компаній лише «Платинум банк» зазначив, що слідування принципам відповідального маркетингу є проявом КСВ. Такі дії викликані сплатою штрафу банком за ненадання повної інформації щодо послуг у минулому. У цьому контексті слід зазначити, що у 2017 році Національний Банк України визнав «Платинум банк» неплатоспроможним та згодом банк був ліквідований. Ця ситуація підтверджує фундаментальне значення економічної ефективності як основи соціальної відповідальності бізнесу [1; 3].

Водночас лише «KPMG Україна» виокремила бізнес-партнерів як об'єкт соціальної відпові-

дальності, яка проявляється під час вибору компаній для співпраці, тобто перевага надається соціально-орієнтованим компаніям. Також слід зазначити, що «участь бізнесу у розробленні та обговоренні законопроектів» не належить до переліку основних принципів КСВ, який, як правило, містить принцип «запобігання зловживання недосконалістю нормативно-правового забезпечення» та зазначений у публікаціях Організації економічного співробітництва та розвитку [3], проте В.В. Ровенська та ін. визначили «роботу в асоціаціях над законодавчими ініціативами» як складник зовнішньої корпоративної стратегії соціальної відповідальності [10].

Щодо задоволення потреб та очікувань споживачів як напряму КСВ, що спрямований на побудову довірчих відносин та акумулювання соціального капіталу [5; 6], слід зазначити, що лише дві компанії («Платинум Банк» та «Віді Груп») проводять дослідження рівня задоволення споживачів та діють відповідно до їхніх вимог, проте інші компанії прагнуть задовольнити очікування споживачів шляхом покращення якості продукції та послуг. У цьому контексті слід зазначити, що за наявності такої множинності форм реалізації КСВ процес визначення ефективності соціальної діяльності бізнесу є вкрай складним та потребує додаткових методів та універсальної форми звітності.

З метою досягнення поставленої мети запропоновано підхід до визначення індексу комплексності (ІК) корпоративної соціальної відповідальності. Термін «комплексність» визначається як «охоплення групи предметів, явищ, дій, властивостей» [21]. У контексті цього дослідження «індекс комплексності КСВ» вказує на рівень охоплення бізнесом основних заходів соціальної поведінки бізнесу. Тому проведений аналіз офіційних звітів дав змогу виокремити три групи та десять елементів КСВ, а саме:

- 1) спрямовані на розвиток працівників (людський капітал): навчання персоналу (I), безпека та охорона здоров'я на робочому місці (II);

- 2) спрямовані на захист довкілля (екологія): зменшення споживання енергії (III), переробка матеріалів (IV) та зменшення рівня забруднення (V);

- 3) спрямовані на розвиток суспільства (громади): благодійність/волонтерство (VI), освітні, спортивні та культурні заходи для громади (VII), розвиток інфраструктури (VIII), боротьба з корупцією (IX) та участь у розробці та обговоренні законопроектів (X).

З урахуванням цього групування та інформації, представленій у звітах, показник кожного з десяти елементів КСВ приймає значення «1» (якщо звіт компанії містить інформацію щодо здійснення таких заходів) або «0» (якщо інфор-

мація про такі заходи відсутня), запропонований ІК КСВ визначається за формулою:

$$IK = \frac{\Phi_{ЛК}}{П_{ЛК}} + \frac{\Phi_{ЕК}}{П_{ЕК}} + \frac{\Phi_{ГР}}{П_{ГР}}, \quad (1)$$

де ІК – індекс комплексності КСВ,  $\Phi_{ЛК}$  – кількість фактичних заходів щодо розвитку людського капіталу,  $П_{ЛК}$  – кількість потенційних заходів щодо розвитку людського капіталу ( $П_{ЛК}=2$ ),  $\Phi_{ЕК}$  – кількість фактичних заходів щодо екологічного захисту,  $П_{ЕК}$  – кількість потенційних заходів щодо екологічного захисту ( $П_{ЕК}=3$ ),  $\Phi_{ГР}$  – кількість фактичних заходів щодо розвитку громади,  $П_{ГР}$  – кількість потенційних заходів щодо розвитку громади ( $П_{ГР}=5$ ). ІК КСВ може приймати значення у межах від 0 (відсутність заходів КСВ) до 3 (максимальний рівень залучення бізнесу до вирішення соціальних проблем).

Дані, наведені у табл. 1, вказують на нерівномірний розподіл соціальних проектів серед основних груп, а саме: для компаній «Укрсоцбанк», «KPMG Україна» та «Київстар» проекти спрямовані на розвиток громади та захист

довкілля є пріоритетними, водночас для компанії «Платинум Банк», «Віді Груп» та «Воля» першочерговими є екологічні проекти. Інформація щодо обрахованих індексів подана на рис. 1, відповідно до якого, найбільш комплексними у своїй соціальній діяльності є «BDO Україна» з показником на рівні 2,47 (максимально можливий рівень – 3) та «Ernst & Young Україна» – 2,27, найнижчий рівень охоплення проектів КСВ мають «Київстар» та «Платинум Банк».

Крім того, у цьому контексті слід проаналізувати рівень участі бізнесу у соціальних проектах, який визначається як відношення обсягу коштів, витрачених на благодійність, до обсягу чистого прибутку. Відповідно до рис. 2, максимальна частка чистого прибутку спрямована на благодійність компанією «Платинум Банк» та становить 20%, водночас найнижча частка прибутку на рівні 0,02% була спрямована на благодійність компанією «Київстар». Слід зазначити, що усі розрахунки проводяться виключно на основі даних, наведених у офіційних звітах компаній, та характеризують окремі сфери застосування принципів КСВ.

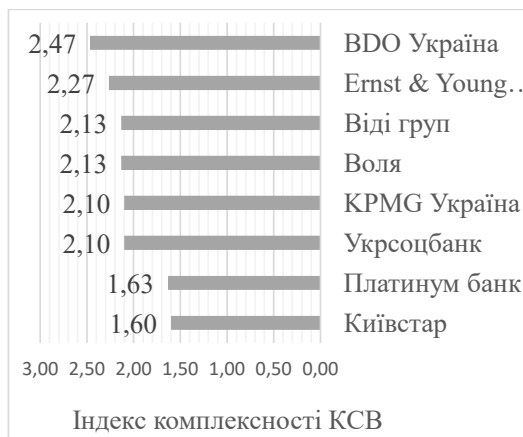


Рис. 1. Індекс комплексності КСВ

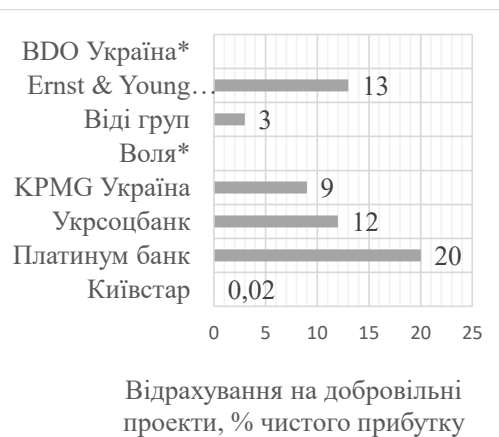


Рис. 2. Обсяг відрахувань на благодійність як частка чистого прибутку

\* дані відсутні

Джерело: розроблено автором на основі [13–20]

Таблиця 1

Кількість фактичних заходів соціального спрямування, 2010–2016 рр.

	Людський капітал	Екологія	Громада
Укрсоцбанк	1	3	3
Платинум Банк	1	1	4
Ernst & Young Україна	2	2	3
KPMG Україна	1	3	3
BDO Україна	2	2	4
Київстар	0	3	3
Воля	2	1	4
Віді Груп	2	1	4

Джерело: розроблено автором на основі [13–20]



З метою дослідження основних характеристик застосування принципів КСВ в Україні необхідно проаналізувати взаємозв'язок між обсягом відрахувань на благодійність та обсягом чистого прибутку компанії. Відповідно до даних (рис. 3), є обернено пропорційна залежність між соціальними витратами (у формі частки чистого прибутку) та чистим прибутком, тобто чим вищий чистий прибуток, тим нижчий відсоток соціальних витрат. Компанія «Київстар» звітує про чистий прибуток на рівні 3410 млн. грн., інвестуючи лише 0,02% на соціальний розвиток, «Укрсоцбанк» та «Ernst & Young Україна», маючи прибуток на рівні 11 млн. грн. та 17,6 млн. грн. відповідно, інвестували 12% та 13% від чистого прибутку.

**Висновки.** Отже, проведений аналіз офіційних нефінансових звітів щодо корпоративної соціальної відповідальності дав змогу виокремити такі особливості впровадження КСВ в Україні:

- лише одна компанія вказала, що слідування принципам відповідального маркетингу є проявом КСВ;

- лише одна компанія розглядає бізнес-партнерів як окремий об'єкт соціальної відповідальності, що проявляється у наданні переваги соціально-орієнтованим компаніям під час вибору партнерів для співпраці;

- лише дві компанії проводять дослідження рівня задоволення споживачів та діють відповідно до їхніх вимог, проте інші компанії прагнуть задовольнити очікування споживачів шляхом покращення якості продукції та послуг;

- «участь бізнесу у розробленні та обговоренні законопроектів» не належить до переліку основних принципів КСВ, запропонованого вченими та міжнародними організаціями, проте визначається приватними компаніями.

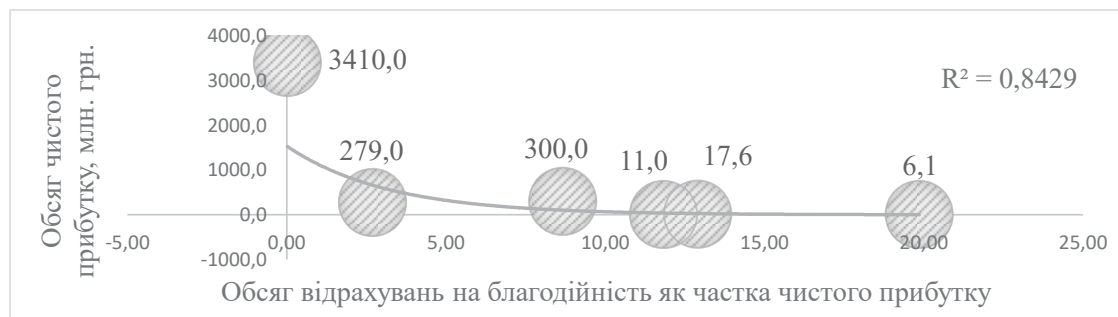
З метою визначення рівня комплексності КСВ усі соціально орієнтовані заходи були згруповані таким чином: 1) спрямовані на розвиток працівників (людський капітал): навчання

персоналу, безпека та охорона здоров'я на робочому місці; 2) спрямовані на захист довкілля (екологія): зменшення споживання енергії, переробка матеріалів та зменшення рівня забруднення; 3) спрямовані на розвиток суспільства (громади): благодійність/волонтерство, освітні, спортивні та культурні заходи для громади, розвиток інфраструктури, боротьба з корупцією, участь у розробленні та обговоренні законопроектів.

Отримані результати щодо впровадження принципів КСВ в Україні вказують на нерівномірний розподіл соціальних проектів серед основних груп, а саме: для компаній «Укрсоцбанк», «KPMG Україна» та «Київстар» проекти, спрямовані на розвиток громади та захист довкілля, є пріоритетними, водночас для компаній «Платинум Банк», «Віді Груп» та «Воля» першочерговими є екологічні проекти.

Крім того, запропоновано підхід до визначення індексу комплексності (ІК) КСВ, який вказує на рівень охоплення бізнесом основних заходів соціальної поведінки бізнесу. Відповідно до визначених ІК КСВ, найбільш комплексними у своїй соціальній діяльності є «BDO Україна» з показником на рівні 2,47 (максимально можливий рівень – 3) та «Ernst & Young Україна» – 2,27, найнижчий рівень охоплення проектів КСВ мають «Київстар» та «Платинум Банк».

Водночас рівень участі бізнесу у вирішенні соціальних проблем, який визначається як відношення обсягу коштів, спрямованих на благодійні проекти до обсягу чистого прибутку, показує, що «Платинум Банк» має найвищий рівень участі (20% чистого прибутку інвестовано у соціальні проекти), найнижчий рівень участі має «Київстар» (0,02% чистого прибутку). Водночас доведено існування обернено пропорційної залежності між соціальними витратами (у формі частки чистого прибутку) та чистим прибутком, тобто чим вищий чистий прибуток, тим нижчим є відсоток соціальних витрат.



**Рис. 3. Взаємозв'язок між обсягом відрахувань на благодійність та обсягом чистого прибутку бізнесу**

Джерело: розроблено автором на основі [13–20]

## Список використаних джерел:

1. Carroll A.B. Carroll's pyramid of CSR: taking another look. *International Journal of Corporate Social Responsibility*. 2016. № 1. С. 1–8.
2. Гальчак Х.Р. Забезпечення сталого розвитку підприємства як основа формування соціальної відповідальності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 847. С. 69–74.
3. The OECD Guidelines for Multinational Enterprises. / Organisation for Economic Co-operation and Development. 2012. URL: <http://www.oecd.org/daf/inv/mne/48004323.pdf> (дата звернення: 2.12.2019).
4. Principles. / UN Global Compact. URL: <https://www.unglobalcompact.org/what-is-gc/mission/principles> (дата звернення: 2.12.2019).
5. Practical overview of the linkages between ISO 26000:2010, Guidance on social responsibility and OECD Guidelines for Multinational Enterprises. 2017. URL: [http://iso26000.info/wp-content/uploads/2017/02/ISO-26000\\_and\\_OECD\\_Guidelines\\_MNE\\_PPO\\_v1.pdf](http://iso26000.info/wp-content/uploads/2017/02/ISO-26000_and_OECD_Guidelines_MNE_PPO_v1.pdf) (дата звернення: 2.12.2019).
6. Bazylevych V.D., Grazhevskya N.I., Mostepaniuk A.V., Virchenko V.V. Accumulation of social capital as a positive externality of corporate social responsibility development in transition economies. *Scientific Bulletin of National Mining University*. 2019. № 1. P. 132–139.
7. Баюра Д.О. Формування систем корпоративного управління на засадах соціальної відповідальності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. № 10 (151). С. 18–22.
8. Галушка З.І. Вплив соціальних інновацій на модернізацію економічних відносин. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2019. № 2 (203). С. 6–11.
9. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку : монографія / А.М. Колот, О.А. Грішнова, О.Г. Брінцева [та ін.]; за ред. А.М. Колота. Київ : КНЕУ, 2012. 501 с.
10. Ровенська В.В., Кошова В.Ю., Вержбицький М.І. Корпоративна соціальна відповідальність як складник стратегії розвитку бізнесу на вітчизняних підприємствах. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. № 5(73). С. 117–122. DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-5-18>
11. Фірсова С.М. Соціальна відповідальність бізнесу в Україні: маркетинговий аспект. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2011. № 121–122. С. 73–76.
12. Database. / Global Reporting Initiative. URL: <https://database.globalreporting.org/> (дата звернення: 8.12.2019).
13. Нефінансовий звіт Укрсоцбанку 2016. / Укрсоцбанк. URL: <https://sdd-pdf.s3.amazonaws.com/report-pdfs/2017/7959f3e2ecc1fe9d8928dbf83a725cd3.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAJZQ4KYD2D35QKCD&Expires=1575706126&Signature=euAoTwQzLrJT4%2BpXerDxrvYhayQ%3D> (дата звернення: 4.12.2019).
14. Отчет по устойчивому развитию 2012. / Platinum Bank. URL: <https://sdd-pdf.s3.amazonaws.com/report-pdfs/2013/2d4c767ea58802f14522de2206f73409.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAJZQ4KYD2D35QKCD&Expires=1575724329&Signature=G7JMdRP%2FFGp1Du9zluzEurWhHGE%3D> (дата звернення: 4.12.2019).
15. EY Ukraine sustainability report 2015–2016. / Ernst & Young. URL: <https://sdd-pdf.s3.amazonaws.com/report-pdfs/2017/fa760a768deb5216a01bb72a87f59f2c.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAJZQ4KYD2D35QKCD&Expires=1575713337&Signature=7sUP8cyHGqyJcAYpYbYSjtHkucY%3D> (дата звернення: 4.12.2019).
16. Соціальний звіт КПМГ в Україні за 2013 рік. / КПМГ. URL: <https://sdd-pdf.s3.amazonaws.com/report-pdfs/2014/aef8ce26368176d6dd23070cfaad92a8.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAJZQ4KYD2D35QKCD&Expires=1575748933&Signature=niWsnfGvSDo1GcPok3IBZBtmkJw%3D> (дата звернення: 4.12.2019).
17. Звіт про корпоративну соціальну відповідальність BDO, 2011 рік. / BDO. URL: <https://sdd-pdf.s3.amazonaws.com/report-pdfs/2012/c1f3398e68cf0d481f5d56e302f33e00.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAJZQ4KYD2D35QKCD&Expires=1575748918&Signature=8QwrmADgalKJly5ZFBnoKUsfVns%3D> (дата звернення: 4.12.2019).
18. Соціальний звіт 2012. / Київстар. URL: <https://sdd-pdf.s3.amazonaws.com/report-pdfs/2013/9e5ab1508bb83d47142518a05a0e35c6.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAJZQ4KYD2D35QKCD&Expires=1575748953&Signature=jTiA5qtMmEU7koBEocNkuPSXSig%3D> (дата звернення: 4.12.2019).
19. Нефінансовий звіт компанії Воля, 2015. / Воля. URL: <https://sdd-pdf.s3.amazonaws.com/report-pdfs/2016/256cebd60875191fa6aa8cff0bfd0406.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAJZQ4KYD2D35QKCD&Expires=1576011709&Signature=VZc5leeDmw8OVzYtaY0sDq3F7Mo%3D> (дата звернення: 4.12.2019).
20. Соціальний звіт 2005 – 2010. / Віді Груп. URL: <https://sdd-pdf.s3.amazonaws.com/report-pdfs/2011/0f0713190f50e3f7d2ae0e5ffdb024f9.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAJZQ4KYD2D35QKCD&Expires=1575748979&Signature=H%2FkS6ZV%2BfdNs75yfg%2BwBQwavGxo%3D> (дата звернення: 4.12.2019).
21. Осовська Г.В., Юшкевич О.О., Завадський Й.С. Економічний словник. Київ: Кондор, 2007. 358 с.

## References:

1. Carroll A. B. (2016) Carroll's pyramid of CSR: taking another look. *International Journal of Corporate Social Responsibility*, vol. 1, pp. 1–8.
2. Gal`chak X. R. (2016) Zabezpechennya stalogo rozvy`tku pidpry`yemstva yak osnova formuvannya social`noyi vidpovidal`nosti [Ensuring the sustainable development of the enterprise as a basis for the formation of social responsibility]. *Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic»*, vol. 847, pp. 69–74.
3. Organisation for Economic Co-operation and Development (2012) *The OECD Guidelines for Multinational Enterprises*. Available at: <http://www.oecd.org/daf/inv/mne/48004323.pdf> (accessed 2 December 2019).
4. UN Global Compact. *Principles*. Available at: <https://www.unglobalcompact.org/what-is-gc/mision/principles> (accessed 2 December 2019).
5. Practical overview of the linkages between ISO 26000:2010, Guidance on social responsibility and OECD Guidelines for Multinational Enterprises (2017) Available at: [http://iso26000.info/wp-content/uploads/2017/02/ISO-26000\\_and\\_OECD\\_Guidelines\\_MNE\\_PPO\\_v1.pdf](http://iso26000.info/wp-content/uploads/2017/02/ISO-26000_and_OECD_Guidelines_MNE_PPO_v1.pdf) (accessed 2 December 2019).
6. Bazylevych V. D., Grazhevskā N. Ī., Mostepaniuk A. V., Virchenko V. V. (2019) Accumulation of social capital as a positive externality of corporate social responsibility development in transition economies. *Scientific Bulletin of National Mining University*, vol. 1, pp. 132–139.
7. Bayura D. O. (2013) Formuvannya sy`stem korporaty`vnogo upravlinnya na zasadax social`noyi vidpovidal`nosti [Formation of corporate governance systems based on social responsibility]. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv*, vol. 10 (151), pp. 18–22.
8. Galushka Z. I. (2019) Vply`v social`ny`x innovacij na modernizaciyu ekonomichny`x vidnosy`n [The impact of social innovation on the modernization of economic relations]. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv*, vol. 2 (203), pp. 6–11.
9. Kolot A.M., Hrishnova O.A., Brintseva O. H., Herasymenko O. O., Danylenko O.A., Dumans'ka V.P., Il'nits'ka O.I., Il'nits'kyy Ya.V., Motorna I.I., Petrova I.L., Petyukh V. M., Tsymbalyuk S.O., Shevchenko L.S. (2012) *Sotsial'na vidpovidal'nist': teoriya i praktyka rozvytku: monohrafiya* [Social responsibility: theory and practice of development: monograph]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
10. Rovens'ka V. V., Koshova V. Yu., Verzhby`cz`ky`j M. I. (2019) Korporaty`vna social`na vidpovidal`nist` yak skladny`k strategiyi rozvy`tku biznesu na vitchy`znyany`x pidpry`yemstvax [Corporate social responsibility as a component of business development strategy at domestic enterprises]. *Problems of systematic approach in economy*, vol. № 5(73), pp. 117–122. DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-5-18>
11. Firsova S. M. (2011) Sotsial'na vidpovidal'nist' biznesu v Ukrayini: marketynhovyy aspekt [Social responsibility of business in Ukraine: marketing aspect]. *Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, vol. 121–122, pp. 73–76.
12. Global Reporting Initiative. *Database*. Available at: <https://database.globalreporting.org/> (accessed 8 December 2019).
13. Ukrsotsbank. *Nefinansovy`j zvit Ukrsoczbanku 2016* [UkrSotsbank non-financial report 2016]. Available at: <https://sdd-pdf.s3.amazonaws.com/report-pdfs/2017/7959f3e2ecc1fe9d8928dbf83a725cd3.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAJZQ4KYD2D35QKCD&Expires=1575706126&Signature=euAoTwQ-zLrJT4%2BpXerDxrvYhayQ%3D> (accessed 4 December 2019).
14. Platinum Bank. *Otchet po ustoychivomu razvitiyu 2012* [Sustainability Report 2012] Available at: <https://sdd-pdf.s3.amazonaws.com/report-pdfs/2013/2d4c767ea58802f14522de2206f73409.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAJZQ4KYD2D35QKCD&Expires=1575724329&Signature=G7JM-dRP%2FFGp1Du9zluzEurWhHGE%3D> (accessed 4 December 2019).
15. Ernst & Young. *EY Ukraine sustainability report 2015–2016*. Available at: <https://sdd-pdf.s3.amazonaws.com/report-pdfs/2017/fa760a768deb5216a01bb72a87f59f2c.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAJZQ4KYD2D35QKCD&Expires=1575713337&Signature=7sUP8cyHGqyJcAYpY-bYSjtHkucY%3D> (accessed 4 December 2019).
16. KPMG. *Social`ny`j zvit KPMG v Ukrayini za 2013 rik* [KPMG Social Report in Ukraine for 2013]. Available at: <https://sdd-pdf.s3.amazonaws.com/report-pdfs/2014/aef8ce26368176d6dd23070cfaad92a8.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAJZQ4KYD2D35QKCD&Expires=1575748933&Signature=niWsnf-GvSDo1GcPok3IBZBtmkJw%3D> (accessed 4 December 2019).
17. BDO. *Zvit pro korporaty`vnu social`nu vidpovidal`nist` BDO, 2011 rik* [BDO Corporate Social Responsibility Report, 2011]. Available at: <https://sdd-pdf.s3.amazonaws.com/report-pdfs/2012/c1f3398e68cf0d481f5d56e302f33e00.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAJZQ4KYD2D35QKCD&Expires=1575748918&Signature=8QwrmADgalKJly5ZFBnoKUsfVns%3D> (accessed 4 December 2019).
18. Kyivstar. *Social`ny`j zvit 2012* [Social Report 2012] Available at: <https://sdd-pdf.s3.amazonaws.com/report-pdfs/2013/9e5ab1508bb83d47142518a05a0e35c6.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAJZQ4KYD2D35QKCD&Expires=1575748953&Signature=jTiA5qtMmEU7koBEocNkuPSXSig%3D> (accessed 4 December 2019).

19. Volia. *Nefinansovy`j zvit kompaniyi Volya, 2015* [Volia non-financial report, 2015] Available at: <https://sdd-pdf.s3.amazonaws.com/report-pdfs/2016/256cebd60875191fa6aa8cff0bfd0406.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAJZQ4KYD2D35QKCA&Expires=1576011709&Signature=VZc5leeDm-w8OVzYtaY0sDq3F7Mo%3D> (accessed 4 December 2019).
20. Vidi Group. *Social`ny`j zvit 2005 – 2010* [Social Report 2005 – 2010]. Available at: <https://sdd-pdf.s3.amazonaws.com/report-pdfs/2011/0f0713190f50e3f7d2ae0e5ffdb024f9.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAJZQ4KYD2D35QKCA&Expires=1575748979&Signature=H%2FkS6ZV%2BfdNs75yfg%2BwBQwavGxo%3D> (accessed 4 December 2019).
21. Osovs`ka G.V., Yushkevych O.O., Zavads`ky`j J.S. (2007) *Ekonomichny`j slovny`k* [Economic Dictionary]. Kyiv: Condor. (in Ukrainian)

---

**СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО  
І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ**

---

УДК 336.74:330.34(410)

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-6-3>**Войнова Є.І.**кандидат економічних наук, доцент,  
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова**Нгуєн Л.**студент  
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова**Voynova Eugeniya**

Odesa I.I. Mechnikov National University

**Nguyen Long**

Odesa I.I. Mechnikov National University

**МІСЦЕ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ЯК СВІТОВОГО ФІНАНСОВОГО ЦЕНТРУ  
В СУЧАСНИХ УМОВАХ****THE UNITED KINGDOM AS A WORLD FINANCIAL CENTER  
IN MODERN CONDITIONS**

У статті розглянуто роль Великої Британії як світового фінансового центру. Особливу увагу у статті приділено впливу фінансового ринку країни на загальне благополуччя, оцінюванню частки ринку в загальному світовому обсязі фінансових послуг, темпам його зростання. Підкреслено досвід Великої Британії в управлінні розвиненими економіками. Розглянуто спеціалізовані центри та місцеві центри, які мають сильний, але обмежений міжнародний слід. Проаналізовано роботу з іншими фінансовими центрами, яка допомогла розвинути міжнародні мережі, що базуються у Великій Британії, давши змогу розширити свій міжнародний бізнес. Також наведено та проаналізовано рейтинг найбільших партнерів Великої Британії в торгівлі фінансовими послугами. Розглянуто рейтинг світових фінансових центрів, виділено основні фактори високої конкурентоспроможності країни на світовому ринку фінансових послуг.

**Ключові слова:** фінансовий ринок Великої Британії, міжнародний фінансовий ринок, рейтинг фінансових центрів, фактори конкурентоспроможності Великої Британії.

В статье рассмотрена роль Великой Британии как мирового финансового центра. Особое внимание в статье уделено влиянию финансового рынка страны на общее благополучие, оцениванию доли рынка в общем мировом объеме финансовых услуг, темпам его роста. Подчеркнут опыт Великой Британии в управлении развитыми экономиками. Рассмотрены специализированные центры и местные центры, которые имеют сильный, но ограниченный международный след. Проанализирована работа с другими финансовыми центрами, которая помогла развить международные сети, базирующиеся в Великой Британии, позволив расширить свой международный бизнес. Также приведен и проанализирован рейтинг крупнейших партнеров Великой Британии в торговле финансовыми услугами. Рассмотрен рейтинг мировых финансовых центров, выделены основные факторы высокой конкурентоспособности страны на мировом рынке финансовых услуг.

**Ключевые слова:** финансовый рынок Великой Британии, международный финансовый рынок, рейтинг финансовых центров, факторы конкурентоспособности Великой Британии.

The article analyzes the existing role of the UK as a global financial center. Particular attention in this research shows the influence of the country's financial market on the overall well-being, assessment of the market share in the overall global volume of financial services and its growth rate. The importance of UK is core to its international position. As global trade and investment grows in new directions, international financial centers will adapt to reflect new needs and opportunities. UK is good for the economies across the world, but it is very much a symbiotic relationship. Strong regional and national centers increase the global appeal of UK by widening the talent pool and offering growth opportunities for

financial and related professional services firms. Moreover, the UK's experience has the leading share of trading in many financial markets, such as foreign exchange trading, cross border bank leading and international insurance premium income. Specialized centers and local centers with a strong but limited international footprint are considered. The benefits of work with other financial centers have been analyzed to help develop UK-based international networks, allowing them to expand their international business. The article is also deal with the analysis and ranking of the UK's largest financial services trading partners. In conclusion, the most vivid review is the rating of the world financial centers is considered and the main factors of high competitiveness of the country in the world market of financial services are highlighted. This report is a reminder of why the UK's leading global position in international financial markets and the provision of professional services should be valued and supported. The study shows that working with other financial centers has helped develop the international networks of UK-based firms, allowing them to expand their international business. In return, the UK has provided access to its markets and expertise for overseas companies, and has acted as a template for many developing centers. This is helping to build a stronger, more stable and more prosperous global economy.

**Key words:** UK financial market, international financial market, rating of financial centers, UK competitiveness factors.

**Постановка проблеми.** Можливий вихід Великої Британії з ЄС ставить перед міжнародними інвесторами питання про те, чи збереже Велика Британія після Брексіту свою роль світового фінансового центру. Беручи до уваги тісне переплетіння фінансової системи країни та її ринку з країнами Європейського Союзу, розуміємо, що країна як фінансовий центр буде значно ослабленою, але, на думку багатьох експертів, утримає значну частину своєї могутності. З цього випливає питання про те, скільки часу знадобиться країні для відновлення своїх лідируючих позицій. Зараз на це питання вкрай важко дати однозначну й точну відповідь, адже значну роль відіграє дуже багато внутрішніх і зовнішніх чинників. Крім того, неабиякий інтерес мають безпосередній аналіз Великої Британії як фінансового центру, визначення його економічного внеску в економіку країни, оцінювання темпів зростання, глобального внеску та частки в показниках світового фінансового ринку. Це дасть змогу представити більш чітку картину сучасного стану фінансового ринку Великої Британії і полегшить подальші дослідження.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Серед зарубіжних наукових робіт, які зробили значний внесок у цю галузь, слід назвати дослідження Т. Байомі, П. Баклі, Дж. Даннінга, К. Іверсона, Г. Касселя, Дж. Кейнса, А. Рагмена, Ч. Кіндлебергера, П. Кінена, А. Кейрнкросса, В. Леонтьєва, Р. Маккіннона, Р. Манделла, Я. Міркіна, Дж. Сакса, Дж. Стігліца, Я. Тінбергена, Е. Тшігла, М. Фрідмена, І. Фішера, Д. Хікса. Серед вітчизняних учених, які займаються цією проблемою, слід відзначити таких, як В. Корнеєв, І. Лютий, С. Циганов, Л. Шпак, А. Філіпенко.

Незважаючи на велику кількість публікацій, значний інтерес має оцінювання саме сучасного стану Великої Британії як світового фінансового центру в умовах Брексіту.

**Метою** статті є аналіз становлення Великої Британії як світового фінансового центру, оцінювання її на світовому фінансовому ринку та виявлення її економічного впливу на вихід з ЄС.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Індустрія фінансових послуг відіграє ключову роль у всій економіці Великої Британії. Окрім надання функцій підтримки, які лежать в основі всіх секторів, фінансові послуги (включаючи банківські послуги, страхування, операції з цінними паперами, деривативи та управління фондами) та пов'язані з цим професійні послуги (наприклад, юридичні послуги, бухгалтерський облік та управлінський консалтинг) є головним фактором зростання та зайнятості у власному праві.

Понад двох мільйонів людей працюють у фінансових та суміжних професійних службах по всій Великій Британії, що становить 7% працездатного населення, причому дві третини працюють за межами Лондона. У цій галузі в середньому зайнята молодша робоча сила, частка якої більше, ніж в інших галузях. Понад 50% працівників молодші 40 років порівняно із 46% в інших секторах. Отже, галузь чинить позитивний ефект, допомагаючи компенсувати більш високий рівень безробіття серед молодого населення Великої Британії.

Фінансові та пов'язані з цим професійні послуги становлять у 2019 році 11,8% ВВП. Це майже вдвічі перевищувало їхній внесок у зайнятість, вказуючи на те, що цей сектор є високопродуктивним (на 70% вище середнього показника у Великій Британії).

Середній результат економічної діяльності на одного працівника, що надає фінансові та пов'язані з цим професійні послуги, становить понад 87 000 фунтів стерлінгів на рік порівняно із середнім показником у Великій Британії в 52 000 фунтів стерлінгів. Фінансові послуги Великої Британії внесли 66 мільярдів

фунтів стерлінгів від податкових надходжень у 2014–2015 рр., що становило 11% загальних надходжень Великої Британії, ставши найбільшим внеском у будь-який сектор. Фінансові та пов'язані з цим професійні послуги у 2019 році зросли на 76% у номінальному вираженні за останнє десятиліття порівняно із 43% для економіки Великої Британії загалом.

Вклад сектору у ВДВ (валова додана вартість) за цей період збільшився з 10,3% до 11,8%, що склало найвищий приріст у будь-якому секторі, крім нерухомості. Згідно з останнім звітом PwC (PricewaterhouseCoopers) до 2020 р. сектор фінансових послуг Великої Британії може додати 62 мільярди фунтів стерлінгів до річного економічного випуску, створивши майже 50 000 нових робочих місць та 0,2% річного зростання ВВП. Також можливі переливні ефекти для ширшої економіки шляхом збільшення ВВП Великої Британії на 2–3% до 2020 р. та створення 265 000 робочих місць у всіх галузях. З огляду на відповідні професійні послуги ці прогнози можуть подвоїтися.

Оцінюючи місце Великої Британії на світовому фінансовому ринку, можемо відзначити, що оцінки 2019 р. свідчать про те, що експорт становить 37% внеску сектору фінансових послуг Великої Британії у ВВП; сектор фінансових послуг становить майже третину всіх прямих іноземних інвестицій у Велику Британію з 2007 р.; з 2007 року іноземні компанії інвестували у фінансові компанії Великої Британії понад 100 мільярдів фунтів, що більше, ніж у будь-якому іншому секторі.

Окрім дуже важливої ролі на внутрішньому рівні, фінансовий та професійний сектори Великої Британії мають сферу охоплення та вплив, який поширюється на весь світ.

1) Профіцит торгового балансу Великої Британії фінансовими послугами більш ніж удвічі перевищує найбільші торгові надлишки, зафіксовані США, Люксембургом та Швейцарією. Він становив 57,3 млрд. фунтів стерлінгів і був більшим, ніж сукупний надлишок усіх інших чистих галузей – експортерів Великої Британії.

2) Основними торговими партнерами Великої Британії у сфері фінансових послуг є США, країни – члени ЄС та інші передові економіки, такі як Швейцарія, Японія, Австралія та Канада. За ними йдуть ринки, що розвиваються, такі як Росія, Саудівська Аравія, Південна Африка та Туреччина, а також такі міжнародні фінансові центри, як Гонконг та Сінгапур.

3) Велика Британія є провідним європейським центром інвестиційного та приватного банкінгу, хедж-фондів, приватного капіталу, біржових деривативів та суверенних фондів багатства.

4) Велика Британія має четвертий за величиною банківський сектор у світі, третій за величиною страховий сектор, другий за величиною сектор управління фондами та другий за величиною сектор юридичних послуг.

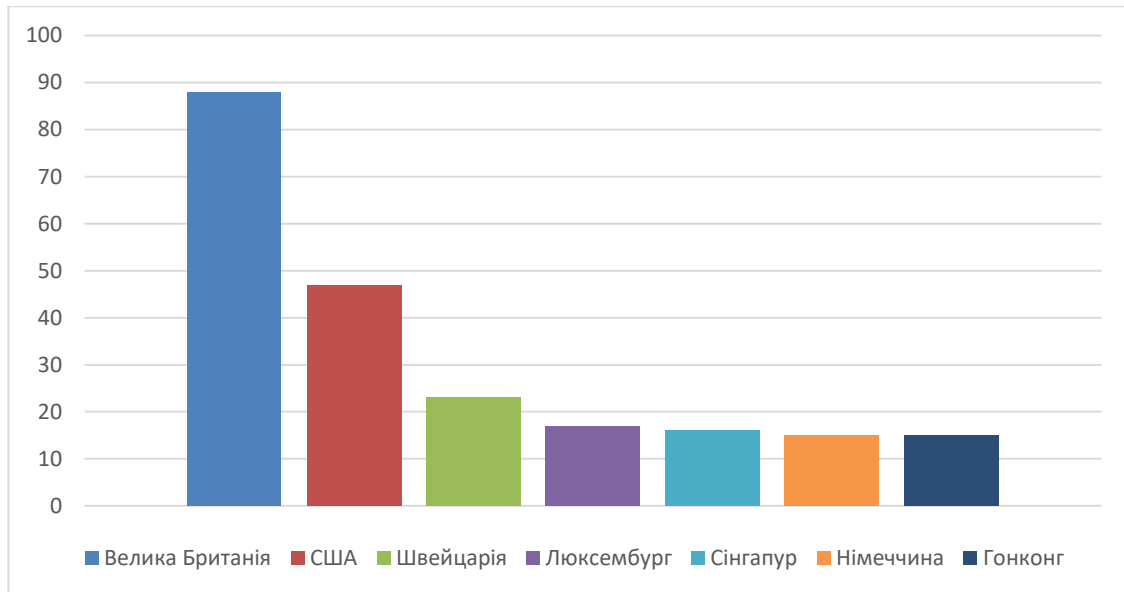
Крім того, необхідно зазначити, що дві третини людей, зайнятих у галузі фінансових та професійних послуг, працюють за межами Лондона. Хоча Лондон є основним місцем у лідируючій позиції Великої Британії у сфері фінансових та пов'язаних із цим професійних послуг, інші міста, такі як Единбург та Глазго в Шотландії; Бірмінгем, Бристоль, Лідс, Ліверпуль, Манчестер, Норвіч, Редінг, Шеффілд, а також уздовж Південного узбережжя від Борнмута та Пула до Портсмута в Англії; Кардіфф в Уельсі та Белфаст у Північній Ірландії, також є важливими фінансовими центрами.

Лондон корисний для економіки в усій Великій Британії, але це дуже симбіотичні відносини. Сильні регіональні та національні центри посилюють глобальну привабливість Лондона, розширюючи пул талантів та пропонує можливості для зростання фінансових та пов'язаних з ними професійних фірм. Загалом у 22 містах Великої Британії в кожному секторі працює понад 10 000 людей. Насправді близько двох третин людей, зайнятих у галузі фінансових та професійних послуг, працюють за межами Лондона в компаніях, які мають регіональну групу. В Шотландії зайнято близько 156 700 осіб; 54 300 осіб працюють в Уельсі; понад 233 000 осіб – на північному заході; 273 000 осіб – на південному сході Англії; понад 100 000 осіб – в Йоркширі та Хамбері, Південному Заході, Східній Англії та Західному Мідлендсі.

В сукупності їхні компанії генерують майже 60% валової доданої вартості, виробленої сектором фінансових та професійних послуг у Великій Британії.

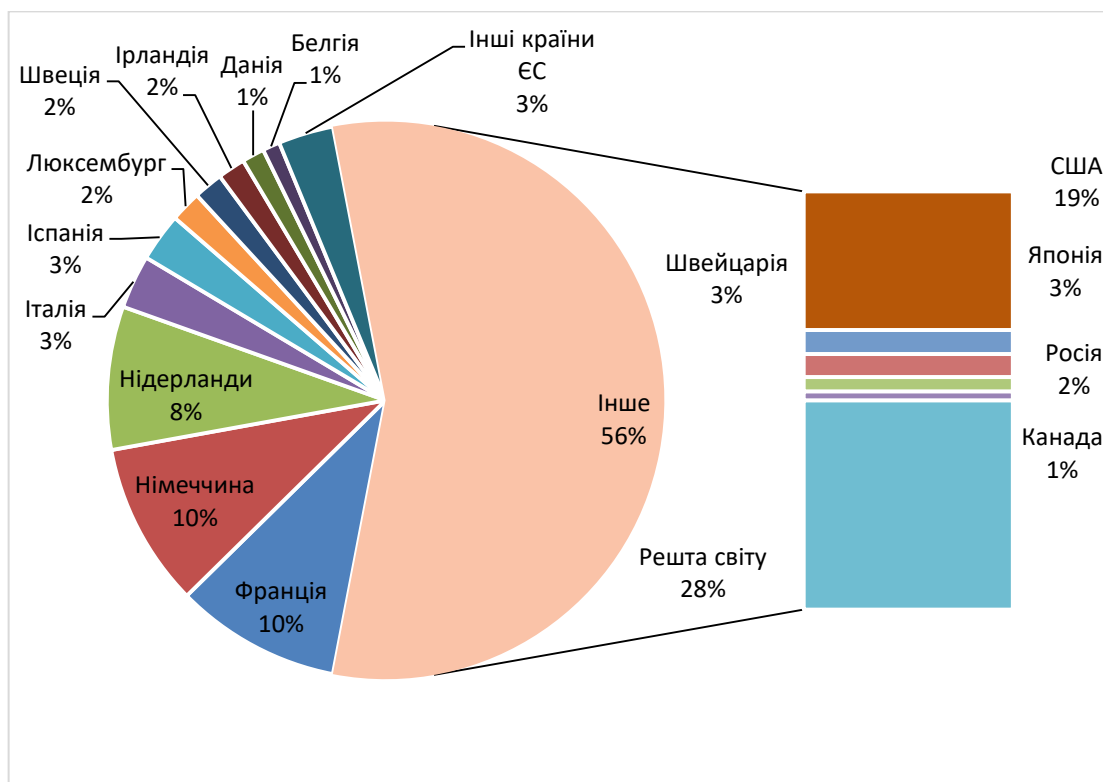
Після перемовин між урядом та промисловістю позначення «фінансові центри передового досвіду» відтепер буде використовуватися для просування цих регіональних кластерів, операцій з фінансовими послугами та демонстрації їх переваг для закордонних інвесторів та регіональних розробників.

Розглядаючи Велику Британію як провідного експортера фінансових послуг у всьому світі, зазначаємо, що профіцит торгівлі фінансовими послугами Великої Британії у розмірі 88 мільярдів доларів (що еквівалентно 68 мільярдам фунтів стерлінгів) у 2017 році був майже таким самим, як і сукупний надлишок у трьох провідних країнах, таких як США, Швейцарія та Люксембург (рис. 1). Коли врахований торговий надлишок для суміжних професійних



**Рис. 1. Найбільший світовий чистий експортер фінансових послуг, дол. США**

Джерело: [2]



**Рис. 2. Чистий експорт фінансових послуг Великої Британії в основних країнах, %**

Джерело: [2]

послуг, а саме юридичних послуг, бухгалтерського обліку та управлінських консультацій, цей показник сягає приблизно 107 млрд. дол. (що еквівалентно 83 млрд. фунтів).

Найбільшими торговими партнерами Великої Британії є США та інші країни – члени ЄС.

США та ЄС складають 62,4% від загального обсягу чистого експорту Великої Британії фінансових послуг (рис. 2).

Велика Британія має сильний досвід в управлінні фінансовим та пов'язаним професійним бізнесом з розвиненими економіками. Еко-



номіки, що розвиваються, також потребують фінансових послуг для досягнення подальшого прогресу в розвитку промисловості, інвестицій в інфраструктуру, зменшення бідності та сприяння фінансовій інтеграції. Обсяг торгівлі з цими країнами має значний потенціал завдяки зростанню важливості ринків, що розвиваються, для світової економіки. Велика Британія змогла підтримати їх через свою провідну роль на багатьох міжнародних фінансових ринках; ця роль може бути посилена після виходу Великої Британії з ЄС.

Нарешті, необхідно зазначити, що Лондон за щорічним звітом PwC (PricewaterhouseCoopers) постійно посідає перше чи друге місце як міжнародний центр фінансових послуг, а його єдиним постійним конкурентом є Нью-Йорк.

Розташування банківської справи, страхування, управління фондами, цінними паперами, деривативами, валютним досвідом та людськими талантами й можливостями поєднуються з ринковою інфраструктурою для підтримки Лондона.

Лондон і Нью-Йорк є давно створеними міжнародними фінансовими центрами, а азійські центри, такі як Сінгапур, Гонконг і Токіо, перетворились на добре розвинені регіональні центри.

Є також спеціалізовані центри та місцеві центри, які мають сильний, але обмежений міжнародний слід, такі як Франкфурт, Сан-Франциско, Тель-Авів та Цюрих. Спеціалізована місцева або регіональна пропозиція може принести успіх міжнародним фінансовим центрам, що розвиваються, оскільки вони прагнуть розвивати ніші або забезпечувати певний набір продуктів. Наприклад, Дублін та Люксембург визначили свій бізнес, успішно проводячи цілеспрямовану стратегію.

Регіональні та спеціалізовані міжнародні фінансові центри кинули виклик більшим, щоби бути більш інноваційними та відповідати на конкурентну динаміку. Частина постійного виклику залишатися конкурентоспроможною пов'язана з переосмисленням основи конкурентної переваги. Раніше такі фактори, як розташування відносно часових поясів, мова, верховенство закону та культура, були складовими частинами конкурентної пропозиції. Вони залишаються важливими, але вже не є повноцінною історією. Послідовність регуляторної та наглядової діяльності, податкова політика, глибокий пул талантів, політичне визнання та підтримка також є частинами поєднання й можуть з часом створити різний імпульс. За ступенем зростання глобальної торгівлі та інвестицій у нових напрямках міжнародні фінансові центри адаптуються до нових потреб та можливостей.

Робота з іншими фінансовими центрами допомогла розвинути міжнародні мережі фірм, що базуються у Великій Британії, давши змогу розширити свій міжнародний бізнес. Натомість Велика Британія надала доступ до своїх ринків збуту та досвід для закордонних компаній, стала взірцем для багатьох розвиваючих центрів. Це допомагає побудувати більш сильну, стабільну та процвітаючу глобальну економіку.

Факторами, що лежать в основі статусу Лондона як міжнародного центру фінансових та пов'язаних професійних послуг, є «кластерний ефект» повної екосистеми, включаючи розташування фінансів, бізнесу, технологій та уряду, глибокий пул капіталу та ліквідності, сильне управління ризиками; глибокий пул висококваліфікованого таланту; привабливий спосіб життя; якісні регулятори та сильний регуляторний режим.

Отже, Великої Британії як МФЦ має всі фактори для успіху, такі як відкрита економіка, фінансова інфраструктура, стабільна податкова система, географічне розташування, підтримка держави, різноманітність інвесторів. Уряд Великої Британії на постійній основі підтримує стратегію зростання й розвитку «Лондон-Сіті», створює сприятливі умови для роботи транснаціональних компаній, залучає висококваліфікованих працівників у сфері права та фінансів. Компетентна робота держави, широкий спектр послуг, які необхідні для успішного проведення операцій як на біржі, так і на ринку товарів і послуг, допомагає Лондону зберігати лідируючу позицію в рейтингах і скорочувати збиток, заподіяний Брексітом.

**Висновки з проведеного дослідження.** Велика Британія користується явною конкурентною перевагою у фінансових та пов'язаних з цим професійних послугах, але важливо, щоби ця перевага не була ненавмисно порушена. Необхідно вжити заходи для посилення глобальної привабливості Великої Британії як місця для інвестицій та ведення бізнесу. Конкурентоспроможність галузі впливає з її таланту, інновацій та інвестицій разом зі сприятливим макроекономічним та політичним середовищем. Велика Британія є не тільки світовим фінансовим центром, але й фінансовим центром Європи; це залишатиметься навіть після виходу Великої Британії з ЄС. Brexit підкріпив необхідність Великої Британії зміцнювати свої торговельні та інвестиційні відносини з ключовими країнами, які не є членами ЄС, такими як США, Японія та Швейцарія. Це може також надати вигоду від збільшення обсягів торгівлі та інвестицій з ринками, що розвиваються, такими як Китай та Індія, які є й залишаться рушіями глобального економічного зростання.

**Список використаних джерел:**

1. UK Financial Centers of Excellence. 2019. URL: [https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment\\_data/file/803077/UK\\_Financial\\_Centres\\_of\\_Excellence-Withdrawn.pdf](https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/803077/UK_Financial_Centres_of_Excellence-Withdrawn.pdf) (дата звернення: 03.12.2019).
2. Key facts about the UK as an international financial center 2018. 2019. URL: <https://www.thecityuk.com/research/key-facts-about-the-uk-as-an-international-financial-centre-2018> (дата звернення: 03.12.2019).
3. Офіційний сайт Лондонської біржі. 2019. URL: <http://www.londonstockexchange.com/statistics/companies-andissuers/companies-and-issuers.html> (дата звернення: 03.12.2019).
4. Yeandle M. The Global Financial Centers Index. 23 ed. London : Group and Qatar Financial Centre Authority, 2018.
5. Долгова А. Лондон як міжнародний фінансовий центр: статус і перспективи з урахуванням процесу Brexit. *Фінансовий бізнес*. 2014. № 3 (188). С. 53–59.
6. Рубцов Б. Фінансовий ринок Великобританії. *Портфельний інвестор*. 2012. № 2. С. 34–37.

**References:**

1. UK Financial Centers of Excellence / UK Trade and Investment. 2019, Retrieved from: [https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment\\_data/file/803077/UK\\_Financial\\_Centres\\_of\\_Excellence-Withdrawn.pdf](https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/803077/UK_Financial_Centres_of_Excellence-Withdrawn.pdf) (accessed: 03 December 2019).
2. Key facts about the UK as an international financial center 2018. Retrieved from: <http://www.londonstockexchange.com/statistics/companies-andissuers/companies-and-issuers.html> (accessed: 03 December 2019).
3. Ofitsiyunnyy sayt Londons'koyi birzhi. 2019. Retrieved from: <http://www.londonstockexchange.com/statistics/companies-andissuers/companies-and-issuers.html> (accessed: 03 December 2019).
4. Yeandle M. The Global Financial Centers Index. 23 ed. London : Group and Qatar Financial Centre Authority, 2018.
5. Dolhova A. London yak mizhnarodnyy finansovyy tsentr: status i perspektyvy z urakhuvannyam protsesu Brexit // *Fynansovyy biznes*. 2014. № 3 (188). S. 53–59.
6. Rubtsov B. Finansovyy rynek Velykobrytaniyi // *Portfel'nyy investor*. 2012. № 2. S. 34–37.

**Вугар Алиев**кандидат экономических наук, доцент,  
Бакинский государственный университет (Азербайджан)**Vugar Aliev**

Baku State University (Azerbaijan)

## ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВСЕМИРНОЙ ТОРГОВОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ПО ТАМОЖЕННО-ТАРИФНОМУ РЕГУЛИРОВАНИЮ

### CUSTOMS AND TARIFF REGULATION ACTIVITIES OF THE WORLD TRADE ORGANIZATION

Процесс создания ВТО прошёл долгий исторический путь развития. В основе этого процесса лежат теоретические, юридические, экономические и политические идеи. Создание ВТО произошло на фоне глобализации торговых отношений. Глобальная цель ВТО заключается в определении общих принципов международной торговли. К этим принципам относятся принципы равенства, взаимности, прозрачности и принятия защитных мер. Одним из основных положений деятельности ВТО является то, что государства-члены должны защищать свою экономику исключительно посредством таможенной политики. На современном этапе развития государство пытается регулировать внешнеторговую деятельность, создавая благоприятные экономические условия для осуществления внешнеторговых операций, которые в значительной степени регулируются не административными ограничениями и запретами, а экономическими методами. Членам ВТО следует постепенно сокращать таможенные пошлины путем переговоров и принимать соответствующие меры против их повышения в будущем.

**Ключевые слова:** ВТО, свободная торговля, ГАТТ, таможенные тарифы, нетарифные методы, режим наибольшего благоприятствования, национальный режим, прозрачность, протекционизм.

Процес створення СОТ пройшов довгий історичний шлях розвитку. В основі цього процесу лежать теоретичні, юридичні, економічні та політичні ідеї. Створення СОТ відбулося на тлі глобалізації торговельних відносин. Глобальна мета СОТ полягає у визначенні загальних принципів міжнародної торгівлі. До цих принципів належать принципи рівності, взаємності, прозорості та вжиття захисних заходів. Одним із основних положень діяльності СОТ є те, що держави-члени повинні захищати свою економіку виключно за допомогою митної політики. На сучасному етапі розвитку держава намагається регулювати зовнішньоторгівельну діяльність, створюючи сприятливі економічні умови для здійснення зовнішньоторгівельних операцій, які значною мірою регулюються не адміністративними обмеженнями й заборонами, а економічними методами. Членам СОТ слід поступово скорочувати митні тарифи шляхом переговорів і вживати відповідних заходів проти їх підвищення в майбутньому.

**Ключові слова:** СОТ, вільна торгівля, ГАТТ, митні тарифи, нетарифні методи, режим найбільшого сприяння, національний режим, прозорість, протекціонізм.

The process of creating the WTO has passed a long-term historical path of development. Based on this process lie theoretical, legal, economic and political ideas. The WTO was established on a background of the trade relations globalization. The world trade in the WTO is regulated through various mechanisms. The emergence of global problems in the regulation of world trade is evident. The WTO's global goal is to define the general principles of international trade. These principles include equality, reciprocity, transparency and the use of protective measures. One of the main provisions of the WTO is that member states must protect their economies exclusively through customs policies. At the present stage of development, the country is trying to regulate foreign trade activities, creating favorable economic conditions for international trade operations, which are primarily regulated not by administrative restrictions and prohibitions, but by economic methods. The WTO uses tariff and non-tariff methods. However, it should be noted that customs tariff methods are widespread not only in the WTO activity but also in the regulation of international customs relations in general. As a result of the WTO activity, the national treatment principle, which was previously more protective (protectionist), at the current stage started to foster the liberalization of trade relations. The determination and application of customs duties in the customs policy of the WTO are of particular importance. WTO members should incre-

mentally reduce customs duties through negotiations and take appropriate measures against future increases. WTO agreements include necessary measures involving the use of many foreign trade strategies. Targeted and comprehensive implementation of these measures will help to protect the economies of countries adequately. WTO rules enable the state to protect the economy as a whole, to determine the country's position in the domestic and world market, as well as to eliminate discriminatory measures of foreign countries.

**Key words:** WTO, free trade, GATT, customs tariffs, non-tariff methods, most-favored-nation treatment, national treatment, transparency, protectionism.

**Постановка проблеми.** Развитие процессов глобализации торговых отношений в наше время создало необходимость регулирования этих процессов на международном уровне. Всемирная торговая организация (ВТО) играет ключевую роль в регулировании международной торговли. ВТО является международной организацией, основанной на существующих мировых правилах торговли. Являясь правопреемником Генерального соглашения по тарифам и торговле (General Agreement on Tariffs and Trade, GATT), в настоящее время ВТО регулирует 95% международного торгового оборота [1, с. 714], который охватывает 164 государства-члена в той или иной форме. ВТО была создана 1 января 1995 года после Уругвайского раунда.

**Анализ последних исследований и публикаций.** Создание ВТО происходило на фоне глобализации торговых отношений. Сторонники классической экономической мысли подтвердили, что торговля не признает государственные границы и обязательно должна быть международной. Так, Адам Смит рассматривал внешнюю торговлю как естественное разделение труда, а Давид Рикардо включал в концепцию экономического развития принцип свободы торговли, который является одним из условий развития нации и национального богатства [2, с. 7].

**Целью** статьи является исследование и обобщение различных подходов к изучению деятельности ВТО в сфере таможенно-тарифного регулирования международной торговли.

**Изложение основного материала исследования.** С самого начала своего существования ВТО пыталась регулировать глобальную торговлю на единой основе и разрабатывать и применять единые стандарты для всех государств. Во время торговых раундов, проходивших в 2001 году в столице Катара, городе Дохе, либерализация мировой торговли была предметом обсуждения. Среди обсуждаемых тем были такие вопросы, как расширение торговли аграрной продукцией, снижение тарифов, отказ от субсидий, финансовые услуги, защита интеллектуальной собственности. К сожалению, углубление различия мнений между государствами, особенно настойчивость ряда

государств касательно сохранения протекционизма в области сельского хозяйства, не позволило этим переговорам успешно завершиться.

Правила ВТО предусматривают ряд привилегий для развивающихся стран. Эта категория стран – членов ВТО в настоящее время имеет более высокий относительный уровень таможенно-тарифной защиты по сравнению с развитыми странами-членами. Однако в абсолютном выражении общий размер разрешенных таможенных санкций в развитых странах намного выше, поэтому доступ к высококачественным продуктам из развивающихся стран к рынкам развитых стран ограничен.

Правила ВТО регулируют только торговые-экономические вопросы. Попытки США и ряда европейских стран начать обсуждение условий труда не были приняты из-за протестов развивающихся стран. Страны этой группы заявили, что такие меры только ухудшат благосостояние рабочих, сократив количество рабочих мест и снизив конкурентоспособность доходов и конкуренцию в целом.

Глобальная цель ВТО заключается в определении общих принципов международной торговли. К этим принципам относятся:

- принцип равноправия (применение режима наибольшего благоприятствования);
  - принцип взаимоотношения (всякая дискриминация в области устранения двусторонних торговых ограничений должна быть взаимноисключающей);
  - принцип прозрачности (члены ВТО должны публиковать свои коммерческие правила и нести ответственность за предоставление информации другим членам ВТО);
  - принцип установления эффективных (действенных) обязательств (обязательства стран по торговым тарифам регулируются правилами ВТО, а не взаимоотношениями между странами);
  - принцип принятия защитных мер (в некоторых случаях правительство оправдывает применение торговых ограничений; соглашения ВТО позволяют членам принимать меры не только для защиты окружающей среды, но и для охраны здоровья, флоры и фауны) [3, с. 42–44].
- Решения о применении упомянутых выше принципов принимаются большинством голо-

сов. Члены ВТО собираются не реже одного раза в два года, обсуждают важные вопросы и принимают решения. ВТО выполняет свои функции через соглашения.

Согласно Уставу ВТО условия, установленные этой Организацией, должны основываться на многосторонних соглашениях, основанных на международном праве, а не на односторонних решениях сильных государств. Соглашения ВТО служат для содействия прозрачности торговли стран – членов ВТО.

ВТО имеет определенные отличия от своего предшественника, а именно ГАТТ. Соглашение о создании ВТО от 15 апреля 1994 года (Марракешское соглашение) имеет статус юридически обязательного международного соглашения. Если нормы ГАТТ применялись в соответствии с действующим законодательством государств-членов, то члены ВТО должны, напротив, приспособить свое внутреннее законодательство к обязательствам ВТО.

Членами ВТО могут быть не только государства, но и международные организации. Например, ЕС является членом ВТО с 1 января 1995 года.

Что касается вопроса о регулировании ВТО глобальной торговли с использованием таможенных тарифов, то прежде всего следует отметить, что ВТО ссылается на такие руководящие принципы, как принципы защиты внутреннего рынка, ограничения нетарифных барьеров, прозрачности и применения таможенных льгот, отсутствия дискриминации посредством режимов национального и наибольшего благоприятствования.

Принцип отсутствия дискриминации, или равноправия, является общим принципом деятельности ВТО. Этот принцип реализуется посредством режимов национального и наибольшего благоприятствования. Принцип отсутствия дискриминации является универсальным принципом, основанным на необходимости создания равных условий для свободной конкуренции в сфере товаров и услуг независимо от их состояния.

Регулирование глобальной торговли на основе этого принципа определяет применение двух режимов, которыми являются национальный режим и режим наибольшего благоприятствования. Режим наибольшего благоприятствования закреплен в соглашениях разного уровня (как двусторонних, так и многосторонних). Например, в статье 1 ГАТТ отмечается, что государства-члены должны предоставлять торговые преференции и привилегии другим членам безусловно, в частности, для создания более благоприятных условий друг для друга в области таможенных отношений [4, с. 225].

В качестве примера таких двусторонних соглашений можно отметить Соглашение о воздушном транспорте между Правительством Азербайджанской Республики и Правительством Соединенных Штатов Америки.

По сути национальный режим учитывает запрет на применение к импорту товаров более высоких налогов или более обременительных требований по сравнению с аналогичными отечественными товарами [5, с. 497]. С точки зрения правил ВТО в отношении применения этого принципа следует отметить, что при внутренней продаже, покупке, транспортировке, распределении и использовании товаров налоги и другие внутренние сборы, законы, правила и требования, а также правила внутреннего количественного регулирования, требующие его использования, не должны применяться к внутренним, или местным, товарам с целью защиты национального производства.

В соответствии с принципом защиты внутреннего рынка, или защиты национального рынка, государства должны защищать свою экономику исключительно таможенно-тарифной политикой. Применение нетарифных мер (запрет, лицензия, квота) не запрещается. Этот принцип осуществляется с помощью таких мер, как антидемпинговые меры, компенсационные сборы, меры дифференцированной защиты, целевое субсидирование экспорта.

Следующим принципом регулирования глобальной торговли со стороны ВТО является устранение нетарифных барьеров в международной торговле. В соответствии с этим принципом не накладываются ограничения на ввоз товаров с территории другого государства-участника в виде квот, импортных и экспортных лицензий, за исключением таможенных пошлин, налогов и других сборов [6, с. 280]. Однако соответствующий принцип может определять запреты на импорт и экспорт. Примерами такого импорта и экспорта являются ограничения на внутренний дефицит того или иного товара на внутреннем рынке, правила или стандарты для продажи, сортировки или классификации товаров в международной торговле.

Одной из основных целей реализации этого принципа в деятельности ВТО является обеспечение здоровой конкуренции в мировой торговле. В настоящее время действуют такие договорные механизмы для устранения количественных ограничений в деятельности ВТО, как Соглашение о технических барьерах; Соглашение о лицензировании импорта; Соглашение об оценке товаров для таможенных целей; Соглашение о проверке перед погрузкой; Соглашение о правилах опреде-

ления происхождения товаров; Соглашение по торговым аспектам инвестиционных мер; Соглашение о применении санитарных и фитосанитарных мер.

Согласно Соглашению о правилах определения происхождения товаров эти правила определяются любым членом как административный закон, который регулирует происхождение товаров, правило и общее применимое право (статья 1) [7, с. 198]. Конференция Министров ВТО, тесно сотрудничая с Всемирной Таможенной Организацией, разрабатывает конкретные рабочие программы для согласования правил происхождения.

Цель Соглашения по торговым аспектам инвестиционных мер (TRIMs) заключается в применении ограничений правительственных мероприятий и средств, связанных с иностранными инвестициями в производственной зоне, чтобы избежать негативного воздействия мер со стороны государств в международной торговле. В преамбуле TRIMs говорится, что этот документ направлен на расширение и постепенную либерализацию мировой торговли и упрощение иностранных инвестиций, а также ускорение экономического развития стран-членов, особенно развивающихся стран и торговых партнеров, обеспечение свободы конкуренции.

Соглашение указывает на то, что каждый член ВТО должен соблюдать требования статьи XI ГАТТ, касающиеся национальных режимов или количественных ограничений при осуществлении настоящего Соглашения (статья 2.1) [8, с. 170]. В этом документе основное внимание уделяется развитию иностранных инвестиций, в первую очередь обеспечению свободной конкуренции, в которой заинтересованы развитые страны. Более того, на самом деле TRIMs защищает интересы транснациональных корпораций, стремящихся к расширению иностранных инвестиций и завоеванию высоких прибылей на мировом рынке, а также постоянному укреплению своих позиций.

Соглашение о применении санитарных и фитосанитарных мер применяется ко всем санитарным и фитосанитарным мерам, прямо или косвенно затрагивающим международную торговлю. Такие меры должны разрабатываться и осуществляться в соответствии с положениями настоящего Соглашения. Члены имеют право на применение санитарных и фитосанитарных мер, необходимых для защиты жизни или здоровья людей, животных или растений, при условии, что такие меры не противоречат положениям настоящего Соглашения.

В этом случае применяемые средства должны основываться на научных принципах

и не должны быть дискриминационными. Все законы, резолюции, правила, требования и процедуры, касающиеся санитарных или фитосанитарных мер, а также требования к конечным продуктам; методы обработки и производства; процедуры тестирования, проверки, сертификации и подтверждения; карантинные правила и соответствующие требования к перевозке животных, растений или материалов, необходимых для их жизнеобеспечения, также подпадают под действие этих мер.

Развитые страны – члены ВТО при разработке и осуществлении санитарных или фитосанитарных мер должны учитывать особые потребности развивающихся стран-членов, а особенно – наименее развитых стран. В тех случаях, когда соответствующий уровень санитарной или фитосанитарной защиты разрешает поэтапное внедрение новых санитарных или фитосанитарных мер, развивающимся странам следует уделять больше времени соблюдению соответствующих продуктов для сохранения своих экспортных возможностей. Чтобы дать возможность развивающимся государствам – членам ВТО соблюдать положения настоящего Соглашения, Комитет по санитарным и фитосанитарным вопросам может по их просьбе предоставить сторонам в соответствии с их обязательствами по настоящему Соглашению возможность полностью или частично настроить свои меры [9, с. 148].

Хотя в юридических документах ВТО нет единого определения нетарифных ограничений, можно отметить, что термин «нетарифные ограничения» включает в себя множество мер, связанных с финансовой, технической, административной, кредитной и торговой политикой, экологической политикой, а также группу мер, связанных с защитой людей, животных и растений.

Одним из основных принципов деятельности ВТО является принцип транспарентности, или прозрачности. Этот принцип подразумевает прозрачную и открытую торговую политику. Транспарентность считается одним из основных принципов на основе многостороннего регулирования международной торговли [10, с. 576].

При регулировании глобальной торговли особое внимание уделяется изменению таможенных пошлин, в частности их постепенному сокращению. Нормативной основой этого положения является статья 28 ГАТТ. Эта норма предусматривает, что государствам-участникам следует постепенно сокращать таможенные пошлины на основе взаимных переговоров и принимать надлежащие меры для дальнейшего снижения ставок. Соглашения о

таможенных пошлинах должны быть внедрены во внутреннее законодательство.

Также определено применение таможенных льгот в деятельности ВТО. Согласно правилам ВТО реализация таможенных льгот происходит в двух направлениях, а именно снижает таможенные пошлины и не повышает ставку пошлины. Первый метод обычно устанавливает трехлетний временной период. После трехлетнего периода государство – член ВТО может отказаться от своего обязательства по тарифам, поскольку оно может устанавливать тарифы на основе консультации с другими заинтересованными членами.

Одним из методов регулирования мировой торговли в системе ВТО является процедура разрешения споров. Основой этой процедуры является Соглашение о процедурах и правилах, регулирующих разрешение споров. В Соглашении излагаются варианты разрешения споров между государствами-членами посредством консультаций. Если переговоры не приводят к результату, можно использовать поэтапную процедуру, применяемую группой экспертов. Эта процедура также предусматривает обжалование принятых решений [11]. В структуре ВТО существует отдельный орган по разрешению споров (Disput Settlement Understanding, DSU).

Положительная сторона процесса разрешения споров в ВТО заключается в том, что эта процедура не только решает проблему соблюдения многосторонних торговых соглашений, но и формирует вторую законодательную систему для ВТО. Решения DSU принимаются во внимание всеми государствами-членами и создают обязательную юрисдикцию. Следует отметить, что DSU применяется ко всем всеобъемлющим соглашениям, предусмотренным в Приложениях 1 и 2 к Соглашению о создании ВТО. В сферу деятельности DSU также входят Соглашения по ограниченному количеству участников. Хотя у DSU есть единый договорной механизм в соответствующей сфере, многие всеобъемлющие соглашения содержат конкретные положения для разрешения споров.

Важно отметить, что процедура DSU не является новым механизмом, в том числе не подготовлена исключительно ВТО. DSU – это модернизация методов GATT для разрешения споров в области международной торговли. В тексте DSU можно найти различные положения по этому вопросу (статьи 3, 26 и т. д.).

В ВТО урегулирование споров происходит на разных этапах. Эти фазы можно условно сгруппировать таким образом: консультации – начальный этап разрешения споров; рассмотрение дела группой экспертов; апелляционная инстанция; выполнение рекомен-

даций, направленных государству-ответчику; просьба другой стороны применить санкцию против соответствующего государства в течение 20 дней после невыполнения рекомендации; окончательное решение о применении DSU [12, с. 227–228].

Как уже отмечалось, регулирование мировой торговли в ВТО осуществляется с помощью различных механизмов. Появление глобальных проблем в ходе регулирования мировой торговли естественно. Эксперты ВТО неоднократно подчеркивали решение таких проблем в качестве приоритета в регулировании межгосударственных торговых отношений. Следует отметить Дохийские раунды развития и дискуссии, проводимые на различных конференциях ВТО. Дискуссии по этим вопросам продолжаются и в научной литературе. Дэвид Виддоусон, являющийся профессором Университета Канберры, отмечает, что, согласно позиции ВТО, следует особо выделить такие проблемы, вызывающие беспокойство на международном уровне:

- наличие многочисленных внутренних процедур и положений;
- отсутствие использования информационных технологий на удовлетворительном уровне;
- остающиеся проблемы прозрачности, неопределенность требований импорта и экспорта;
- неадекватные таможенные процедуры, в частности проблемы с управлением и методами управления рисками;
- недостатки в таможенном сотрудничестве и тенденциях улучшения, недостатки в отношениях таможенных органов с другими государственными органами [13].

В любом случае одним из основных положений деятельности ВТО является то, что государства-члены должны защищать свою экономику исключительно посредством таможенной политики.

**Выводы из проведенного исследования.** Таким образом, в отношении таможенно-тарифного регулирования ВТО можно сделать вывод о том, что, являясь международной межправительственной организацией, охватывающей 164 страны и 95% международной торговли, ВТО формирует единые международные стандарты, всеобъемлющие механизмы регулирования глобальной торговли. GATT являлось основным механизмом в этой области до появления ВТО, но интенсивное развитие международной торговли, обновление межправительственных отношений вызвали массу проблем и привели к необходимости регулирования этих проблем, что в результате пока-

зало, что GATT не является эффективным механизмом решения этих проблем.

Результатом таможенной политики ВТО стало много нововведений как на внутреннем, так и на международном уровнях, таких как упрощение таможенных процедур в межгосударственных отношениях, двустороннее и многостороннее сотрудничество таможенных служб, предотвращение контрабанды и таможенных правонарушений, влияние соглашений ВТО на координацию таможенной политики и таможенной интеграции, сотрудничество ВТО с другими международными организациями в области таможенной политики (ВТО, ЮНКТАД, ОЭСР), участие в подготовке новых универсальных и региональных конвенций на многосторонней основе в области таможенной политики.

В результате деятельности ВТО принцип национального режима, который стал более защитным, начал служить либерализации торговых отношений. Как национальный режим, так и режим наибольшего благоприятствования имеют решающее значение для определения таможенной политики. Таким образом, при применении этих принципов особое внимание будет уделяться таким вопросам, как таможенные пошлины, определение страны происхождения товаров, определение таможенных тарифов. Другими словами, эти принципы являются руководящими правилами при

определении и реализации таможенной политики каждого государства.

Как тарифные, так и нетарифные методы используются в деятельности ВТО. Однако следует отметить, что в таможенной деятельности, а также при регулировании международных таможенных отношений в целом таможенно-тарифные методы широко распространились. В соответствии с требованиями ВТО государствам следует отдать предпочтение только таможенно-тарифной политике. Мы считаем, что чем больше отдается предпочтение таможенно-тарифным мерам, тем эффективнее будет таможенная политика.

Касательно применения принципа прозрачности в деятельности ВТО отметим, что реализация этого принципа играет положительную роль в упрощении сложных таможенных процедур, унификации таможенного законодательства, определении единых норм в области таможенной политики, углублении межгосударственного сотрудничества.

Соглашения ВТО содержат важные меры, предусматривающие использование многих внешнеторговых стратегий. Целенаправленное и всестороннее осуществление этих мер поможет эффективно защитить экономику государств. Правила ВТО позволяют стране защищать экономику в целом, определять позицию страны на внутреннем и мировом рынке, а также устранять дискриминационные меры зарубежных стран.

#### Список использованных источников:

1. Sebastian P., Ursprung-Steindl M. *Global Trends in VAT/GST and Direct Taxation*. Linde Verlag GmbH, 2015. 764 p.
2. Рубинштейн Т.Б. ВТО: практический аспект. Москва : Гелиос АРВ, 2004. 528 с.
3. Bernard H.M., Mattoo A. *Development, Trade, and the WTO : A Handbook*. Vol. 1. World Bank Publications, 2002. 641 p.
4. Cohn T.H. *Global Political Economy: Theory and Practice*. Routledge, 2016. 448 p.
5. Martin D., McCorquodale R., Williams S. *Cases and Materials on International Law*. Oxford University Press, 2016. 800 p.
6. Michael T., Howse R., Eliason A. *The Regulation of International Trade*. 4th Ed. Routledge, 2013. 912 p.
7. Van de Heetkamp A., Tusveld R. *Origin Management: Rules of Origin in Free Trade Agreements*. Springer Science & Business Media, 2011. 237 p.
8. Tams C.J., Tietje C. *Documents in International Economic Law: Trade, Investment, and Finance*. Oxford University Press, 2012. 745 p.
9. Abouel A.M. *Customs and Customs Legislations*. WCO Publishing, 2011. 185 p.
10. Laurens J.B., Van Panhuys H.F., Maas H.H. *International Organization and Integration*. Springer, 2013. 1147 p.
11. Сараев Л.А., Тюкавкин Н.М. Организационная структура и сфера деятельности Всемирной Торговой Организации. *Вестник СамГУ*. 2013. № 1 (102). С. 145–150.
12. Ковалев А.А. *Международное экономическое право и правовое регулирование международной экономической деятельности : учебное пособие*. Москва : Научная книга, 2007. 424 с.
13. Widdowson D. *The Changing Role of Customs: Evolution or Revolution?* *World Customs Journal*. 2007. Vol. 1. No. 1. P. 32–37.



**References:**

1. Sebastian P., Ursprung-Steindl M. (2015) *Global Trends in VAT/GST and Direct Taxation*. Linde Verlag GmbH.
2. Rubinshteyn T.B. (2004) *VTO: prakticheskiy aspect* [WTO: The Practical Aspect]. Moscow : Gelios ARV (in Russian).
3. Bernard H.M., Mattoo A. (2002) *Development, Trade, and the WTO: A Handbook*, vol. 1. World Bank Publications.
4. Cohn T.H. (2016) *Global Political Economy: Theory and Practice*. Routledge.
5. Martin D., McCorquodale R., Williams S. (2016) *Cases and Materials on International Law*. Oxford University Press.
6. Michael T., Howse R., Eliason A. (2013) *The Regulation of International Trade*, 4th ed. Routledge.
7. Van de Heetkamp A., Tusveld R. (2011) *Origin Management: Rules of Origin in Free Trade Agreements*. Springer Science & Business Media.
8. Tams C.J., Tietje C. (2012) *Documents in International Economic Law: Trade, Investment, and Finance*. Oxford University Press.
9. Abouel A.M. (2011) *Customs and Customs Legislations*. WCO Publishing.
10. Laurens J.B., Van Panhuys H.F., Maas H.H. (2013) *International Organisation and Integration*. Springer.
11. Saraev L.A., Tyukavkin N.M. (2013) Organizatsionnaya struktura i sfera deyatel'nosti Vsemirnoy Torgovoy Organizatsii [Organisational Structure and Scope of the World Trade Organisation]. *SamGU Bulletin*, no. 1 (102), pp. 145–150 (in Russian).
12. Kovalev A.A. (2007) *Mezhdunarodnoe ekonomicheskoe pravo i pravovoe regulirovanie mezhdunarodnoy ekonomicheskoy deyatel'nosti* [International Economic Law and Legal Regulation of International Economic Activity]. Moscow : Scientific Book (in Russian).
13. Widdowson D. (2007) The Changing Role of Customs: Evolution or Revolution? *World Customs Journal*, vol. 1, no. 1, pp. 32–37.

**Кузнєцова А.Я.**доктор економічних наук, професор,  
ДВНЗ «Університет банківської справи»**Чмерук Г.Г.**кандидат економічних наук, доцент,  
ДВНЗ «Університет банківської справи»**Kuznetsova Anzhela**

Banking University

**Chmeruk Halyna**

Banking University

## ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

## THEORETICAL APPROACHES TO DETERMINING THE DIGITAL ECONOMY

У статті досліджено тенденції зміни з часом дефініції поняття «цифрова економіка» та проаналізовано елементи, що стосуються концептуалізації цифрової економіки. Їх аналіз дав можливість виявити дві важливі ознаки. По-перше, диференціація цифрової економіки на компоненти. При цьому визначено, що в літературі немає чіткого та універсального уявлення, які складники повинні бути включені під час вимірювання цифрової економіки. Друга особливість – це неявне визнання нечітких меж цифрової економіки. Аргументовано, що основними елементами цифрової економіки є сектори інформаційно-комунікаційних та новітніх цифрових технологій, а також інноваційні бізнес-моделі. При цьому доведено, що цифрова економіка все більше переплітається з аналоговою економікою, що ускладнює їх чітке розмежування. За підсумками проведеного дослідження сформовано авторську дефініцію поняття «цифрова економіка», запропоновано новий термін «цифровізована економіка» і надано його визначення.

**Ключові слова:** інформаційно-комунікаційні технології, новітні цифрові технології, інноваційні бізнес-моделі, цифрова економіка, цифровізована економіка, цифровізація.

В статье исследованы тенденции изменения со временем дефиниции понятия «цифровая экономика» и проанализированы элементы, касающиеся концептуализации цифровой экономики. Их анализ позволил выявить два важных признака. Во-первых, дифференциация цифровой экономики на компоненты. При этом определено, что в литературе нет четкого и универсального представления, какие составляющие должны быть включены при измерении цифровой экономики. Вторая особенность – это неявное признание нечетких границ цифровой экономики. Аргументировано, что основными элементами цифровой экономики являются сектора информационно-коммуникационных и новейших цифровых технологий, а также инновационные бизнес-модели. При этом доказано, что цифровая экономика все больше переплетается с аналоговой экономикой, что затрудняет их четкое разграничение. По итогам проведенного исследования сформирована авторская дефиниция понятия «цифровая экономика», предложен новый термин «цифровизированная экономика» и дано его определение.

**Ключевые слова:** информационно-коммуникационные технологии, новейшие цифровые технологии, инновационные бизнес-модели, цифровая экономика, цифровизированная экономика, цифровизация.

The article examines the trends of change over time with the definition of the concept of “digital economy” and analyzes the elements related to the conceptualization of the digital economy. It is concluded that the authors of most papers are faced with the problem of the breadth of economic activity that currently involves the use of digital technologies. Their analysis revealed two important features. First, there is a differentiation of the digital economy into components. It is determined that the literature does not have a clear and universal idea of what components should be included when measuring the digital economy. The second feature is the implicit recognition of the fuzzy boundaries of the digital economy. And this is a problem: the digital economy is increasingly intertwined with the traditional economy, making the differences between them less clear. Not only is there a problem of clarity, there is also a problem of scope: as more and more services, manufacturing and even primary manufactur-

ing activities rely on ICT, the digital economy is by these definitions more and more synthesized with analogue "economics". It is argued that the main elements of the digital economy are the sectors of information and communication and the latest digital technologies, as well as innovative business models. It has been proven that the digital economy is increasingly intertwined with the analogue economy, making it difficult to distinguish them clearly. According to the results of the research, a new definition of the concept of "digital economy" was formed and a new term "digital economy" was proposed and its definition was given. With this approach, the digital economy represents all of the broader digital applications plus the production of these digital technologies and embraces new economic activity that has emerged only thanks to the advent of digital technologies and is based on new business models. It will include the platform economy and its ramifications such as gig economy, demand economy, sharing economy. The definition of a digitized economy encompasses e-business and e-commerce, the use of digital automation in manufacturing and agriculture. This should also include fintech – a segment that is located at the intersection of the financial services and technology sectors.

**Key words:** information and communication technologies, newest digital technologies, innovative business models, digital economy, digitized economy, digitization.

**Постановка проблеми.** Цифрова економіка сприяє зростанню та продуктивності праці та підтримує інклюзивний розвиток. Це зростання демонструється прийняттям цифрових технологій великою кількістю споживачів, фірм і урядів, хоча й з різними темпами по секторах і країнах. Прийняття та використання цифрових технологій підвищує продуктивність капіталу та праці та дає можливість участі в глобальних ланцюгах цінності. [1] Цей вплив можна розуміти як порушення існуючих економічних процесів, систем та секторів, переформування існуючої поведінки споживачів, ділових взаємодій та бізнес-моделей.

Попри це, нині термін «цифрова економіка» не має в літературі чіткого визначення. Однією з основних причин цього є відсутність чіткого та універсального уявлення, які складові повинні бути включені при вимірюванні цифрової економіки. Також причиною того, що ускладнює визначення цифрової економіки, є стрімко мінливий характер технологій. Ті технології, які підприємства та споживачі використовують для виконання завдань чи спілкування, і є актуальними сьогодні можуть бути застарілими завтра. В ідеалі, визначення цифрової економіки з плином часу може змінити характер того, що воно охоплює.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Віддаючи належне напрацюванням вітчизняних та зарубіжних економістів, здійсненим у галузі теорії та методології цифрової економіки, слід зазначити, що проблематика визначення дефініції поняття «цифрова економіка» та визначення її сутності ще не знайшла свого остаточного вирішення. Визначення – це завжди відображення часу та тенденцій, з яких вони виникають. Це чітко проглядається у визначенні дефініції, що аналізується. Ранні визначення зосереджуються спеціально на Інтернеті, відображаючи його появу протягом 90-х років як основної технології. Зокрема це Д. Тепскотт,

Н. Негропonte. [2; 3] Пізніші визначення додають нові технології, такі як мобільні та сенсорні мережі [4], хмарні обчислення та великі дані [5]. Або вони вибирають більш загальне поняття «цифрові технології» згідно з простими визначеннями. Пізніше у своє визначення цифрової економіки було включено бізнес-діяльність, що підтримується ІТ [6], зокрема і електронну комерцію [6].

Українські спеціалісти розглядають цифрову економіку з різних точок зору її застосування, але, як правило, визначають її як частину загальної економічної діяльності. Наприклад, С.М. Веретюк, В.В. Пілінський [8] зазначають, що цифрова економіка є складовою частиною економіки, в якій домінують знання та нематеріальне виробництво. О.А. Гриценко вважає, що цифровою економікою визначається діяльність, що здійснюється в будь-якій реальній галузі (промисловість, будівництво, сільське господарство, освіта, медицина та ін.) з використанням нових технологічних продуктів. Л.З. Кіт стверджує, що цифрова економіка – це трансформація всіх сфер економіки завдяки перенесенню інформаційних ресурсів та знань на комп'ютерну платформу з метою їх подальшого використання (включаючи там, де це можливо) на цій платформі [9]. Подібних поглядів дотримуються і Г.Т. Карчева, С.В. Коляденко, О.А. Гриценко, П.Р. Пуцентейло, О.О. Гуменюк, О.М. Москаленко, І.В. Токмакова та інші.

Кабінет міністрів на своєму засіданні 17 січня 2018 року схвалив Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства на 2018–2020 роки та затвердив план заходів із її реалізації. В цьому документі визначається, що «у класичному розумінні поняття «цифрова економіка» означає діяльність, в якій основними засобами (факторами) виробництва є цифрові (електронні, віртуальні) дані як числові, так і текстові [10].

Автори більшості визначень стикаються з проблемою широти економічної діяльності, яка

наразі передбачає застосування цифрових технологій. Тому деякі з них слідують за принципом Мезенбурга та інших авторів і розділяють компоненти цифрової економіки. Наприклад, автори роботи [11] розділяють поняття "doing digital" («робити цифровий») проти фактично "being digital" («бути цифровим»): просто використовувати цифрові технології та розміщувати їх в основі всіх бізнес-процесів. Але хочемо зауважити, як і у попередніх визначеннях, лінія поділу залишається досить суб'єктивною. Тому, на нашу думку, доцільно окреслити межі, які дозволяють економічній діяльності бути розміщеною всередині або поза сферою «цифрової економіки».

**Мета** статті. Метою цього дослідження є формулювання загального уявлення про цифрову економіку шляхом представлення її складових елементів, основних сфер охоплення та центральних питань, що стосуються цифрової економіки.

#### **Виклад основного матеріалу дослідження.**

Немає єдиного розуміння явища «цифрова економіка», але є безліч визначень. Їх аналіз дав нам можливість виявити дві важливі ознаки. По-перше, диференціація на компоненти. Наприклад, Н. Лейн цифрову економіку трактує як конвергенцію обчислювальних та комунікаційних технологій в Інтернеті та потоку інформації, що стимулює всю електронну комерцію та величезні організаційні зміни [12]. Мезенбург подібно сегментує цифрову економіку на виробництво інфраструктури ІКТ та використання ІКТ для інших економічних процесів. Л. Марджеріо вперше пропонує чітку сегментацію цифрової економіки та визначає чотири її основні драйвери: доступність Інтернету, електронна комерція серед підприємств, цифрова доставка товарів і послуг, роздрібна торгівля матеріальними товарами [6]. Р. Клінг та Р. Лемп [13] дають визначення чотирьох частин цифрової економіки:

1. Високоцифрові товари та послуги: це товари, які доставляються в цифровому вигляді, і послуги, значні частини яких доставляються в цифровому вигляді (наприклад, інформаційні послуги в Інтернеті, продаж програмного забезпечення, онлайн-освіта).

2. Змішані цифрові товари та послуги: роздрібна торгівля матеріальними товарами (наприклад, книги, квіти, готельні номери плюс пов'язані з цим продажі та маркетинг).

3. ІТ-інтенсивні послуги чи виробництво товарів: послуги, які критично залежать від ІТ для їх надання (наприклад, бухгалтерські послуги або складна інженерна конструкція), виробництво матеріальних товарів, у розробці яких ІТ має вирішальне значення (наприклад, точна обробка, яка використовує комп'ютеризовані

чисельні системи управління або хімічні процеси, що контролюються комп'ютером).

4. Сегменти ІТ-індустрії, які підтримують ці три сегменти цифрової економіки: товари та послуги ІТ-індустрії, які найбільш безпосередньо підтримують вищезгадані три сегменти цифрової економіки, включають значну частину підпромисловості підключення до комп'ютерних мереж, виробництва ПК та ін. деякі ІТ-консалтингові фірми. Ця сегментація включає одне з порівняно нечисленних явних визнань, що виробництво товарів та послуг ІКТ, включаючи телекомунікації, є частиною цифрової економіки.

Друга особливість – це неявне визнання нечітких меж цифрової економіки. За допомогою використання таких термінів, як «високо», «суттєво», «інтенсивно», «безпосередньо» та навіть «критично», вищезгадані визначення вводять суб'єктивність і визнання того, що немає жорсткої межі, яка дозволяє всій економічній діяльності бути суворо розміщеною всередині або поза сферою «цифрової економіки».

Спираючись на попередній аналіз, ми можемо виділити елементи, що стосуються концептуалізації цифрової економіки. Усі визначення стверджують, що інформаційно-комунікаційні технології є основою цифрової економіки. Але лише деякі, у своїх поясненнях, включають виробництво цих технологій та пов'язані з ним основоположні послуги як частину цифрової економіки. Ми називаємо це ядро ІКТ-сектором. Відповідно до нової редакції Міжнародної стандартної галузевої класифікації усіх видів економічної діяльності – International Standard Industrial Classification of All Economic Activities – ISIC, Rev. 4 [14] розробленої у 2008 р. ООН, загальний принцип ідентифікації видів діяльності ІКТ полягає в такому: види діяльності ІКТ включають виробництво продуктів (товарів та послуг), що мають на меті здійснення або дозвіл на обробку та передачу інформації електронними засобами, включаючи передачу та візуальну презентацію.

Більш докладно сектор ІКТ був описаний та проілюстрований (див. рис. 1) Р. Хіксом в роботі [15]. Він розділяв всі компоненти цього ядра за такими елементами, як:

1. Товари: виробництво споживчих товарів ІКТ, таких як комп'ютерне обладнання та цифрові телекомунікації, плюс товари для виробників ІКТ: як капітальні товари (наприклад, автоматизована техніка для виготовлення ПК), так і проміжні товари (мікросхеми, материнські плати, жорсткі диски, DVD-приводи тощо) у виробництві комп'ютерів).

2. Програмне забезпечення: проектування, виробництво, маркетинг тощо масового та



Рис. 1. Типологія ІК-підсекторів [15]

індивідуального програмного забезпечення.

3. Інфраструктура: розроблення та функціонування мережевої інфраструктури, як основні телекомунікації, так і мережеві послуги з доданою вартістю.

4. Послуги: професійні послуги, які не охоплені іншими категоріями, такими як консультування, навчання та технічні послуги.

5. Роздрібна торгівля: продаж, перепродаж та розповсюдження товарів ІКТ, програмного забезпечення та інфраструктури та пов'язаних з ними послуг.

6. Зміст: виробництво та розповсюдження вмісту даних, включаючи обробку та оцифрування в офісах.

Жодна з компонент не обмежується виключно ІКТ-сектором, але завжди додає певний компонент категорії «споживання / застосування ІКТ». Таким чином, цифрову економіку слід визначити як ширшу, ніж просто ІКТ-сектор. Сучасні автори наголошують на тому, що цифрова економіка базується не лише на інформаційно-комунікаційних технологіях, а й охоплює сферу найсучасніших цифрових технологій. Зокрема, О.П. Степаненко вважає, що цифрову економіку можна визначити як економіку, засновану на нових методах генерування, оброблення, зберігання, передачі даних і цифрових комп'ютерних технологіях, а також включає такі поняття, як Інтернет речей, Індустрія 4.0, розумне підприємство, мережі зв'язку п'ятого покоління, інжинірингові послуги прототипування та ін. [16] Автори роботи [17] стверджують, що фундаментальну підтримку цифрової економіки (Індустрії 4.0.) забезпечують інноваційні ІТ-технології та алгоритми, які через системне переплетення моделюють глобальний цифровий простір, характерними рисами якого є гіперконтактність та мобільність. Технологічна основа базована на відкриттях четвертої

промислової революції, серед яких технології штучного інтелекту, роботехніки та сенсорики, Big-data, цифрові платформи, 3D- і 4D-друк, багаторівневі комунікаційні системи тощо. Тому наступною «оболонкою» цифрової економіки ми вважаємо сектор новітніх цифрових технологій (НЦТ) (рис. 2).

Технологічне забезпечення цифрової економіки формують технології, які за функціональними рисами можна розділити на три групи [19]:

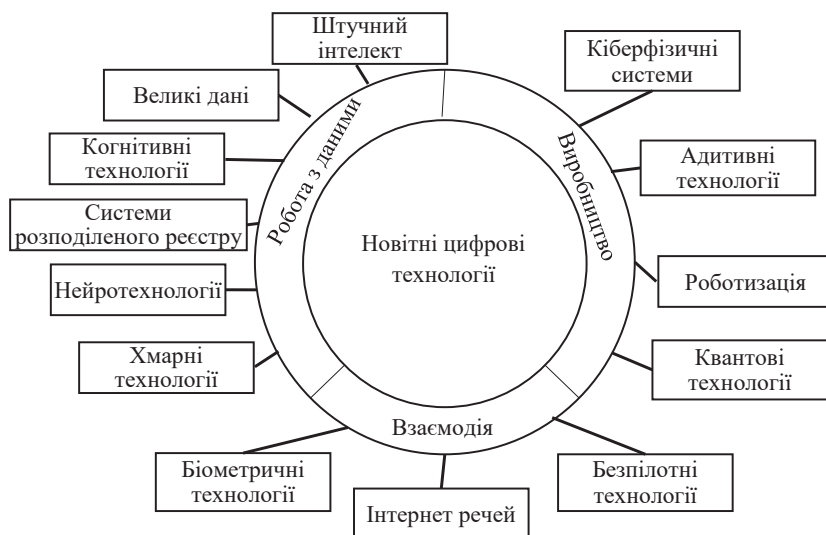
1. Технології з роботи з даними.
2. Технології у сфері виробництва.
3. Технології у сфері взаємодії з навколишнім середовищем.

Хоча поділ цей досить умовний, оскільки більшість із них взаємозв'язані (як, наприклад, технології Великих даних застосовують когнітивні технології для обробки великих масивів неструктурованої інформації) і застосовують у всіх трьох вищевизначених сферах.

Цифрові технології не тільки формують нового користувача, розвивають маркетинговий інструментарій, але і формують передумови і необхідні умови для радикальної модернізації виробничої, організаційної і технологічної бази підприємств. Таким чином, технічні, організаційні та технологічні зміни, що відбуваються, масова і масштабна інформатизація перетворюють не тільки виробничу сферу, а й ланцюжок створення цінності. Практична реалізація цих концепцій призводить до виникнення нової моделі компанії або, як тепер частіше говорять, «бізнес-моделі». Під «бізнес-моделлю» ми розуміємо те, яким чином компанія здійснює свою підприємницьку діяльність: створює споживчу цінність і додану вартість, доводить її до споживача, взаємодіє з бізнес-партнерами і отримує від цієї діяльності прибуток, задовольняючи запити стейкхолдерів. І власне нові бізнес-моделі є наступним шаром цифрової економіки, який базується на секторах ІКТ та НЦТ.

З розвитком цифрових технологій стають актуальними мережеві моделі ведення бізнесу. При цьому для координації глобальних ланцюжків і спільнот необхідно насамперед розвиток "soft skills" (навички комунікації, здатність до навчання, робота в команді, інформаційна компетентність) в порівнянні з "hard skills" (вузькі професійні знання). Відпадає необхідність тримати в штаті компаній унікальних, вузьких і дорогих фахівців. Це призвело до розвитку таких інноваційних бізнес-моделей, як лізинг персоналу, аутстафінг, фрілансинг, аутсорсинг.

Однією з сучасних бізнес-моделей є такі, основою яких являються так звані платформи.



**Рис. 2. Технологічне забезпечення цифрової економіки (сектор НЦТ)**

*Джерело: складено автором на основі [17; 18]*

Вони стають місцем зустрічей власників ресурсів і їх користувачів, через виключення посередників спрощуються контакти і знижуються трансакційні витрати. Можна вважати, що платформні бізнес-моделі є основою економічної діяльності в цифровій економіці.

В цифрову епоху отримують свій розвиток і кластерні бізнес-моделі. З допомогою технологій концентрації ресурсів в рамках спільноти професійних учасників, реалізуються перспективні інноваційні проекти.

Тому вважаємо, що наступним нашаруванням цифрової економіки є нові бізнес-моделі, які б не могли з'явитися й успішно функціонувати без розвитку ІКТ та новітніх цифрових технологій.

Отже, на основі аналізу визначених нами складових цифрової економіки спробуємо сформулювати авторське визначення дефініції «цифрова економіка».

Зауважимо, що найширші визначення цифрової економіки, розглянуті нами вище, охоплюють всю економічну діяльність з цифровою підтримкою, що базується на застосуванні ІКТ. Але це викликає проблему: цифрова економіка дедалі більше переплітається з традиційною економікою, роблячи відмінності між ними менш чіткими [20]. Мало того, що існує проблема ясності, існує також проблема сфери застосування: оскільки все більше і більше послуг, виробничої та навіть первинної виробничої діяльності покладаються на ІКТ, цифрова економіка за цими визначеннями все більше синтезується з аналоговою «економікою».

Частково вирішуючи цю проблему, ми пропонуємо називати сферу, що охоплює всю економічну діяльність на основі ІКТ не цифро-

вою економікою, а натомість цифровізованою економікою. Також, ми пропонуємо розглянути більш вузьке визначення цифрової економіки, засноване на понятті інтенсивного та широкого застосування НЦТ [21, ст. 65–79]. Інтенсивні додатки посилюють, тобто певним чином покращують існуючу економічну діяльність. Широке застосування розширює межі економічної діяльності. Для кращого способу зрозуміти межі інтенсивного та широкого застосування НЦТ звернемось до роботи Р. Хікса [22], в якій автор пропонує дати відповідь на питання «чи виникла ця діяльність лише завдяки

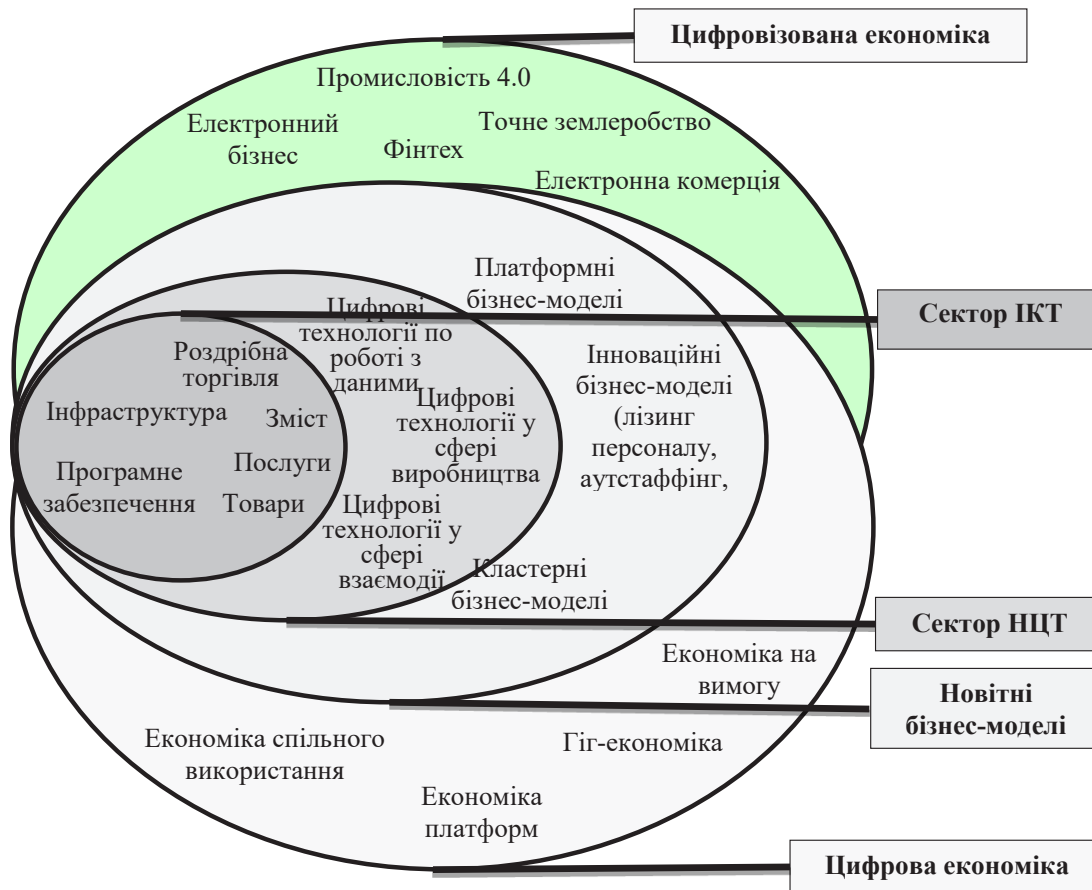
НЦТ?». Якщо відповідь «ні» – діяльність, яка вже існувала до НЦТ, – будь-яке використання НЦТ є інтенсивним. Якщо відповідь «так» – діяльність існує лише через новітні цифрові технології – то це широке застосування НЦТ.

Виходячи з цього, ми пропонуємо авторську дефініцію терміну «цифрова економіка» та введення нового терміна «цифровізована економіка».

*Під цифровою економікою маємо на увазі економічну діяльність, яка виникла лише завдяки новітнім цифровим технологіям та базується на використанні нових цифрових бізнес-моделей і в якій основними засобами (факторами) виробництва є цифрові (електронні, віртуальні) дані як числові, так і текстові.* Визначення має досить розмиту межу, але воно також є досить гнучким, щоб із часом включити цифрові інновації та цифрові бізнес-моделі. Як підсумовано на рисунку 3, він охоплює як сектори, пов'язані з технологічним складником, так і більш широкий спектр цифрової діяльності, не стверджуючи, що вся оцифрована діяльність є частиною цифрової економіки.

Завдяки такому підходу цифрова економіка представляла б усі широкі програми цифрових технологій плюс виробництво цих цифрових технологій (сектори ІКТ та НЦТ). І вона охоплює нову економічну діяльність, яка виникла лише дякуючи появі цифрових технологій і базується на нових бізнес-моделях (рис. 3). Зокрема діяльність, яка базується на платформених бізнес-моделях називається платформна економіка. Її розгалуженнями є так звані гіг-економіка, економіка на вимогу, економіка спільного використання.

*Цифровізована економіка – це частина економічної діяльності, яка здійснюється суб'єктами*



**Рис. 3. Структура цифрової економіки та цифровізованої економіки**

*Джерело: розробка автора*

господарювання з допомогою інтенсивного використання інформаційно-комунікаційних та новітніх цифрових технологій. Досить часто в такій діяльності відбувається трансформація існуючих бізнес-моделей в сторону інноваційних. Це широкомасштабне визначення цифровізованої економіки охоплює електронний бізнес (бізнес-операції з підтримкою ІКТ) та його підмножину – електронну комерцію (зовнішні бізнес-операції з підтримкою ІКТ), використання цифрових автоматизованих технологій у виробництві і сільському господарстві, які базуються на НЦТ (сюди включають промисловість 4.0 та точне землеробство тощо). Сюди ж слід також віднести і фінтех – сегмент, який знаходиться на перетині секторів фінансових послуг і технологій. У ньому технологічні стартапи і нові учасники ринку застосовують інноваційні підходи до продуктів і послуг, які нині надаються традиційним сектором фінансових послуг (рис. 3).

**Висновки.** Швидке зростання Інтернету приводить до того, що все більше економічних процесів окремими організаціями та цілою країною в цілому здійснюється за допомогою

цифрових технологій. Цифровізація економіки означає його фундаментальні зміни на трьох основних рівнях: 1) на ринках та секторах економіки, де існує взаємодія постачальників та споживачів, а також послуг та праці; 2) на рівні інновацій та технологічного розвитку, де створюються та розвиваються нові ринки та сектори економіки; 3) у сфері нового цифрового середовища, що забезпечує умови для успішного розвитку перших двох рівнів діяльності, зазначених вище. Зростання, інтеграція та вдосконалення інформаційних технологій та комунікацій змінює наше суспільство та економіку. Традиційні економічні процеси набувають нових способів взаємодії в цифрових системах, економіка 21 століття принципово змінюється і стає цифровою. Споживачі зараз регулярно використовують комп'ютерні мережі, щоб визначити продавців, оцінювати продукти та послуги, порівнювати ціни та додаткові ринкові важелі. Підприємства використовують мережі ще більш широко для проведення інженерних та виробничих процесів, спрощення замовлень, охоплення нових клієнтів та управління внутрішніми операціями. Також, дякуючи світо-

вій інформаційній мережі, значно збільшилася швидкість грошових трансакцій. Виходячи з цього, можна сказати, що цифрові технології, послуги та системи є надзвичайно важливими для соціального розвитку. Вони можуть забез-

печити зростання і створення нових робочих місць в усіх галузях економіки, починаючи з найменших традиційних підприємств і закінчуючи новітніми високотехнологічними виробництвами, що з'являються сьогодні.

#### Список використаних джерел:

1. Miller B., Atkinson R.D. Raising European productivity growth through ICT. The Information Technology & Innovation Foundation. June. 2014. URL: [www2.itif.org/2014-raising-eu-productivity-growthict.pdf](http://www2.itif.org/2014-raising-eu-productivity-growthict.pdf) (Last accessed: 16.09.2019). pp.3-20
2. Tapscott Don. Digital Economy. NY: McGraw-Hill. 1994. 368 p.
3. Negroponte N. Being Digital. NY: Knopf. 1995. 256 p.
4. DBCDE. Australia's Digital Economy: Future Directions, Department of Broadband, Communications and the Digital Economy, Canberra. 2009. 35 p.
5. G20 Digital Economy Development and Cooperation Initiative, G20 Digital Economy Task Force. 2016. URL: <http://www.g20.utoronto.ca/2016/g20-digital-economy-development-and-cooperation.pdf> (Last accessed: 20.10.2019). 8 p.
6. Margherio, L. et al. The Emerging Digital Economy, Department of Commerce, Washington, DC. 1999. URL: [http://www.esa.doc.gov/sites/default/files/emergingdig\\_0.pdf](http://www.esa.doc.gov/sites/default/files/emergingdig_0.pdf) (Last accessed: 20.10.2019). 64 p.
7. Brynjolfsson, E. & Kahin, B. (eds). Understanding the Digital Economy: Data, Tools, and Research, MIT Press, Cambridge, MA. 2000. 372 p.
8. Веретюк С. М., Пілінський В. В. Визначення пріоритетних напрямків розвитку цифрової економіки в Україні. Наукові записки Українського науково-дослідного інституту зв'язку. 2016. № 2 (42). С. 51–58.
9. Кіт Л. З. Еволюція мережевої економіки. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2014. № 3. Т. 2. С. 187–194.
10. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-konceptsiyi-rozvitku-cifrovoyi-ekonomiki-ta-suspilstva-ukrayini-na-20182020-roki-ta-zatverdzhennya-planu-zahodiv-shodo-yiyi-realizaciyi> (дата звернення: 19.09.2019).
11. Asen, R. & Blechschmidt, B. Making digital, real and rewarding, Cognizanti, 9(1), 2–13. 2016. URL: <https://www.cognizant.com/whitepapers/being-digital-making-digital-real-and-rewarding-cognizanti12-codex2094.pdf> (Last accessed: 16.09.2019). 15 p.
12. Lane N. Advancing the digital economy into the 21st century. Information Systems Frontiers. № 1(3). 1999. pp. 317–320.
13. Kling, R. & Lamb, R. IT and organizational change in digital economies, in Understanding the Digital Economy, E. Brynjolfsson & B. Kahin (eds), MIT Press, Cambridge, MA. 2000. pp. 295–324.
14. The official site of Eurostat. European Commission. RAMON – Reference And Management Of Nomenclatures. "Metadata Classifications". 2018. URL: [http://c.europa.eu/eurostat/ramon/index.cfm?TargetUrl=DSP\\_PUB\\_WELC](http://c.europa.eu/eurostat/ramon/index.cfm?TargetUrl=DSP_PUB_WELC) (Last accessed: 20.10.2019).
15. Heeks, R. Researching ICT-Based Enterprise in Developing Countries, Development Informatics Working Paper 30, IDPM, University of Manchester, UK. 2008. URL: <http://www.gdi.manchester.ac.uk/research/publications/di/> (Last accessed: 20.09.2019).
16. Степаненко О. П. Перспективні напрями цифрової трансформації в контексті розбудови цифрової економіки. Моделювання та інформаційні системи в економіці : зб. наук. пр. М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана» ; редкол.: В. К. Галіцин (голов. ред.) [та ін.]. Київ : КНЕУ. 2017. № 93. С. 120–131.
17. Гулей А.І., Язлюк Б.О., Гулей С.А. Формування нової цифрової ери на межі реального та віртуального соціально-економічного простору взаємодії. Український журнал прикладної економіки. 2018. Том 3. № 2. С. 17–26. ISSN 2415-8453.
18. А.В. Кешелава, В.Г. Буданов, В.Ю. Румянцев и др. Введение в «Цифровую» экономику / под общ. ред. А.В. Кешелава ; гл. «цифр.» конс. И.А. Зимненко. М. : ВНИИГеосистем. 2017. 29 с.
19. The program of development of the digital economy in the Russian Federation until 2035, URL: <http://spkurdyumov.ru/uploads/2017/05/strategy.pdf> (Last accessed: 15.10.2019).
20. European Parliament, (2015). *Challenges for Competition Policy in a Digitalised Economy*, European Parliament, Brussels. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/542235/IPOL\\_STU\(2015\)542235\\_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/542235/IPOL_STU(2015)542235_EN.pdf) (Last accessed: 17.10.2019).
21. Narasimhan, R. The socioeconomic significance of information technology to developing countries, The Information Society, 2(1), 1983, pp. 65–79.
22. Heeks, R. Information and Communication Technology for Development, Routledge, Abingdon, UK. 2017. 19 p.



## References:

1. Miller B., Atkinson R.D. (2014), Raising European productivity growth through ICT, The Information Technology & Innovation Foundation, June, URL: [www2.itif.org/2014-raising-eu-productivity-growth/ict.pdf](http://www2.itif.org/2014-raising-eu-productivity-growth/ict.pdf) (Last accessed: 16.09.2019). pp. 3-20.
2. Tapscott Don. (1994) Digital Economy. NY: McGraw-Hill. 368 p.
3. Negroponte N. (1995) Being Digital. NY: Knopf. 256 p.
4. DBCDE (2009). Australia's Digital Economy: Future Directions, Department of Broadband, Communications and the Digital Economy, Canberra. 35 p.
5. G20 DETF (2016). *G20 Digital Economy Development and Cooperation Initiative*, G20 Digital Economy Task Force. URL: <http://www.g20.utoronto.ca/2016/g20-digital-economy-development-and-cooperation.pdf> (Last accessed: 20.10.2019).
6. Margherio, L. et al. (1999). The Emerging Digital Economy, Department of Commerce, Washington, DC. URL: [http://www.esa.doc.gov/sites/default/files/emergingdig\\_0.pdf](http://www.esa.doc.gov/sites/default/files/emergingdig_0.pdf) (Last accessed: 20.10.2019). 64 p.
7. Brynjolfsson, E. & Kahin, B. (eds) (2000). Understanding the Digital Economy: Data, Tools, and Research, MIT Press, Cambridge, MA. 372 p.
8. Veretyuk S.M., Pliński V.V. (2016). Vznachennya prioritetnih napryamkiv rozvitku tsifrovoyi ekonomiki v Ukrayini [Determination of priority directions of development of digital economy in Ukraine]. Naukovi zapiski Ukrayinskogo naukovo-doslidnogo Institutu zv'yazku [Scientific notes from the Ukrainian Telecommunication Research Institute]. #2 (42). P. 51-58.
9. Kit L.Z. (2014). Evolyutsiya merezhevoyi ekonomiki [Evolution of network economy]. Visnik Hmel'nitskogo natsionalnogo universitetu. Ekonomichni nauki. [Bulletin of Khmelnytsky National University. Economic sciences]. # 3. T. 2. P. 187-194
10. Pro shvalennya Kontseptsiyi rozvitku tsifrovoyi ekonomiki ta suspilstva Ukrayini na 2018–2020 roki ta zatverdzhennya planu zahodiv shodo yiyi realizatsiyi: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayini vld 17 slchnya 2018 r. # 67-r. [On approval of the Concept of development of the digital economy and society of Ukraine for 2018–2020 and approval of the plan of measures for its implementation: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of January 17, 2018 No. 67-p.]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-tsifrovoyi-ekonomiki-ta-suspilstva-ukrayini-na-20182020-roki-ta-zatverdzhennya-planu-zahodiv-shodo-yiyi-realizatsiyi> (Last accessed: 19.09.2019).
11. Asen, R. & Blechschmidt, B., (2016). Making digital, real and rewarding, Cognizanti, 9(1), 2–13. URL: <https://www.cognizant.com/whitepapers/being-digital-making-digital-real-and-rewarding-cognizanti12-codex2094.pdf> (Last accessed: 16.09.2019). 15 p.
12. Lane N. (1999). Advancing the digital economy into the 21st century. Information Systems Frontiers. № 1(3). pp. 317–320.
13. Kling, R. & Lamb, R. (2000). IT and organizational change in digital economies, in Understanding the Digital Economy, E. Brynjolfsson & B. Kahin (eds), MIT Press, Cambridge, MA, pp. 295–324.
14. The official site of Eurostat. European Commission. RAMON – Reference And Management Of Nomenclatures (2018), "Metadata Classifications", URL: [http://c.europa.eu/eurostat/ramon/index.cfm?TargetUrl=DSP\\_PUB\\_WELC](http://c.europa.eu/eurostat/ramon/index.cfm?TargetUrl=DSP_PUB_WELC) (Last accessed: 20.10.2019).
15. Heeks, R., 2008. Researching ICT-Based Enterprise in Developing Countries, Development Informatics Working Paper 30, IDPM, University of Manchester, UK. URL: <http://www.gdi.manchester.ac.uk/research/publications/di/> (Last accessed: 20.09.2019).
16. Stepanenko O.P. (2017). Perspektivni napryami tsifrovoyi transformatsiyi v kontekstl rozbudovi tsifrovoyi ekonomiki [Promising directions for digital transformation in the context of building a digital economy]. Modelyuvannya ta Informatsiyi sistemi v ekonomitsi : zb. nauk. pr. M-vo osviti i nauki Ukrayini, DVNZ "Kiyiv. nats. ekon. un-t im. Vadima Getmana" [Modeling and information systems in economics: Coll. Sciences. M-in Education and Science of Ukraine, State Higher Educational Institution "Kyiv. nat. econom. them. Vadim Hetman «]. redkol.: V. K. Galltsin (golov. red.) [ta in.]. Kiyiv : KNEU. # 93. P. 120–131
17. Guley, A.I., yazlyuk B.O., Guley S.A. (2018). Formuvannya novoyi tsifrovoyi eri na mezhi realnogo ta virtualnogo sotsialno-ekonomichnogo prostoru vzaemodiyi [Formation of a new digital era on the verge of a real and virtual socio-economic space of interaction]. Ukrayinskiy zhurnal prikladnoyi ekonomiki [Ukrainian Journal of Applied Economics]. Tom 3. # 2. P. 17–26. ISSN 2415-8453.
18. A.V. Keshelava, V.G. Budanov, V.yu. Rummyantsev i dr. (2017). Vvedenie v "Tsifrovuyu" ekonomiku / pod obsch. red. A.V. Keshelava. gl. "tsifr." kons. I.A. Zimnenko. M. : VNIIGeosistem, 29 p.
19. The program of development of the digital economy in the Russian Federation until 2035. URL: <http://spkurdyumov.ru/uploads/2017/05/strategy.pdf> (Last accessed: 15.10.2019).
20. European Parliament, (2015). Challenges for Competition Policy in a Digitalised Economy, European Parliament, Brussels. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/542235/IPOL\\_STU\(2015\)542235\\_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/542235/IPOL_STU(2015)542235_EN.pdf) (Last accessed: 17.10.2019).
21. Narasimhan, R. (1983). The socioeconomic significance of information technology to developing countries, The Information Society, 2(1), pp. 65–79.
22. Heeks, R. (2017). Information and Communication Technology for Development, Routledge, Abingdon, UK. 19 p.

**Максименко Ж.В.**аспірантка кафедри економіки та бізнес-технологій  
Національного авіаційного університету**Maksymenko Zhanna**

National Aviation University

**ІННОВАЦІЙНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ  
ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ****INNOVATION OF THE NATIONAL ECONOMY  
AS A FACTOR IN THE FORMATION OF INTELLECTUAL CAPITAL**

У статті охарактеризовано інноваційний складник національної економіки у міжнародних рейтингах у контексті зв'язку з інтелектуальним капіталом. Визначено такі основні стримувальні фактори формування та розвитку інтелектуального капіталу в Україні, як: державна політика, демографічна ситуація, якість охорони здоров'я та освіти, рівень життя населення, ефективність ринку праці, фінансовий ринок. Фактори, що стимулюють розвиток інтелектуального капіталу: розвиток бізнесу, здатність до інновацій (просування інновацій, збір капіталу), обмін знаннями та міжнародна співпраця. Встановлено, що внаслідок слабкої взаємодії державних інститутів із приватними та науковими закладами, високого рівня безробіття, низьких доходів, високої вартості навчання, воєнних конфліктів у країні рівень задоволених життям українців становить 31%. Доведено, що для побудови інноваційної національної економіки та досягнення нею цілей сталого розвитку потрібно вкладати кошти у людський розвиток.

**Ключові слова:** інтелектуальний капітал, науково-технічна діяльність, інноваційна діяльність, рейтинг, глобальна конкурентоспроможність, індекс, людський розвиток.

В статті охарактеризована інноваційна складова національної економіки в міжнародних рейтингах в контексті зв'язку з інтелектуальним капіталом. Определены основные сдерживающие факторы формирования и развития интеллектуального капитала в Украине: государственная политика, демографическая ситуация, качество здравоохранения и образования, уровень жизни населения, эффективность рынка труда, финансовый рынок. Факторы, стимулирующие развитие интеллектуального капитала: развитие бизнеса, способность к инновациям (продвижение инноваций, сбор капитала), обмен знаниями и международное сотрудничество. Установлено, что вследствие слабого взаимодействия государственных институтов с частными и научными учреждениями, высокого уровня безработицы, низких доходов, высокой стоимости обучения, военных конфликтов в стране уровень удовлетворения жизнью украинцев составляет 31%. Доказано, что для построения инновационной национальной экономики и достижения ее целей устойчивого развития нужно вкладывать средства в развитие общества.

**Ключевые слова:** интеллектуальный капитал, научно-техническая деятельность, инновационная деятельность, рейтинг, глобальная конкурентоспособность, индекс, развитие общества.

The article describes the innovative component of the national economy in international rankings in the context of intellectual capital. In 2018, Ukraine ranked first in innovation among low-income countries, the best indicator in recent years, with strong human capital and research. The main restrictions on the formation and development of intellectual capital in Ukraine are identified: state policy, demographic situation, quality of health care and education, standard of living of the population, labor market efficiency, financial market. Factors that stimulate the development of intellectual capital: business development, capacity for innovation (promoting innovation, attracting capital), knowledge sharing and international cooperation, scientific and technical activities. Due to the weak interaction of public institutions with private and scientific institutions, high unemployment, low income, high cost of education, military conflicts in the country, life satisfaction is 31%. It is proved that in order to build an innovative national economy and achieve the goals of sustainable development, it is necessary to invest money in the formation and development of intellectual capital. The synergy of education, science and business creates the conditions for the formation of an intellectual product. The accumulation of knowledge, the development of innovative technologies are the basis of economic growth for most countries, which are at the forefront of the world ranking and are characterized by high incomes, high living standards.

New opportunities and perspectives depend on the interaction of people, the economy and information technology. Increasing the innovation orientation of the national economy will help to improve the socio-economic conditions of human development and will contribute to the sustainable development of countries. Improving the Global Competitiveness Index for Ukraine in 2020 is possible through the development and collaboration of educational, scientific, governmental institutions and private enterprises, increased investment in research and human development.

**Key words:** intellectual capital, scientific and technical activity, innovative activity, rating, global competitiveness, index, human development.

**Вступ.** Підвищення нецінової конкуренції та зростання наукоємної продукції стало передумовою появи інтелектуальної економіки. У XXI столітті йде боротьба не за матеріали та сировину для виготовлення продукції, а за знання та доступ до науково-технічних та інформаційних ресурсів. У таких умовах особливої актуальності набуває дослідження передумов формування та розвитку інтелектуального капіталу в Україні. Адже нагромадження знань, розвиток інноваційних технологій є основою економічного зростання для більшості країн, що займають лідируючі позиції в глобальних рейтингах і характеризуються високими доходами, високим рівнем життя населення. Нові можливості та перспективи залежать від того, як взаємодіють між собою люди, економіка та інформаційні технології.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Інноваційну діяльність та її зв'язок із формуванням інтелектуального капіталу досліджують вітчизняні науковці: С.М. Ілляшенко, Т.К. Кваша, О.І. Ковтун, Т.В. Писаренко, Л.С. Лісовська, Г.В. Рачинська, а також закордонні економісти: В.Л. Іноземцев, Н.С. Іванова, М.Г. Делягін, П.Ф. Друкер, П. Фішер, Й. Шумпетер. Інноваційність національної економіки як фактор формування інтелектуального капіталу потребує детального аналізу.

**Мета** статті – визначення інноваційності національної економіки як фактора формування інтелектуального капіталу; аналіз глобальних рейтингів інноваційності та конкурентоспроможності, індексу людського розвитку з метою визначення стримуючих та стимулюючих факторів формування та розвитку інтелектуального капіталу.

**Вклад основного матеріалу.** Базовим фактором у формуванні та розвитку інтелектуального капіталу виступає науково-технічна (інноваційна) діяльність. Синергія освіти, науки та суб'єктів господарювання створює умови для формування інтелектуального продукту. Нарощування інноваційної орієнтованості національної економіки сприятиме покращенню соціально-економічних умов людського розвитку та сприянню сталому розвитку країн. Для оцінки формування та розвитку інтелектуального капіталу в Україні розглянемо глобальні

показники рейтингів оцінки інновацій та конкурентоспроможності. Згідно з дослідженням, за рейтингом Global Innovation Index 2019 [7] лідирує Швейцарія, Швеція, США, Нідерланди, Великобританія; Україна займає 47 місце (із 129 країн). У 2018 році Україна була на 43 позиції, займала перше місце серед країн із низькими доходами, що є найкращим показником за останні роки, а сильними позиціями були людський капітал і дослідження. Загалом Global Innovation Index оцінює інноваційні процеси, інститути, людський капітал, наукову діяльність, інфраструктуру, рівень розвитку ринку та бізнесу, динаміку яких простежимо у табл. 1.

Порівнюючи показники Global Innovation Index України у 2013 та 2019 році, спостерігаємо покращення позицій на 24 сходинки, що відбулося за рахунок таких показників: інституції – 96 місце (за останній рік піднялася у рейтингу на 11 сходинок); рівень розвитку бізнесу – 47 місце із 79 місця у 2013 р.; результати застосування знань і технологій зросли на 17 позицій; результати творчої діяльності – 42 місце у 2019 році із 81 (у 2013 р.); індекс ефективності інновацій – покращився порівняно з 2013 роком (31 місце) на 26 сходинок рейтингу, зайнявши у 2018 році 5 місце. При цьому найслабшими ланками рейтингу у 2019 році виявилися (порівняно з 2013 р.): людський капітал і дослідження, за останній рік він значно погіршився на 8 позицій (до 51 місця), інфраструктура (з 91 до 97 місця), рівень розвитку ринку (з 90 до 82 місця).

Разом із глобальним інноваційним рейтингом варто проаналізувати індекс глобальної конкурентоспроможності України, який погіршився протягом 2012–2018 рр. Найвищий показник Україна мала у 2012–2013 рр. (73 місце), а найгірший – у 2016–2017 рр. (85 місце) (табл. 2).

Україна у 2014–2018 рр. погіршила свої показники за складниками конкурентоспроможності: інфраструктурою (78 місце проти 75 у 2016–2017 рр.), вища освіта і професійна підготовка – у 2015–2016 рр. спостерігалось незначне покращення (34 та 33 місце), а в 2017–2018 рр. – 35 місце, співпраця університетів та підприємств у дослідженнях та розробках – цей показник погіршився проти 2016–2017 рр. (57 місце) на 16 позицій – у 2017–2018 рр. займає 73 місце в рейтингу, здатність до інновацій зменши-

Таблиця 1

## Оцінка позиції України за складниками Global Innovation Index, 2013–2019 рр.

Global Innovation Index	2013	2014		2015		2016		2017		2018		2019	
	місце (із 142)	місце (із 143)		місце (із 141)		місце (із 128)		місце (із 127)		місце (із 126)		місце (із 129)	
Глобальний інноваційний індекс	71	63	8↑	64	1↓	56	8↑	50	6↑	43	7↑	47	4↓
Глобальний вхідний підіндекс	83	88	5↓	84	4↑	76	8↑	77	1↓	75	2↑	82	7↓
Інституції	105	103	2↑	98	5↑	101	3↓	101	-	107	6↓	96	11↑
Людський капітал і дослідження	44	45	1↓	36	9↑	40	4↓	41	1↓	43	2↓	51	8↓
Інфраструктура	91	107	16↓	112	5↓	99	13↑	90	9↑	89	1↑	97	8↓
Рівень розвитку ринку	82	90	8↓	89	1↑	75	14↑	81	6↓	89	8↓	90	1↓
Рівень розвитку бізнесу	79	87	8↓	78	9↑	73	5↑	51	22↑	43	8↑	47	4↓
Глобальний вихідний підіндекс	58	46	12↑	47	1↓	40	7↑	40	-	35	5↑	36	1↓
Результати застосування знань і технологій	45	32	13↑	34	2↓	33	1↑	32	1↑	27	5↑	28	1↓
Результати творчої діяльності	81	77	4↑	75	2↑	58	17↑	49	9↑	45	4↑	42	3↑
Індекс ефективності інновацій	31	14	17↑	15	2↑	12	3↑	11	1↑	5	6↑	н/д	-

Складено за [1–7]

лася на 2 позиції у 2018 р. (51 місце), зменшилися видатки компаній на дослідження і розробки – 76 місце (2018 р.) проти 68 у 2016–2017 рр. та якість науково-дослідних інститутів – 60 місце у 2018 році, а в 2017 р. Україна займала 50 місце в рейтингу. Водночас спостерігаємо покращення у 2017–2018 рр. порівняно з попередніми 2016–2017 рр. за такими показниками: інституції – зростання рейтингу на 11 позицій (118 місце), макроекономічне середовище – покращення становища на 7 позицій (121 місце), розвиток фінансового ринку (120 місце проти 130 у 2016–2017 рр.), технологічна готовність (81 місце, зростання показника на 4 позиції), відповідність бізнесу сучасним вимогам – зростання на 8 позицій (90 місце в рейтингу). Україна має високий науковий потенціал, але, на жаль, слабкий механізм впровадження інновацій. Варто вкладати кошти у розвиток людських ресурсів (освіту та науку), що сприятиме формуванню інтелектуального капіталу та ефективній інноваційній економіці країни, її конкурентоспроможності на міжнародному ринку. Конкурентні переваги країни, як і її недоліки, можна визначити за глобальним індексом конкурентоспроможності талантів для України. Світовими лідерами індексу конкурентоспроможності талантів є США, Сінгапур, Німеччина, Швейцарія.

За Global Talent Competitiveness Index 2016–2019 років спостерігаємо покращення України в рейтингу за такими показниками, як: глобальні знання (співпраця вчених, поширення та обмін знаннями) – 37 місце (2019 р.) та виробничі навички співробітників (45 місце) (таблиця 3). На жаль, індекс приваблювання талантів є ще досить низьким (105 місце – 2019 рік), шанси для кар'єрного зростання зменшуються, 66 місце – 2018 р. та 68 місце – 2019 р. Динаміка здатності утримувати кваліфікований персонал теж є спадаючою: у 2019 році ми втратили 8 позицій рейтингу (66 сходинка) та 4 позиції у 2018 році (58 місце). За рахунок цих показників глобальний індекс конкурентоспроможності талантів зменшився на 2 сходинки (63 місце – 2019 рік), хоча у 2018 році він покращив свої позиції на 8 сходинок (61 місце). Покращення глобального індексу конкурентоспроможності для України у 2020 році можливе за рахунок розвитку та співпраці освітніх, наукових, державних закладів та приватних підприємств, збільшення інвестицій у наукові розробки та розвиток людського потенціалу. Науково-технічну діяльність України можна охарактеризувати за патентною та інноваційною активністю (таблиця 4).

Patent Cooperation Treaty (PCT) (договір про патентне співробітництво) – це заявка на

Таблиця 2

Індекс глобальної конкурентоспроможності України за основними показниками, 2014–2018 рр.

The Global Competitiveness Index	2014/ 2015		2015/ 2016		2016/ 2017		2017/ 2018	
	місце (із 144 країн)		місце (із 140 країн)		місце (із 138 країн)		місце (із 137 країн)	
	76	79	3↓	85	6↓	81	4↑	
Основні вимоги	87	101	14↓	102	1↓	96	6↑	
Інституції	130	130	-	129	1↑	118	7↑	
Інфраструктура	68	69	1↓	75	6↓	78	3↓	
Макроекономічне середовище	105	134	14↓	128	6↑	121	7↑	
Охорона здоров'я та початкова освіта	43	45	2↓	54	9↓	53	1↑	
Підсилювачі продуктивності	67	65	2↑	74	9↓	70	4↑	
Вища освіта і професійна підготовка	40	34	6↓	33	1↑	35	2↓	
Ефективність ринку товарів	112	106	6↑	108	2↓	101	7↑	
Ефективність ринку праці	80	56	24↑	73	17↓	86	13↓	
Розвиток фінансового ринку	107	121	14↓	130	9↓	120	10↑	
Технологічна готовність	85	86	1↓	85	1↑	81	4↑	
Розмір ринку	38	45	7↓	47	2↓	47	-	
Інновації та фактори вдосконалення	92	72	20↑	73	1↓	77	4↓	
Відповідність бізнесу сучасним вимогам	99	91	8↑	98	7↓	90	8↑	
Інновації	81	54	27↑	52	2↑	61	9↓	
в тому числі: здатність до інновацій	82	52	30↑	49	3↑	51	2↓	
Якість науково-дослідних інститутів	67	43	24↑	50	7↓	60	10↓	
Витрати компаній на дослідження і розробки	66	54	12↑	68	14↓	76	8↓	
Співпраця університетів та підприємств у дослідженнях та розробках	74	74	-	57	17↑	73	16↓	
Державні закупівлі високотехнологічної продукції	123	98	25↑	82	16↑	96	14↓	
Наявність учених та інженерів	48	29	19↑	29	-	25	4↑	

Джерело: The Global Competitiveness Index [8]

Таблиця 3

Глобальний індекс конкурентоспроможності талантів для України, 2016–2019 рр.

Показники	2016 р.		2017 р.		2018 р.		2019 р.	
Ринкові та нормативні умови на ринку праці	91	103	12↓	99	4↑	96	3↑	
Індекс привабливання талантів	97	94	3↑	98	4↓	105	7↓	
Шанси для кар'єрного зростання	72	64	8↑	66	2↓	68	2↓	
Індекс утримання талантів або здатність утримувати кваліфікований персонал	56	54	2↑	58	4↓	66	8↓	
Виробничі навички співробітників	40	66	26↓	44	22↑	45	1↓	
Глобальні знання	61	53	8↑	42	11↑	37	5↑	
Глобальний індекс конкурентоспроможності талантів	66	69	3↓	61	8↑	63	2↓	

Джерело: [10].

патент, яка діє не лише в Україні, а й за кордоном серед країн, що уклали договір. У 2017 році Україна займала 49 місце за кількістю патентів (із

138 країн), а в 2018 році – 52 місце (із 137 країн), тобто вона втратила 3 позиції в рейтингу. Глобальний інноваційний індекс за складником створ-

Таблиця 4

**Позиції України за індикаторами отримання прав інтелектуальної власності  
різних міжнародних індексів**

Індекс / показник	2015–2016	2016–2017	2017–2018
Глобальний індекс конкурентоспроможності: Кількість патентів, отриманих за процедурою РСТ (на 1 млн. населення)	50 (рейтинг 140 країн)	49 (рейтинг 138 країн)	52 (рейтинг 137 країн)
Глобальний інноваційний індекс: Створення знань	14 (рейтинг 141 країни)	16 (рейтинг 128 країн)	16 (рейтинг 127 країн)
Нематеріальні активи	82 (рейтинг 141 країни)	42 (рейтинг 128 країн)	26 (рейтинг 127 країн)
Глобальний інноваційний індекс Bloomberg: Патентна активність	н/д	27 (рейтинг 80 країн)	27 (рейтинг 80 країн)
Європейське інноваційне табло Інтелектуальні активи підіндексу «Інноваційна активність»	22,4 (бали)	21,9 (бали)	23,6 (бали)

Джерела: [8-15].

Таблиця 5

**Підіндекси із трансферу технологій для України за період 2015–2018 рр.**

Показники	2015–2016	2016–2017		2017–2018	
Глобальний індекс конкурентоспроможності	140 країн	138 країн		137 країн	
Державні закупівлі новітніх технологій і продукції	98	82	16↑	96	14↓
Поглинання фірмами нових технологій	100	74	26↑	84	10↓
Іноземні інвестиції та трансфер технологій	117	115	2↑	118	3↓
Глобальний інноваційний індекс рейтинг	140 країн	129 країн		127 країн	
Поглинання знань	88	82	6↑	63	19↑
Передача знань	65	61	4↑	54	7↑

Складено за джерелом [11].

Таблиця 6

**Сприйняття благополуччя**

Якість освіти %	Якість медичного обслуговування %	Рівень життя %	Відчуття безпеки %		Свобода вибору		Індекс задоволення життям (від 0 до 10)	Оцінка ринку праці	Довіра до державних органів управління
			ж	ч	ж	ч			
46	24	31	47	62	57	51	4,3	18	11

Складено за джерелом [18]

рення знань залишився без змін (16 місце серед 127 країн), нематеріальні активи – покращив свої позиції на 16 сходинок, 26 місце із 127 країн у 2018 році. За глобальним інноваційним індексом Україна, за даними Bloomberg, у 2017–2018 рр. займала 27 місце (рейтинг із 80 країн) за патентною активністю. Європейське інноваційне табло «інтелектуальні активи» підіндексу «інноваційна активність» оцінило Україну у 23,6 бала у 2018 році, що на 1,7 більше від попереднього року.

Згідно з даними міністерства освіти та науки в Україні спостерігається зниження рейтингу

щодо трансферу технологій, тобто експорту та імпорту інноваційної продукції (таблиця 5).

У 2018 році відбувається погіршення цих показників: державні закупівлі новітніх технологій і продукції – на 14 сходинок, поглинання фірмами нових технологій – на 10 сходинок, іноземні інвестиції та трансфер технологій – на 3 позиції в рейтингу. Відбулося покращення поглинання знань на 19 сходинок рейтингу та передача знань на 7 позицій у зв'язку з ефективною міжнародною науковою співпрацею. У світовій спільноті відбувається зростання інвес-

тицій в інноваційну діяльність. Використання інтелектуальної власності досягло рекордних показників у 2017 та 2018 роках. Світові видатки на інновації зростають швидше, більш ніж удвічі збільшившись між 1996 та 2016 роками. У 2017 році зросли глобальні державні видатки на дослідні інноваційні розробки (ДіР) приблизно на 5% [6]. За даними державної служби статистики України у 2017р. ДіР в Україні виконували 963 організації, з них 45,8% державні органи, 39% – приватні підприємства, 15,2% – вища освіта. Частка витрат на науку в Україні у 2017 році становила 0,47 млн грн. (0,17%ВВП), тоді як у закордонних партнерів на фінансування науково-дослідних проектів частка обсягу витрат ВВП країн ЄС-28 у середньому – 2,03%: Швеції – 3,25%, Австрії – 3,09%, Німеччині – 2,94%, Данії – 2,87%, Фінляндії – 2,75% [15]. Побудова інноваційної моделі економіки в Україні та досягнення нею Європейських стандартів потребує відповідного фінансування ДіР. Як доводить світова практика, на розвиток науки варто вкладати не менше 2% ВВП. Вкладаючи кошти у людський розвиток, Україна зможе досягти сталого розвитку.

Індекс людського розвитку (ІЛР) згідно з програмою розвитку ООН в Україні (ПРООН) [17], що характеризує розвиток інтелектуального капіталу, оцінюється за такими критеріями: доступ до знань, середня тривалість життя населення та гідні умови життя. Рівень знань вимірюється тривалістю навчання дорослого населення (від 25 років), доступність освіти та знань вимірюється кількістю років навчання в школі, установлених для першокласників. Рівень життя населення вимірюється валовим національним доходом на душу населення. За даними ПРООН [17] в Україні у 2017 році спостерігається незначне покращення за індексом людського розвитку (88 місце). У динаміці показників за 1990–2017 рр. Україна опустилася на 8 сходинок. Вона належить до країн із високим рівнем людського розвитку, але країни

з найкращим показником індексу людського розвитку (Норвегія), як показує статистика, в середньому проживають 88 років та можуть навчатися 18 років, тоді як українці – 63 роки, і навчання триває 12 років. Варто звернутися до додаткового індикатора ІЛР – сприйняття благополуччя: статистичного опитування за 2012–2017 роки, що показує кількість українців, задоволених рівнем життя, якістю освіти та медичного обслуговування:

Лише 47% жінок та 62% чоловіків почували себе в безпеці. Мають свободу вибору 51% чоловіків та 57% жінок. Індекс задоволення життям становить 4,3 бали із 10 можливих, 18% вважають, що ринок праці в Україні добре розвинутий, і лише 11% мають довіру до державних органів влади. Це свідчить про слабку взаємодію державних інститутів із приватними та науковими закладами, неефективний ринок праці (високий рівень безробіття, низькі доходи і висока вартість навчання), воєнні конфлікти в країні заважають населенню відчувати себе в безпеці. Населення не задоволене якістю освіти та медичного обслуговування (таблиця 6).

**Висновки.** Дослідивши інноваційний складник національної економіки у міжнародних рейтингах та її зв'язок з інтелектуальним капіталом, було визначено такі основні стримуючі фактори формування інтелектуального капіталу: державна політика (відсутність довіри до влади), низькі демографічні показники (депопуляція населення), рівень якості освіти та охорони здоров'я, рівень життя населення та показники ефективності ринку праці, розвиток фінансового ринку. Стимулюючими факторами є розвиток бізнесу, здатність до інновацій (просування інновацій, збір капіталу), міжнародна співпраця (глобальні знання): в тому числі обмін знаннями та взаємодія вчених.

**Перспективи дослідження в подальшому:** дослідження факторів стимулювання та стримання людського розвитку для досягнення цілей сталого розвитку України.

#### Список використаних джерел:

1. The Global Innovation Index 2013: The Local Dynamics of Innovation//Cornell University, INSEAD and WIPO (2013): The Global Innovation Index 2013: The Local Dynamics of Innovation. – Geneva, Ithaca, and Fontainebleau. – 392 p.
2. The Global Innovation Index 2014. The Human Factor in Innovation // Cornell University, INSEAD, and WIPO (2014): The Global Innovation Index 2014: The Human Factor In innovation, second printing. Fontainebleau, Ithaca, and Geneva.400 p.
3. The Global Innovation Index 2015.Effective Innovation Policies for Development.Cornell University, INSEAD, and WIPO (2015): The Global Innovation Index 2015: Effective Innovation Policies for Development. Fontainebleau, Ithaca, and Geneva.418 p.
4. The Global Innovation Index 2016 URL: [https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo\\_pub\\_gii\\_2016.pdf](https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2016.pdf) (дата звернення 01.11.2019).
5. The Global Innovation Index 2017 URL: [https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo\\_pub\\_gii\\_2017.pdf](https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2017.pdf) (дата звернення: 01.11.2019).

6. Global Innovation Index 2018 URL: <https://www.wipo.int/publications/en/details.jsp?id=4330> (дата звернення: 02.11.2019).
7. Global Innovation Index 2019 URL: <https://www.wipo.int/publications/ru/details.jsp?id=4434> (дата звернення: 02.11.2019).
8. The Global Competitiveness Index. URL: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/> (дата звернення: 02.12.2019).
9. IMD world competitiveness digital ranking 2018 URL: <https://www.imd.org/wcc/world-competitiveness-center-rankings/world-digital-competitiveness-rankings-2018/> (дата звернення: 27.11.2019).
10. The Global Talent Competitiveness Index 2019. URL: <https://gtcistudy.com/wpcontent/uploads/2019/01/GTCI-2019-Report.pdf> (дата звернення: 10.12.2019).
11. Стан інноваційної діяльності та діяльності у сфері трансферу технологій в Україні у 2018 році: аналітична довідка. Т.В. Писаренко, Т.К. Кваша К.: УкрІНТЕІ, 2019. 80 с.
12. World Intellectual Property Indicators 2018. URL: [https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo\\_pub\\_941\\_2018.pdf](https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_941_2018.pdf) (дата звернення: 10.11.2019).
13. Bloomberg innovation index. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-01-22/germany-nearly-catches-korea-as-innovation-champ-u-s-rebounds> (дата звернення 22.01.19).
14. European Innovation Scoreboard 2017. URL: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/170727\\_EIS2017%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/170727_EIS2017%20(2).pdf) (дата звернення 10.10.19)
15. Стратегія сталого розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2018/10/22/innovatsiyного-rozvitku-ukraini.pdf> (дата звернення 10.12.19)
16. Про Програму розвитку ООН в Україні URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2018/human-development-indices--where-does-ukraine-rank--.html> (дата звернення 10.12.19)
17. Индексы и индикаторы человеческого развития 2018 рік URL: [http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018human\\_development\\_statistical\\_update\\_ru.pdf](http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018human_development_statistical_update_ru.pdf) (дата звернення 10.12.19).

#### References:

1. The Global Innovation Index 2013: The Local Dynamics of Innovation // Cornell University, INSEAD and WIPO (2013): The Global Innovation Index 2013: The Local Dynamics of Innovation. – Geneva, Ithaca, and Fontainebleau. 392 p.
2. The Global Innovation Index 2014. The Human Factor in Innovation. Cornell University, INSEAD, and WIPO (2014): The Global Innovation Index 2014: The Human Factor In innovation, second printing. Fontainebleau, Ithaca, and Geneva – 400 p.
3. The Global Innovation Index 2015. Effective Innovation Policies for Development. Cornell University, INSEAD, and WIPO (2015): The Global Innovation Index 2015: Effective Innovation Policies for Development. Fontainebleau, Ithaca, and Geneva. 418 p.
4. The Global Innovation Index 2016 URL: [https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo\\_pub\\_gii\\_2016.pdf](https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2016.pdf) (accessed 01.11.2019).
5. The Global Innovation Index 2017 URL: [https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo\\_pub\\_gii\\_2017.pdf](https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2017.pdf) (accessed 01.11.2019).
6. Global Innovation Index 2018 URL: <https://www.wipo.int/publications/en/details.jsp?id=4330> (accessed 02.11.2019).
7. Global Innovation Index 2019 URL: <https://www.wipo.int/publications/ru/details.jsp?id=4434> (accessed 02.11.2019).
8. The Global Competitiveness Index. URL: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/> (accessed 02.12.2019).
9. IMD world competitiveness digital ranking 2018 URL: <https://www.imd.org/wcc/world-competitiveness-center-rankings/world-digital-competitiveness-rankings-2018/> (accessed 27.11.2019).
10. The Global Talent Competitiveness Index 2019. URL: <https://gtcistudy.com/wpcontent/uploads/2019/01/GTCI-2019-Report.pdf> (accessed 10.12.2019).
11. Стан інноваційної діяльності та діяльності у сфері трансферу технологій в Україні у 2018 році: аналітична довідка [State of innovation and technology transfer activities in Ukraine in 2018: analytical report.]. Т.В. Писаренко, Т.К. Кваша – К.: УкрІНТЕІ, 2019. – 80 p.
12. World Intellectual Property Indicators 2018. URL: [https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo\\_pub\\_941\\_2018.pdf](https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_941_2018.pdf) (accessed 10.11.2019).
13. Bloomberg innovation index. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-01-22/germany-nearly-catches-korea-as-innovation-champ-u-s-rebounds> (accessed 22.01.19).
14. European Innovation Scoreboard 2017. URL: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/24829> (accessed 10.10.19).



15. Стратегія сталого розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2018/10/22/innovatsiyного-rozvitku-ukraini.pdf> (accessed 10.12.19)
16. Pro Prohramu rozvytku OON v Ukraini [About the United Nations Development Program in Ukraine] URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2018/human-development-indices--where-does-ukraine-rank--.html> (accessed 10.12.19).
17. Indeksy i indykatory chelovecheskogo razvitiya 2018 rik [Human Development Indices and Indicators 2018] URL: [http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018human\\_development\\_statistical\\_update\\_ru.pdf](http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018human_development_statistical_update_ru.pdf) (accessed 10.12.19).

УДК 336

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-6-7>

**Москвіна А.О.**

кандидат економічних наук,  
доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки  
Харківського національного університету  
міського господарства імені О.М. Бекетова

**Бервено С.М.**

магістр  
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

**Moskvina Anastasiia**

O.M. Beketov National University of Urban Economy

**Berveno Sofiia**

V.N. Karazin Kharkiv National University

## ІНСТИТУЦІЙНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА НЕРІВНІСТЬ ДОХОДІВ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

## INSTITUTIONAL IMPACT FACTORS ON INCOME INEQUALITY: AN INTERNATIONAL EXPERIENCE

У статті розглянуто сучасні тенденції нерівності доходів в країнах світу та в Україні. Проаналізовано основні інструменти оцінювання та компаративного аналізу нерівності доходів. Обґрунтовані негативні соціально-економічні наслідки та необхідність подолання непродуктивної (надмірної) нерівності. Доведено, що в умовах обмеження інституційного впливу на сферу доходів відбувається розширення нерівності й продукування її нових форм: майнової нерівності, гендерної нерівності, нерівності людського розвитку, нерівності якості життя тощо. Проаналізовано міжнародний досвід регулювання доходів та визначено стратегічні напрями інституційного реформування сфери доходів. Запропоновані основні напрями інституційного впливу на нерівність доходів, застосування яких сприятиме згладжуванню найбільш болючих проявів непродуктивної нерівності.

**Ключові слова:** нерівність доходів, надмірна нерівність, регулювання доходів, соціальна справедливість, інституційні фактори.

В статье рассмотрены современные тенденции неравенства доходов в странах мира и в Украине. Проанализированы основные инструменты оценки и сравнительного анализа неравенства доходов. Обоснованы негативные социально-экономические последствия и необходимость преодоления непродуктивного (избыточного) неравенства. Доказано, что в условиях ограничения институционального влияния на сферу доходов, происходит расширение неравенства и возникновение его новых форм: имущественного неравенства, гендерного неравенства, неравенства человеческого развития, неравенства качества жизни и т.д. Проанализирован международный

опыт регулирования доходов и определены стратегические направления институционального реформирования сферы доходов. Предложены основные направления институционального влияния на неравенство доходов, применение которых будет способствовать сглаживанию наиболее болезненных проявлений избыточного неравенства.

**Ключевые слова:** неравенство доходов, чрезмерное неравенство, регулирование доходов, социальная справедливость, институциональные факторы.

The article considers current trends in income inequality in the countries of the world and in Ukraine. Inequality exceeding its productive level becomes a serious socio-economic problem, which has a negative impact on the entire socio-economic system, the main parameters of its development. The main tools for assessing and comparative analysis of income inequality are analyzed. Income inequality varies widely across the globe. Its level is the lowest in Europe and the highest in the Middle East. According to expert estimates, the poverty rate in Ukraine is several times higher than in any European country. The negative socio-economic consequences and the need to overcome unproductive (excessive) inequality are proven. A high level of inequality negatively affects both the economic sphere and the social one. The negative economic consequences of inequality may include a decrease in labor productivity and, as a consequence, a slowdown in economic growth. The negative social consequences may include social disunity of society, social exclusion, middle class potential decline, the growth of social protests, etc. It is proved that in the context of the limited institutional influence on the income sphere, inequality is expanding and its new forms are emerging: property inequality, gender inequality, human development inequality, quality of life inequality, etc. In recent decades, income inequality has grown in almost all countries, but at different rates, suggesting different levels of influence of institutional inequalities. Particularly painful inequality is manifested in the post-socialist world. The international experience of revenue regulation is analyzed and the strategic directions of the institutional reform of the revenue sphere are identified. In most developed countries, the state is actively involved in the redistribution of income, using various mechanisms, including a progressive tax system. The main directions of the institutional impact on income inequality are proposed, the use of which will help smooth out the most painful manifestations of excessive inequality.

**Key words:** income inequality, excessive inequality, income regulation, social justice, institutional factors.

**Постановка проблеми.** В сучасній економічній системі доходи населення є джерелом задоволення різноманітних людських потреб. Завдяки різноманітним джерелам доходів сучасна людина здійснює споживання, яке забезпечує її економічну активність. Тому таку важливість для функціонування всієї національної економіки набуває проблема ефективного розподілу доходів. Недотримання принципу соціальної справедливості в розподілі доходів часто призводить до їх надмірної диференціації, породжуючи нерівність. Нерівність, що перевищує свій продуктивний рівень, стає серйозною соціально-економічною проблемою, яка має негативний вплив на всю соціально-економічну систему, на основні параметри її розвитку. Надмірна диференціація доходів призводить до зростаючої поляризації суспільства, виникнення соціального антагонізму та безлічі інших соціально-економічних проблем. Різка диференціація доходів і розшарування суспільства в Україні, що призвели до істотної втрати економічної ефективності національної господарської системи, особливо актуалізують проблему ефективного розподілу доходів, змушуючи дослідників шукати шляхи її вирішення та інструменти подолання надмірної їх диференціації.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблемі формування і розподілу доходів насе-

лення з метою мінімізації їх нерівності в ринковій економіці присвячені дослідження багатьох представників економічної науки починаючи з класиків. Серед сучасних дослідників, які зробили найбільший внесок у розвиток даної проблематики, слід назвати таких українських та зарубіжних вчених: В. Базилевича, В. Бобкова, А. Гриценко, М. Кизима, М. Кима, А. Кіруту, Е. Лібанову, В. Мандибуру, Б. Мілановича, А. Ревенко, А. Сена, Дж. Стігліца, С. Тютюнникову та ін.

**Метою** дослідження є системний аналіз причин, чинників та тенденцій диференціації доходів населення, засобів її вимірювання та інституційних інструментів та способів мінімізації їх надлишкової нерівності.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Нерівність – природний супровід соціально-економічного розвитку на кожному історичному етапі, бо люди по-різному беруть участь у створенні вартості. Тож нерівність не може не проявлятися в доходах, які вони отримують. Нерівність є прийнятною і продуктивною та сприяє економічній активності людей, якщо така розбіжність зумовлена різними трудовими зусиллями та результатами праці. Така нерівність органічно вплетена в систему економічної ефективності та має позитивний вплив на добробут населення через зростання дохо-

дів. Однак існує нерівність в розподілі доходів, яка виходить за межі продуктивного рівня та переростає в гальмо розвитку. Таку нерівність дослідники характеризують як непродуктивну, надмірну, деструктивну, що стає причиною соціальної напруги в суспільстві, глибокого соціального розшарування населення [1, с. 306].

Сучасні дослідники приділяють значну увагу оцінці впливу диференціації доходів населення на соціально-економічні процеси та різні аспекти людського життя. Так, на думку американських дослідників, одним з головних факторів послаблення держави є значне розшарування населення по доходах, за їх оцінкою у 81% воєн перемогу здобували країни, де доходи розподілені більш рівномірно, ніж у супротивника [2, с. 12]. Інші дослідники виявили кореляцію між нерівністю і тривалістю життя: в країнах з високою диференціацією доходів середня тривалість життя виявилася на 5-10 років нижче за аналогічний показник в країнах з помірною і низькою диференціацією [3, с. 158].

Нерівність доходів населення розуміється як такий їх розподіл, при якому утворюються розриви між їх рівнями, що присвоюється окремими верствами суспільства. Диференціація доходів населення – реально існуючі відмінності в рівні доходів населення, в значній мірі визначають соціальну диференціацію в суспільстві, характер його соціальної структури. Суспільства з раціональної диференціацією доходів близькою до рівномірної найбільш стійкі за рахунок численного середнього класу, мають інтенсивну соціальну мобільність, стимули до соціального прогресу та економічного зростання; суспільства з різкою диференціацією доходів відрізняються соціальною нестійкістю, низькою економічною ефективністю, значним ступенем криміногенності соціальних відносин.

Сучасний розвиток все більше впирається в об'єктивні ресурсні обмеження подальшого економічного зростання. У той же час, навіть наявні результати цього зростання все менше справедливо розподіляються між людьми – зростає нерівність і між країнами, і всередині країн між окремими соціальними групами. Саме тому, забезпечення достойної праці та скорочення нерівності в рівні її оплати залишається серед пріоритетів довгострокового розвитку країн світу, що визначені фахівцями ООН [4]. Найбільш вживаним у міжнародних співставленнях є заробітна плата як основа доходів населення. Водночас, відмінності у рівнях доходності різних секторів економіки, поширення інновацій та конкуренції зумовлюють коливання рівня оплати праці та зумовлюють

поглиблення дисбалансів у рівні оплати праці у країнах з різними рівнями розвитку.

Актуальність дослідження процесів споживання, бідності, добробуту, взаємозв'язку між обсягами доходів і споживання в економіці підтверджується чисельним переліком Нобелівських лауреатів з економіки, які отримали премію за дослідження цієї проблематики: Ф. Модільяні (1985), М. Алле (1988), А. Сен (1998), Дж. Акерлоф (2001), Дж. Стігліц (2001), П. Кругман (2008), Ж. Тіроль (2014 року), А. Дітон (2015), Р. Талер (2017), А. Банерджі (2019), Е. Дюфло (2019). Зокрема, А. Дітон визначає, що проблемами істотного поширення бідності зумовлені не нестачею ресурсів, а неефективною системою регулювання. Надмірна нерівність свідчить, що результати економічного зростання, зусиль всього суспільства, розподіляються між його членами не справедливо: в суспільстві зростає розшарування на бідних і багатих. Крім того, нерівність має негативний вплив на результати майбутнього зростання.

Серед сучасних дослідників не існує єдиної точки зору з цього приводу, а сформувалися дві протилежні течії, які обґрунтовують позитивний або негативний вплив диференціації доходів на економічне зростання. Прихильники позитивного впливу нерівності доходів на економічне зростання приводять цілу систему аргументів, серед яких головні: схильність до заощадження у багатих верств населення вище, отже, вище інвестиційний потенціал; диференціація заробітної плати стимулює зростання продуктивності працівників тощо [5; 6]. Ми вважаємо, що позитивний вплив нерівності на економічне зростання є відчутним тільки при її продуктивному рівні, а за його межами її негативні наслідки переважають всі інші.

Представники теорії негативного впливу нерівності на економічне зростання наводять наступні аргументи: по-перше, скорочення сукупного попиту; по-друге, індивідуалізація виробництва для задоволення попиту надтовимогливих клієнтів дає мало можливості для збільшення продуктивності; по-третє, скорочується середній клас, який більш схильний до споживання стандартизованих товарів, масове виробництво яких надає можливості зростання продуктивності; по-четверте, збільшується рівень перерозподілу в економіці й ростуть трансакційні витрати [7; 8]. Крім економічних наслідків деструктивна нерівність у високих масштабах породжує соціальну прірву: високу соціальну напруженість, зростання злочинності, руйнування інститутів, соціальну інклюзію тощо.

Нерівність в доходах сильно розрізняється в різних регіонах світу. Її рівень нижче за все

в Європі і вище за все на Близькому Сході. На Близькому Сході верхній дециль населення отримує 61% національного доходу. А кількість жителів Євросоюзу, які виявляються в зоні бідності та соціального неблагополуччя – 23,4%. [9]. Європейські країни прийшли до нинішніх показників нерівності в доходах (при їх високому реальному рівні) протягом багатьох десятиліть в результаті підвищення ефективності суспільного виробництва і глибоких структурно-технологічних і соціальних змін. Значну роль при цьому зіграла соціальна політика держави, спрямована на збільшення соціальних витрат і трансфертів, проведення програм боротьби з бідністю, використання податкової системи для пом'якшення розривів у доходах. Нерівність, як і раніше, залишається значущою проблемою навіть в самих розвинених країнах Європи. Тут стійко відтворюються цілі верстви населення, які в силу нестачі матеріального достатку позбавлені доступу до освітніх благ та отримання кваліфікації. Частина з них перетворюється в прошарок утриманців і живе на допомогу. Істотним фактором поглиблення нерівності в європейських країнах стали імміграційні потоки з країн Африки, Азії і Латинської Америки.

В останні десятиліття нерівність в доходах росла майже у всіх країнах, але різними темпами, що дозволяє припустити різний рівень впливу інституційних факторів вирівнювання нерівності. Особливо болісно нерівність проявляється в країнах постсоціалістичного світу. Для цих країн характерним є прихований рівень нерівності, який формується під впливом наступних чинників [10, с. 49]: недоступність інформації про реальні доходи і витрати груп населення; непрозорість діяльності бізнес-структур, анонімних компаній і фондів, пасивний міжнародний обмін інформацією, методологічна недосконалість оціночних показників. Все це ще більше ускладнює інституційну основу регулювання доходів населення. Важливим інструментом державної політики доходів є система державних соціальних стандартів та гарантій. Це, перш за все, гарантований державою мінімум, на основі якого визначаються масштаби недоспоживання та бідності, загальне становище населення та його окремих верств. Офіційний прожитковий мінімум є не тільки основним державним соціальним стандартом, але й базою для визначення розміру державних соціальних гарантій. Тому недосконалі методика його розрахунку призводить до низької результативності та ефективності державних заходів щодо регулювання доходів та мінімізації нерівності. Міжнародний досвід використання прожиткового мінімуму свідчить

про прийняття його у якості межі бідності, незалежно від того, відповідають мінімальні соціальні гарантії встановленому розміру прожиткового мінімуму.

Встановлений прожитковий мінімум в Україні не дотягує до порога бідності по Центральній і Східній Європі (\$ 4,3 в день). За експертними оцінками рівень бідності в Україні в кілька разів вище ніж в будь-якій країні Європи, враховує діяльність тіньового сектора, співвідношення доходів багатих українців до найбідніших складає 30:1, а в країнах ЄС це 5,7:1 [11, с. 11]. Надмірна диференціація (коефіцієнт Джині понад 0,4) є руйнівною і для економіки і для суспільства, тому доходи необхідно вимірювати та регулювати з метою недопущення зайвої нерівності і зубожіння населення. За оцінками Е. Лібанової різниця в оплаті праці 1% найбільш забезпечених і 50% найменш забезпечених працівників в Україні є надвисокою: якщо в скандинавських країнах середні заробітки 1% найбільш високооплачуваних працівників перевищують середню заробітну плату 50% найменш оплачуваних у 7,1 рази, в європейських країнах – в 11,7, у США – в 24, то в Україні – аж у 43,3 рази [12].

Розподіл доходів відіграє важливу роль в економіці країни, впливає на її основні економічні та соціальні параметри, його якість визначає рівень відповідності цього розподілу частці виробленої продукції. У сучасних умовах в Україні спостерігається істотне розбалансування класичних регуляторних функцій, які має виконувати оплата праці, що переважним чином зумовлене істотним заниженням вартісних показників робочої сили, значною тінізацією оплати праці, невиконанням заробітною платою функцій забезпечення відтворення робочої сили, у тому числі через незгодженість реформування політики оплати праці. Крім того, за останні 30 років у структурі доходів населення поступово підвищувалася питома вага пенсійних виплат та інших соціальних трансфертів – допомог, пільг, субсидій і компенсаційних виплат у системі забезпечення соціального захисту населення, що призвело до втрати економічної ефективності.

Інституційною основою регулювання доходів населення виступає державний бюджет, налагоджена податкова система, грамотне використання громадських фондів споживання, розвиток соціальних програм та інші заходи державного регулювання, які допомагають перерозподілити доходи надбагатих громадян на користь бідних. У більшості розвинених країн держава бере активну участь у перерозподілі доходів, використовуючи для цього різні механізми, в тому числі і прогрес-

сивну систему оподаткування. Майже у всіх країнах світу існують програми соціального страхування і державної допомоги біднякам. В результаті політики перерозподілу доходів крива Лоренца зсувається в бік більшої рівності. Така стратегія в довготривалій перспективі дає можливість накопичення людського потенціалу та його подальшої капіталізації, що надає змогу мінімізувати не лише нерівність по доходах, але й забезпечити інклюзивність людського розвитку. Адже, як вірно відмічають українські дослідники, обмеженість доходів у більшій частини населення призводить до неспроможності сформувати ті якості сучасного працівника, які цінуються у світі й які так шукає вітчизняний роботодавець [13, с. 886].

Системне використання державних методів регулювання доходів населення включає регулювання заробітної плати, оподаткування, індексацію доходів і трансфертні платежі. Завдяки комплексу цих мір в державі відбувається формування формальних та неформальних інститутів регулювання нерівності доходів. Значення соціальних трансфертів у регулюючій доході політиці держави дослідниками оцінюється неоднозначно. Ряд іноземних економістів вважають, що збільшення трансфертних виплат завдає шкоди населенню, так як поступово формує утриманські настрої. Вони пропонують замість пасивних трансфертів здійснювати перехід до активних, пов'язаних з інвестиціями в людський капітал, які носять довгостроковий характер [14].

Крім підвищення мінімального розміру оплати праці та величини прожиткового мінімуму ефективним методом збільшення зарплати є участь працівників у прибутках підприємства. Так, все більше число громадян розвинених країн є акціонерами різних компаній та відіграють роль інвесторів зростання рівня заробітної плати в країні [15]. Як показує досвід розвинених країн важливе значення в політиці регулювання доходів відіграють такі пільги, як вигідний податковий кредит, податкові знижки на інвестиції, пов'язані з інноваційною діяльністю, відстрочка податкових платежів, пільги при оподаткуванні прибутку, одержуваного від впровадження інновацій. Такі заходи дозволяють не тільки корегувати рівень оплати праці, а й стимулювати інноваційну активність підприємств.

Серед дослідників немає однозначної думки щодо використання прогресивної шкали податку. На думку нобелівського лауреата М. Алле, «прогресивний прибутковий податок карає найбільш талановитих і незаслужено заохочує найменш здатних, створює перешкоди для просування кращих» [16, с. 96].

Як альтернативу він обґрунтовує введення податку на капітал, так як в цьому випадку, з одного боку, полегшується доступ до власності і до економічної влади, а з іншого – ускладнюється збереження великого капіталу в руках найменш активних громадян. Даний податок має сприяти соціальній мобільності та соціальній справедливості. Проте досвід зарубіжних країн показує, що прогресивний податок зменшує диференціацію. Він також може позитивно впливати на споживчу поведінку більш багатих верств суспільства на користь дбайливого та етичного споживання.

Мінімізація рівня непродуктивної нерівності також потребує введення ефективного механізму індексації доходів. Індексацію доходів необхідно здійснювати навіть в умовах незначного зростання цін або підвищенням пенсій і доходів відповідно до динаміки цін, або прямим переглядом ставок і окладів. Також необхідною мірою є відшкодування населенню втрат від знецінення заощаджень, що здійснюються шляхом зміни процентних ставок з урахуванням індексу цін. Перерозподіляючи доходи через податкову систему та соціальні виплати, держава збільшує платоспроможний попит, сприяючи економічному зростанню. Не менш значимим для економічного зростання є державні витрати на освіту, охорону здоров'я, та інші сфери пріоритетного розвитку людського капіталу. Однак, збільшення державних витрат вимагає збільшення податкового тягаря. Тут важливим є баланс між економічною ефективністю й соціальною справедливістю, тому комплексна система регулювання доходів населення має розроблятися з урахуванням реального рівня соціально-економічного розвитку.

#### **Висновки з проведеного дослідження.**

Нерівність доходів населення – це такий їх розподіл, при якому утворюються розриви між їх рівнями, що присвоюється окремими верствами суспільства. Останнім часом формується тривожний тренд зростання нерівності як між країнами, так й в середині країн між окремими верствами населення. Високий рівень нерівності, що перевищує її продуктивний рівень є серйозною перешкодою як економічного розвитку країн, так й соціального. Нерівність доходів є основою формування інших видів нерівності: майнової нерівності, гендерної нерівності, нерівності людського розвитку, нерівності якості життя тощо. Тому інституційні фактори впливу на рівень нерівності є важливою складовою соціально-економічної політики держави. Для України є характерним прихований рівень нерівності, який ускладнює регулюючий вплив державних інсти-

тутів на стан доходів населення. Інституційною основою регулювання доходів населення є бюджетно-податкова політика, мінімальні соціальні стандарти та заходи соціального захисту економічно вразливих верств населення. Комбінація цих заходів залежить від стану макроекономічної кон'юнктури та цілей національного розвитку. Вирівнювання нерівності до її продуктивного рівня потребує злагодженої соціально-економічної політики, що впливатиме

на стан доходів населення як в короткочасній, так й довгостроковій перспективі, що забезпечуватиме умови розвитку людського потенціалу. Використання досвіду розвинених країн, зокрема європейських, для яких є характерними одні з найнижчих показників нерівності, має відбуватися з врахуванням національних особливостей, різниці у рівнях економічного розвитку та за рахунок притаманних вітчизняній економіці інститутів.

#### Список використаних джерел:

1. Бервено О.В. Влияние чрезмерного неравенства доходов на качество жизни. *Проблемы экономики*. 2014. № 1. С. 304–308.
2. Стиглиц Дж. Цена неравенства. Чем расслоение грозит нашему будущему. Москва : Изд-во «Эксмо», 2015. 511 с.
3. Wilkinson R., Pickett K. *The Spirit Level: Why Greater Equality Makes Societies Stronger*. N.Y.; Berlin; London; Sydney: Bloomsbury Press, 2009. 374 p.
4. Цілі розвитку тисячоліття Україна: 2000–2015. Аналітична доповідь. Київ, 2015. 73 с.
5. Чурбанов К.Р., Пушкар О.І. Диференціація розподілу доходів як фактор впливу на економічний розвиток країни. URL: [http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc\\_Gum/bmnef/2011\\_1\\_4/32.pdf](http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/bmnef/2011_1_4/32.pdf) (дата звернення: 03.12.2019).
6. Barro R.J. Inequality and growth in a panel of countries. *Journal of Economic Growth*. 2000. № 5 (1). P. 5–32.
7. Halter D., Oechslin M., Zweimüller J. Inequality and Growth: the Neglected Time Dimension. *Journal of Economic Growth*. 2014. Vol. 19. № 1. P. 81–104.
8. Sherk J. Workers' Compensation: Growing Along with Productivity. URL: <https://www.heritage.org/jobs-and-labor/report/workers-compensation-growing-along-productivity> (дата звернення: 03.12.2019).
9. World inequality report 2018. Executive Summary. URL: <https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-summary-english.pdf> (дата звернення: 03.12.2019).
10. Коваль Н.В. Соціально-економічна нерівність в Україні та світі: проблеми оцінювання та шляхи вирішення. *Економіка та держава*. 2016. № 2. С. 46–50.
11. Холод Н.М. Розподіл доходів та бідність у перехідних економіках : монографія. Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. 442 с.
12. Лібанова Е. Україна: глибина нерівності. *Дзеркало тижня*. № 35. 1 жовтня 2016. URL: <http://gazeta.dt.ua/internal/ukrayina-glibina-nerivnosti> (дата звернення: 03.12.2019).
13. Волошина С.В., Скубіліна А.В., Чеботаренко А.М. Нерівність доходів населення України як перешкода розвитку людського капіталу. *Економіка і суспільство*. 2017. № 9. С. 882–889.
14. Халіна О.В. Нерівномірність економічного розвитку країн світу як глобальна проблема сучасності. *Бізнес Інформ*. 2018. № 5. С. 15–20.
15. Лях О.В. Зростання економічної нерівності та технологічний розвиток: майбутні виклики для ринку праці та можливі відповіді на них. *Міжнародні відносини. Серія «Економічні науки»*. 2018. URL: [http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ес\\_n/article/view/3430/3105](http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ес_n/article/view/3430/3105) (дата звернення: 03.12.2019).
16. Алле М. За реформу налоговой системы. Переосмысливая общепризнанные истины / пер. с фр. Т.А. Карлова; под ред. И.А. Егорова. Москва: ТЕИС, 2001. 96 с.

#### References:

1. Berveno O. (2014). Vliyanie chrezmernogo neravenstva dohodov na kachestvo zhizni [Influence of excessive income inequality on the quality of life]. *Problems of economy*, 1, 304–308. [in Russian]
2. Stiglitz J. (2015). Tsena neravenstva. Chem rassloenie grozit nashemu buduschemu [Price inequality. What stratification threatens our future]. Moscow: Eksmo Publishing House. [in Russian]
3. Wilkinson R., Pickett K. (2009). *The Spirit Level: Why Greater Equality Makes Societies Stronger*. N.Y.; Berlin; London; Sydney: Bloomsbury Press.
4. Tsili rozvytku tysiacholittia Ukraina: 2000–2015 (2015). [Millennium Development Goals Ukraine: 2000–2015]. Analytical report. Kiev. [in Ukrainian]
5. Churbanov K., Pushkar O. (2011). Dyferentsiatsiia rozpodilu dokhodiv yak faktor vplyvu na ekonomichnyi rozvytok krainy [Differentiation of income distribution as a factor of influence on the economic development of the country]. Retrieved from: [http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc\\_Gum/bmnef/2011\\_1\\_4/32.pdf](http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/bmnef/2011_1_4/32.pdf) (accessed 3 December 2019).

6. Barro R.J. (2000). Inequality and growth in a panel of countries. *Journal of Economic Growth*, 5 (1), 5–32.
7. Halter D., Oechslin M., Zweimüller J. (2014). Inequality and Growth: the Neglected Time Dimension. *Journal of Economic Growth*, 19 (1), 81–104.
8. Sherk J. (2016). Workers' Compensation: Growing Along with Productivity Retrieved from: <https://www.heritage.org/jobs-and-labor/report/workers-compensation-growing-along-productivity> (accessed 3 December 2019).
9. World inequality report 2018. Executive Summary. Retrieved from: <https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-summary-english.pdf> (accessed 3 December 2019).
10. Koval N. (2016). Sotsialno-ekonomichna nerivnist v Ukraini ta sviti: problemy otsiniuvannia ta shliakhy vyrishennia [Socio-economic inequality in Ukraine and in the world: problems of estimation and solutions]. *Economy and state*, 2, 46–50. [in Ukrainian]
11. Kholod N. (2009). Rozpodil dokhodiv ta bidnist u perekhidnykh ekonomikakh [Income distribution and poverty in transition economies: a monograph]. Lviv: Publishing House Ivan Franko LNU. [in Ukrainian]
12. Libanova E. (2016). Ukraine: Depth of Inequality. *The mirror of the week*, 35, 1 October. Retrieved from: <http://gazeta.dt.ua/internal/ukrayina-glibina-nerivnosti> (accessed 3 December 2019).
13. Voloshina S., Skublina A., Chebotarenko A. (2017). Nerivnist dokhodiv naselennia Ukrainy yak pereshkoda rozvytku liudskoho kapitalu [Inequality of income of the Ukrainian population as an obstacle to the development of human capital]. *Economy and society*, 9, 882–889. [in Ukrainian]
14. Khalina O. (2018). Nerivnomirnist ekonomichnoho rozvytku krain svitu yak hlobalna problema suchasnosti [Uneven economic development of the countries of the world as a global problem of modernity]. *Business Inform*, 5, 15–20. [in Ukrainian]
15. Liakh O. (2018). [Growth of economic inequality and technological development: future challenges for the labor market and possible answers to them]. *International relations. Series Economic Sciences*. Retrieved from: [http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec\\_n/article/view/3430/3105](http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3430/3105) (accessed 3 December 2019).
16. Alle M. (2001). Za reformu nalogovoy systemy. Pereosmyslivaya obshepriznannyye istinyi [For the reform of the tax system. Rethinking the generally accepted truths] / interp. with fr. T.A. Karlova; editorship I.A. Egorova. Moscow: TEIS. [in Russian]

**Титаренко Л.М.**

кандидат економічних наук,  
доцент кафедри міжнародних економічних відносин та туризму  
Національного університету «Полтавська політехніка  
імені Юрія Кондратюка»

**Буряк А.А.**

кандидат економічних наук,  
доцент кафедри міжнародних економічних відносин та туризму  
Національного університету «Полтавська політехніка  
імені Юрія Кондратюка»

**Ямбих Є.С.**

магістрант міжнародних економічних відносин  
Національного університету «Полтавська політехніка  
імені Юрія Кондратюка»

**Tytarenko Lyubov**

National University "Poltava Polytechnic named after Yuriy Kondratyuk"

**Buriak Alona**

National University "Poltava Polytechnic named after Yuriy Kondratyuk"

**Yambich Eugene**

National University "Poltava Polytechnic named after Yuriy Kondratyuk"

## РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: СВІТОВИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ

## HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN GLOBALIZATION CONDITIONS: WORLD AND NATIONAL DIMENSIONS

У статті розкрито сутність людського капіталу та доведено необхідність його розвитку. Проаналізовано динаміку Індексу людського розвитку як на національному, так і на світовому рівні. Встановлено, що країни в глобальному рейтингу Індексу людського розвитку згруповано у чотири групи. Україна входить до групи країн із високим Індексом людського розвитку. Узагальнено тенденції розвитку людського капіталу в умовах глобалізації: зміщення акцентів з «людини економічної» на «людину соціальну», «людину творчу»; поширення соціалізації розвитку людини; формування людського капіталу інноваційної діяльності; зростання ролі освіти й науки, її гомонізація; підвищення впливу інформаційних технологій на формування та розвиток людського капіталу; зростання продуктивності суспільної праці та продуктивної зайнятості людського капіталу; трансформація трудового життя та створення віртуального ринку праці; активізація міграційних процесів.

**Ключові слова:** людський капітал, глобалізація, індекс людського розвитку, інновації, інвестиції, інформаційні технології, міграція.

В статье раскрыта сущность человеческого капитала и доказана необходимость его развития. Проанализирована динамика Индекса человеческого развития как на национальном, так и на мировом уровне. Установлено, что страны в глобальном рейтинге Индекса человеческого развития сгруппированы в четыре группы. Украина входит в группу стран с высоким Индексом человеческого развития. Обобщены основные тенденции развития человеческого капитала в условиях глобализации: смещение акцентов с «человека экономического» на «человека социального», «человека творческого»; распространение социализации развития человека; формирование человеческого капитала инновационной деятельности; возрастание роли образования и науки, ее гомонизация; повышение влияния информационных технологий на формирование и развитие человеческого капитала; рост производительности общественного труда и продуктивной занятости человеческого капитала; трансформация трудовой жизни и создание виртуального рынка труда; активизация миграционных процессов.

**Ключевые слова:** человеческий капитал, глобализация, индекс человеческого развития, инновации, инвестиции, информационные технологии, миграция.



The study focuses on a topical issue as the modern world community moves to an innovative path of knowledge-based socio-economic development and requires the highest level of human productive strength. The article describes the essence of human capital and its main components: the ability to lead a long and healthy life; opportunity to acquire knowledge; the ability to achieve a decent standard of living. It is established that human capital is the knowledge, skills and health that people accumulate throughout their lives, enabling them to reach their potential as useful members of society. The necessity of human capital development for the transition of the countries of the world to the innovative path of knowledge-based socio-economic development has been proved. The formation of human capital in the context of modern conditions of a market economy acquires new features: continuity of education and inextricable link of education with human production activity. The dynamics of the Human Development Index at national as well as at the global level are analyzed. The leaders of the Human Development Index rankings are: Norway, Switzerland, Australia, Ireland and Germany. It is found that countries in the global Human Development Index rankings are grouped into four groups. Ukraine is in the group of countries with high Human Development Index. The tendencies of development of human capital in the conditions of globalization are generalized: the shift of emphasis from "economic person" to "social person", "creative person"; spreading socialization of human development; formation of human capital of innovative activity; the increasing role of education and science, its harmonization; increasing the impact of information technology on the formation and development of human capital; increased productivity of social work and productive employment of human capital; transformation of working life and creation of virtual labor market; activation of migration processes. It is justified that in the future the pace of innovation implementation will increase. The nature of labor will change under the influence of globalization processes. Countries need to invest in their citizens, first of all, in education, science and health, in order to ensure their competitiveness in the economy of the future; stimulate the development and widespread use of advanced technologies.

**Key words:** human capital, globalization, human development index, innovation, investment, information technology, migration.

**Постановка проблеми.** Сучасна світова спільнота переходить на інноваційний шлях соціально-економічного розвитку, заснованого на знаннях, і потребує найвищого рівня людських продуктивних сил. Інвестиції в науку, освіту, соціальну сферу в сучасних умовах глобалізації мають найважливіше соціально-економічне значення, сприяють розширеному відтворенню та накопиченню людських здібностей, професійних компетенцій та економічних можливостей населення. Державні і приватні вкладення спрямовуються на якісне вдосконалення структури, змісту і характеру людського капіталу, професійних знань, набуття навичок, поширення досвіду, розвиток інтелектуальних і творчих здібностей, зміцнення високих моральних якостей людини-працівника. Виходячи з цього, системні дослідження процесу формування й використання людського капіталу набувають усе більшої актуальності для прискорення переходу економік країн світу до суспільства знань.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** У вітчизняній науці зазначеній проблематиці присвячено праці науковців і практиків. Зокрема, О.Є. Кузьмін, А.Ю. Шахно, Д.В. Окара, В.Г. Чернишев, Л.В. Шинкаренко, І.І. Смирнова, К.І. Сімаков досліджували розвиток людського капіталу України; О.І. Сахненко, І.В. Сахно акцентували увагу на важливості інвестування у розвиток людини. Еволюція теорії «людського капіталу» відображена у дослідженнях Р. Дорн-

буша, Н. Менкю, А. Монкретьєна, У. Петті, Д. Рікардо, А. Сміта, С. Фішера, Р. Шмалензі, Т. Шульца й інших. Водночас більш ґрунтовного дослідження потребують особливості розвитку людського капіталу в умовах глобалізації.

**Метою** статті є дослідження тенденцій і перспектив розвитку людського капіталу на національному та світовому рівні під впливом глобалізаційних процесів.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Процес розвитку людського капіталу досліджується різноманітними науковими школами: теорією економічної філософії і соціальної економіки (теорії комплексного розвитку людини, теорії розвитку культурного і соціального капіталу населення); соціально-економічними концепціями людського розвитку (теорії розвитку освітнього потенціалу, теорії розвитку споживчого потенціалу робітників); економічними концепціями розвитку людського капіталу (теорії капіталу, теорії людського капіталу) [1–3].

Людський капітал – це знання, навички та здоров'я, які люди акумулюють протягом свого життя, що дає їм змогу реалізовувати свій потенціал як корисних членів суспільства. Інвестиції в людей на основі поліпшення харчування, охорони здоров'я, надання якісної освіти, створення робочих місць і навчання професійним навичкам сприяють розвитку людського капіталу, а це є основною умовою, що дозволяє вирішити питання з крайньою бідністю і сформуванню більш соціально згуртоване суспільство [4].

Всесвітній економічний форум здійснює оцінку людського капіталу за допомогою Індексу людського розвитку (ІЛР). ІЛР – це складений індекс, орієнтований на три основні виміри людського розвитку: здатність вести довге і здорове життя (вимірюється тривалістю життя при народженні); можливість здобувати знання (вимірюється середніми роками навчання в школі та очікуваними роками навчання в школі); здатність досягти гідного рівня життя (вимірюється валовим національним доходом на душу населення) [4, с. 1].

Рейтинг ІЛР 2018 року охоплює 189 країн та територій. З цих країн 59 перебувають у групі з дуже високим рівнем розвитку людини (табл. 1), 53 – з високим, 39 – з середнім та лише 38 – із низьким. У 2010 році 49 країн входили до групи з низьким рівнем людського розвитку. Перші п'ять країн у глобальному рейтингу ІЛР – Норвегія (0,953), Швейцарія (0,944), Австралія (0,939), Ірландія (0,938) та Німеччина (0,936). Найнижчі п'ять – Бурунді (0,417), Чад (0,404), Південний Судан (0,388), Центральноафриканська республіка (0,367) та Нігер (0,354).

Найбільший приріст показника ІЛР за період з 2012 по 2017 рік відбувся в Ірландії, яка під-

нялася на 13 місце, і в Ботсвані, Домініканській Республіці та Туреччині, які піднялися вгору на 8 позицій. Найбільший спад був у Сирійській Арабській Республіці (вниз на 27 позицій), Лівії (26) та Ємені (20) [4, с. 2].

Значення ІЛР України – 0,751, що є нижчим за середнє значення для країн у групі з високим ІЛР (0,751) та нижчим за середнє значення для країн Європи та Центральної Азії (0,771). Відповідно до вищезазначеного групування Україна входить у групу країн із високим рівнем ІЛР (табл. 2).

До цієї ж групи країн входять Туреччина (0,791), Сербія (0,787), Грузія (0,780), Азербайджан (0,757), Вірменія (0,755), Туркменістан (0,706), Узбекистан (0,710) та ін. Протягом 1990–2017 рр. ІЛР в Україні знизився на 8 позицій (рис. 1).

У розрізі окремих компонентів ІЛР України характеризується такими показниками: очікувана тривалість життя при народженні – 72,1 року (у період з 1990 по 2017 р. збільшилась на 2,3 року); середня тривалість навчання в школі – 15 років (збільшилась на 2,2 року); очікувана тривалість навчання – 11,3 року (зросла на 2,6 року); ВНД на душу населення – 8,13 (підвищився на 9% у 2015–2017 рр.) [4, с. 2; 5].

Таблиця 1

**Тенденції індексу людського розвитку, 1990–2017 рр.  
(група країн із дуже високим рівнем розвитку)**

Місце в рейтингу	Назва країни (всього 58 країн)	1990	2000	2010	2012	2014	2015	2016	2017
1	Норвегія	0,850	0,917	0,942	0,942	0,946	0,948	0,951	0,953
2	Швейцарія	0,832	0,889	0,932	0,935	0,939	0,942	0,943	0,944
3	Австрія	0,866	0,898	0,923	0,929	0,933	0,936	0,938	0,939
4	Ірландія	0,763	0,857	0,909	0,902	0,921	0,929	0,934	0,938
5	Німеччина	0,801	0,868	0,921	0,928	0,93	0,933	0,934	0,936
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
55	Уругвай	0,692	0,742	0,773	0,79	0,801	0,800	0,802	0,804
56	Кувейт	0,713	0,786	0,792	0,796	0,799	0,802	0,804	0,803
57	Малайзія	0,643	0,725	0,772	0,781	0,79	0,795	0,799	0,802
58	Барбадос	0,716	0,752	0,782	0,795	0,796	0,797	0,799	0,800
58	Казахстан	0,690	0,685	0,765	0,781	0,793	0,797	0,797	0,800

Джерело: складено за [4, с. 26–27]

Таблиця 2

**Тенденції індексу людського розвитку, 1990–2017 рр. (група країн із високим рівнем розвитку)**

Місце в рейтингу	Назва країни (всього 53 країни)	1990	2000	2010	2012	2014	2015	2016	2017
60	Іран	0,577	0,67	0,755	0,781	0,788	0,789	0,796	0,798
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
88	Україна	0,705	0,671	0,733	0,743	0,748	0,743	0,746	0,751
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
112	Молдова	0,651	0,597	0,67	0,684	0,696	0,693	0,697	0,7

Джерело: складено за [4, с. 26–27]

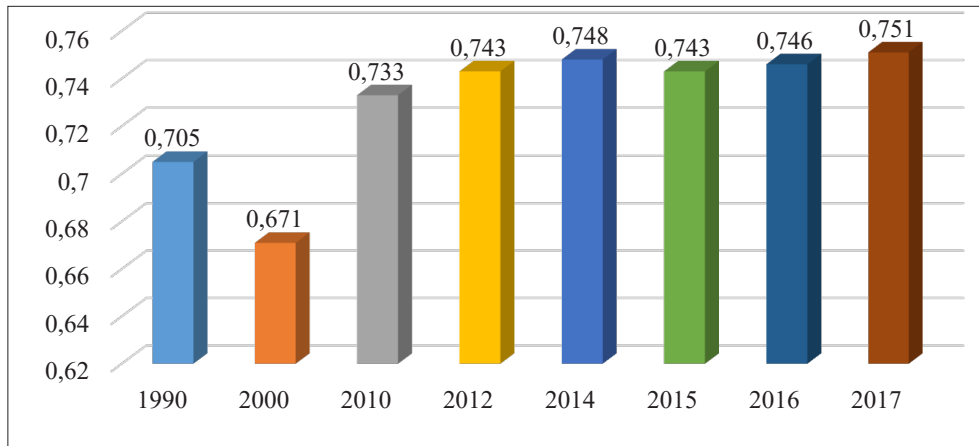


Рис. 1. Індекс людського розвитку України, 1990–2017 рр.

Джерело: складено за [4, с. 27]

Огляд динаміки глобального ІЛР за три останні десятиліття свідчить, що усі регіони та групи людського розвитку досягли значного прогресу. Глобальне значення ІЛР у 2018 році становило 0,728, що приблизно на 21,7% більше порівняно з 0,598 у 1990 році. У всьому світі люди живуть довше, отримують освіту та мають більше можливостей для існування. Середня тривалість життя на сім років довша, ніж це було в 1990 році, і понад 130 країн мають доступ до початкової освіти [4, с. 2].

Необхідно відмітити, що є тісний зв'язок між рівнем економічного розвитку країни і рівнем розвитку її громадян. Це пояснюється тими обставинами, що розвинуті країни мають більше можливостей вкладати кошти в людський капітал – освіту, охорону здоров'я, покращення умов праці – та створювати сприятливе зовнішнє середовище. З іншого боку, якісний людський капітал створює кращий соціально-економічний результат.

Узагальнення наукових досліджень свідчить, що економічне зростання і розвиток залежать як від людського капіталу, так і від матеріальних активів, а також від факторів, що впливають на продуктивність. Інвестиції в ці сфери доповнюють і підсилюють одна одну. Продуктивність людських ресурсів залежить від наявності матеріальних активів, таких як об'єкти інфраструктури, обладнання і стабільна, ефективно керована економіка. Фізично здорові та освічені люди можуть більше заробляти і більше інвестувати в матеріальні активи економіки.

Як зазначається в «Доповіді про світовий розвиток 2019: Зміна характеру праці», в сучасному глобалізованому світі рівень затребуваних на ринку праці професійних навичок швидко змінюється, що створює як нові можливості, так і нові ризики. Без розвитку людського капіталу країни не зможуть ні досягти стійкого еконо-

мічного зростання, ні створити контингент працівників, які будуть готові зайняти робочі місця майбутнього, які вимагають підвищеної кваліфікації, ні ефективно конкурувати на світовій економічній арені. При цьому витрати в сфері розвитку людського капіталу зростають. Відповідно до першого ІЛР, оприлюдненого Групою Світового банку в жовтні 2018 року, майже 60% народжених сьогодні дітей демонструватимуть у кращому разі лише половину продуктивності, якої вони могли б досягти за наявності повноцінної освіти і повноцінного здоров'я. Це свідчить про глибоку кризу у сфері людського капіталу і може мати серйозні наслідки для економічного зростання і колективної здатності країн світу подолати проблему бідності до 2030 року [6].

Формування людського капіталу в контексті сучасних умов ринкової економіки набуває нових особливостей: безперервність навчання та нерозривний зв'язок освіти з виробничою діяльністю людини (протягом усього періоду праці); здатність творчого застосування накопичених знань, навичок для генерації нових ноу-хау; розвиток інноваційної економіки зумовлює вимоги безперервного навчання та елементів творчості не лише окремих працівників, а й цілих колективів підприємств, фірм та організацій [7, с. 52].

Емпіричне узагальнення наукових досліджень дає змогу узагальнити тенденції розвитку людського капіталу в умовах глобалізації [8, с. 550; 9; 10; 11, с. 140–141]:

1) Зміщення акцентів з «людини економічної» на «людину соціальну», «людину творчу». Посилюється соціальна орієнтація світової економіки. У сучасному глобалізованому світі соціальна сфера зростає швидше, ніж економічна. У розвинутих країнах питома вага освіти, науки, культури в загальних витратах зростає

випереджаючими темпами. Відбувається трансформація соціальних процесів та соціальної структури суспільства. Глобальна соціалізація стає закономірністю і законом нової ери розвитку. У системі національних інтересів держав якість людської особистості виступає вищою та головною метою розвитку, де пріоритетом є творчий складник носіїв людського капіталу. Людина творча створює та впроваджує інновації, а результатом її творчої праці виступає не тільки новий інтелектуальний продукт, але й інтелектуальний розвиток самої особистості.

2) Поширення соціалізації розвитку людини: актуалізуються процеси соціалізації інвестицій в людину, соціалізації праці, соціалізації розподілу результатів праці. Визначення результативності економічних процесів відбувається із застосуванням показників людського виміру.

3) Формування людського капіталу інноваційної діяльності: з розвитком економіки знань, побудованої на застосуванні інновацій, підвищується роль інноваційної праці; збільшується попит на конкурентоспроможний людський капітал, здатний до креативного мислення та генерації нових знань.

4) Зростання ролі освіти й науки як головного фактора розвитку та зміцнення конкурентних позицій держав. У сучасних умовах формується глобальна інфраструктура науки та безперервної освіти протягом усього життя, яка ставить такі завдання, як: актуалізація та гармонізація процесів глобалізації та світового освітнього простору з процесами, які беруть участь у функціонуванні національних освітніх систем; створення нового науково-освітнього простору та забезпечення функціонування нових мережних навчальних співтовариств; побудова моделей стратегічного прогнозування, програмування та планування на довгострокову перспективу розвитку інфраструктури науки та навчання протягом життя.

5) Гомонізація освіти, тобто прагнення до єдиних стандартів, параметрів, вимог і норм. У глобалізованому світі формуються єдині підходи до якості освіти.

6) Підвищення впливу інформаційних технологій на формування та розвиток людського капіталу. Сучасні глобалізаційні процеси висувають нові вимоги: формування нової інформаційної компетентності та інформаційної культури, основою якої є знання та інформа-

ція; підготовка суспільства до життя в новому інформаційно-комунікаційному просторі.

7) Інтеграція держав до глобалізованого світу та підвищення конкурентних переваг національних економік потребує поступового зростання продуктивності суспільної праці та продуктивної зайнятості людського капіталу.

8) Формування моделі нового трудового життя, яка характеризується трансформацією та створенням віртуального ринку праці (створення нових професій і робочих місць, які потребують інтелектуальної праці; поширення неформальної зайнятості, гнучких форм неповної зайнятості). У глобальному ринку праці сформувався новий сегмент – інтернаціональний ринок праці, який характеризується масштабним переміщенням людського капіталу із країни в країну. Значне місце посідає сегмент висококваліфікованих спеціалістів як особливий інтелектуальний ресурс розвитку держав. Підвищується в цьому процесі роль транснаціональних корпорацій (ТНК).

9) Нові глобальні трансформації активізують міграційні процеси, а також відбувається їх інтенсифікація. Зростають масштаби відтоку інтелектуального капіталу.

**Висновки і перспективи подальших досліджень.** Дефіцит людського капіталу має небезпечну тенденцію до зростання на тлі швидких глобальних змін у сфері технологій, демографії, нестабільності і кліматичних перетворень.

Розвиток людського капіталу в умовах глобалізації характеризується зміною акценту з економічного аспекту на соціальний і творчий; актуалізується потреба інвестування в людський капітал: освіту, науку, охорону здоров'я, а також в інфраструктуру (для того, щоб повною мірою використати потенціал нових технологій); відбувається активне переміщення людського капіталу між країнами. Пріоритетність інновацій, креативності та технологічний прогрес визначатимуть характер праці у світовому господарстві в подальшому (зокрема, вміння застосовувати передові сучасні технології, створювати нові продукти, навчатися протягом усього життя) і, відповідно, вимагатимуть якісно нових навичок і вмінь від людини, яка буде затребуваною на ринку праці.

Предметом подальших наукових розвідок стане дослідження впливу людського капіталу на розвиток економіки країни.

#### Список використаних джерел:

1. Мэнкью Н.Г. Принципы экономики: учебник; пер. с англ. СПб.: Питер, 2003. 642 с.
2. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика. М.: Дело ЛТД, 1995. 864 с.
3. Shultz T. W. Human Capital in the International Encyclopedia of the Social Sciences. N.Y., 1968. 384 p.

4. Human Development Indicators and Indices: 2018 Statistical Update Team. URL: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-indices-indicators-2018-statistical-update> (дата звернення 02.12.2019).
5. Кузьмін О.Є., Шахно А.Ю. Оцінка рівня розвитку людського капіталу України в умовах глобалізації. *Економіка та держава*. 2018. № 4. С. 7–11.
6. Доклад о мировом развитии (ДМР) 2019: Изменение характера труда. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/469061544801350816/pdf/WDR-2019-RUSSIAN.pdf> (дата звернення 02.12.2019).
7. Сахненко О.І., Сахно І.В. Інвестування у розвиток людини як пріоритетний напрям формування та управління людським капіталом. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 11. С. 50–55. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.11.50.
8. Лисак В.Ю., Семендяк В.М. Розвиток людського капіталу: суть, проблеми та перспективи. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 21. С. 548–552.
9. Смирнова І.І., Сімаков К.І. Оцінка рівня розвитку людського капіталу України в умовах глобалізації. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. № 1(55). С. 151–156.
10. Окара Д.В., Чернишев В.Г., Шинкаренко Л.В. Дослідження розвитку України на підставі індексу глобальної конкурентоспроможності. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 22. С. 84–90.
11. Шахно А.Ю. Закономірності розвитку людського капіталу в умовах глобалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 20. Ч. 3. С. 139–143.

#### References:

1. Mjenk'ju N.G. (2003). Principy jekonomiks [Principles of economics]. St. Petersburg: Piter. (in Russian)
2. Fisher S., Dornbush R., Shmalenzi R. (1995). Jekonomika [Economics]. Moscow: Delo LTD. (in Russian)
3. Shultz T.W. Human Capital in the International Encyclopedia of the Social Sciences. N.Y., 1968. 384 p.
4. Human Development Indicators and Indices: 2018 Statistical Update Team. Available at: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-indices-indicators-2018-statistical-update> (accessed 02 December 2019).
5. Kuzmin O.Ye., Shakhno A.Yu. (2018). Otsinka rivnia rozvytku liudskoho kapitalu Ukrainy v umovakh hlobalizatsii [Assessment of the level of development of human capital of Ukraine in the conditions of globalization]. *Economy and state*, no. 4, pp. 7–11. [in Ukrainian]
6. Doklad o mirovom razvitii (DMR) 2019: Izmenenie haraktera truda. Available at: <http://documents.worldbank.org/curated/en/469061544801350816/pdf/WDR-2019-RUSSIAN.pdf> (accessed 02 December 2019).
7. Sakhnenko O.I., Sakhno I.V. (2019). Investuvannia u rozvytok liudyny yak priorytetnyi napriam formuvannia ta upravlinnia liudskym kapitalom [Investing in human development as a priority area for the formation and management of human capital]. *Investment: practice and experience*, no. 11, pp. 50–55. [in Ukrainian]
8. Lysak V.Yu., Semendiak V.M. (2018). Rozvytok liudskoho kapitalu: sut, problemy ta perspektyvy [Human capital development: essence, problems and perspectives]. *Global and national problems of economy*, vol. 21, pp. 548–552. [in Ukrainian]
9. Smyrnova I.I., Simakov K.I. (2019). Otsinka rivnia rozvytku liudskoho kapitalu Ukrainy v umovakh hlobalizatsii [Assessment of the level of development of human capital of Ukraine in the conditions of globalization]. *Economic Bulletin of Donbass*, no. 1(55), pp. 151–156. [in Ukrainian]
10. Okara D.V., Chernyshev V.H., Shynkarenko L. V. (2018). Doslidzhennia rozvytku Ukrainy na pidstavi indeksu hlobalnoi konkurentospromozhnosti [Research on the development of Ukraine on the basis of the Global Competitiveness Index]. *Global and national problems of economy*, vol. 22, pp. 84–90. [in Ukrainian]
11. Shakhno A.Yu. (2018.) Zakonomirnosti rozvytku liudskoho kapitalu v umovakh hlobalizatsii [Patterns of human capital development in the conditions of globalization]. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University*, vol. 20, pp. 139–143. [in Ukrainian]

**Ткаліч Т.І.**

кандидат економічних наук,  
доцент кафедри міжнародних економічних відносин та економіки  
Миколаївського національного університету  
імені В.О. Сухомлинського

**Tkalic Tetiana**

Mykolaiv V.O. Sukhomlynski National Universiti

## ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ГОТОВНІСТЬ УКРАЇНИ ДО ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

### DETERMINANTS OF THE DEVELOPMENT OF THE GLOBAL ECONOMY AND UKRAINE'S READINESS FOR GLOBAL CHALLENGES

У статті досліджуються зміни та тенденції у методиці та індикаторах визначення рівня економічного розвитку країн у зв'язку із трансформацією світової економіки та готовність України до зміни основних факторів виробництва у XXI сторіччі. Визначено, що людський капітал виступає рушійною силою економічного розвитку. На порядок денний виходять не кількісні, а якісні характеристики людського капіталу, а саме рівень та якість освіти, здоров'я нації. Для якісних змін у цих галузях, які б відповідали рівню розвитку економічно розвинутих країн та сприяли підвищенню глобального інноваційного індексу нашої держави, Україна не має відповідних капітальних інвестицій, спрямованих на наукові дослідження, розвиток ІТ-технологій, роботизацію виробничого процесу у традиційних галузях у зв'язку зі світовою тенденцією до вивільнення низькокваліфікованої робочої сили та необхідністю забезпечення можливості кожній людині протягом усього життя набувати нових навичок та компетенцій. Результати рейтингових оцінок, напрацьовані відповідними світовими організаціями, свідчать про неготовність вітчизняної економіки взяти участь у світовому поділі праці як технологічно розвинутої інноваційної держави.

**Ключові слова:** людський капітал, індекс людського капіталу, глобальний інноваційний індекс, капітальні інвестиції, освіта, охорона здоров'я.

В статье исследуются изменения и тенденции, происходящих в методике и индикаторах определения уровня экономического развития стран в связи с трансформацией мировой экономики и готовности Украины к изменению основных факторов производства в XXI веке. Определено, что человеческий капитал выступает движущей силой экономического развития. На повестку дня выходят не количественные, а качественные характеристики человеческого капитала, а именно уровень и качество образования, здоровья нации. Для качественных изменений в этих отраслях, соответствующих уровню развития экономически развитых стран и способствующих повышению глобального инновационного индекса нашего государства, Украина не имеет соответствующих капитальных инвестиций, направленных на научные исследования, развитие ИТ-технологий, роботизации производственного процесса в традиционных отраслях в связи с мировой тенденцией к высвобождению низкоквалифицированной рабочей силы и необходимостью обеспечения возможности каждому человеку в течение всей жизни приобретать новые навыки и компетенции. Результаты рейтинговых оценок, наработанные мировыми организациями, свидетельствуют о неготовности отечественной экономики принять участие в мировом разделении труда в качестве технологически развитого инновационного государства.

**Ключевые слова:** человеческий капитал, индекс человеческого капитала, глобальный инновационный индекс, капитальные инвестиции, образование, здравоохранение.

Determination of the readiness of the Ukrainian economy for equal participation in the modern world division of labor in the conditions of dramatic change of character of labor. The study is based on the analysis of statistical data of the State Statistics Service of Ukraine and international organizations, theoretical provisions on the determinants of economic development. The index of the human capital index is the result of a number of factors that affect the economy of the country as a whole. During the years of independence relative to world GDP, Ukraine's GDP decreased by 4.2 times, and relative to the countries of the European Union – by 2.6 times. The dynamics of capital investment by industry shows too low investment in the last three years, aimed at the development of computer programming

and other information services, research and development, education and health, which will not allow us to significantly increase the index in the near future human capital by raising the standard of living of Ukraine's population. The dynamics of the main indicators of the population of Ukraine shows that the number of permanent population is decreasing, the rate of natural decrease of the population is increasing and it is not blocked by the migration growth. From year to year, the workload on people of working age increases, which means – without proper development and introduction of the latest technologies in production, this process will continue to hinder the development of the economy. Results of the International PISA-2018 Education Quality Survey indicate low quality of knowledge of Ukrainian 15-year-old teenagers in comparison with OECD countries. In the UN report "Human Development Indices and Indicators: Updated Statistics 2018", Ukraine was not in the group of countries with a very high level of development (behind the EU and Russia), while determining the results that characterize the health of the country's population in the second group – countries with high level of development. Out of 178 surveyed countries, Ukraine ranked 88th. We are the poorest countries in Africa. In the strategic plans for economic development of Ukraine, it is necessary to provide for existing changes in the structure of factors of development of the world economy. To find resources and outline ways of developing education and healthcare in order to ensure Ukraine's entry into the system of the international division of labor as a technologically developed innovative state. Changing priorities in the structure of capital investments will create the necessary conditions for raising the level of education and healthcare in the country.

**Key words:** human capital, human capital index, global innovation index, capital investment, education, health care.

**Постановка проблеми.** Функціонування будь-якої соціально-економічної системи здійснюється в умовах складної взаємодії комплексу факторів внутрішнього та зовнішнього порядку. Саме зміни у зовнішніх факторах відіграють визначальну роль в економічному розвитку як окремої держави, так і країн світу загалом.

Сучасний етап постліберального розвитку, пов'язаний зі створенням транснаціональних та багатонаціональних компаній, які поєднують окремі сектори національних економік у системі міжнародного поділу праці, характеризується відсутністю зацікавленості цих компаній у розв'язанні проблем та оптимізації економіки окремих держав. Ця ситуація призводить до низки проблем, які гальмують економічний розвиток як окремих держав, так і світової економіки загалом.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Економічний розвиток країни у системі світового господарства залежить від системи факторів, вплив кожного елемента якої з часом змінюється, що відображається у дискусіях про важливість того чи іншого фактора та формуванні відповідних наукових шкіл і напрямів. Одним із найпоширеніших напрямів є географічний детермінізм, найвідомішим прихильником якого в наш час є Дж. Даймонд [1]. Прибічники цього напрямку вважають, що географічне положення та природні умови є визначальними під час встановлення довгострокового тренду розвитку держави.

Інший науковий напрям – культурний детермінізм, який, як вважає більшість науковців, започаткував М. Вебер, що визначив базовою детермінантою економічного розвитку систему культурних цінностей та традицій [2].

На кожному етапі економічного розвитку провідні світові інституційні структури та держави визначають пріоритетні детермінанти економічного розвитку на найближчу перспективу та довгостроковий період з урахуванням змін, що відбуваються у світовому господарстві. В Україні проблемам сталого економічного розвитку в умовах сучасних викликів присвячують свою увагу І.М. Бобух, Ю.В. Кіндзерський, О.М. Фащевська, Т.А. Тищук, О.Ю. Снігова, С.М. Щегель, Я.В. Ромусік та ін. [3]; І.Ю. Єгоров, І.В. Одотюк, О.Б. Саліхова, Ю.М. Бажал та ін. – інноваційній детермінанті розвитку економіки України [4].

Провідні вчені, співробітники Всесвітнього банку М. Спен, Р. Солоу та інші досліджують проблеми інклюзивного стійкого зростання [5]. Співробітниками Групи Всесвітнього банку у Доповіді про світовий розвиток 2019 року «Зміна характеру праці» проаналізовані базові зміни, які відбуваються у світовій економіці в наш час, визначено основний важіль подальшого економічного зростання, запропоновано новий підхід до обчислення індексу людського капіталу (human capital index) [6]. У зв'язку з цим виникає необхідність проаналізувати місце України в умовах визнання людського капіталу як провідного фактора економічного зростання в сучасних умовах.

**Метою** дослідження є визначення готовності української економіки до рівноправної участі у сучасному світовому поділі праці в умовах кардинальної зміни характеру праці. Для досягнення мети вирішувалися такі завдання:

– визначалися основні детермінанти розвитку світової економіки у першій половині ХХІ сторіччя;

– аналізувалося місце України у сучасному тренді розвитку світової економіки;

– з'ясувалися основні проблеми готовності української економіки до функціонування в умовах глобальної зміни характеру праці.

**Виклад основного матеріалу дослідження.**

У зв'язку з науково-технічним прогресом у XXI сторіччі кардинально змінюється характер праці. Нагальною стає проблема вивільнення певної кількості робітників унаслідок зміни технологій, роботизації, використання штучного інтелекту. У Доповіді Світового банку про світовий розвиток 2019 року «Зміна характеру праці» відмічається, що це пов'язано з:

– новітніми технологіями, заснованими на інтернет-платформах, що докорінно змінюють виробничий процес, генеруючи вартість за рахунок мережевого ефекту;

– новітні технології потребують певної підготовки від робітників: зростає попит на когнітивні та соціально-поведінкові навички та знижується попит на низькокваліфіковану працю;

– відбувається роботизація типових трудових операцій, які піддаються «кодуванню»;

– кількість працівників, зайнятих у неформальному секторі, які виконують низькокваліфіковану роботу;

– інтернет-технології, соціальні мережі створюють ефект посилення нерівності у певних верст населення [6, с. 5–9].

У ситуації, що склалася, пропонується звернути особливу увагу на розвиток людського капіталу – «знання, навички та здоров'я, які люди акумулюють протягом свого життя, що дозволяє їм реалізувати свій потенціал як корисних членів суспільства» [6, с. 50]. У процесі розвитку людський капітал доповнює фізичний, забезпечуючи довгострокове зростання. Людський капітал сам по собі зумовлює від 10% до 30% відмінності між країнами у рівні ВВП на душу населення [6, с. 50].

З метою об'єктивної оцінки людського капіталу Всесвітній банк запропонував індекс людського капіталу, величина якого коливається від 0 до 1. Індекс вимірює продуктивність праці наступного покоління працівників у зіставленні з еталонним показником повного курсу навчання і повноцінного здоров'я та включає:

– показник виживання дітей із моменту народження та до досягнення шкільного віку (5 років);

– показник очікуваної кількості років навчання у школі з поправкою на якість навчання (поєднання обсягу та якості освіти);

– показник стану здоров'я: розповсюдженість дитячої низькорослості та показник виживання дорослих [6, с. 56–57].

Індекс людського капіталу, розрахований за даними 2018 року, вимірює обсяг людського капіталу, на придбання якого може розраховувати середня дитина, народжена у 2018 році. За результатами Всесвітнього банку зі 157 держав перше місце посів Сінгапур – 0,88, останнє – Чад – 0,29. Україна посіла 50 місце з індексом 0,65 [6, с. 62].

Однак очевидним є те, що показник індексу людського капіталу є результуючою низки факторів, які впливають на економіку держави загалом.

Згідно з даними наукової доповіді «Національні та глобальні детермінанти економічного зростання України», за роки незалежності щодо світового ВВП рівень ВВП нашої держави знизився у 4,2 раза, а щодо країн Європейського Союзу – у 2,6 раза [3, с. 69].

Піднесення економіки можливе лише за рахунок модернізації виробництва, впровадження новітніх технологій на підставі ІТ-технологій, використання штучного інтелекту, роботизації стандартних алгоритмів праці.

Динаміка капітальних інвестицій за галузями економіки (табл. 1) свідчить про занадто низькі інвестиції за останні три роки, спрямовані на розвиток комп'ютерного програмування та надання інших інформаційних послуг, наукові дослідження та розробки, освіту та охорону здоров'я, які не дозволяють нам найближчим часом значно підвищити індекс людського капіталу за рахунок підвищення рівня життя населення України.

Динаміка місця України у рейтингу за глобальним інноваційним індексом підтверджує цей висновок (табл. 2). Україна в інноваційному розвитку поступається таким країнам ЄС, як Польща, Литва, Болгарія та ін.

Для стимулювання інноваційного розвитку держави необхідно підняти освіту на сучасний рівень. Велике значення для її розвитку має фінансування освітніх послуг. Середні сукупні видатки на одного учня в період від 6 до 15 років у країнах із високим рівнем індексу людського капіталу, розраховані за паритетом купівельної спроможності, у 2018 році перевищували 100 тис. дол. США. В Україні цей показник становив 26 647 дол. США [11, с. 156–157].

Динаміка основних показників населення України (табл. 3) свідчить, що чисельність постійного населення знижується, підвищуються темпи природного скорочення населення, його не перебиває міграційний приріст. З року в рік збільшується навантаження на осіб працездатного віку, що означає, що без належного розвитку та впровадження новітніх технологій у виробництві цей процес буде і надалі гальмувати розвиток економіки.



Таблиця 1

**Динаміка капітальних інвестицій в Україні за видами економічної діяльності, %\***

Види економічної діяльності	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Усього, з них:	100	100	100
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	14,05	14,33	11,42
Промисловість	42,30	31,95	34,54
Комп'ютерне програмування та надання інших інформаційних послуг	0,59	0,46	0,66
Професійна, наукова та технічна діяльність	1,83	1,78	1,87
Освіта	0,63	0,78	0,77
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1,25	1,5	1,4

\* без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: розраховано автором на підставі [7]

Таблиця 2

**Динаміка місця України у рейтингу за глобальним інноваційним індексом**

Роки	Кількість країн-учасниць обстеження	Значення індексу (0–100)	Ранг
2017	127	37,62	50
2018	126	38,52	43
2019	129	37,40	47

Джерело: розраховано автором на підставі [8, с. 44, 9, с. 22, 10, с. 35]

Таблиця 3

**Динаміка основних показників населення України**

Показники	1990	2016*	2017*	2018*
Чисельність постійного населення (на 1 січня, тис. осіб)	51556,5	42590,9	42414,9	42216,8
Розподіл постійного населення за окремими віковими групами (станом на 1 січня, тис. осіб):				
0–17 років	13305,0	7614,0	7615,6	7609,3
16–59 років	30291,4	26317,4	25982,0	25641,3
60 років і старше	9450,8	9417,2	9545,9	9679,8
Природний приріст, скорочення (–), тис. осіб	27,6	-186,6	-210,1	-251,8
Частка дітей, народжених жінками, які не перебували у зареєстрованому шлюбі, %	11,2	20,1	20,5	20,5
Міграційний приріст, скорочення (–), тис. осіб	78,3	10,6	12,0	18,6
Середня очікувана тривалість життя при народженні (обидві статі)	70,42	71,68	71,98	71,76

\*Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

Джерело: розроблено автором на підставі [12]

Як уже відзначалося, індекс людського капіталу засновується не на традиційних кількісних показниках, а на якісних показниках під час визначення рівня освіти та охорони здоров'я.

Результати міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018 свідчать про низьку якість знань українських п'ятнадцятирічних підлітків порівняно з країнами Організації економічного співробітництва і розвитку: 25,9% не досягли базового рівня, якого в кінці першого етапу середньої освіти повинні мати з читачької грамотності; 36% – з математики; 26,4% – із природничо-наукового блоку [13].

У доповіді ООН «Індекси та індикатори людського розвитку: Поновлені статистичні дані

2018» під час визначення результатів за показниками, які характеризують здоров'я населення країни, Україна не ввійшла до групи країн із дуже високим рівнем розвитку (поступившись країнам ЄС та Росії), а опинилася у другій групі – країн із високим рівнем розвитку. У загальному рейтингу з 178 країн, які підлягали обстеженню, Україна посіла 88 місце. За нами залишилися найбільш бідні країни Африки [14, с. 57–58].

**Висновки.** Структурна перебудова світової економіки у зв'язку з переходом на новий технологічний рівень, заснований на біоінженерних та інформаційно-комунікаційних технологіях, з усіх факторів виробництва вивела на перше місце людський капітал. Вирішальну

роль у визначенні місця у міжнародному поділі праці країни починає виконувати якісний стан людського капіталу: рівень та якість освіти, стан здоров'я, готовність до адаптації, комунікативно-когнітивні навички та ін. Для якісних змін у цих галузях, які б відповідали рівню розвитку економічно розвинутих країн та сприяли підвищенню глобального інноваційного індексу нашої держави, Україна не має відповідних капітальних інвестицій, спрямованих на наукові дослідження, розвиток ІТ-технологій, роботизації виробничого процесу у традицій-

них галузях у зв'язку зі світовою тенденцією до вивільнення низькокваліфікованої робочої сили та необхідністю забезпечення можливості кожній людині протягом всього життя набувати нових навичок та компетенцій. Результати рейтингових оцінок, напрацьовані відповідними світовими організаціями, свідчать про неготовність вітчизняної економіки взяти участь у світовому поділі праці як технологічно розвинутої інноваційної держави, що необхідно враховувати під час стратегічного планування економічного розвитку України.

#### Список використаних джерел:

1. Даймонд. Дж. Ружья, микробы и сталь. Судьбы человеческих обществ. Москва, 2010. 752 с.
2. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. Київ, 2018, 216 с.
3. Національні та глобальні детермінанти економічного зростання України: наукова доповідь / за ред. д.е.н. І.М. Бобух; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», Київ, 2018. 390 с.
4. Розвиток інноваційної системи України в європейському науково-технологічному просторі: наукова доповідь / за ред. чл.-кор. НАН України І.Ю. Єгорова; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», Київ, 2018. 198 с.
5. Доклад о росте. Стратегии устойчивого роста и инклюзивного развития. Москва, 2009. 194с.
6. Доклад о мировом развитии 2019. Изменение характера труда. Группа Всемирного банка. URL: <https://www.vseмирnyjbank.org/ru/publication/wdr2019> (дата звернення: 07.12.19)
7. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності за 2010–2018 роки. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 08.12.19)
8. The Global Innovation Index 2017. URL:<https://www.wipo.int/publications/ru/details.jsp?id=4193&plang=EN> (дата звернення: 11.12.19)
9. The Global Innovation Index 2018. URL: <https://www.wipo.int/publications/ru/details.jsp?id=4330> (дата звернення: 11.12.19)
10. The Global Innovation Index 2019. URL: <https://www.wipo.int/publications/en/details.jsp?id=4434> (дата звернення: 11.12.19)
11. Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018 / кол. авт.: М. Мазорчук (осн. автор), Т. Вакуленко, В. Терещенко, Г. Бичко, К. Шумова, С. Раков, В. Горох та ін. Київ: Український центр оцінювання якості освіти, 2019. 439 с.
12. Населення. URL:<http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 08.12.19)
13. Реформа НУШ дійсно потрібна Україні – результати PISA підтверджують це і вказують, як зробити зміни ефективнішими. Опубліковано 03 грудня 2019 року о 11:50 URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/reforma-nush-dijsno-potribna-ukrayini-rezultati-pisa-pidtvverdzhuyut-se-i-vkazuuyut-yak-zrobiti-zmini-efektivnishimi> (дата звернення: 04.12.19)
14. Индексы и индикаторы человеческого развития: Обновленные статистические данные 2018. URL: [http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018\\_human\\_development\\_statistical\\_update\\_ru.pdf](http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update_ru.pdf) (дата звернення: 11.12.19)

#### References:

1. Daymond. Dzh. Ruzh'ya, mikroby i stal'. Sud'by chelovecheskikh obshchestv. Moskva, 2010. 752 s.
2. Veber M. Protestantska etyka i dux kapitalizmu. Kyiv, 2018, 216 s.
3. Nacionalni ta globalni determinanty ekonomichnogo zrostannya Ukrayiny: naukova dopovid / za red. d.e.n. I.M. Bobux; NAN Ukrayiny, DU «Іn-t ekon. ta prognosuv. NAN Ukrayiny», Kyiv, 2018. 390 s.
4. Rozvytok innovacijnoyi systemy Ukrayiny v yevropejskomu naukovu-texnologichnomu prostori: naukova dopovid / za red. chl.-kor. NAN Ukrayiny I.Yu. Yegorova; NAN Ukrayiny, DU «Іn-t ekon. ta prognosuv. NAN Ukrayiny», Kyiv, 2018. 198 s.
5. Doklad o roste.Strategii ustoychivogo rosta i inkluzivnogo razvitiya. Moskva, 2009. 194 s.
6. Doklad o mirovom razvitii 2019. Izmeneniye kharaktera truda. Gruppya Vsemirnogo banka. URL: <https://www.vseмирnyjbank.org/ru/publication/wdr2019> (data zvernennya: 07.12.19)
7. Kapitalni investyciyi za vydamy ekonomichnoyi diyalnosti za 2010-2018 roky. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (data zvernennya: 08.12.19)
8. The Global Innovation Index 2017. URL:<https://www.wipo.int/publications/ru/details.jsp?id=4193&plang=EN> (data zvernennya: 11.12.19)

9. The Global Innovation Index 2018. URL: <https://www.wipo.int/publications/ru/details.jsp?id=4330> (data zvernennya: 11.12.19)
10. The Global Innovation Index 2019. URL: <https://www.wipo.int/publications/en/details.jsp?id=4434> (data zvernennya: 11.12.19)
11. Nacionalnyj zvit za rezultatamy mizhnarodnogo doslidzhennya yakosti osvity PISA-2018 / kol. avt.: M. Mazorchuk (osn. avtor), T. Vakulenko, V. Tereshhenko, G. Bychko, K. Shumova, S. Rakov, V. Gorox ta in. Kyiv: Ukrayinskyj centr ocynuvannya yakosti osvity, 2019. 439 s.
12. Naselennya. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (data zvernennya: 08.12.19)
13. Reforma NUSh dijsno potribna Ukraini – rezultaty PISA pidtverdzhuyut ce i vказuyut, yak zrobyty zminy efektyvnishymy. Opublikovano 03 grudnya 2019 roku o 11:50 URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/reforma-nush-dijsno-potribna-ukrayini-rezultati-pisa-pidtverdzhuyut-ce-i-vkazuyut-yak-zrobi-ti-zmini-efektivnishimi> (data zvernennya: 04.12.19)
14. Indeksy i indykatory chelovecheskogo razvitiya: Obnovlennyye statisticheskiye dannyye 2018. URL: [http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018\\_human\\_development\\_statistical\\_update\\_ru.pdf](http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update_ru.pdf) (data zvernennya: 11.12.19)

УДК 330.342

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-6-10>

**Шемахіна І.В.**

аспірант

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

**Shemahina Iryna**

Taras Shevchenko National University of Kyiv

## НЕРІВНОМІРНІСТЬ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

## UNEVENNESS OF THE NATIONAL ECONOMIES INNOVATIVE DEVELOPMENT UNDER GLOBALIZATION

У статті проаналізовано вплив глобалізації на розвиток національних економік. Уточнено, що посилення процесів глобалізації із її складністю, нелінійністю та суперечливістю призвело до генерування ризиків, технологічної та соціальної диференціації, унаслідок чого низка країн світу значно відстають від передових країн. Наголошується на розгортанні конвергентно-дивергентних процесів національного господарського розвитку, пов'язаних з нерівномірністю доступу розвинених країн і країн, що розвиваються, до новітніх технологій та інноваційних продуктів, що посилює глобальну нерівність економічного та соціального розвитку, стратифікацію, поляризацію та диспропорції світової економіки. Зазначено, що реалізація неоліберальної моделі глобалізації супроводжується низкою дестабілізаційних тенденцій, а особливої актуальності в цих умовах набуває інституційний підхід щодо необхідності державного впорядкування процесів глобалізації з метою зменшення розриву між багатими та бідними країнами.

**Ключові слова:** глобалізація, неоліберальна модель глобалізації, інноваційний розвиток, глобальні дисбаланси, конвергенція, дивергенція, технологічний розрив.

В статье проанализировано влияние глобализации на развитие национальных экономик. Уточнено, что усиление процессом глобализации с ее нелинейностью, сложностью и противоречивостью привело к генерации рисков технологической и социальной дифференциации, вследствие чего многие страны мира значительно отстают от передовых стран мира. Делается акцент на разворачивании конвергентно-дивергентных процессов национального хозяйственного развития, связанных с неравномерным доступом стран, что развиваются, и развитых стран к новым технологиям и инновациям, что усиливает неравномерность экономического и социального развития,

стратифікацію, поляризація і диспропорції мирової економіки. Указується, що реалізація неоліберальної моделі глобалізації супроводжується різними дестабілізаційними тенденціями, а особливо актуальності в цьому випадку набуває інституціональний підхід в контексті необхідності державної організації процесів глобалізації з метою зменшення розриву між багатими і бідними країнами.

**Ключевые слова:** глобалізація, неоліберальна модель глобалізації, інноваційне розвитку, глобальні дисбаланси, конвергенція, дивергенція, технологічний розрив.

The article considers the influence of the globalization on the national economies development. It amplifies that the intensification of the globalization processes with its difficulties, nonlinearity and ambivalence led to the risk of generation, technological and social differentiation, in consequence of what many countries remain behind the developed ones. It is emphasized that convergent-divergent processes of the national economic development are expanding and are related to the unevenness of the access of the developed countries and developing ones to the new technologies and innovations, what intensify the global inequality of the economic and social development, stratification, polarization and disproportions of the global economy. The article evaluates the impact of innovation on economic dynamics in the context of making countries innovative even in their development level, decrease the technological gaps, by providing innovations, using institutional methods and condensing the principle of "path-dependence" to achieve sustainable economic growth not only by developed countries, but also by developing ones. It considers that the realization of the neoliberal model of the globalization is not effective and is accompanied together with the different destabilization tendencies. The research is based on the results of the institutional theory to determine the reasons of convergent-divergent processes and the development gaps between "North and South". In this case institutional approach to the governmental organization of the globalization processes takes on special significance in aim to decrease the gap between rich and poor countries. The findings are used to determine the current situation on the global economic arena and answer the question why some countries are rich and others are poor. It is stressed that that legacy of colonialism in the world is the reason of uneven economic development. It is concluded that the level of development of science, technology determines the position of countries in the global economy and the size of the gap between the levels of economic development and forms the basis for sustainable economic growth.

**Key words:** globalization, neoliberal model of globalization, innovation development, global imbalances, convergency, divergency, technological gap.

**Постановка проблеми.** Загальновідомо, що впровадження інновацій в економіку є джерелом її конкурентоспроможності. В умовах глобалізації підвищення конкурентоспроможності національних економік забезпечується успішністю переходу від моделі розвитку, що базується на використанні ресурсних конкурентних переваг, до інноваційної моделі, пріоритетами якої є переважання високотехнологічних виробництв, людські ресурси високої якості, новітні методи управління тощо. При цьому реалізація неоліберальної моделі глобалізації супроводжується низкою дестабілізаційних тенденцій, розгортанням конвергентно-дивергентних процесів національного господарського розвитку, пов'язаних з нерівним доступом розвинених країн і країн, що розвиваються, до новітніх технологій та інноваційних продуктів.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Дослідженню зазначеної проблематики присвячені праці як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Зокрема, автор концепції світ-системного аналізу американський соціолог та історик І. Валлерстайн, трактує глобалізацію як форму асиметричної взаємозалежності національних економік. Відповідно до цього підходу

світ постає розколотим на такі три частини: 1) центр – домінуючий регіон капіталістичної світової економіки (США, Західна Європа, Японія), який спеціалізується на виробництві сучасних технологій, інформації і фінансового капіталу, наданні сервісу високого рівня; 2) периферія – джерело сировинно-матеріального і товарного експорту до країн центру; 3) напівпериферія – посередницькі між центром і периферією або перехідні економіки [16].

Співзвучною такому підходу є позиція М. Кастельса, який визначає глобальну економіку, як таку, в якій національні економічні системи залежать від діяльності глобалізаційного ядра, що містить фінансові ринки, міжнародну торгівлю, транснаціональне виробництво, певною мірою науку і технологію та відповідні види праці. На думку дослідника, така економіка здатна працювати як єдина система у режимі реального часу в масштабі всієї планети, тому глобалізація більшою мірою пов'язана з інформаційною трансформацією суспільства, а не з економічною діяльністю [6, с. 452-458].

Проблематика сутності, основних чинників і суперечностей розгортання процесів глобалізації посідає важливе місце у працях українських науковців. На думку Н. Гражевської,

глобалізація є нелінійним процесом, що постає як динамічна взаємодія інтеграції (уніфікації, конвергенції) та дезінтеграції (диференціації, дивергенції) національних економік в результаті науково-технічної революції, яка створює передумови для взаємодії суб'єктів господарювання в планетарному масштабі в режимі реального часу, експансії міжнародного капіталу, який інтенсифікує обмін товарами, послугами та інформацією між національними соціально-економічними структурами [3]. Водночас А. Філіпенко стверджує, що глобалізаційні процеси не є лінійними, односпрямованими, не передбачають створення єдиної і монолітної міжнародної економічної системи, оскільки поряд із глобальною інтеграцією проявляються дезінтеграційні тенденції, які можуть призвести до серйозних і необоротних перекосів у світовому економічному розвитку [12, с. 93].

Однак, незважаючи на значну кількість ґрунтовних теоретичних досліджень у цій царині, усе ще недостатньо розробленими залишаються проблеми інституційного забезпечення конвергентно-дивергентних процесів з метою обґрунтування практичних рекомендацій щодо подолання технологічного та інноваційного «розривів», сформованих в межах глобальної економіки, та підвищення загального рівня конкурентоспроможності країн і вирівнювання дисбалансів їхнього розвитку. Відтак актуальність проблем, що розглядаються, визначила мету пропонованого дослідження.

**Виклад основного матеріалу.** Як уже зазначалося, формування єдиного інтегрованого глобального простору не зменшує диспропорції світової економіки, а стратифікує, тобто розшаровує національні економіки, поглиблюючи відмінності між ними. Це явище отримало назву «парадоксу стратифікації», пов'язаного з поглибленням технологічної диференціації країн внаслідок політичного тиску на економіки країн, що розвиваються, за допомогою прямих дій уряду або завдяки діяльності МВФ, Світового банку і СОТ [6, с. 75]. Такий тиск використовували для уніфікації національних економік на основі набору однакових вимог щодо вільного руху капіталу, товарів, послуг, технологій відповідно до ринкової оцінки. Зокрема, країнам, що потребували кредитної підтримки, інвестиційних ресурсів і доступу на зовнішні ринки, нав'язувалися жорсткі умови «структурної адаптації» незалежно від специфіки їхнього економічного та інституційного середовища.

На думку М. Кастельса, реалізація такої політики призвела до того, що значна кількість країн, що розвиваються, як і країн з перехідною економікою, стали економічним протекторатом МВФ і СБ. Йдеться про консервацію двополяр-

ного зонування країн на основі нової міждержавної технологічної спеціалізації. На одному полюсі сучасної світової економіки концентруються країни – глобальні лідери з домінуванням США. Водночас на іншому полюсі світової економіки знаходиться більшість країн, для яких економічна глобалізація формує якісно нові умови розвитку, на які практично неможливо впливати, але обов'язково треба враховувати. Значний вплив на господарський розвиток цих країн здійснює сформована на засадах неолібералізму система глобального управління ресурсами планети і перерозподілом світового доходу [1, с. 19; 6, с. 469; 7, с. 50].

У цьому контексті однією з найбільш дискусійних проблем у методології дослідження сучасних міжсистемних трансформацій є співвідношення «дивергенція – конвергенція глобального розвитку». Термін *дивергенція* (від лат. *divergere* – відхилитися, розходитися) використовується дослідниками глобалізаційних процесів для відображення збільшення розриву між рівнями розвитку окремих країн, відхилення їх макроекономічних показників від середніх по регіону, а також поглиблення якісних відмінностей між національними моделями економіки. Натомість поняття конвергенції (від лат. *convergentio* – зближуватися, сходитися) вживається як антипод до поняття дивергенції, характеризуючи процеси інтеграції, поступового зближення економічних систем і залучення на цій основі більшої кількості країн у загальне русло світової цивілізації. Більш виваженою, на наш погляд, є позиція тих дослідників, які розглядають конвергенцію і дивергенцію як дві взаємодоповнюючі детермінанти глобального розвитку [4, с. 15].

У зв'язку з цим зауважимо, що глобальний економічний розвиток та економічне зростання можуть зумовлювати процвітання окремих національних економік на основі їхнього зближення. Тобто у результаті глобалізації відбувається процес дифузії національних економік. Зазначений процес взаємозалежності зростання національних економік отримав назву «нової конвергенції» і виявляється у структурному зрушенні, зміст якого полягає у тому, що приблизно з 90-х рр. ХХ ст. темпи зростання доходів на одну особу у країнах, що розвиваються, підвищувалися та суттєво перевищували темпи зростання відповідного показника у розвинутих країнах, що свідчить про те, що відбувається зближення розвинутих країн і країн із ринком, що формується, та країн з ринком, що розвивається [4, с. 16].

Підтвердженням цьому є рейтинг Індексу глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index) 2018 р., відповідно до

якого низка країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою демонструють вражаючі результати за цим показником на терені скорочення розриву з розвинутими країнами за індикатором ВВП на одну особу. Йдеться про групу так званих інноваційних країн (*innovation-driven economies*), а саме: Південну Корею, Тайвань, Ізраїль, Ірландію, Словенію, Естонію, Чехію та ін., а також країни, які знаходяться на етапі переходу до інноваційної стадії (Угорщина, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина та ін.). Водночас значна кількість країн, зокрема Вірменія, Болгарія, Китай, Єгипет, Росія, Тайланд, Перу та ін., належить до групи ефективного використання наявних ресурсів. На етапі переходу до цієї стадії знаходиться і Україна, а також Алжир, Казахстан, Азербайджан, Нікарагуа, Венесуела та ін. Це свідчить про те, що багато країн конкурують саме за рахунок ресурсних та факторних переваг, а не інновацій, що свідчить про існування диференціації між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються, і про збереження технологічного та інноваційного розриву між ними (таблиця 1) [14].

До складу Індексу глобальної конкурентоспроможності входять зокрема такі субіндекси, як Інноваційний потенціал, Наукові дослідження

та розробки, Захист інтелектуальної власності. На рис. 1 і 2 зображено оцінки окремих країн за цими показниками за два періоди: докризовий 2007 р. і сучасний 2019 р. Зокрема з рис. 1 видно, що у 2007 р. лідерами за інноваційним потенціалом були такі країни, як Німеччина (6,1 бал), Японія (6 балів), Франція (5,7 балів), США (5,5 балів) та ін.; в галузі наукових досліджень і розробок – Японія (6,5 балів), Німеччина (6,2 бали), США (6,1 бал), Велика Британія (5,8 балів) та ін.; щодо захисту ІВ – Німеччина (6,6 балів), Велика Британія (6,2 бали), Франція та Японія (5,9 балів) та ін. Тобто це високорозвинені країни, країни «великої сімки», країни-інноваційні лідери, країни з «ядерними економіками» [13].

З рис. 2 видно, що у 2019 р. лідерами за інноваційним потенціалом є Німеччина (86,8 балів), США (84,1 бали), Корея (79,1 бали), Японія (78,3 бали) та ін.; в галузі наукових досліджень і розробок майже нічого не змінилося порівняно з 2007 р. – лідерами так само залишилися Японія (100 балів), Німеччина (99,5 бали), США (95,7 бали), Корея (92,5 балів) та ін.; щодо захисту ІВ – Японія (83 бали), США (78,3), Франція (77,6 балів), Велика Британія (75,5 балів) та ін. [14].

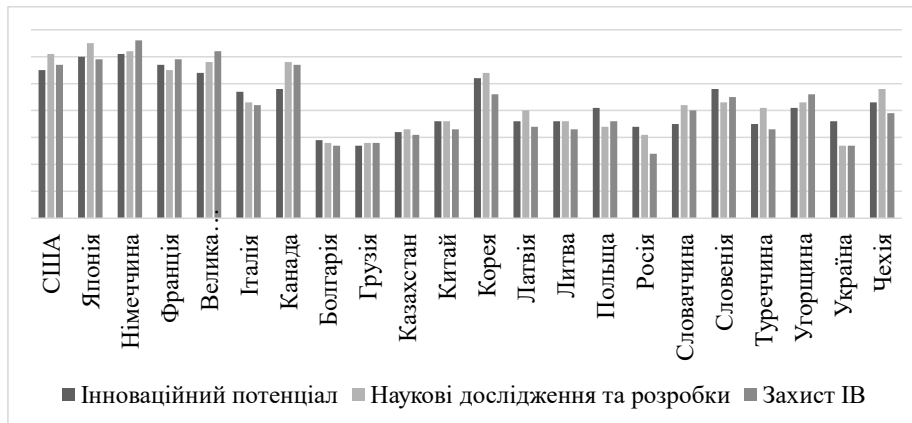
Можна зробити висновок, що лідируючі позиції по цим показникам займають високо-

Таблиця 1

**Групування країн в межах їхнього рейтингування за Індексом глобальної конкурентоспроможності ВЕФ, 2018 р.**

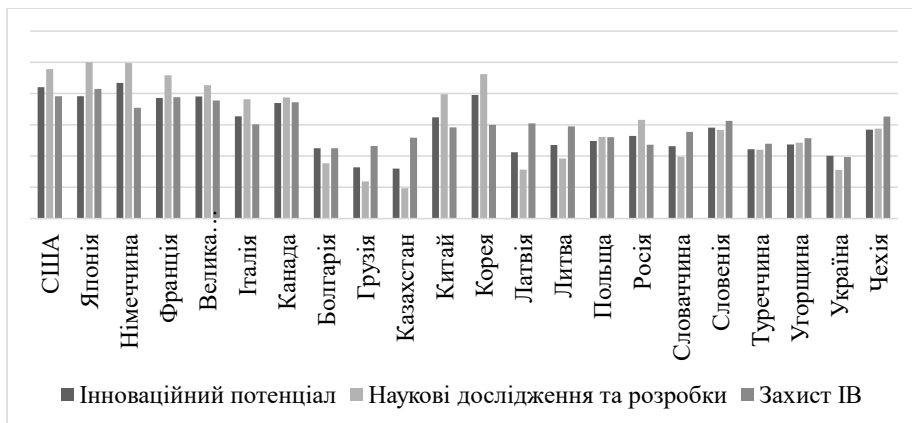
№	Стадія	Країни
3	<i>Економіка, заснована на інноваціях (innovation-driven economies)</i>	Австралія, Австрія, Бахрейн, Бельгія, Канада, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Гонг-Конг, Ісландія, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Португалія, Катар, Сінгапур, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Тайвань, ОАЕ, Англія, США
2/3	Перехід від стадії «ефективності використання ресурсів» до стадії «інноваційних країн»	Аргентина, Чилі, Коста-Рика, Хорватія, Угорщина, Латвія, Ліван, Литва, Малайзія, Маврикій, Оман, Панама, Польща, Румунія, Саудівська Аравія, Сейшельські острови, Словаччина, Тринідад і Тобаго, Туреччина, Уругвай
2	<i>Ефективне використання ресурсів (efficiency-driven economies)</i>	Албанія, Вірменія, Боснія і Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Кабо-Верде, Китай, Колумбія, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Грузія, Гватемала, Індонезія, Іран, Ямайка, Йорданія, Мексика, Чорногорія, Марокко, Намібія, Парагвай, Перу, Росія, Сербія, Шрі-Ланка, Тайланд, Туніс
1/2	Перехід від стадії «використання наявних ресурсів» до стадії «ефективності використання ресурсів»	Алжир, Азербайджан, Бутан, Бруней, Гондурас, Казахстан, Кувейт, Монголія, Нікарагуа, Нігерія, Філіппіни, <b>Україна</b> , Венесуела, В'єтнам
1	<i>Використання наявних ресурсів (factor-driven economies)</i>	Бангладеш, Камбоджа, Камерун, Чад, Конго, Ефіопія, Гамбія, Гана, Гвінея, Зімбабве, Індія, Кенія, Киргизстан, Мадагаскар, Молдова, Мозамбік, Непал, Пакистан, Сенегал, Таджикистан, Танзанія, Уганда, Ємен, Замбія

Джерело: розроблено автором на основі [14]



**Рис. 1. Аналіз окремих субіндексів з Індексу глобальної конкурентоспроможності по країнам світу, 2007 р.**

Джерело: розроблено автором на основі [13]



**Рис. 2. Аналіз окремих субіндексів з Індексу глобальної конкурентоспроможності по країнам світу, 2019 р.**

Джерело: розроблено автором на основі [14]

розвинені країни. І хоча в теорії повинна була б відбуватися конвергенція між країнами, що розвиваються, та розвиненими країнами, проте в реальності спостерігається поглиблення розривів в інноваційному розвитку між країнами [14].

Існування диференціації національних економік та поглиблення розривів в глобальному інноваційному розвитку підтверджують і дані Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ), яка щороку оприлюднює звіт про Глобальний індекс інновацій (Global Innovation Index), у якому порівнюється інноваційна діяльність 129 країн та економік світу. Відповідно до звіту 2019 р. найбільш інноваційною країною визнано Швейцарію, за нею йдуть Швеція, США, Нідерланди та Велика Британія, тобто найбільш економічно розвинені та багаті країни з конкурентоздатними економіками – країни «великої сімки» та малі промислово розвинуті країни. На них припадає майже половина світового ВВП та виробництва промислової продукції світу,

більша частина оборотів світової зовнішньої торгівлі. Для цих країн характерні такі риси: усі вони постіндустріальні; їх великі корпорації контролюють прямо або опосередковано основну частку продуктивних сил світового господарства; правлячі кола та капітал цих країн три мають у своїх руках реальні засоби контролю над світовими політичними та економічними процесами. Країни-інноватори успішно розвивають інвестиції в людський капітал, що створює сприятливі передумови для поширення економіки знань, розвитку творчості та впровадження новітніх технологій (таблиця 2) [15].

Загальновідомо, що новітні технології відіграють фундаментальну роль у сприянні глобалізації та конвергенції національних економік. Нові технології сприяють швидкому поширенню і передачі знань, сприяють так званій «інноваційній глобалізації», підґрунтям якої є науковий і технічний прогрес. Вважається, що інновації є підсилювачем розгор-

Таблиця 2

## Рейтинг країн світу за рівнем інноваційної діяльності

Місце в рейтингу	Країна	Місце в рейтингу	Країна	Місце в рейтингу	Країна
1	Швейцарія	11	Південна Корея	26	Чехія
2	Швеція	12	Ірландія	33	Угорщина
3	США	13	Гонг-Конг	36	ОАЕ
4	Нідерланди	14	Китай	37	Словаччина
5	Англія	15	Японія	39	Польща
6	Фінляндія	16	Франція	46	Росія
7	Данія	17	Канада	47	<b>Україна</b>
8	Сінгапур	18	Люксембург	58	Молдова
9	Німеччина	19	Норвегія	65	Катар
10	Ізраїль	20	Ісландія	72	Білорусь

Джерело: розроблено автором на основі [15]

тання процесів глобалізації, а глобалізація, у свою чергу, створює умови для розробки і впровадження інновацій [11].

Водночас інноваційна глобалізація не скасовує конкуренцію держав у цій сфері породжуючи їх дивергенцію та поглиблюючи глобальний інноваційний розрив в господарському розвитку країн і регіонів. Йдеться про те, що країни-інноваційні лідери концентрують у себе вирішальну частину науково-технічного комплексу світу (більше 80% наукомістких виробничих галузей світу), телекомунікаційних мереж, наукомістких галузей обробної промисловості, провідних фінансових установ (банків, фінансових груп, страхових, інвестиційних компаній та ін.), фінансових ресурсів, висококваліфікованого людського капіталу тощо. Найбільш інноваційно розвинуті країни (такі, як Японія, Швейцарія, США, Корея і Китай), пріоритетними напрямками інвестування вважають фундаментальні наукові дослідження (тобто те, що завтра буде інновацією). Більше того, не останнє місце серед сфер припливу капіталу посідає і розвиток людського ресурсу (як основного джерела інноваційних ідей). Водночас спеціалізація економік країн, що розвиваються, зосереджена навколо сировинних галузей, галузей первинної переробки сировини і галузей обробної промисловості малої наукоємності (харчової, текстильної, лісопереробної тощо) [9, с. 77-80].

Наголошуючи на тому, що нині багаті країни спеціалізуються на видах діяльності зі зростаючою віддачею, а бідні – на діяльності зі спадною, фактично – на бідності, Е. Райнерт стверджує, що ідеї основоположників економічної теорії, зокрема А. Сміта та Д. Рікардо, не є дієвими у сучасному світі. Зокрема, концепції відносних переваг та вільного ринку, відповідно до яких кожний суб'єкт спеціалізується на тому, що в нього найкращим чином виходить, та обмінюється результатами своєї праці з іншими, уна-

слідок чого досягається рівновага, є хибними. Наголошуючи на тому, що саме ці концепції – вільного ринку і спеціалізації – покладені в основу рекомендацій теперішніх радників МВФ і СБ країнам, що розвиваються, Д. Райнерт стверджує, що країні, яка має перевагу у сільському господарстві, краще мати неефективну власну промисловість, аніж не мати ніякої. Більше того, спочатку потрібно надати їй можливості розвитку (за допомогою державного втручання), оскільки саме промисловість створює багатство [9, с. 80-85].

Досліджуючи досвід Монголії, Е. Райнерт наводить цікавий приклад: за порадами фахівців СБ в цій країні всього за 2-3 рр. було знищено 90% промисловості, виробництво хліба зменшилося на 71%, книжок і газет – на 79%, зростали лише обсяги виробництва алкоголю і збір пташиного пір'я. Згодом Дж. Сакс, один із авторів шокової терапії, радник українського та російського уряду, з 2000 р. – спеціальний радник Генерального секретаря ООН по боротьбі з корупцією, запропонував монголам спеціалізуватися на виробництві комп'ютерних програм. Але він не врахував той факт, що за межами столиці Улан-Батора доступ до електроенергії у країні мають лише 4% домогосподарств [9, с. 211-220].

У контексті проблеми, що аналізується, заслуговують на увагу дослідження представників сучасної інституційної теорії. Відповідаючи на питання «чому впровадження однієї і тої ж технології буде впливати по-різному на розвиток різних суспільств?», Д. Норт вважає основною причиною існування міжкраїнових розривів у цій сфері відмінності їхніх інституційних систем (у кожному суспільстві виникає, специфічна інституційна реакція на нову технологію, що посилює дивергентні процеси) [8, с. 21].

Для підтвердження вищезазначеного вчений наводить цікавий приклад: у ХІХ ст. багатьма



латиноамериканськими країнами були ухвалені конституції, аналогічні до Конституції США. Однак, незважаючи на те, що країни «третього світу» запозичили більшість елементів системи прав власності, що діяли в розвинених країнах Заходу, вони отримали результати, відмінні від тих, яких досягли США та інші розвинені держави. Незважаючи на те, що правила були ті ж самі, механізми і практика контролю за дотриманням цих правил і норми поведінки були іншими. Відтак запозичення правил гри у країнах із різними інституційними системами призводить до суттєво відмінних наслідків. На основі цього Д. Норт формулює «головну загадку людської історії», що є однією з ключових проблем глобалізації, а саме: пояснення широкої дивергенції (розходження) траєкторій історичних змін національних економік, які повинні були б зближитися в міру інтенсифікації обміну товарами, послугами, факторами виробництва. Збільшення розриву між бідними та багатими країнами Д. Норт пояснює на основі інституційної гіпотези, відповідно до якої детермінантою економічного процесу є інститути [8, с. 21-23].

На важливість інституційних чинників подолання технологічного та інноваційного розриву вказують дослідження перуанського економіста Е. де Сото. В межах запланованого експерименту очолювана дослідником група спробувала відкрити маленьку швейну майстерню на околиці міста Перу. Лише на оформлення документів було витрачено 289 днів, а дозволу побудувати на державній землі будівлі експериментатори домагалися 6 років і 11 місяців, причому їх довелося мати справу з 52 інстанціями. Було зроблено висновок, що непрацюючі та неефективні інститути залишають бідне населення поза межами правового поля. Також було досліджено, що загальна вартість нерухомості, якою розпоряджається бідне населення країн, що розвиваються (і яка не оформлена юридично як власність), досягає 9,3 трлн дол. Загальновідомо, що без чіткої специфікації прав власності це майно є «мертвим капіталом», яке неможливо купити, продати, передати в заставу тощо, тобто наростити багатство. На думку сучасних дослідників, підхід Е. де Сото, багато в чому пояснює економічне піднесення Заходу після 1500 р. саме з інституційної точки зору, крізь призму верховенства права [5].

Таким чином, процес глобалізації поєднує суперечливі тенденції. З одного боку, вона створює переваги та відкриває безпрецедентні можливості, а з іншого – породжує небачені загрози та ризики для розвитку національних економік. Зокрема, глобалізація призводить до поглиблення неоднорідності світу, адже

більше половини світових ресурсів контролюють розвинуті багаті країни. У зв'язку з цим за останні пів століття розрив між найбагатшими та найбіднішими країнами більш ніж подвоївся, і розвинуті країни, використовуючи відкритість і глобалізацію у своїх інтересах, прагнуть закріпити існуючі позиції на міжнародній арені.

Причиною структурних деформацій розвитку сучасної світової економіки є існуюча модель глобалізації, яка відтворює загальну нерівномірність і загострює суперечності світового господарства. Зокрема Дж. Стігліц зазначає, що нині глобалізація не працює ні на бідних, ні на збереження навколишнього середовища, ні на стабільність світової економіки. Головною причиною цього, на думку вченого, є недосконалість існуючої інституційної системи. Тобто, проблема не в самій глобалізації, а в тому, як вона здійснюється. Значною мірою це пов'язано з неефективністю існуючих міжнародних економічних організацій (МВФ, Світового банку, СОТ), які сприяють розробці правил гри скоріше в інтересах промислово розвинених країн, або ж в інтересах окремих особливих груп у цих країнах, аніж в інтересах глобального світу, що розбудовується [10, с. 249].

Суперечливими наслідками глобалізації є поєднання конвергентно-дивергентних процесів розвитку національних економік, поширення технологій і нововведень, культурних і наукових здобутків між одними країнами разом із консервацією технологічної відсталості, деградацією неконкурентоспроможних виробництв, втратою національної ідентичності інших країн. Унаслідок інноваційного розриву між країнами світу виникають так названі «технологічні бар'єри розвитку», які периферійним країнам складно подолати. Це зумовлено недостатнім рівнем розвитку людського капіталу; нерозвиненістю і низьким рівнем стимулювання сфери НДДКР; відсутністю або нерозвиненістю інфраструктури і механізмів поширення (передачі) новітніх технологій між секторами економіки; високою вартістю технологій, що набуваються у формі запозичень; недостатньо розвинутою інституціональною структурою і низькою якістю організації і управління інноваційною сферою [2].

Водночас розгортання процесів глобалізації на основі транскордонного і надшвидкого руху інтелектуального капіталу, поширення здобутків науково-технічного прогресу та результатів інноваційної діяльності створює умови для підвищення рівня конкурентоспроможності країн і в результаті – подолання проблеми асиметричності розвитку національних економік і дисбалансу світової економіки. Для успішного вирішення цих завдань потрібно:

1) *Забезпечити посилення ролі держави та зростання активності державних структур на різних стадіях інноваційного процесу за рахунок здійснення необхідних інституційних перетворень, чіткої специфікації прав власності, захисту національних виробників, формування національної інноваційної системи.*

Інституційне забезпечення інноваційної діяльності є фактором, що суттєво впливає на рівень конкурентоспроможності країни, адже саме інновації є потужним інструментом конкуренції. Для цього державі необхідно забезпечити ефективний механізм захисту прав власності усіх суб'єктів фінансового ринку. Ідеться про подолання корупції та детінізацію національної економіки. Важливо також, щоб інноваційна система країни формувалась на основі збалансованого використання як державних, так і ринкових механізмів регулювання економіки із врахуванням особливостей та рівня існуючого інституційного розвитку, соціально-економічного розвитку конкретних територій, їх історичної та культурної складової.

2) *Забезпечити розвиток взаємовигідного міжнародного співробітництва на основі інтеграції до глобальної інноваційної мережі.*

Загальновідомо, що розвиток глобалізаційних процесів спричинив суттєві зміни в інституційному середовищі. В межах неоліберальної моделі глобалізації відбулося зниження адміністративних бар'єрів для ведення торгівлі і здійснення інвестицій. Для розвинених країн, які мають ефективне економічне і правове середовище, ТНК є джерелом збільшення попиту на високотехнологічну продукцію, самостійно фінансують витрати на її створення, перетворюючись на основну рушійну силу інноваційної активності в глобальній економіці. Щодо країн, що розвиваються, то конкуренція з глобальними компаніями витісняє з їх ринку національних виробників на основі укладання угод із ТНК про злиття чи поглинання. Для цього необхідно забезпечити ефективне інституційне впорядкування діяльності ТНК, щоб перетворити їх існування на виграш для країни базування, підвищити її інноваційну спроможність та скооперувати їх діяльність із інноваційним потенціалом національних виробників. У цьому контексті необхідним є інтеграція національних інноваційних систем у глобальну інноваційну мережу, яка буде становити сукупність «вузлів» по всьому світу (інноваційні підприємства, університети, науково-дослідні інститути, дослідників, урядові заклади тощо). Саме за допомогою інноваційних мереж ТНК прагнуть максимізувати передачу інновацій та знань, які знаходяться в національних інноваційних системах. Це забезпечить вирівнювання дис-

балансів розвитку між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються, а також зменшить технологічні розриви між ними. Саме тому держава повинна створити умови для здатності країни легко інтегруватися до міжнародної системи науково-технологічної кооперації і залучатися до процесу інтернаціоналізації та глобалізації науково-технологічної діяльності.

**Висновки.** За умов посилення процесів глобалізації конкурентоспроможність національних економік визначається їх успішністю переходу від моделі розвитку, що базується на використанні ресурсних конкурентних переваг, до інноваційної моделі, пріоритетами якої є переважання високотехнологічних виробництв, людських ресурси високої якості, новітніх методів управління тощо. При цьому реалізація неоліберальної моделі глобалізації супроводжується низкою дестабілізаційних тенденцій, розгортання конвергентно-дивергентних процесів національного господарського розвитку, що пов'язано з нерівномірністю доступу розвинених країн і країн, що розвиваються, до новітніх технологій та інноваційних продуктів. Спостерігається збільшення розриву між країнами, що вже нагромадили інноваційний потенціал, і тими, які ним ще не володіють. Відтак відбувається посилення процесів не конвергенції, що мало б відбуватися на основі поглиблення процесів глобалізації, відкритості економік, розмивання кордонів між країнами, транскордонного руху капіталів і т. д., а посилення процесів дивергенції, що супроводжується збільшенням технологічних розривів між країнами. Лідуючі позиції у рейтингу глобальної конкурентоспроможності та за рівнем інноваційного розвитку посідають високорозвинені країни. Зміцнення позицій економічно відсталих країн на міжнародній арені залежить від можливості країни використовувати не тільки свій науково-технологічний потенціал, а й від здатності скооперуватися з іншими країнами у сфері науки та технологій, тобто інтегруватися до глобальної інноваційної мережі.

У цьому контексті особливої уваги заслуговує інституційний підхід щодо суперечності «великої дивергенції». Він привабливий тим, що переконливо пояснює неспроможність більшості незахідних країн досягти сталого економічного розвитку. Більше того він наполягає на врахуванні принципу «path-dependence» (залежність теперішнього від траєкторії попереднього розвитку), який неоліберальна модель глобалізації ігнорує.

Саме тому держава повинна на національному рівні створити умови для подолання країнами периферії так називані «технологічні бар'єри розвитку», забезпечити розвиненість

людського капіталу, високий рівень стимулювання сфери НДДКР, розвивати інфраструктуру та механізми поширення новітніх технологій між секторами економіки тощо. Для цього необхідно забезпечити розвиненість інституційної структури та високу якість органі-

зації і управління інноваційною сферою, мови для здатності країни легко інтегруватися до міжнародної системи науково-технологічної кооперації і залучатися до процесу інтернаціоналізації та глобалізації науково-технологічної діяльності.

#### Список використаних джерел:

1. Ведернікова С.В. Сучасні тренди розвитку глобалізації. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2017. Вип. 5. С. 16–21.
2. Геєць В. Бар'єри на шляху розвитку промисловості на інноваційній основі та можливості їх подолання. *Економіка України*. 2015. № 1. С. 4–25.
3. Гражевська Н.І. Автореферат дисертації «Трансформація економічних систем в умовах глобалізації» / 08.00.01 Економічна теорія та історія економічної думки. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2007 р.
4. Гражевська Н.І., Шемахіна І.В. Конвергентно-дивергентний розвиток національних економік в умовах фінансiалiзацiї. Маніпулятивний вплив мас-медіа: механізм, наслідки, протидія. *Науковий журнал «Бізнес Інформ»*. Вип. № 5. Харків, 2019. С. 14–19.
5. де Сото Е. Загадка капітала. Почему капитализм торжествует на Западе и терпит поражение во всем мире. Москва : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2004. 272 с.
6. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура; пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана. Москва : Гос. ун-т. Высш. шк. экономики, 2000. 606 с.
7. Мадяр Р.О. Глобалізація світового господарства: передумови та суперечливі наслідки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 2. С. 48–51.
8. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Пер. с англ. А.Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б.З. Мильнера. Москва : Фонд экономической книги «Начала», 1997. 180 с.
9. Райнерт Э.С. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными / пер. с англ. Н. Автономовой; под ред. В. Автономова; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». 5-е изд. Москва : Изд. Дом Высшей школы экономики, 2017. 384 с.
10. Стиглиц Дж.Ю. Глобализация: тревожные тенденции / пер. с англ. Г.Г. Пирогова. Москва : Национальный общетсвенно-научный фонд, 2003. 304 с.
11. Терьошкіна Н. Інноваційна глобалізація: специфічні риси та тенденції. *Економіка та держава*. 2014. № 6. С. 97–101.
12. Филипенко А.С. Экономическая глобализация: истоки и результаты. Москва : Экономика, 2010. 511 с.
13. The Global Competitiveness Report 2006-2007. URL: [http://www3.weforum.org/docs/WEF\\_GlobalCompetitivenessReport\\_2006-07.pdf](http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2006-07.pdf) (дата звернення: 3.12.2019).
14. The Global Competitiveness Report 2018-2019. URL: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf> (дата звернення: 3.12.2019).
15. The Global Innovation Index 2019. URL: [https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo\\_pub\\_gii\\_2019.pdf](https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2019.pdf) (дата звернення: 03.12.2019).
16. Wallerstein I. World-System Analysis: An Introduction Duke University Press Book, 2004. 128 p.

#### References:

1. Vedernikova S.V. (2017) Suchasni trendy rozvytku hlobalizatsii [Modern Trend of Globalization Development]. Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi [System Approach Problem in Economy] (electronic journal), vol. 5, pp. 16–21. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE\\_print\\_2017\\_5\\_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2017_5_4) (accessed 25 November 2019).
2. Heiets V. (2015) Bariery na shliakhu rozvytku promyslovosti na innovatsiinii osnovi ta mozhlyvosti yikh podolannia [Barriers on the Way of Industrial Development at the Innovation Background and Possibilities of their Solving]. *Ekonomika Ukrainy*, vol. 1, pp. 4–25.
3. Hrazhevska N.I. (2007) Avtoreferat dysertatsii «Transformatsiia ekonomichnykh system v umovakh hlobalizatsii» [Economic System Transformation under Globalization] (PhD Thesis), Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv.
4. Hrazhevska N.I., Shemakhina I.V. (2019) Konverhentno-dyverhentnyi rozvytok natsionalnykh ekonomik v umovakh finansializatsii [Convergent-Divergent Development of National Economies under Globalization]. *Biznes Inform*, vol. 5, pp. 14–19.
5. de Soto E. (2004) Zagadka kapitala. Pochemu kapitalizm torzhestvuet na Zapade i terpit porazhenie vo vsem mire [Secret of Capital. Why Capitalism Triumphs on the West and Fails All Over the World]. Moscow: Olymp-Biznes. (in Russian)

6. Kastel's M. (2000) *Informatsionnaya epokha: ekonomika, obshchestvo i kul'tura* [Information Era: Economy, Society and Culture]. Moscow: Gos. un-t. Vyssh. shk. ekonomiki. (in Russian)
7. Madiar R.O. (2014) *Hlobalizatsiia svitovoho hospodarstva: peredumovy ta superechlyvi naslidky* [World Economy Globalization: Preconditions and Ambivalent Consequences]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 2, pp. 48–51.
8. Nort D. (1997) *Instituty, institutsional'nye izmeneniya i funktsionirovanie ekonomiki* [Institutions, Institutional Changes and Economy Functioning]. Moscow: Fond ekonomicheskoy knigi «Nachala». (in Russian)
9. Raynert E.S. (2017) *Kak bogatye strany stali bogatymi, i pochemu bednye strany ostayutsya bednymi* [How Rich Countries Stay Rich and Why Poor Countries Stay Poor]. Moscow: Dom Vyshey shkoly ekonomiki. (in Russian)
10. Stiglits Dzh.Yu. (2003) *Globalizatsiya: trevozhnye tendentsii* [Globalization: Anxious Tendencies]. Moscow: Natsional'nyy obshchetsvenno-nauchnyy fond. (in Russian)
11. Teroshkina N. (2014) *Innovatsiina hlobalizatsiia: spetsyfichni rysy ta tendentsii* [Innovative Globalization: Specific characteristics and Tendencies]. *Ekonomika ta derzhava*, vol. 6, pp. 97–101.
12. Filipenko A.S. (2010) *Ekonomicheskaya globalizatsiya: istoki i rezul'taty* [Economic Globalization: Sources and Results]. Moscow: Ekonomika. (in Russian)
13. The Global Competitiveness Report (2006-2007). URL: [http://www3.weforum.org/docs/WEF\\_GlobalCompetitivenessReport\\_2006-07.pdf](http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2006-07.pdf)
14. The Global Competitiveness Report (2018-2019). URL: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf>
15. The Global Innovation Index (2019). URL: [https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo\\_pub\\_gii\\_2019.pdf](https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2019.pdf)
16. Wallerstein I. (2004) *World-System Analysis: An Introduction*. Duke University Press Book, 128 p.

УДК 332.146.2

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-6-11>**Бабенко К.Є.**кандидат фізико-математичних наук, доцент,  
завідувач кафедри менеджменту  
Української інженерно-педагогічної академії**Babenko Kristina**

Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy

**ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВОЇ МОДЕЛІ  
ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ****FEATURES OF BUILDING THE CAUSAL MODEL  
OF REGIONS ECONOMIC DEVELOPMENT**

У статті розглянуто сутність економічного розвитку, обґрунтовано важливість побудови причинно-наслідкової моделі. Визначено сутність понять «розвиток» та «стійкість». Здійснено детальний аналіз теорій економічного розвитку, який підтвердив існування декількох підходів до розуміння сучасного економічного розвитку. Ґрунтовне дослідження моделей економічного розвитку в контексті дослідження теорій економічного розвитку дало змогу виокремити макроекономічні чинники зростання та узагальнити їх у розрізі аналізу моделей економічного розвитку. Досліджено види причинно-наслідкових моделей, серед яких виділено логічні моделі, регресійні моделі та модель “cause and effect”. Запропоновано такі наукові принципи побудови причинно-наслідкової зв'язків, яких важливо дотримуватись під час розроблення причинно-наслідкової моделі економічного розвитку регіонів: принцип логічної несуперечності причин і наслідків економічних процесів; принцип повного обліку причин виникнення економічних проблем та їх взаємозв'язків; принцип відповідності цілей економічного розвитку запланованим результатам; принцип відповідності створюваних стратегій економічного розвитку цілям і стратегічним сценаріям розвитку.

**Ключові слова:** економічний розвиток, економічне зростання, регіон, економічна модель, причинні зв'язки, наслідки.

В статье рассмотрена сущность экономического развития, обоснована важность построения причинно-следственной модели. Определена сущность понятий «развитие» и «устойчивость». Осуществлен подробный анализ теорий экономического развития, который подтвердил существование нескольких подходов к пониманию современного экономического развития. Тщательное исследование моделей экономического развития в контексте исследования теорий экономического развития позволило выделить макроэкономические факторы роста и обобщить их в разрезе анализа моделей экономического развития. Исследованы виды причинно-следственных моделей, среди которых выделены логические модели, регрессионные модели и модель “cause and effect”. Предложены такие научные принципы построения причинно-следственных связей, которые важно соблюдать при разработке причинно-следственной модели экономического развития регионов: принцип логической непротиворечивости причин и последствий экономических процессов; принцип полного учета причин возникновения экономических проблем и их взаимосвязей; принцип соответствия целей экономического развития запланированным результатам; принцип соответствия создаваемых стратегий экономического развития целям и стратегическим сценариям развития.

**Ключевые слова:** экономическое развитие, экономический рост, регион, экономическая модель, причинные связи, последствия.

The article considers the essence of economic development and substantiates the importance of constructing a cause and effect model. The essence of the concepts of “development” and “sustainability” is defined. Thus, development refers to the change associated with the formation of a qualitatively new state, and the stability – the ability of the economy to adapt to a new state of equilibrium after it was withdrawn from this state under the influence of external influences. It is determined, that the prerequisite for

the formation of a modern understanding of the economic development of the territories is the study of existing theories of economic development. Their detailed analysis in retrospect revealed the following: economic science lacks a well-established and generally recognized doctrine of economic development; today there are several approaches that collectively form the general basis for the study of modern economic development of countries. It is substantiated that each of these theories of economic development has both strengths and weaknesses due to the existence of ideological and theoretical contradictions and controversial empirical points. A thorough study of models of economic development in the context of the study of theories of economic development has allowed to distinguish macroeconomic factors of growth and to generalize them in the context of the analysis of models of economic development. The types of cause and effect models are investigated, among which are the following: logical models that allow to establish the contradiction or consistency of basic provisions, judgments, arguments; regression models that associate one or more parameters (causes, arguments) with other parameters (results); a cause and effect model, the essence of which involves determining the factors influencing the research process and assessing the degree of their impact on the result. The scientific principles of causation are suggested. It is important to follow the development of the causal model of economic development of regions: the principle of logical consistency of causes and effects of economic processes; the principle of full consideration of the causes of economic problems and their relationships; the principle of compliance of economic development goals with the intended results; the principle of compliance of the created economic development strategies with the goals and strategic development scenarios.

**Key words:** economic development, economic growth, region, economic model, causal relationships, consequences.

**Постановка проблеми.** Наявні диспропорції в соціально-економічному та екологічному розвитку країни, функціонування регіонів у ринковому середовищі вимагають стимулювання ініціатив територіального розвитку, створення конкурентних переваг та зростання їх конкурентоспроможності. Це потребує розроблення та впровадження стратегій регіонального розвитку на основі виважених пріоритетів та обґрунтування механізмів їх реалізації, пошуку джерел фінансування регіональних програм і проєктів у їх зв'язку з максимальним ефектом їх комбінацій. Однак аналіз багатьох стратегій економічного розвитку регіонів показує, що їх основна частина містить стратегічні прорахунки через неправильно побудовані причинно-наслідкові моделі, які повинні пов'язувати причини й наслідки стратегічних процесів в єдиний комплекс. В цьому контексті особливо актуальним постає завдання побудови причинно-наслідкової моделі економічного розвитку регіонів.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Науково-теоретичним аспектам дослідження економічного розвитку на регіональному рівні присвячені напрацювання таких учених-науковців, як О. Берданова [1], В. Вакуленко [1], Н. Гринчук [1], М. Максимчук [2]. Питаннями дослідження причинних залежностей в економіці та виявлення чинників впливу на економічний розвиток займалися Ю. Маленков [3], Л. Слуцкін [4], О. Янковий [5]. Так, доктор економічних наук Ю. Маленков, який займається питаннями планування соціально-економічних процесів та управління ними, у своїй роботі вказує на існування об'єктивного феномена «розриви розвитку». Автор акцентує увагу на тому, що

ліквідація наслідків цих соціально-економічних розломів вимагає величезних зусиль і витрат, а найчастіше є неможливою. Отже, незважаючи на соціальну значимість досліджень, причинно-наслідкові моделі в економіці вивчені недостатньо. Існує низка окремих моделей, але цілісне уявлення, теорія й методологія їх побудови відсутні. Недостатня розробленість методології побудови причинно-наслідкових зв'язків різко збільшує ризики розвитку соціально-економічних систем. Л. Слуцкін акцентує увагу на тому, що вивчення причинних залежностей в економіці пов'язане з великими труднощами, які полягають у тому, що разом з розглянутими об'єктами досліднику доводиться брати до уваги велике число чинників, що впливають на досліджувані змінні, а вони характеризуються тим, що про їх існування нічого невідомо або їх неможливо чи важко виміряти.

Аналіз ключових положень робіт підтверджує загальний опис наявних підходів та вказує на відсутність наукового інструментарію, що дає змогу виявляти причинно-наслідкові помилки під час планування та забезпечення економічного розвитку. Отже, незважаючи на наявність ґрунтовних розробок у науковій літературі щодо питань забезпечення економічного розвитку регіонів як методологічного, так і практичного характеру, існує об'єктивна необхідність оновлення методологічного обґрунтування та комплексного аналізу аспектів економічного розвитку регіонів.

**Метою** статті є обґрунтування особливостей побудови причинно-наслідкової моделі економічного розвитку регіонів.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Перед тим як досліджувати особливості побу-

дови причинно-наслідкової моделі економічного розвитку регіонів, необхідно визначити сутність економічного розвитку. Так, досліджуючи етимологічну характеристику поняття «розвиток», ми визначили, що більшістю вчених розвиток розуміється як зміна, що пов'язана з формуванням якісно нового стану. При цьому проявляється розвиток як у посиленні наявних структурних зв'язків, так і в побудові нових.

Вивчення поняття «економічний розвиток» передбачає дослідження таких категорій, як «економічне зростання» та «стійкість». Під стійкістю розуміють здатність економіки адаптуватися до нового стану рівноваги після того, як вона була виведена з цього стану під впливом зовнішніх (або в системах з активними елементами – внутрішніх) впливів [6, с. 158]. Важливою умовою економічного розвитку є модернізація всіх аспектів господарського життя країни шляхом використання найдосконаліших способів організації та технології виробництва, підприємницької діяльності, розроблених і реалізованих у найбільш розвинених країнах світу, тому економічне зростання слід відрізнити від економічного розвитку, адже економічний розвиток є ширшим поняттям порівняно з економічним зростанням. Економічний розвиток передбачає, що національна економіка може перебувати як у стані економічного зростання, так і в стані спаду. Причому спад розглядається як період, протягом якого відновлюється рівновага між сукупним попитом і сукупною пропозицією, з ринку йдуть неефективно працюючі підприємства.

Необхідно акцентувати увагу на тому, що в економічній науці саме Й. Шумпетер почав розмежовувати ці поняття, визначаючи економічний розвиток як незворотний процес кількісних та якісних змін у довгостроковій перспективі, появу чогось нового, невідомого раніше, або інновацію [7]. Отже, передумовою формування сучасного розуміння економічного розвитку територій є також дослідження наявних теорій економічного розвитку. Їх детальний аналіз у ретроспективі дав змогу виявити, що в економічній науці відсутня усталена та загальновизнана доктрина економічного розвитку, сьогодні існує декілька підходів, що у сукупності формують загальний базис вивчення сучасного економічного розвитку країн. Кожна з цих теорій економічного розвитку має як сильні, так і слабкі сторони через існування ідеологічних та теоретичних протиріч і спірних емпіричних моментів.

Позитивним рисами теорії стадій економічного зростання є те, що ці стадії мають не тільки описовий характер, що дає змогу узагальнити процес розвитку в сучасному суспільстві, але й свою внутрішню логіку й послідовність. Однак якщо критично проаналізувати цю теорію, то

можна виявити, що в ній не аналізуються соціально-правові моменти системи економічних відносин, не відображаються періоди розвитку суспільства, такі як період модернізації, стадія підготовки й розгортання промислової революції.

Слід зазначити, що в кожній з наявних теорій економічного розвитку є раціональне зерно, яке можна використовувати. Так, модель стадій зростання відображає ключову роль заощаджень та інвестицій у довгостроковому прискореному зростанні. Двухсекторна модель Льюїса визначає надлишок робочої сили в одному секторі як основу зростання в іншому та економічного зростання загалом. Експериментальні дослідження М. Ченері та його колег зорієнтовані на виявлення певних показників, що оцінюють процеси структурних змін. Ідеї деяких теоретиків підкреслюють роль зовнішніх чинників впливу та рішень, прийнятих розвиненими країнами. Незважаючи на те, що більшість традиційних неокласичних теорій не враховує певні інституційні, соціальні та структурні умови й потребує певної модифікації, важливою частиною будь-якого успішного процесу розвитку є ефективна система цін і розподілу ресурсів.

Слід акцентувати увагу на тому, що нова теорія ендogenous зростання, яка розроблена нобелівським лауреатом П. Ромером, сприяє кращому осмисленню відмінностей у довгостроковій динаміці країн, що розвиваються. Ця модель, перебуваючи в напрямі неокласичної традиції, модифікує постулати традиційної теорії зростання у спробі пояснити наявні відмінності в динаміці розвитку різних країн. Особливо важливим є те, що ця модель підкреслює роль державної політики у стимулюванні довгострокового зростання й розвитку.

Відомо, що причинні зв'язки в соціальних науках, включаючи економіку, мають стохастичний характер. На відміну від природних наук, економічні спостереження практично ніколи неможливо відтворити точно за тих самих умов, як й ізолювати ефект дії одного чинника на інший від впливу всіх інших чинників. Це створює певні труднощі для встановлення причинних зв'язків між економічними феноменами, що статистично перевіряються. Детальне вивчення та аналіз наявних моделей економічного розвитку в контексті дослідження теорій економічного розвитку дали змогу виокремити макроекономічні чинники зростання та узагальнити їх у розрізі аналізу моделей економічного розвитку.

Економічний сенс моделі зростання Харрода – Домара пояснюється таким чином: для того щоб у країні було зростання, повинна інвестуватися частина валового національного продукту (чим вона більше, тим швидше зрос-

тання). Щодо моделі Льюїса, то вона потребує значної модифікації та адаптації в умовах її застосування в українських реаліях, адже слід враховувати швидкий характер технічного прогресу, відсутність надлишку робочої сили в сільському господарстві, зростання безробіття в містах. Ключовим чинником ендогенного зростання в моделі Ромера є змінна, яка називається «знання» або «інформація».

Отже, успішний економічний розвиток базується на забезпеченні балансу між державним раціональним регулюванням та наявним ринковим механізмом. Розгляд особливостей побудови причинно-наслідкової моделі економічного розвитку варто розпочати із сутнісного розуміння причинно-наслідкового зв'язку як категорії. Так, за філософського підходу причинно-наслідковий зв'язок П. Алексеев та А. Панін розуміють як причинне ставлення, яке визначається як такий генетичний зв'язок між явищами, за якого одне явище, що називається причиною, за наявності певних умов та обставин породжує інше явище, що називається наслідком [8, с. 483]. Отже, автори відносять це трактування до філософського детермінізму. За діалектикою Г. Гегеля причинно-наслідковий зв'язок визначається в контексті стохастичного опису, адже процес необхідності починається з існування розрізнених обставин, які, очевидно, є незалежними й не мають ніякого зв'язку між собою.

Слід зазначити, що встановлення причинно-наслідкових зв'язків в економічному моделюванні надзвичайно актуальне. Це твердження підтверджується отриманою американцями Т. Сарджентом і К. Сімзу Нобелівською премією з економіки (2011 р.), яка була присуджена саме за встановлення причинно-наслідкових зв'язків у макроекономіці. Нині існує низка причинно-наслідкових моделей, які можна розділити на такі види.

1) Логічні моделі, що дають змогу встановити суперечливість або несуперечливість основних положень, суджень, аргументів. Ці моделі ґрунтуються на вираженні думки у вигляді певних логічних конструкцій та застосуванні законів логіки. Ці моделі мають назву формальних моделей, адже вони підпорядковані чітким умовам і законам, що засновані на поступовому переході від висловлювання до його підтвердження або спростування. Отже, ланцюжок логічних суджень і наслідків приводить до остаточних логічно обґрунтованих висновків, а комбінація правил створює каркас аргументації. Логічні моделі необхідні в управлінні, але формальна логіка не може вирішити проблеми виявлення зв'язків у складних системах і визначити всі наслідки стратегічних планів та дій.

2) Регресивні моделі, що зв'язують один або кілька параметрів (причини, аргументи) з іншим параметрами (результатами). При цьому статистично достовірно повинна виконуватися умова впливу змін аргументу на результати. Реалізація цих моделей передбачає формування статистичної бази даних. Слабкою стороною цих моделей в умовах мінливого динамічного середовища є врахування закономірностей минулих років.

3) Модель "cause and effect" (причина й наслідок), сутність якої передбачає визначення чинників впливу на процес дослідження та оцінювання ступеня їх впливу на результат. Основоположником цієї методології є професор Токійського університету Каору Ісікава, який розробив діаграму причинно-наслідкових зв'язків (Fishbone). Сутність цієї діаграми полягає в декомпозиції загального процесу на підпроцеси, визначенні чинників впливу (причин) та оцінюванні вкладу кожного чинника в загальний результат. Результати побудованої діаграми використовуються для розроблення рекомендацій з підвищення ефективності процесу дослідження.

Слід зазначити, що ця модель, беззаперечно, є одним з ключових інструментів причинно-наслідкового аналізу, незважаючи на існування певних недоліків. Отже, важливим є наукове вивчення структур причинно-наслідкових відносин у плануванні та забезпеченні економічного розвитку. Основу його структури повинен утворювати логічно несуперечливий комплекс причин і наслідків, що включає три види множин, а саме проблеми розвитку соціально-економічної системи і причини їх виникнення; стратегічні цілі розвитку; стратегічні інструменти досягнення запланованих цілей. При цьому необхідним є дотримання низки наукових принципів побудови причинно-наслідкових зв'язків.

Першим принципом є принцип логічної несуперечності причин і наслідків економічних процесів. Якщо причини виникнення проблем виявлені не в повному обсязі або взагалі не визначені, то взаємозв'язок проблем, комплексів стратегічних цілей та планованих результатів щодо економічного розвитку також буде побудований неправильно, що приведе до неможливості вирішення економічних проблем. Порушення принципу логічного взаємозв'язку причин і наслідків обов'язково веде будь-яку складну соціально-економічну систему до краху.

Наступним є принцип повного обліку причин виникнення економічних проблем та їх взаємозв'язків. Побудова об'єктивної та достовірної моделі причин виникнення проблем є однією з головних умов успішного планування



економічного розвитку. Причини виникнення проблем повинні утворювати цілісну й логічно несуперечливу систему, при цьому зв'язки між причинами та проблемами потрібно виявляти з огляду на їх ієрархічну структуру, зв'язок різних рівнів.

Важливим також є принцип відповідності цілей економічного розвитку запланованим результатам (наслідкам розв'язання проблем). Як правило, стратегічні цілі в плануванні економічного розвитку висувуються без науково обґрунтованого виявлення внутрішніх взаємозв'язків між багаторівневими причинами та можливими наслідками. В результаті ресурси витрачаються даремно, зростають загрози розривів розвитку та криз.

Наступним є принцип відповідності створюваних стратегій економічного розвитку цілям і стратегічним сценаріям розвитку, комплексного підходу до вирішення стратегічних проблем. Розбіжність між стратегіями й цілями є однією з найбільш типових помилок, адже під час розроблення стратегічних сценаріїв здебільшого відсутній об'єктивний аналіз всіх можливих наслідків, для планування вибираються лише сприятливі варіанти.

Слід зазначити, що уповільнення темпів економічного розвитку регіонів останніми роками не є випадковістю, адже простежується закономірний результат хибної моделі причин і наслідків його регулювання, яку слід було б давно змінити, але через відсутність достовірних та логічно несуперечливих причинно-наслідкових моделей економічного розвитку низка проблем залишається невирішеною. Вітчизняні системи управління і в державному масштабі, і на рівні регіонів здебільшого є вкрай бюрократизованими, ділова активність і мотивація населення залишаються низькими, правоохоронна система деформована. Фактори, які приводять до

успішного економічного розвитку, сьогодні якщо й усвідомлюються, то лише частково й безсистемно, адже багато причин і наслідків розглядаються лише на короткострокових інтервалах.

Отже, щодо причинно-наслідкових зв'язків, то ефективні моделі економічного розвитку повинні володіти низкою істотних властивостей, що забезпечують захист від наявних загроз, а саме утримувати комплекс логічно несуперечливих причин і наслідків; зводити до мінімуму ймовірність їх невдалої реалізації за допомогою побудови системних причинно-наслідкових моделей, розроблення та аналізування стратегічних сценаріїв розвитку; бути економічно ефективними й стійкими стосовно змін зовнішніх та внутрішніх чинників, що викликають небезпечні шляхи розвитку.

#### **Висновки з проведеного дослідження.**

Аналізуючи положення сучасних економічних теорій, визнаємо, що такі ресурси, як інформація, знання, інтелектуальні здібності, професіоналізм, компетентність, стали основним засобом досягнення високих соціально-економічних результатів як окремого підприємства, так і регіону та держави загалом. Визначено, що дослідження причинних залежностей в економіці пов'язане з великими труднощами, що полягають у тому, що разом з розглянутими об'єктами доводиться враховувати велике число чинників, що діють на досліджувані змінні. При цьому виявлено, що їх неможливо або важко виміряти, а про їх існування майже нічого невідомо. Саме тому доведено важливість результатів експериментальних спостережень в наявних економічних теоріях. З огляду на це в роботі обґрунтовано теоретичні основи побудови причинно-наслідкових моделей, розроблення яких у контексті економічного розвитку сприятиме запобіганню вибору неефективних стратегій економічного розвитку регіонів.

#### **Список використаних джерел:**

1. Берданова О., Вакуленко В., Гринчук Н. та ін. Інструменти регіонального розвитку в Україні. Київ : НАДУ, 2013. 286 с.
2. Максимчук М. Інституціоналізація розвитку економіки регіонів України: теорія і практика : монографія. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. Долишнього НАН України», 2016. 394 с.
3. Маленков Ю. Причинно-следственные модели в стратегическом планировании. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. 2011. Сер. 5. Вып. 2. С. 116–129.
4. Слуцкий Л. Моделирование причинных зависимостей в экономике : научный доклад. Москва : Институт экономики РАН, 2019. 42 с.
5. Янковий О. Латентні ознаки в економіці : монографія. Одеса : Атлант, 2015. 168 с.
6. Макконнел К.Р., Брю С.Л. Экономикс. Принципы, проблемы и политика. Москва : ИНФРА-М, 2009. 916 с.
7. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / пер. з англ. В. Старка. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 242 с.
8. Алексеев П., Панин А. Философия. Москва : Проспект, 2005. 608 с.

**References:**

1. Berdanova O., Vakulenko V., Hrynychuk N. (2013). Instrumenty rehionalnoho rozvytku v Ukraini [Regional development tools in Ukraine]. Kyiv : NADU, 286 p. [in Ukrainian].
2. Maksymchuk M. (2016). Instytutstyalizatsiia rozvytku ekonomiky rehioniv Ukrainy: teoriia i praktyka [Institutionalization of economic development of the regions of Ukraine: theory and practice]. Lviv : State Institution "Institute of Regional Studies named after MI Dolishny NAS of Ukraine", 394 p. [in Ukrainian].
3. Malenkov Yu. (2011). Prichinno-sledstvennyie modeli v strategicheskomo planirovanii [Causal Models in Strategic Planning]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta*, 5 (2), 116–129 [in Russian].
4. Slutskin L. (2019). Modelirovanie prichinnyih zavisimostey v ekonomike [Modeling of causal dependencies in the economy]. Moscow : Institut ekonomiki RAN, 42 p. [in Russian].
5. Iankovyi O. (2015). Latentni oznaky v ekonomitsi [Latent traits in economics]. Odesa : Atlant, 168 p. [in Ukrainian].
6. Makkonnel K.R., Bryu S.L. (2009). Ekonomiks: Printsipy, problemy i politika [Economics: Principles, Problems and Politics]. Moscow : INFRA-M, 916 p. [in Russian].
7. Shumpeter Y. (2011). Teoriia ekonomichnoho rozvytku. Doslidzhennia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidсотka ta ekonomichnoho tsyклу [The theory of economic development. Research of income, capital, credit, interest and economic cycle]. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing, 242 p. [in Ukrainian].
8. Alekseev P., Panin A. (2005). Filosofiya [Philosophy]. Moscow : Prospekt, 608 p. [in Russian].

УДК 658:65.012.8

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-6-12>**Бусарєв Д.В.**кандидат економічних наук, докторант  
Державної науково-навчальної установи  
«Академія фінансового управління»**Busariev Dmytro**State Educational-Scientific Institution  
"Academy of Financial Management"**СКОРОЧЕННЯ ЕНЕРГОСПОЖИВАННЯ  
ЯК ЗАГРОЗА ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ  
ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ****REDUCING ENERGY CONSUMPTION AS A THREAT  
TO THE ECONOMIC SECURITY OF THE FUEL AND ENERGY COMPLEX**

Існування будь-якої соціально-економічної системи визначається рівнем її економічної безпеки. Паливно-енергетичний комплекс доцільно трактувати як складну соціально-економічну систему, функціонування та розвиток якої передбачають можливість досягнення інтересів кожної її складової та загальних інтересів комплексу. Система економічної безпеки паливно-енергетичного комплексу об'єднує системи нижчого порядку (паливна та електроенергетична підсистеми з подальшою деталізацією) та входить до складу систем вищого порядку, таких як система економічної та енергетичної безпеки держави. Зберігаючи наявний взаємозв'язок, вважаємо доцільним говорити про економічну безпеку паливно-енергетичного комплексу, рівень якої визначається наявністю та ступенем впливу загроз, джерелом яких можуть бути зміни у системах вищого та нижчого порядку. Розглянуто як одну з ключових загроз для економічної безпеки паливно-енергетичного комплексу зниження рівня енергоспоживання, що пов'язано з посилення політичної, військової, економічної та соціальної нестабільності в країні.

**Ключові слова:** економічна безпека, паливно-енергетичний комплекс, загроза, енергоспоживання, енергія, електроенергія.

Существование любой социально-экономической системы определяется уровнем ее экономической безопасности. Топливо-энергетический комплекс целесообразно трактовать как сложную социально-экономическую систему, функционирование и развитие которой предусматривают возможность достижения интересов каждой ее составляющей и общих интересов комплекса. Система экономической безопасности топливо-энергетического комплекса объединяет системы более низкого порядка (топливная и электроэнергетическая подсистемы с последующей детализацией) и входит в состав систем высшего порядка, таких как система экономической и энергетической безопасности государства. Сохраняя существующую взаимосвязь, считаем целесообразным говорить об экономической безопасности топливо-энергетического комплекса, уровень которой определяется наличием и степенью влияния угроз, источником которых могут быть изменения в системах высшего и низшего порядка. Рассмотрена как одна из ключевых угроз для экономической безопасности топливо-энергетического комплекса снижение уровня энергопотребления, что связано с усилением политической, военной, экономической и социальной нестабильности в стране.

**Ключевые слова:** экономическая безопасность, топливо-энергетический комплекс, угроза, энергопотребление, энергия, электроэнергия.

The existence of any socio-economic system is determined by the level of its economic security. It is expedient to treat the fuel and energy complex as a complex socio-economic system, the functioning and development of which provides for the possibility of achieving the interests of each of its components and the general interests of the complex. The fuel and energy complex economic security system integrates lower order systems (fuel and power subsystems with further detail) and is part of higher order systems, such as the state's economic and energy security system. While maintaining the existing relationship, it is advisable to speak about the economic security of the fuel and energy complex, the level of which is determined by the presence and degree of impact of threats, the source of which may be changes in higher and lower order systems. The fuel and energy complex, due to the importance of energy resources for the life of any socio-economic system and human beings as a whole, has a significant impact on the development of each state, but its functioning is dominated by state authorities when political interests outweigh the economic ones interests of all or a separate component of the complex. In the scientific literature, the problem of economic security of the fuel and energy complex is not considered as such because the priority is the energy and economic security of the state, and the complex itself performs the necessary functions in achieving the political, social and economic interests of the state. Such a position was acceptable under the conditions of a planned economy, but the significant changes that have taken place in Ukraine, in particular with regard to the gradual transition to a market model, require the formation of methodological bases for ensuring the economic security of FEC as a socio-economic system whose interests may be partly different from the national ones, albeit in line with the main strategic orientations of the state development. It is considered as one of the key threats to the economic security of the fuel and energy complex to reduce energy consumption, which is associated with increased political, military, economic and social instability in the country. The essence of this threat is considered on the basis of: reduction of primary energy consumption in general and final energy consumption by main consumer groups; reducing the need for natural gas and possibly changing the volume of gas transportation through the gas transmission system.

**Key words:** economic security, fuel and energy complex, threat, energy consumption, energy, electricity.

**Постановка проблеми.** Паливно-енергетичний комплекс (ПЕК) внаслідок важливості енергетичних ресурсів для життєдіяльності будь-якої соціально-економічної системи та людини як її складової суттєво впливає на розвиток кожної держави, але на його функціонування домінуючий вплив мають державні органи, коли політичні інтереси переважають над економічними інтересами всього комплексу чи його окремої складової. В науковій літературі проблема економічної безпеки ПЕК як така не розглядається, оскільки пріоритетною є енергетична та економічна безпека держави, а сам комплекс виконує необхідні функції для досягнення політичних, соціальних та економічних цілей держави [6, с. 23]. Така позиція була прийнятна в умовах

планової економіки, але суттєві зміни, що мали місце в Україні, зокрема, щодо поступового переходу до ринкової моделі, вимагають формування методологічних основ забезпечення економічної безпеки ПЕК як соціально-економічної системи, інтереси якої можуть бути частково відмінними від загальнодержавних, хоча й узгоджуватися з основними стратегічними орієнтирами розвитку держави.

#### **Аналіз останніх досліджень і публікацій.**

Теоретичному розробленню питань, пов'язаних із забезпеченням економічної безпеки на всіх рівнях управління, багато уваги приділяли О. Ареф'єва, В. Білоус, І. Бінько, Н. Вавдіюк, В. Геєць, З. Герасимчук, В. Духов, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, О. Кузьмін, А. Кірієнко,

Т. Ковальчук, Б. Кравченко, М. Лесечко, В. Марцин, Л. Мельник, І. Михасюк, С. Мочерний, В. Мунтіян, Н. Нижник, Г. Пастернак-Таранушенко, С. Покропивний, Г. Ситник, А. Ревенко, О. Терещенко, С. Шкарлет, В. Ярочкін та інші науковці. Питання стану й дослідження ключових проблем розвитку ПЕК знайшли відображення в публікаціях таких учених, як Л. Абалкін, І. Бенько, І. Дзєбих, Г. Кочедиков, А. Михайленко, В. Сенчанов, А. Качинський, С. Пирожков, А. Сухоруков, А. Шидловський, В. Шлемко, Р. Шульман, М. Позігун. Попри велику кількість ґрунтовних досліджень у цій сфері багато питань, які стосуються визначення та характеристики ключових загроз для економічної безпеки ПЕК з подальшим розробленням та реалізацією захисних заходів, потребують активізації наукового пошуку.

**Метою** статті є розгляд скорочення енергоспоживання як однієї із загроз для економічної безпеки ПЕК.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Здійснене узагальнення дало змогу виявити зростання обсягів споживання первинної енергії у світовому масштабі, які в кількісному вимірі у 2017 р. порівняно із 1965 р. зросли на 265%. Протилежні тенденції характерні для України, що чітко простежується у графічному вигляді на рис. 1.

У 2018 р. споживання первинної енергії порівняно з 2008 р. скоротилось на 38,58%, але це відбулося не за рахунок покращення енергоефективності, а внаслідок інших факторів, зокрема посилення політичної, військової, економічної та соціальної нестабільності.

Зроблені висновки щодо споживання первинної енергії знаходять підтвердження в аналітичних даних щодо зниження обсягів кінцевого енергоспоживання в межах 2007–2017 рр. з огляду на таку динаміку (тис. т. н. е.): 2007 р. – 85 955; 2008 р. – 83 283; 2009 р. – 67 555; 2010 р. – 74 004; 2011 р. – 75 852; 2012 р. – 73 107; 2013 р. – 69 557; 2014 р. – 61 460; 2015 р. –

50 831; 2016 р. – 51 649; 2017 р. – 50 086 [8]. В межах досліджуваного періоду загальне кінцеве енергоспоживання зменшилось на 41,73%, хоча інформація Державної служби статистики подається у 2014–2017 рр. без урахування Автономної Республіки Крим і м. Севастополя та частини тимчасово непідконтрольних територій Донецької та Луганської областей, а щодо забезпечення економічної безпеки комплексу це є реальною втратою споживачів, тобто втратою частини доходу, що негативно вплинуло на результати фінансово-господарської діяльності ПЕК. Окрім втрат внаслідок військових дій, доцільно говорити про інші, що пов'язані зі скороченням кінцевого енергоспоживання за окремими групами споживачів (рис. 2).

Якщо взяти до уваги зміну енергоспоживання у 2018 р. порівняно з 2007 р., то можна побачити, що найбільше скорочення було характерно для усіх груп споживачів. Найбільш суттєве скорочення мало місце стосовно неенергетичного використання енергії (-67,38%), промисловості (-54,03%), транспорту (-36,64%) та домашніх господарств (-28,55%). В цьому контексті доцільно погодитися з думкою Н. Дегтяренка, який вказує на наявність ознак кризи в ПЕК внаслідок суттєвого падіння попиту на його продукцію, коли «блоки ТЕС вимушено простоюють, не виробляючи електроенергію ... компанія-виробник не отримує кошти, не виплачує заробітну плату, не ремонтує та не обслуговує обладнання ... щоденно в резерві перебувають близько 30 енергоблоків сумарною потужністю 6 405 МВт» [3, с. 7]. П. Бариж та О. Хринюк конкретизують технічні параметри кризи в ПЕК, що проявляється у «поточному рівні завантаження блоків на рівні 36% ... тобто технологічному мінімумі, створюючи загрозу правильному функціонуванню енергоринку в цілому» [1, с. 23]. Продовжуючи ці міркування, можемо вказати на той факт, що підтримка роботоздатності ТЕЦ на технологічному мінімумі змушує розвантажувати АЕС, тобто непо-

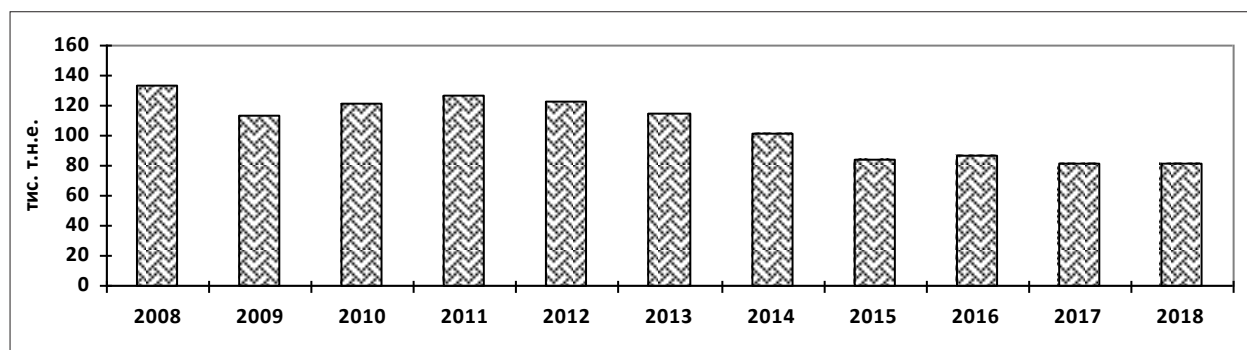


Рис. 1. Динаміка зміни споживання первинної енергії в Україні

Джерело: сформовано на основі джерела [9]

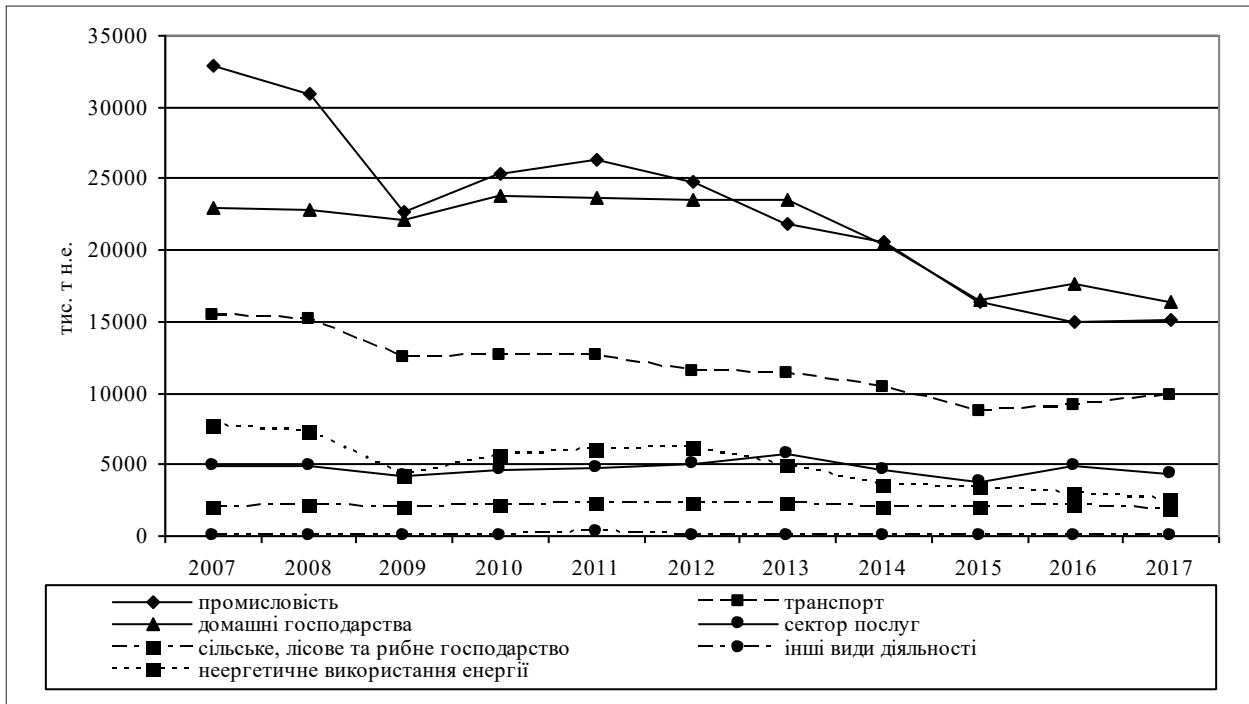


Рис. 2. Кінцеве енергоспоживання за 2007–2017 рр.

Джерело: сформовано на основі джерела [8]

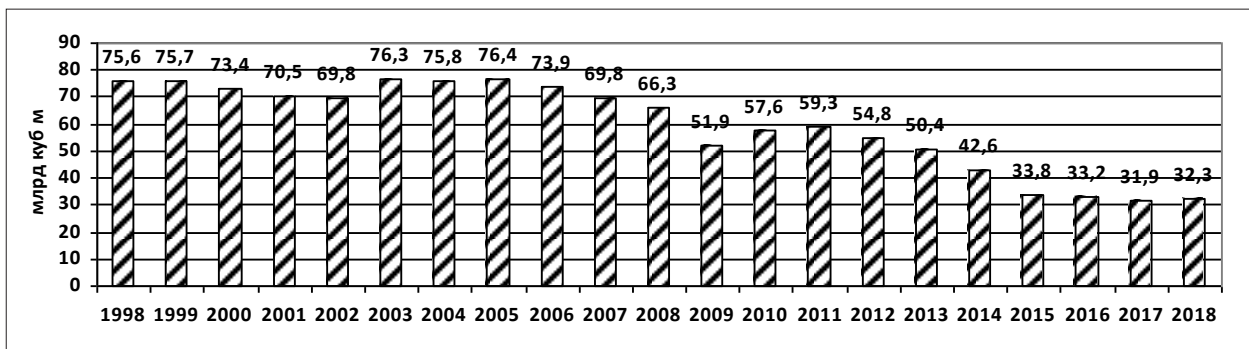


Рис. 3. Використання природного газу в Україні, млрд. м³

Джерело: сформовано автором на основі джерела [2]

вною мірою використовувати їх наявні потужності. Підтримання стабільності енергосистеми країни приводить до неможливості досягнення інтересів частини її підсистем. Оскільки в межах досліджуваного періоду наявні лише негативні тенденції до скорочення кінцевого енергоспоживання, то вплив визначеної загрози буде лише посилюватися.

Про зменшення споживання електроенергії свідчить такий показник, як рівень подушного споживання електроенергії. У 1990 р. цей показник складав 5 630 кВт-годин, а у 2018 р. він скоротився до 3 608,4 кВт-годин, тобто на 35,9%. У публікації О. Мурадової [4] зазначено, що цей показник у країнах – лідерах економічного розвитку коливається в межах 6–12 тис. кВт-год., що свідчить про суттєво ниж-

чий рівень життя населення та наявність негативних тенденцій, що безпосередньо впливає на економічну безпеку ПЕК.

Інша позиція, що обґрунтовує наявність та сутність визначеної загрози, пов'язана з використанням природного газу в Україні (рис. 3).

Суттєве скорочення використання газу з 75,6 млрд. м³ у 1998 р. до 32,3 млрд. м³ у 2018 р. обґрунтовується зменшенням купівельної спроможності населення та більш активним застосуванням енергозберігаючих технологій для зменшення витрат домогосподарств (наприклад, у 2014 р. населенням було використано (млрд. м³) 22,1, у 2015 р. – 17,2, у 2016 р. – 17,6, у 2017 р. – 15,8, а у 2018 р. – 15,4); зниженням економічної активності в промисловості (2014 р. – 14,8; 2015 р. – 11,5; 2016 р. – 9,7;

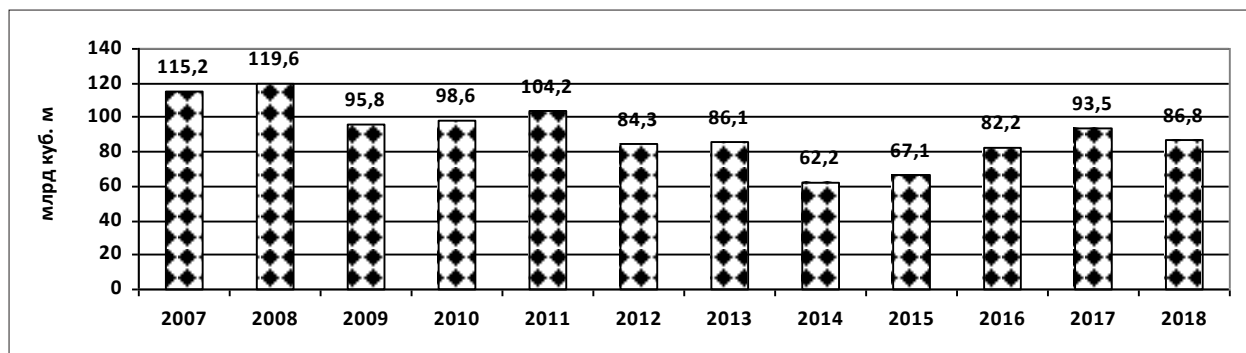


Рис. 4. Обсяги транзиту природного газу територією України, млрд. м<sup>3</sup>

Джерело: сформовано на основі джерела [7]

2017 р. – 9,1; 2018 р. – 9,3); тимчасовою втратою території через військові дії, а також кліматичними змінами, що пов'язані з більш високою температурою на початку й в кінці опалювального сезону.

Щодо забезпечення економічної безпеки держави скорочення використання газу в Україні за умови необхідності імпортування його частини є позитивним моментом. Водночас потрібно враховувати наявні у ПЕК потужності для транспортування та розподілу газу, які залишаються незмінними за суттєвого скорочення споживання. Більш того, в Енергетичній стратегії України до 2035 р. передбачено «скорочення частки природного газу в енергобалансі країни із 35% до 25%» [5]. Відповідне скорочення використання природного газу потрібно трактувати як загрозу для економічної безпеки ПЕК, що вимагає розроблення стратегії оптимізації потужностей та витрат на підтримання інфраструктури в належному стані.

Ще одна позиція визначеної загрози полягає в тому, що за межі ПЕК реалізуються електроенергія, енергетичне вугілля, газ, нафта, мазут тощо, але певна частина споживається в межах комплексу. Відповідно, суттєве скорочення кінцевого споживання енергетичних ресурсів спричиняє зниження потреби в ресурсах в межах самого комплексу, що знову ж таки вимагає внесення змін у фінансово-господарську діяльність для стабілізації ситуації та збереження прийнятної рівня економічної безпеки кожної складової ПЕК.

Реалізація визначеної загрози пов'язана з можливою зміною обсягів транзиту природного газу по території України (рис. 4).

За позитивного зростання обсягів транзиту у 2014–2017 рр. доцільно взяти до уваги не лише його скорочення у 2018 р. на 7%, але й суттєвий спад порівняно з 2008 р., а також врахувати такі факти: у першому кварталі 2018 р.

Північний потік став основним маршрутом для постачання російського газу в ЄС (його частка в структурі поставок склала 36%, коли територією України – 34%); Російська Федерація здійснила низку послідовних кроків зі зменшення залежності від транспортування газу з використанням української ГТС, що полягають у продовженні трубопроводу EUGAL, будівництві газопроводу «Турецький потік» та продовженні роботи над проектом «Північний потік – 2»; відбувся розгляд судової справи між Нафтогазом і Газпромом в рамках Стокгольмського арбітражу, мала місце невизначеність щодо обсягів транзиту після 2019 р.; послідовне зменшення споживання газу в ЄС, зокрема у 2018 р. порівняно з 2017 р. на 2,4%, було пов'язано зі збільшенням енергоефективності та кліматичними умовами. Загалом зменшення або припинення транзиту російського газу вимагає розроблення та вжиття антикризових заходів для технічної підтримки ГТС України з подальшою консервацією та оптимізацією наявних потужностей.

**Висновки з проведеного дослідження.** Функціонування ПЕК відіграє ключову роль в розвитку національної економіки, тому проблема забезпечення його економічної безпеки в контексті посилення політичної, військової та соціальної напруженості потребує особливої уваги, зокрема, щодо визначення ключових загроз, протидія яким повинна здійснюватися на всіх рівнях, перш за все державному.

Вважаємо за доцільне підкреслити, що нами не були охоплені всі позиції, які формують інформаційне підґрунтя, для розгляду скорочення енергоспоживання, але наведені факти переконливо доводять необхідність розроблення прогнозів зміни впливу цієї загрози з відповідним коригуванням самого процесу управління економічною безпекою ПЕК.

**Список використаних джерел:**

1. Бариж П., Хринюк О. Проблеми енергетичного комплексу та енергобезпеки України. *Приазовський економічний вісник*. 2019. № 1. С. 22–27.
2. Використання газу в Україні. URL: <http://naftogaz-europe.com> (дата звернення: 10.11.19).
3. Дегтяренко Н. Енергетичні парадокси: нестача чи надлишок? Київ : Центр досліджень економіки, 2016. 126 с.
4. Мурадова О. Сучасний стан розвитку паливно-енергетичного комплексу України. URL: [http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc\\_gum/Dtr\\_ep/2011\\_6/files/EC611\\_17.pdf](http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_ep/2011_6/files/EC611_17.pdf) (дата звернення: 10.11.19).
5. Нова енергетична стратегія України на період до 2035 р. URL: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=245213112> (дата звернення: 10.11.19).
6. Обліково-аналітичне забезпечення управління економічною безпекою підприємства : монографія / за заг. ред. А. Штангрета. Львів : Українська академія друкарства, 2017. 276 с.
7. Річний звіт 2018. URL: <http://www.naftogaz.com/files/Zvity/Annual-Report-2018-ukr.pdf> (дата звернення: 10.11.19).
8. Статистична інформація. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.11.19).
9. Statistical Review of World Energy – all data, 1965–2018. URL: <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy/downloads.html> (дата звернення: 10.11.19).

**References:**

1. Baryzh P., Khryniuk O. (2019) Problemy enerhetychnoho kompleksu ta enerhobezpeky Ukrainy [Problems of the Energy Complex and Energy Security of Ukraine]. *Pryazovskiyi ekonomichnyi visnyk*, no. 1, pp. 22–27.
2. Vykorystannia hazu v Ukraini [Gas use in Ukraine], Available at: <http://naftogaz-europe.com> (accessed: 10.11.19).
3. Dehtiarenko N. (2016) Enerhetychni paradoksy: nestacha chy nadlyshok? [Energy paradoxes: shortage or excess?]. *Tsentr doslidzhen ekonomiky* (in Ukrainian).
4. Muradova O. (2016) Suchasnyi stan rozvytku palyvno-enerhetychnoho kompleksu Ukrainy [The current state of development of the fuel and energy complex of Ukraine]. Available at: [http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc\\_gum/Dtr\\_ep/2011\\_6/files/EC611\\_17.pdf](http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_ep/2011_6/files/EC611_17.pdf) (accessed: 10.11.19).
5. Nova enerhetychna stratehiia Ukrainy na period do 2035 r. [Ukraine's new energy strategy for the period up to 2035]. Available at: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=245213112> (accessed: 10.11.19).
6. Shtanhret A. (2017), *Oblikovo-analitychne zabezpechennya upravlinnya ekonomichnoyu bezpekoju pidpryyemstva* [Accounting and analytical support for managing the economic security of the enterprise]. *Ukr. akad. druzkarstva, L'viv* [in Ukrainian].
7. Richnyi zvit 2018 [Annual Report 2018]. Available at: <http://www.naftogaz.com/files/Zvity/Annual-Report-2018-ukr.pdf> (accessed: 10.11.19).
8. Statystychna informatsiia [Statistical information]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 10.11.19).
9. Statistical Review of World Energy – all data, 1965–2018. Available at: <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy/downloads.html> (accessed: 10.11.2019).

**Вараксіна О.В.**кандидат економічних наук,  
доцент кафедри менеджменту, докторант  
Полтавської державної аграрної академії**Алієв А.**студент  
Полтавської державної аграрної академії**Varaksina Elena**

Poltava State Agrarian Academy

**Aliiev Artur**

Poltava State Agrarian Academy

## ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЕКОНОМІКИ

## THEORETICAL-PRACTICAL APPROACH TO ANALYSIS OF INVESTMENT ACTIVITIES OF THE DOMESTIC ECONOMY

У статті досліджено теоретико-практичний підхід до аналізу інвестиційної діяльності національної економіки. Наголошено на багатоаспектності понять «інвестиції» та «інвестиційна діяльність». Відзначено важливість державного регулювання інвестиційної діяльності. Виділено базові складники державного регулювання інвестиційної діяльності. Акцентовано увагу на економічних методах, прямих методах та організаційно-правових методах державного регулювання інвестиційної діяльності. Обґрунтовано основні принципи інвестиційної діяльності суб'єкта господарювання. Наголошено на основних формах ризику, з якими може зіштовхнутися підприємство в процесі здійснення інвестиційної діяльності. Визначено тенденції інвестиційної діяльності національної економіки. Відзначено погравлення інвестиційної діяльності в економіці країни. Виділено провідні сфери економічної діяльності за обсягами освоєння капітальних інвестицій.

**Ключові слова:** інвестиції, інвестиційна діяльність, капітальні інвестиції, іноземні інвестиції, складники державного регулювання, принципи інвестиційної діяльності.

В статье исследован теоретико-практический подход к анализу инвестиционной деятельности национальной экономики. Сделан акцент на многоаспектности понятий «инвестиции» и «инвестиционная деятельность». Отмечена важность государственного регулирования инвестиционной деятельности. Выделены базовые составляющие государственного регулирования инвестиционной деятельности. Акцентируется внимание на экономических методах, прямых методах и организационно-правовых методах государственного регулирования инвестиционной деятельности. Обоснованы основные принципы инвестиционной деятельности субъекта хозяйствования. Сделан акцент на основных формах риска, с которыми может столкнуться предприятие в процессе осуществления инвестиционной деятельности. Определены тенденции инвестиционной деятельности национальной экономики. Отмечено оживление инвестиционной деятельности в экономике страны. Выделены ведущие сферы экономической деятельности по объемам освоения капитальных инвестиций.

**Ключевые слова:** инвестиции, инвестиционная деятельность, капитальные инвестиции, иностранные инвестиции, составляющие государственного регулирования, принципы инвестиционной деятельности.

The article explores the theoretical and practical approach to the analysis of investment activity of the national economy. The concepts of "investment" and "investment activity" are emphasized. The importance of state regulation of investment activity was noted. The basic components of state regulation of investment activity are highlighted. Emphasis is placed on economic methods, direct methods and organizational and legal methods of state regulation of investment activity. The basic principles of investment activity of the entity are substantiated. Emphasis is placed on the main forms of risk that an enterprise may encounter in the course of its investment activities. The focus is on credit risk, reinvestment risk, concentration risk, inflation risk. It is emphasized that investments from EU countries are very



important for the Ukrainian economy. The tendencies of investment activity of the national economy, such as revival of investment processes and improvement of the country's image in world ratings, are determined. Leading spheres of economic activity by volume of development of capital investments are allocated. Key sectors of economic activity in terms of investment development are industry, construction, agriculture, forestry and fisheries, information and telecommunications, wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles, transport, warehousing, postal and courier activities, government defense, compulsory social security, real estate transactions. The main source of financing of capital investments are the own funds of enterprises and organizations, at the expense of which 70.8% of capital investments have been utilized. It is noted that Ukraine remains attractive for investment, however, the political situation in the country, disturbance of economic stability, a rather high level of corruption have an impact on investors and may slow down the investment process in the country. The main directions of improvement of investment attractiveness of Ukraine for foreign investors are emphasized.

**Key words:** investments, investment activity, capital investments, foreign investments, components of state regulation, principles of investment activity.

**Постановка проблеми.** В сучасній економіці питання інвестицій дуже релевантне, тому що ефективний розвиток та результативність діяльності будь-якого підприємства значною мірою залежать від інвестицій. Інвестиції сприяють вирішенню соціальних проблем, підвищенню продуктивності ресурсів, модернізації виробничого процесу, зміцненню матеріальної бази підприємства. Відповідно, інвестиційна діяльність підприємства визначає розвиток національної економіки та світового господарства. Інвестиції, інвестиційна діяльність, інвестиційна політика уже тривалий час є пріоритетними питаннями наукових розвідок. Іноземні інвестиції відіграють важливу роль у створенні сприятливих умов для розвитку вітчизняної економіки.

#### **Аналіз останніх досліджень і публікацій.**

Проблематиці інвестицій та інвестиційної діяльності присвячені дослідження видатних зарубіжних та українських учених. Серед вітчизняних економістів на увагу заслуговують В.П. Олександров, П.П. Борщевський, В.І. Лисецький, С.В. Мочерний, Н.О. Татаренко, А.М. Поручник. Водночас питання інвестиційної діяльності відзначаються багатоаспектністю та потребують подальшого вивчення.

**Метою** статті є дослідження теоретико-практичних підходів до аналізу інвестиційної діяльності вітчизняної економіки.

#### **Виклад основного матеріалу дослідження.**

Відповідно до Закону України «Про інвестиційну діяльність» інвестиції – це всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті чого створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний та екологічний ефект [1]. На думку С.В. Мочерного, інвестиції – це довготермінові вкладення капіталу в різні сфери та галузі народного господарства всередині країни та за її межами задля привласнення прибутку [2, с. 13].

Н.О. Татаренко та А.М. Поручник вважають, що суть інвестицій полягає у використанні додаткової частки суспільного продукту, національного доходу для збільшення кількості та якості елементів продуктивних сил суспільства [3, с. 9].

Ми поділяємо погляди О.Д. Вовчак, яка пропонує під інвестиціями розуміти довгострокове вкладення коштів у будь-яку галузь економіки задля одержання прибутку, тобто будь-яку поточну діяльність, яка збільшує здатність економіки виробляти товари й надавати послуги в майбутньому [4, с. 13]. З поняттям «інвестиції» тісно пов'язане поняття «інвестиційна діяльність». Інвестиційна діяльність – це вкладення інвестицій (інвестування) й сукупність практичних дій (комплексу заходів) щодо їх реалізації [5, с. 2]. Розвиток виробництва, впровадження нових технологій, структурна перебудова економіки можливі лише із залученням інвестицій та державним регулюванням інвестиційної діяльності (рис. 1).

Система регулювання умов інвестиційної діяльності не є стабільною, вона підлягає коригуванню залежно від соціально-економічної ситуації в певний період часу, рівня інвестиційної активності суб'єктів господарювання. Задля активізації інвестиційного попиту держава може використовувати традиційні для світової практики методи, а саме збільшувати державні витрати й зменшувати податки, знижувати процентну ставку за кредит, збільшувати грошову масу, втручатися в ринок цінних паперів [6, с. 117].

Інвестиційна діяльність суб'єкта господарювання базується на таких засадах (рис. 2).

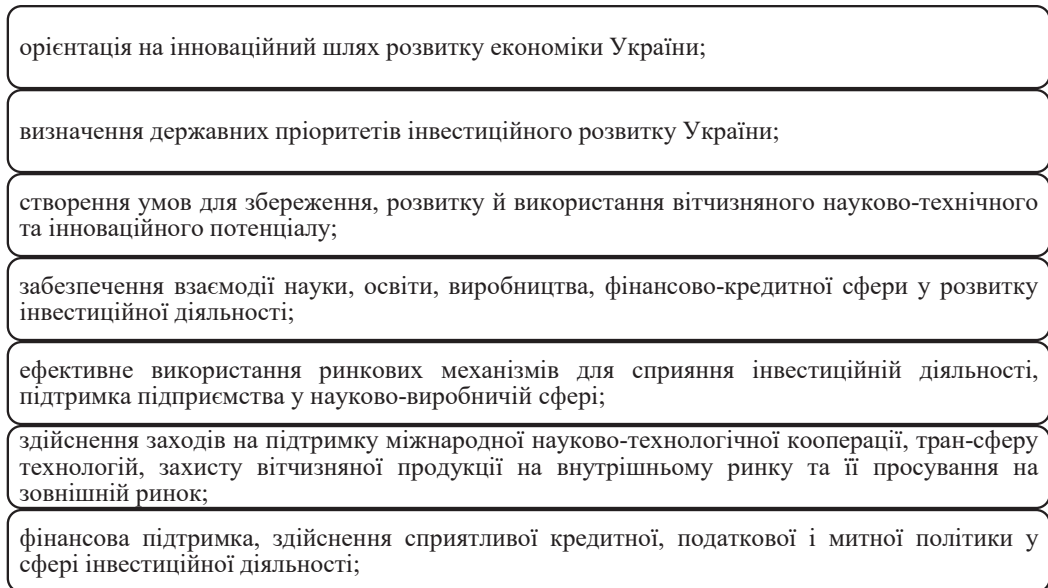
Основними формами ризику, з якими може зіштовхнутися підприємство в процесі здійснення інвестиційної діяльності, є [7, с. 47]:

– кредитний ризик, що полягає у загрозі наявності фінансових проблем у державного органу або організації, що емітує цінні папери, пов'язаних з неможливістю виплати відсотків або погашення самої позики;



**Рис. 1. Складники державного регулювання інвестиційної діяльності**

Джерело: [4]



**Рис. 2. Основні принципи державної інвестиційної політики**

Джерело: [5]

– реінвестиційний ризик, що передбачає ймовірність втрати частини інвестованих коштів в процесі реінвестування;

– концентраційний ризик, тобто ймовірність втрати всього обсягу вкладених коштів в одну форму інвестицій (наявність концентра-

ційного ризику змушує диверсифікувати наявні інвестиції задля зменшення ризику);

– ризик ліквідності, що полягає в неспроможності реалізувати власні інвестиції за бажаною ціною, що змушує утримувача цих інвестицій знизити їх ціну, що веде до втрати власного доходу;

– інфляційний ризик, що пов'язаний з падінням купівельної спроможності грошей, що є прямим наслідком інфляції, тобто вартість інвестицій відмінна від наявного рівня інфляції.

Згідно з даними Держстату надходження прямих інвестицій (акціонерного капіталу) в Україну у 2019 році склали 1 259,5 млн. дол. США. Інвестиції спрямовуються у вже розвинені сфери економічної діяльності. Найвагоміші обсяги надходжень прямих інвестицій були спрямовані до підприємств промисловості (33,3%) та установ й організацій, що здійснюють оптову та роздрібну торгівлю, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (16,6%).

До основних країн-інвесторів належать Кіпр (29,4%), Нідерланди (22,0%), Велика Британія (6,1%), Німеччина (5,2%), Швейцарія (4,9%), Австрія (3,4%), Віргінські Острови (Британія) (3,1%).

Обсяги освоєння капітальних інвестицій підприємств України у 2019 році складають 233,9 млрд. грн., що на 12,3% більше за обсяг капітальних інвестицій за відповідний період 2018 року. Провідними сферами економічної діяльності за обсягами освоєння капітальних інвестицій у 2019 році залишаються промисловість (40,3%), будівництво (10,8%), сільське, лісове та рибне господарство (10,1%), інформація та телекомунікації (3,7%), оптова та роз-

дрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (7,9%), транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність (8,4%), державне управління й оборона, обов'язкове соціальне страхування (5,4%), операції з нерухомим майном (4,9%).

Головним джерелом фінансування капітальних інвестицій, як і раніше, залишаються власні кошти підприємств та організацій, за рахунок яких у 2019 році освоєно 70,8% капіталовкладень (табл. 1).

Частка кредитів банків та інших позик у загальних обсягах капіталовкладень становила 7,7%. За рахунок державного та місцевих бюджетів освоєно 12,64% капітальних інвестицій. Частка коштів іноземних інвесторів становила 0,3% всіх капіталовкладень, частка коштів населення на будівництво житла – 6,0%. Інші джерела фінансування становлять 2,5%.

Інвестиції з країн ЄС дуже важливі для української економіки. Розширення ЄС на Схід, найімовірніше, матиме позитивний вплив на потоки прямих європейських інвестицій в Україну. Останні хвили розширення ЄС надали нові можливості для розвитку співпраці України з Євросоюзом, зокрема в контексті залучення європейського капіталу. Компанії Євросоюзу в рамках реалізації стратегій розвитку розглядатимуть можливості подальшого розширення

Таблиця 1

## Капітальні інвестиції за джерелами фінансування за 2010–2019 роки, млн. грн.

Показник	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік
Усього	241 286	273 256	249 873	219 419	273 116	359 216	448 462	578 726	379 203
зокрема, за рахунок:									
коштів державного бюджету	17 377	16 288	6 175	2 739	6 919	9 264	15 295	22 814	16 621
коштів місцевих бюджетів	7 747	8 556	6 797	5 918	14 260	26 817	41 566	50 356	29 719
власних коштів підприємств та організацій	147 569	171 177	165 787	154 629	184 351	248 769	310 061	409 585	270 830
кредитів банків та інших позик	36 652	39 725	34 735	21 739	20 740	27 106	29 589	44 825	26 814
коштів іноземних інвесторів	5 039	4 904	4 271	5 639	8 185	9 831	6 206	1 796	2 707
коштів населення на будівництво житла	17 589	22 576	24 072	22 064	31 985	29 933	32 803	34 646	23 468
інших джерел фінансування	9 313	10 031	8 037	6 690	6 675	7 496	12 941	14 705	9 047

діяльності, нових ринків та факторів продуктивності. Цим може скористатися Україна, яка має порівняно нижчі витрати на кваліфіковану робочу силу, місткий внутрішній ринок [8].

У розрахунку на одну особу за січень – листопад 2019 року по Україні освоєно 9 020,1 грн. інвестицій (рис. 3).

Варто відзначити зниження рівня інвестування у 2019 році на одну особу порівняно з 2018 роком на 34,4%. Загалом за період, що аналізується, слід відзначити позитивну тенденцію, а саме ріст інвестування. Також слід відзначити тенденцію росту вартості долара США по відношенню до гривні (рис. 3), однак цей факт, на жаль, не можна віднести до позитивних проявів функціонування вітчизняної економіки. Хоча у 2019 році порівняно з аналогічним періодом 2018 року національна валюта зміцнилась на 1,47 грн. Проте варто зауважити, що за період, що аналізується, національна валюта значно погіршила свої показники. Так, у 2013 році у вартості долара гривня становила 12,5%, у 2016 році – 3,81%, у 2018 році – 3,61%, у 2019 році – 4,13%.

Крім того, Україна посіла 83 місце зі 140 в рейтингу Глобальної конкурентоспроможності економіки (Global Competitiveness Index). У рейтингу зі 140 країн Україна посіла 110 місце за рівнем державних інститутів, 57 місце з розвитку інфраструктури, 77 місце за рівнем адаптації сучасних технологій, 131 місце за макроекономічною стабільністю, 94 місце за охороною здоров'я, 46 місце за освітою, 73 місце за ринком товарів, 66 місце за ринком праці, 117 місце

за фінансовою системою, 47 місце за обсягом ринку, 86 місце за динамікою бізнесу, 58 місце за здатністю до інновацій [9].

Основними напрямками вдосконалення інвестиційної привабливості України для іноземних інвесторів повинні стати [10, с. 29] послідовне зниження тиску на інвесторів та відсутність диверсифікованих джерел інвестицій, нерівномірність їх розподілу між регіонами; створення дієвих механізмів управління інвестиційною діяльністю; реструктуризація економіки, пріоритетне залучення інвестицій у галузі, що особливо потребують капіталовкладень; мотивація суб'єктів господарювання стосовно довгострокових вкладень, а також населення щодо вкладення коштів в розвиток економіки, а не споживання; стимулювання реінвестування; вдосконалення інвестиційного законодавства та забезпечення його стабільності; забезпечення гарантій інвесторам; відповідність витрачання інвестиційних ресурсів їх надходженню.

**Висновки з проведеного дослідження.** Сьогодні вкрай важливо на державному рівні забезпечити стабільний розвиток економіки України та активізувати інвестиційну діяльність. Для забезпечення сприятливого інвестиційного клімату першочерговими завданнями є вдосконалення інвестиційного законодавства та забезпечення його стабільності; формування дієвих механізмів захисту інвестицій та забезпечення гарантій інвесторам, сприяння підвищенню конкурентоспроможності діяльності вітчизняних підприємств та національної економіки.

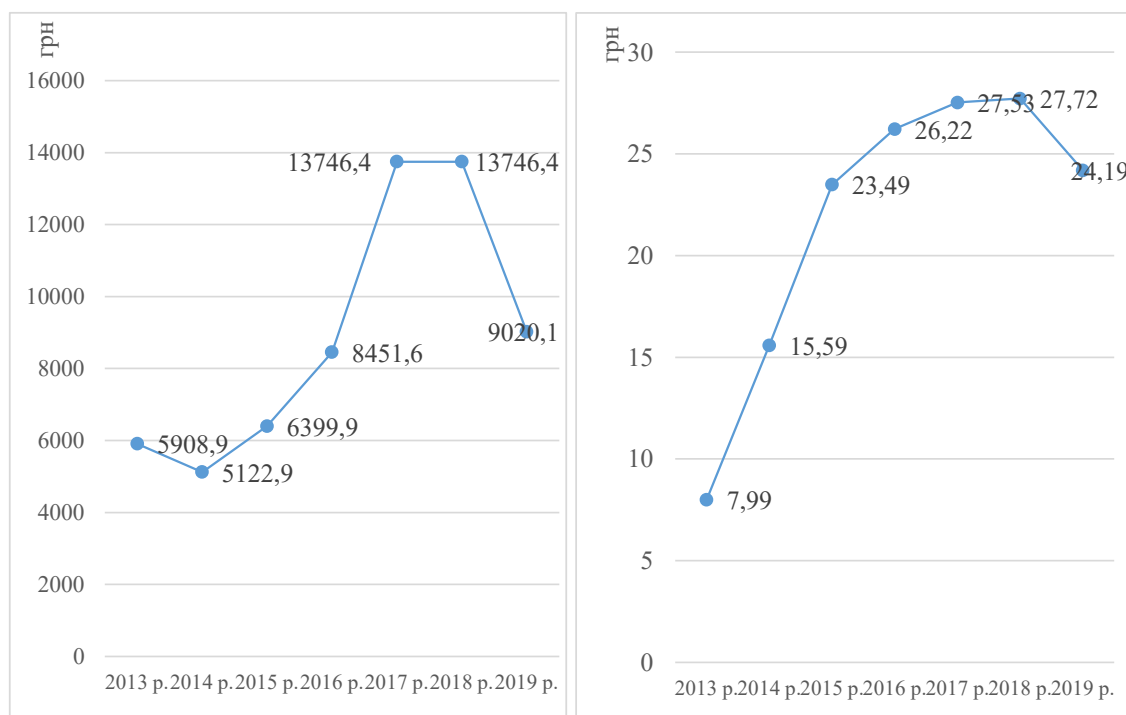


Рис. 3. Інвестиції України за 2013–2019 роки

**Список використаних джерел:**

1. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18 вересня 1991 року № 1560-XII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1560-12> (дата звернення: 12.12.2019).
2. Екологічна енциклопедія : в 3т. / за ред. С.В. Мочерного. Київ : Видавничий центр «Академія», 2000. Т. 1. 864 с.
3. Татаренко Н.О., Поручник А.М. Теорії інвестицій : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2000. 160 с.
4. Вовчак О.Д. Інвестування : навчальний посібник. Львів : Новий світ – 2000, 2007. 544 с.
5. Майорова Т.В. Інвестиційна діяльність : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
6. Михасюк І.Р., Швайка Л.А. Державне регулювання економіки : підручник. Львів : Магнолія плюс, 2006. 220 с.
7. Ткаченко Т.В., Шевчук Н.О., Гончарук І.М. Напрямки оптимізації інвестиційної діяльності підприємства. *Агросвіт*. 2017. № 7. С. 45–48.
8. Гаврилюк О.В. Інвестиційний імідж та інвестиційна привабливість України. *Фінанси України*. 2008. № 2 (147). С. 68–81.
9. Стан інвестиційної діяльності в Україні // Матеріали Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=ukUA&tag=%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BD%20%D1%96%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82> (дата звернення: 12.12.2019).
10. Очерedyкo O.C. Перспективи розвитку інвестиційної діяльності підприємств України. *Менеджер. Вісник Донецького державного університету управління*. 2016. № 4. С. 24–31.

**References:**

1. Verkhovna Rada of Ukraine (1991) Pro investytsiinu diialnist : Zakon Ukrainy vid 18 veresnia 1991 r. № 1560-XII [On Investment Activity : Law of Ukraine of September 18, 1991 № 1560-XII]. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1560-12> (accessed: 12 December 2019).
2. Mochernyi S.V. (ed.) (2000) Ekolohichna entsyklopediia : v 3 t. [Ecological Encyclopedia : 3 t.]. Kyiv : Academy Publishing Center (in Ukrainian).
3. Tatarenko N.O., Poruchnyk A.M. (2000) Teorii investytsii : navchalnyi posibnyk [Investment Theories : A Tutorial]. Kyiv : KNEU (in Ukrainian).
4. Vovchak O.D. (2007) Investuvannia : navchalnyi posibnyk [Investing : a tutorial]. Lviv : New World 2000 (in Ukrainian).
5. Maiorova T.V. (2009) Investytsiina diialnist : pidruchnyk [Investment activity : a textbook]. Kyiv : Center for Educational Literature (in Ukrainian).
6. Mykhasiuk I.R., Shvaika L.A. (2006) Derzhavne rehuliuвання ekonomiky : pidruchnyk [State regulation of the economy : a textbook]. Lviv : Magnolia plus (in Ukrainian).
7. Tkachenko T.V., Shevchuk N.O., Honcharuk I.M. (2017) Napriamky optymizatsii investytsiinoi diialnosti pidpriemstva [Directions of optimization of investment activity of the enterprise]. *Agro-world*, no. 7, pp. 45–48.
8. Havryliuk O.V. (2008) Investytsiinyi imidzh ta investytsiina pryvablyvist Ukrainy [Investment image and investment attractiveness of Ukraine]. *Finance of Ukraine*, no. 2 (147), pp. 68–81.
9. Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine. Stan investytsiinoi diialnosti v Ukraini [The state of investment activity in Ukraine]. Available at: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BD%20%D1%96%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82> (accessed: 12 December 2019).
10. Ocheredyk O.S. (2016) Perspektyvy rozvytku investytsiinoi diialnosti pidpriemstv Ukrainy [Prospects for the development of investment activity of enterprises of Ukraine]. *Manager. Bulletin of Donetsk State University of Management*, no. 4, pp. 24–31.

**Головко В.О.**

аспірант

Державної науково-навчальної установи  
«Академія фінансового управління»**Golovko Vladyslav**State Educational-Scientific Institution  
"Academy of Financial Management"**ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ:  
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ****THREATS TO THE ECONOMIC SECURITY OF THE STATE:  
THEORETICAL BASIS OF DEFINITION**

Політична й соціальна нестабільність та військові дії на території країни суттєво впливають на економічну безпеку держави, актуалізуючи важливість формування теоретичних засад її забезпечення. Рівень економічної безпеки держави значною мірою залежить від своєчасності реагування на негативний вплив ключових зовнішніх та внутрішніх загроз. Розглянуто основні підходи до тлумачення терміна «загроза». Обґрунтовано авторську позицію, яка полягає в розумінні загрози економічній безпеці держави як дій, процесів та явищ, які ускладнюють досягнення економічних інтересів та перешкоджають стабільному розвитку. Визначено перелік ключових внутрішніх та зовнішніх загроз для економічної безпеки України. Охарактеризовано загрози для фінансової та демографічної складових економічної безпеки держави. Обґрунтовано доцільність відходу від оборонного характеру забезпечення економічної безпеки держави до попереджувального, який уможливорює вжиття захисних заходів на ранніх етапах виникнення та розвитку загрози.

**Ключові слова:** безпека, економічна безпека, загроза, держава, інтерес, небезпека.

Политическая и социальная нестабильность и военные действия на территории страны существенно влияют на экономическую безопасность государства, актуализируя важность формирования теоретических основ ее обеспечения. Уровень экономической безопасности государства в значительной степени зависит от своевременности реагирования на негативное влияние ключевых внешних и внутренних угроз. Рассмотрены основные подходы к толкованию термина «угроза». Обоснована авторская позиция, которая заключается в понимании угрозы экономической безопасности государства как действий, процессов и явлений, которые затрудняют достижение экономических интересов и препятствуют стабильному развитию. Определен перечень ключевых внутренних и внешних угроз для экономической безопасности Украины. Охарактеризованы угрозы для финансовой и демографической составляющих экономической безопасности государства. Обоснована целесообразность отхода от оборонного характера обеспечения экономической безопасности государства к предупредительному, который делает возможным принятие защитных мер на ранних этапах возникновения и развития угрозы.

**Ключевые слова:** безопасность, экономическая безопасность, угроза, государство, интерес, опасность.

Political and social instability and hostilities on the territory of the country significantly affect the economic security of the country, actualizing the importance of forming the theoretical foundations of its security. The level of economic security of the state depends to a large extent on the timely response to the negative impact of key external and internal threats. The basic approaches to interpretation of the term "threat" are considered. The author's position is grounded in understanding the threats to the economic security of the state as actions, processes and phenomena that impede the achievement of economic interests and impede the stable development. The list of key internal and external threats to the economic security of Ukraine is determined. Internal threats include: strengthening of the raw material orientation of the national economy; further reducing the share of innovative enterprises; critically high energy and material consumption of Ukrainian products; reduction of scientific and technical potential of the country; worsening of the criminogenic situation and corruption in public authorities; reducing the purchasing power of the population; negative demographic processes. External threats include: military actions on the territory of the country that caused the suspension or loss of control of

part of strategically important enterprises and reduced the country's energy potential; complication of foreign economic activity through the protectionist measures of the importing countries, in particular the Russian Federation; dependence on energy imports; irrational structure of imports (mainly energy and high-tech industrial products) and exports (raw materials and low value-added products); excessive openness of the domestic market to foreign producers; significant dependence of the national economy on the external market conditions; Ukraine's external debt, which is used by international financial institutions for economic and political pressure on the country. The threats to the financial and demographic components of the country's economic security are characterized. The expediency of moving away from the defensive nature of ensuring the economic security of the state to the preventive one, which makes it possible to implement protective measures in the early stages of the emergence and development of a threat, is substantiated.

**Key words:** security, economic security, threat, state, interest, danger.

**Постановка проблеми.** Глобалізація все суттєвіше впливає на економічну безпеку України. Цей вплив має як позитивні, так і негативні наслідки. Позитивні наслідки спричинені послабленням бар'єрів доступу до фінансових ресурсів, поживленням обміну результатами науково-технічних досліджень, свободою переміщення трудових ресурсів, збільшенням обміну товарами, вільним доступом до енергетичних ресурсів тощо. За узагальненої характеристики негативних наслідків доцільно процитувати висловлювання Т. Єфименко щодо «стирання географічних кордонів, зниження ролі просторових бар'єрів незалежних держав, які, перебуваючи на різних стадіях розвитку, не завжди мають у своєму розпорядженні важелі захисту суверенітету власної фінансово-господарської діяльності» [1, с. 31]. Ця теза є більш ніж актуальною для України, адже порівняно з більшістю країн-сусідів вона є економічно слабшою. Тягар військових дій не лише актуалізує пріоритетність теоретичних розробок економічного зміцнення національної безпеки, але й вимагає розгляду економічної безпеки держави як самостійного об'єкта наукових досліджень.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питанням забезпечення економічної безпеки держави багато уваги приділяють вітчизняні та закордонні вчені, зокрема С. Блохін, В. Богомолов, Т. Васильців, С. Воробйов, В. Геєць, В. Губарева, Б. Губський, А. Гуменюк, М. Єрмошенко, Т. Єфименко, Я. Жаліло, З. Живко, К. Кальмук, Г. Козаченко, О. Користін, С. Лазуренко, О. Ляшенко, О. Лепіхов, Х. Маулль, К. Мердок, І. Мігус, В. Мунтіян, Г. Пастернак-Таранушенко, А. Рудницький, А. Сухоруков, В. Шлемко.

Відаючи належне науковій та практичній цінності результатів дослідження вищезгаданих учених, відзначаємо, що в науковій літературі досі немає однієї спільної думки про сутність ключових загроз для економічної безпеки України.

**Метою** статті є характеристика ключових підходів до трактування терміна «загроза» з подальшим визначенням переліку ключових

внутрішніх та зовнішніх загроз для економічної безпеки нашої держави.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** В Законі України «Про національну безпеку України» загрозу визначено як «явище, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України» [7]. В цьому визначенні акцентовано увагу на двох важливих моментах, таких як фактична або можлива негативна дія; зв'язок з реалізацією національних інтересів та збереженням національних цінностей. На нашу думку, економічна безпека держави як самостійний об'єкт наукового дослідження вимагає відокремленого тлумачення сутності терміна «загроза». Здійснений огляд дав змогу виділити низку наукових підходів до розуміння загрози, узагальнення яких дасть можливість уточнити сутність загрози економічній безпеці держави.

Перший підхід передбачає визначення загрози як небезпеки. Так, у розумінні М. Єрмошенка загрозу можна визначити як «конкретну і безпосередню форму небезпеки або сукупності негативних чинників чи умов» [5, с. 26]. Другий підхід полягає у тлумаченні загрози як певної перешкоди, що знайшло відображення в наукових публікаціях О. Ареф'євої та В. Кузьменко: «сукупність умов, процесів, факторів, які перешкоджають реалізації національних економічних інтересів або створюють небезпеку для них та суб'єктів господарської діяльності» [2, с. 52]. В основі третього підходу лежить розуміння загрози як негативного впливу, що чітко прослідковується в публікації З. Герасимчук та Н. Вавдіюк: «існування негативних чинників, які здійснюють дестабілізуючий вплив на функціонування економіки регіону, порушуючи стійкість до задоволення потреб населення» [4, с. 48]. Оскільки кожен із підходів має значну кількість прихильників, всі вони заслуговують на увагу та формують необхідну основу для пошуку варіанта, який би відповідав змісту економічної безпеки держави.

Для обґрунтування сутності загрози візьмемо за основу власне тлумачення терміна «економічна безпека держави», під яким розуміємо такий стан національної економіки, за якого досягається можливість забезпечити високий рівень захисту інтересів кожного її суб'єкта від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз. Отже, загрозу економічній безпеці держави можна визначити як дії, процеси та явища, які ускладнюють досягнення економічних інтересів та перешкоджають стабільному розвитку. В цьому визначенні, крім акценту на економічних інтересах, присутня позиція про можливі перешкоди у стабільному розвитку національної економіки, що в умовах посилення глобалізаційних процесів та конкурентної боротьби на світових ринках є важливим орієнтиром під час розроблення стратегічних і тактичних рішень на державному рівні.

Здійснене узагальнення дало змогу виявити існування двох основних підходів до класифікації загроз економічній безпеці держави. Перший передбачає їх умовний поділ на зовнішні та внутрішні, а другий здійснюється в розрізі функціональних складових, тобто таких, що безпосередньо впливають на фінансову, інвестиційну, соціальну, енергетичну, демографічну, інноваційну, продовольчу та технологічну безпеку. Потрібно визнати, що кількість прихильників першого підходу є більшою, можливо, внаслідок меншої трудомісткості в ідентифікації загроз та їх простішого застосування в певних економічних моделях.

Спираючись на результати узагальнення наукового доробку [1–8] та проведеного опитування експертів із числа науковців, представників підприємницьких кіл та державних органів влади, ми сформували такий перелік ключових зовнішніх та внутрішніх загроз для економічної безпеки України. До внутрішніх загроз можна віднести посилення сировинної орієнтації національної економіки, що проявляється в орієнтації на добування природних ресурсів, вирощуванні сільськогосподарської продукції та виробництві товарів із низькою часткою доданої вартості; подальше зниження частки інноваційно активних підприємств, що зменшує обсяги виробництва та експорту високотехнологічної продукції зі втратою державою конкурентних позицій на світових ринках; критично високу енерго- та матеріалоемність продукції внаслідок технологічного відставання більшості галузей, що робить неконкурентоспроможною вітчизняну продукцію на внутрішньому ринку; зниження науково-технічного потенціалу країни через посилення міграційних процесів та інноваційну пасивність значної частини промислових підприємств; погіршення криміногенної

ситуації та корупцію в органах державної влади, що гальмує підприємницьку ініціативу та сприяє перебуванню вагомій частини економіки в тіні; зниження купівельної спроможності населення, яке орієнтується на задоволенні лише першочергових потреб у їжі та лікарських препаратах; негативні демографічні процеси, які пов'язані зі скороченням кількості населення, збільшенням частки людей похилого віку, трудовою міграцією висококваліфікованих працівників тощо. Вважаємо, що цей перелік можна суттєво розширити, але частину внутрішніх загроз нами буде визначено як приклад застосування другого підходу, а саме функціонального.

До переліку зовнішніх загроз можна включити військові дії на території країни, які спричинили припинення дії частини стратегічно важливих підприємств або втрату контролю над нею, знизили енергетичний потенціал країни; ускладнення зовнішньоекономічної діяльності через протекціоністські заходи країн-імпортерів, зокрема Російської Федерації; залежність від імпорту енергоносіїв; нераціональну структуру імпорту (основну частку складають енергоносії та високотехнологічна промислова продукція) та експорту (сировина та продукція з низьким рівнем доданої вартості); надмірну відкритість внутрішнього ринку для іноземних товаровиробників; суттєву залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків; зовнішній борг України, який використовується міжнародними фінансовими організаціями для економічного й політичного тиску на країну.

Другий підхід передбачає визначення загроз у розрізі функціональних складових економічної безпеки держави. Така деталізація є досить складною, тому ми приділимо увагу лише двом складовим, тобто фінансовій та демографічній. Загрозами для фінансової безпеки України можна вважати нерозвиненість фондового ринку, зростання зовнішнього та внутрішнього боргу, розбалансованість бюджету в умовах дефіциту фінансових ресурсів, слабкість банківської системи, високий рівень доларизації економіки, дисбаланс у зовнішній торгівлі, суттєвість впливу світових фінансових криз тощо.

На основі офіційних статистичних даних [8] можна загалом визначити перелік найбільш суттєвих загроз для демографічної складової економічної безпеки держави. Отже, ними є скорочення чисельності населення України (у 1991 р. в країні нараховувалися 51,9 млн. осіб, а на 1 січня 2018 р. – 42,4 млн. осіб), що спричинено більш високим рівнем смертності порівняно з народжуваністю; погіршення структури населення внаслідок збільшення чисельності населення старшого віку, що приводить до зростання навантаження на працездатну час-



тину; посилення міграційних процесів внаслідок не лише виїзду на тимчасову роботу працівників із досвідом, але й розширення практики об'єднання сімей за межами країнами та формування сприятливих умов для навчання української молоді в країнах ЄС.

Деталізація загроз повинна стати основою для розроблення та вжиття захисних заходів. Вважаємо за доцільне погодитися з позицією Є. Білоусова, що в Україні забезпечення економічної безпеки має оборонний характер [3, с. 78], тобто відбувається певна реакція, відповідно до наявного ресурсного забезпечення, на ті загрози, які вже мають суттєвий негативний вплив. Обмеженість ресурсного забезпечення за суттєвості впливу загроз спричиняє недостатню ефективність у протидії ним. З огляду на те, що загрози мають властивість не лише негативно впливати на рівень економічної безпеки держави, але й посилювати й спричиняти виникнення інших загроз, пасивність у протидії ним не можна вважати виправданою політикою. В цьому контексті доцільно взяти до уваги інший підхід, який застосований у Стратегії національної безпеки США, де йдеться не про захист, а про попередження, тобто дію на випередження, коли наявні ознаки загрози, можна спрогнозувати суттєвість її впливу. Такий підхід дає змогу більш ефективно використовувати наявне ресурсне забезпечення, зменшувати можливий негативний вплив кожної загрози, зберігати контроль над зміною рівня економічної безпеки держави. Вважаємо, що такий досвід є цікавим для засто-

сування в Україні й можливий внаслідок розроблення та реалізації організаційно-економічного механізму, який повинен забезпечувати чіткість дій суб'єктів безпеки та обумовлювати обсяги необхідного ресурсного забезпечення.

**Висновки з проведеного дослідження.** Узагальнюючи, стверджуємо, що поточна ситуація в Україні стимулює до активізації наукового пошуку формування необхідного теоретичного підґрунтя забезпечення економічної безпеки держави як окремого об'єкта. Основою забезпечення необхідного рівня економічної безпеки є своєчасна протидія ключовим внутрішнім та зовнішнім загрозам. Складність вжиття захисних заходів обумовлюється не лише економічною слабкістю України, але й суттєвістю впливу політичної та соціальної нестабільності, а також військовими діями на території країни. Сьогодні в Україні застосовується оборонна стратегія забезпечення економічної безпеки, яка передбачає реагування на ті загрози, які найбільшою мірою негативно впливають на можливість досягнення економічних інтересів. Доцільно перейняти досвід інших країн, зокрема США, які застосовують політику дій на випередження, тобто вжиття заходів на ранніх етапах виникнення загрози, що суттєво зменшує потребу у ресурсному забезпеченні та знижує ризики від можливих втрат. Зміна політики вжиття захисних заходів обумовлює необхідність розроблення та реалізації організаційно-економічного механізму забезпечення економічної безпеки держави.

#### Список використаних джерел:

1. Актуальні проблеми фінансового управління: глобальні тенденції і національна практика / ред. Т. Єфименко. Київ : ДННУ «Академія фінансового управління», 2018. 496 с.
2. Ареф'єва О., Кузьменко Т. Планування економічної безпеки підприємств. Київ : Видавництво Європейського університету, 2005. 170 с.
3. Білоусов Є. Глобалізація та економічна безпека держави: теоретико-правові аспекти. *Право та інновації*. 2014. № 3. С. 77–82.
4. Герасимчук З., Вавдіюк Н. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення : монографія. Луцьк : Надстир'я, 2006. 243 с.
5. Єрмошенко М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. Київ : Київський національний торговельно-економічний університет, 2001. 309 с.
6. Обліково-аналітичне забезпечення управління економічною безпекою підприємства : монографія / за заг. ред. А. Штангрета. Львів : Українська академія друкарства, 2017. 276 с.
7. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: [http://search.ligazakon.ua/l\\_doc2.nsf/link1/T182469.html](http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T182469.html) (дата звернення: 10.12.2019).
8. Статистичний щорічник України за 2018 рік / за ред. І. Вернера. Київ : Державна служба статистики, 2019. 541 с.

#### References:

1. Yefymenko T. (2018), Aktualni problemy finansovoho upravlinnia: hlobalni tendentsii i natsionalna praktyka [Topical Issues in Financial Management: Global Trends and National Practice]. Kyiv : DNNU "Akad. fin. upravlinnia" [in Ukrainian].
2. Arefieva O., Kuzmenko T. (2005), Planuvannia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv [Economic security planning for enterprises]. Kyiv : Vyd-vo Yevrop. un-tu [in Ukrainian].

3. Bilousov Ye. (2014), Hlobalizatsiia ta ekonomichna bezpeka derzhavy: teoretyko-pravovi aspekty [Globalization and economic security of the state: theoretical and legal aspects]. Pravo ta innovatsii. 2014. Vol. 3. 77–82 [in Ukrainian].
4. Herasymchuk Z., Vavdiuk N. (2006), Ekonomichna bezpeka rehionu: diahnozyka ta mekhanizm zabezpechennia [Economic security of the region: diagnostics and mechanism of provision]. Lutsk : Nadstyria [in Ukrainian].
5. Yermoshenko M. (2001), Finansova bezpeka deravy: natsionalni interesy, realni zahrozy, stratehiia zabezpechennia [Financial security of the country: national interests, real threats, security strategy]. Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t [in Ukrainian].
6. Shtanhret A. (2017), Oblikovo-analitychne zabezpechennya upravlinnya ekonomichnoyu bezpekoyu pidpryyemstva [Accounting and analytical support for managing the economic security of the enterprise]. L'viv : Ukr. akad. drukarstva [in Ukrainian].
7. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [On the national security of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 № 2469-VIII. Available at: [http://search.ligazakon.ua/l\\_doc2.nsf/link1/T182469.html](http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T182469.html) (accessed: 10.12.2019).
8. Verner I. (2019). Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2018 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2018]. Kyiv : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].

УДК 339.13

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-6-15>

**Грінченко Ю.Л.**

кандидат економічних наук, доцент,  
доцент кафедри маркетингу та бізнес-адміністрування  
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

**Grinchenko Yurii**

Odessa National University I.I. Mechnikov

## АВІАЦІЙНА ГАЛУЗЬ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІДКРИТОЇ ЕКОНОМІКИ

### AVIATION INDUSTRY OF UKRAINE IN THE OPEN ECONOMIC CONDITIONS

У статті встановлено сутність відкритої економіки та її місце в умовах монополізації та вільної конкуренції в авіаційній галузі. Виявлено ключові процеси інтеграції у відкритій економіці. Досліджено стан та розвиток авіаційної галузі України за 2014–2018 рр. Визначено роль міжнародних аеропортів у розвитку авіаційної галузі в умовах відкритої економіки. Проаналізовано динаміку фінансово-економічних показників підприємств авіаційної галузі України за 2014–2018 рр. Дослідження показало, що обсяг активів у галузі підвищився на 59%. Встановлено, що за період активі міжнародних аеропортів з репрезентативністю на рівні 90% за показником обсягу пасажирів зросли на 9%, оборотні активи – на 14%, оборотні активи – на 60%, виручка – в 3 рази. Спостережалося скорочення довгострокових зобов'язань на 39%. Прибуток від операційної діяльності та фінансової діяльності змінився з негативних показників у 2014 р.

**Ключові слова:** авіаційна галузь, аеропорт, відкрита економіка, циклічність, інтеграція.

В статье установлены сущность открытой экономики и ее место в условиях монополизации и свободной конкуренции в авиационной отрасли. Выявлены ключевые процессы интеграции в открытой экономике. Исследованы состояние и развитие авиационной отрасли Украины за 2014–2018 гг. Определена роль международных аэропортов в развитии авиационной отрасли в условиях открытой экономики. Проанализирована динамика финансово-экономических показателей предприятий авиационной отрасли Украины за 2014–2018 гг. Исследование показало, что объем активов в отрасли повысился на 59%. Установлено, что за период активы международных аэропортов с репрезентативностью на уровне 90% по показателю объема пассажиров выросли

на 9%, необоротные активи – на 14%, оборотные активи – на 60%, выручка – в 3 раза. Наблюдалось сокращение долгосрочных обязательств на 39%. Прибыль от операционной деятельности и финансовой деятельности изменилась с отрицательных показателей в 2014 г.

**Ключевые слова:** авиационная отрасль, аэропорт, открытая экономика, цикличность, интеграция.

The article describes the essence of the open economy, its role in balancing monopolization and free competition of the aviation industry. The research reveals the current situation and dynamics of development of the aviation industry of Ukraine. The focus of the article is on the role of airports in the process of the aviation industry development under conditions of an open economy. The article describes the essence of an open economy and its place in the conditions of monopolization and free competition in the aviation industry. Key processes of integration in an open economy have been identified. The status and development of the aviation industry of Ukraine for 2014–2018 were investigated. The role of international airports in the development of aviation industry in the open economy is monitored. The article analyzes the dynamics of financial and economic indicators of the enterprises of the aviation industry of Ukraine for 2014–2018. The study showed that the volume of assets in the industry increased by 59%. It is established that over the period, the assets of international airports with a representativeness of 90% in terms of passenger volume increased by 9%, non-current assets by 14%, current assets by 60%, revenue 3 times. Long-term liabilities were reduced by 39%. Operating and financial income changed from negative in 2014. As a result, long term financial obligations of four major airports have a strong tendency for diminishing, but short-term obligations are stable. Growing demand for international flights urges airports to modernize their facilities, improve services and increase capacity. The article reveals the positive spread-off effect of aviation industry in Ukraine with positive market dynamics of recent years. The openness of the economy makes the significant impulse on the industry development. But the following development requires the inflow of investments from abroad. The positive dynamics of financial performance of Ukrainian airports creates the favorable environment for such investments, but more integration into international aviation networks is needed.

**Key words:** aviation industry, airport, open economy, business cycle, integration.

**Постановка проблеми.** В загальнонауковому та інституційному сенсі відкрити економіку розглядають як таку, яка не встановлює обмежень для суб'єктів економічних відносин для здійснення операцій з використанням можливостей мобільності капіталу. Водночас виникає необхідність цільового регулювання певних макроекономічних показників, зокрема інфляції, яка розглядається як плановий показник в умовах відкритої економіки. Незважаючи на численні дискусії щодо визначення ступеня відкритості економіки, ступеня активності певних країн та галузей щодо використання іноземного капіталу для розвитку, самий механізм роботи в умовах відкритості економіки досі не визначений.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Л.Є. Свенсон стверджує, що в умовах відкритої економіки ще з 1990-х рр. низка країн вважає необхідною політику інфляційного таргетингу. Основними характеристиками цієї політики є кількісно визначений рівень інфляції, який становить від 1,5 до 2,5 відсотків на рік; така зміна монетарної політики, що рівень прогнозованої інфляції є цільовим рівнем; високий рівень прозорості та підзвітності [1, с. 157]. І.Д. Мендоза обґрунтував, що бізнес-цикли не є тотожними в економіках відкритого та закритого типів [2, с. 818]. П. Вейл [3, с. 20] пропонує враховувати макроекономічні коливання чи шоки як наслідок технологічних змін. В.М. Геєць та

М.І. Скрипниченко попереджають про загрози екзогенної орієнтації в економіці [5].

**Метою** статті є поглиблення підходів до визначення та використання конкурентного потенціалу авіаційної галузі України в умовах відкритої економіки.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Відповідно до теорії реального ділового циклу неокласичної макроекономічної теорії циклічні коливання виникають внаслідок реальних шоків, які спровоковані зміною технологій. Відповідно до цієї теорії короткострокові монетарні заходи уряду не є впливовими та перспективними, тоді як єдиним способом виходу з кризи є саме проведення структурних змін. Цікавим фактом є те, що емпіричні дослідження свідчать про те, що в умовах відкритої економіки існує пряма залежність між обсягом внутрішніх зберегань та внутрішніх інвестицій. Проте визначення залежності між обсягом накопичень та інвестицій залежно від рівня мобільності капіталів не було однозначним. Відтворені моделі аналізу бізнес-циклів в умовах відкритої економіки враховували ВВП, ВНП, накопичення, споживання, інвестиції, капітал, робочий час, продуктивність та облікову ставку. Проте висновком знову було те, що зростання внутрішніх інвестицій відбувається за умови збільшення накопичень. Сама мобільність капіталу та приріст іноземних інвестицій не є гарантіями такого зростання навіть в умовах відкритої економіки.

Відповідно до теорії систем неможливо вплинути на систему за умови перебування всередині, тому закриті економіки є менш схильними до самоорганізації. Проте відкриті економіки можна порівняти із самонавчальними організаціями. Внутрішні організаційні перетворення можуть виникати як перетворення першого та другого порядку. Перетворення першого порядку – це реагування на зміни, тоді як перетворення другого порядку – саме управління змінами. Зараз організації стикаються із ситуацією, коли саме середовище є змінною, на яку можна впливати [3]. Е.А. Єрохіна висуває гіпотезу циклічності структурних зрушень в економіці, намагається провести фундаментальний аналіз закономірностей впливу циклів розвитку Н.Д. Кондратьєва на відкриту економіку [4, с. 35]. Функціональними циклами є цикли С. Кузнеця, К. Жугляра. Цикли К. Жугляра пов'язуються з фізичним зносом основних виробничих фондів, тобто вплив циклів є незначним щодо доторкання до структури економіки.

Проте загрозою використання відкритої моделі економіки стає скорочення сталості розвитку в умовах екзогенної залежності. Відкрита економіка дає змогу використовувати переваги мобільності капіталу, ресурсів та робочої сили у разі цілеспрямованого зняття політичної та економічної напруженості, виваженого оцінювання наслідків зовнішньої фінансової допомоги та кредитних зобов'язань, розвитку громадянського суспільства на засадах самоуправління патерналістською державою, що створює мотивацію до формування середнього класу та активної інноваційної діяльності, зменшення залежності темпів росту економіки від коливань зовнішнього середовища (світових фінансових, товарних ринків, тощо), розширення соціальної бази реформ (зменшення безробіття, підвищення рівня заробітної плати та соціального захисту), запобігання відтоку за кордон найбільш продуктивної робочої сили та науково-технологічної наукової інформації як основного фактору поступового переходу до постіндустріального розвитку, стимулювання внутрішніх ресурсів розвитку, наслідком чого є здійснення за необхідності структурно-інвестиційних маневрів на користь галузей та сфер діяльності, що визначають перспективи розвитку з урахуванням реальної економічної ситуації, формування ефективних структурних пропорцій зовнішньої торгівлі України й зменшення ступеня залежності від зовнішніх товаровиробників, оскільки поглиблення неефективності її структури та збереження наявних невідповідностей загальним закономірностям розвитку світової торгівлі сприятимуть остаточ-

ному перетворенню держави на сировинний придаток розвинених країн, поліпшення добробуту населення на основі підтримки мотивації до високопродуктивної праці та згладжування протиріч, що склалися в суспільстві між різними соціальними групами [5, с. 8].

Для повноцінного розуміння впливу відкритої економіки на конкретні галузі необхідно виявити, що є її ключовою ознакою, наскільки поняття «відкрита економіка» має всеохоплюючий макроекономічний характер, чи існують виключення галузей, що є вірогідним з огляду на той факт, що виміром відкритості економіки є індекс відкритості ринку конкретного товару чи послуги. Е.А. Єрохіна [4] вважає істотною характеристикою саме конкуренцію. Важко не погодитися з нею, бо саме конкуренція веде галузь до здорового розвитку, а антиподом цього поняття є монополізація. Монополізація може бути умовною й позначати право володіти комплементарними активами, які формують монопольне положення завдяки інноваційним ресурсам. Отже, єдність та боротьба протилежностей є формами розвитку ринку. Монополія та конкуренція – це дві форми роботи ринку, які не тільки не виключають, але й провокують взаємний розвиток, а саме монополія провокує розвиток вільної торгівлі та конкуренції через формування інтегрованих корпоративних структур управління. Водночас конкуренція стимулює об'єднання заради розробок конкурентоспроможних продуктів навіть між самими конкурентами.

Саме так зазначає Р. Ліфман, який вважає, що ефектами монополій є їхній крах, амортизація якості, зростання цін, з одного боку, відродження підприємництва, з іншого боку. Як засвідчує історія, майже всі монополісти обіцяють скорочення цін, підвищення якості, збільшення кількості робочих місць [6, с. 46]. Проте фактично монополісти регулярно зловживають своїми привілеями, що приводить до розвитку як еволюційних, так і революційних способів задля зміни форми конкуренції на ринку. Теорія комплементарних активів свідчить про необхідність створення монопольного положення завдяки генеративному підходу до новизни продукту, а не за рахунок використання національного багатства через монополістичні структури, тобто зникають товари-субститути, а компанія отримує монополію завдяки генерації інновацій. Отримання монопольного положення завдяки інноваціям теоретизував ще Йозеф Шумпетер, який вважав, що інновації – це джерело заощадження витрат. Карл Маркс запропонував цю ідею через надлишкову додану вартість. Навіть кращі практики управління інфраструктурними потужностями

держави базуються на сукупному розподіленні засобів виробництва та комплементарних активів, серед яких частково власником залишається держава, частково – муніципалітет, частково – іноземні інвестори та приватні внутрішні реформатори. Отже, ми знову повертаємося до системи, яка є відкритою економікою і яка є безпечною тільки за умови ендогенної орієнтації розвитку.

Дискусійним є питання виміру монополізації ринку. Відомим підходом до виміру транснаціоналізації є врахування доданої вартості, що створена в рамках глобального технологічного ланцюга по ланках цього ланцюга залежно від країни резидентства. Цей підхід широко використовується організацією економічного розвитку та співробітництва. Розраховується індекс Герфіндаля-Гірша. Проте об'єктивність інформації та висновки щодо кожної з методик вимірювання монополізації залежать від наявності даних щодо засновників та справжніх власників компаній-конкурентів чи монополістів.

О.М. Момот [7, с. 596] пропонує вимірювати відкритість економіки через частку активів національних підприємства, в цьому разі банківських, за участю транснаціонального капіталу в загальному обсязі активів банків за банківською системою. Пруденційний нагляд за промислово-фінансовими групами посилюється здебільшого щодо фінансово-промислових груп. Навіть встановлення країни президентства компанії, що є власником статутного капіталу, не гарантує реалізацію ризиків використання фіктивних компаній для відмивання коштів.

Стратегічні альянси в авіації зазвичай будуються між авіаційними компаніями, в них також входять самі аеропорти, альянси виникають за участю авіабудівних підприємств [11, с. 32]. Зведений звіт фінансово-економічних показників капіталізації стану авіаційної галузі України вибірково по суб'єктах галузі представлений в табл. 2.

За даними Державної авіаційної служби України [12] в країні є сім провідних аеропортів, а саме Бориспіль, Київ (Жуляни), Одеса, Львів, Харків, Дніпропетровськ та Запоріжжя,

що обслуговують близько 98% загальних пасажиропотоків та пошто-вантажопотоків. Двадцять п'ять авіапідприємств здійснюють авіаційні роботи, обробляючи близько 0,5 млн. га сільськогосподарських угідь. Перевезення вантажів та пошти виконують 18 вітчизняних авіакомпаній, більшу частину перевезень складають перевезення чартерними рейсами в інші держави в рамках гуманітарних та миротворчих програм ООН, а також згідно з контрактами та угодами з іншими замовниками. При цьому такі компанії, як ДП «Антонов», авіакомпанія «Міжнародні авіалінії України», «ЗетАвіа», «Максімус Еірлайнс», «Урга» та «Європа Ейр», виконують більше 80% загальних обсягів.

Для аналізу сукупного обсягу значень показників фінансового стану були використані фінансові дані чотирьох міжнародних аеропортів України, чия питома вага пасажирських перевезень складає 90% від загальних обсягів пасажирських перевезень через аеропорти України. До них належать ДП «Міжнародний аеропорт «Бориспіль»», ДП «Міжнародний аеропорт «Львів» ім. Д. Галицького», КП «Міжнародний аеропорт «Київ»» та КП «Міжнародний аеропорт «Одеса»».

Згідно з розрахунками, представленими в табл. 4 та на рис. 1, динаміка значень сукупних активів міжнародних аеропортів України за 2014–2018 рр. має позитивне значення. У 2018 р. порівняно з 2015 р. значення сукупних активів міжнародних аеропортів зросло на 2 680 млн. грн. значною мірою за рахунок зростання значення цього показника на 1 667 млн. грн. у КП «Міжнародний аеропорт «Київ»», що склало 62% від загальної суми зростання. Таким чином, КП «Міжнародний аеропорт «Київ»» за 2015–2018 рр. збільшив свою частку в сукупних активах з 3% до 14%. Значення активів ДП «Міжнародний аеропорт «Бориспіль»» зросло на 857 млн. грн., але його частка зменшилась із 79% у 2015 р. до 69% у 2018 р.

Аналізуючи динаміку сукупних активів міжнародних аеропортів України за 2014–2018 рр., можемо виявити тенденцію до оптимізації структури активів щодо збільшення частки оборотних активів у 2018 р. задля покра-

Таблиця 1

**Визначення терміна «відкрита економіка»**

№	Визначення	Джерело
1	Відкритість економіки перш за все засновується на інтегрованості внутрішнього ринку до світового.	[8, с. 16]
2	Відкритість економіки проявляється на трьох рівнях, таких як експорт товарів та послуг, приплив і вплив капіталу, рух валюти.	[9, с. 89]
3	Відкрита економіка є системою ринків, у якій представлено зарубіжний сектор.	[10, с. 23]

Таблиця 2

## Значення показників активів підприємств авіаційної галузі України за 2014–2018 рр., тис. грн.

№	Підприємство авіаційної галузі	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
1	ДП «Міжнародний аеропорт «Бориспіль»	9 494 755	9 032 760	9 135 734	8 959 924	9 890 581
2	ДП «Украерорух»	4 628 590	4 930 172	5 336 330	6 112 754	7 291 374
3	Український державний проектно-технологічний науково-дослідний інститут цивільної авіації «Украеропроект»	3 723	3 462	3 520	3 398	3 282
4	Державна авіаційна компанія «Херсон-Авіа»	3 296	3 305	3 125	3 052	3 157
5	ПАТ «Авіакомпанія авіалінії України»	7 219	6 407	10 688	9 556	8 855
6	ДП «Тернопільське державне авіаційне підприємство «Універсал-Авіа»»	162	145	149	190	74
7	ДП «Міжнародний аеропорт «Львів» ім. Д. Галицького»	2 125 167	2 097 604	2 043 077	2 023 197	2 054 021
8	ПАТ «Мотор Січ»	16 584 942	20 629 148	25 251 032	29 116 095	29 495 220
9	КП «Міжнародний аеропорт «Київ»»	377 701	386 038	1 920 027	1 978 309	2 053 024
10	КП «Міжнародний аеропорт «Одеса»»*	–	211 871	394 614	388 198	410 936
11	Всього	33 225 614	37 300 939	44 098 315	48 844 691	52 711 105

\* за 2014 р. дані фінансової звітності КП «Міжнародний аеропорт «Одеса»» відсутні

Джерело: розраховано автором за даними офіційної фінансової звітності підприємств авіаційної галузі

Таблиця 3

## Питома вага провідних аеропортів у загальних обсягах пасажирських перевезень через аеропорти України за 2016–2018 рр.

№	Аеропорт	2016 р.	2017 р.	2018 р.
1	ДП «Міжнародний аеропорт «Бориспіль»»	67%	64%	61%
2	КП «Міжнародний аеропорт «Київ»»	9%	11%	14%
3	КП «Міжнародний аеропорт «Одеса»»	8%	7%	7%
4	ДП «Міжнародний аеропорт «Львів» ім. Д. Галицького»	6%	7%	8%
5	ТОВ «Нью Системс АМ» Міжнародний аеропорт Харків	4%	5%	5%
6	ТОВ «Міжнародний аеропорт «Дніпропетровськ»»	2%	2%	1%
7	КП «Міжнародний аеропорт «Запоріжжя»»	2%	2%	2%
8	Інші	2%	2%	2%
9	Всього	100%	100%	100%

Джерело: розраховано автором за даними Державної авіаційної служби України [12]

щення фінансової стабільності підприємств галузі. У 2014 р. частка сукупних оборотних активів в сукупному обсязі активів складала 13%, а у 2018 р. вона зросла до 17%. Це пов'язано з більшою динамікою зростання значення оборотних активів, ніж необоротних активів. За 2015–2018 рр. сукупні необоротні активи міжнародних аеропортів України зросли на 17%, водночас оборотні активи показали зростання на 62%. У 2014 р. найбільшу частку в сукупному обсязі оборотних активів мало ДП «Міжнародний аеропорт «Бориспіль»», а саме 96%. У 2018 р. підприємство зберегло своє лідерство

за цим показником, але його частка зменшилась до 78% внаслідок того, що інші міжнародні аеропорти мали більшу динаміку зростання значення оборотних активів. Подібна динаміка зміни структури зберігається також у показниках зобов'язань міжнародних аеропортів України, як видно з рис. 2.

За 2015–2018 рр. довгострокові зобов'язання зменшились на 33%, тоді як короткострокові зобов'язання показали зростання на 11,5%. Отже, частка довгострокових зобов'язань зменшилась із 69% у 2015 р. до 57% у 2018 р., відповідно, частка короткострокових зобов'язань збільшилась із

Таблиця 4

**Сукупний обсяг значень показників фінансового стану міжнародних аеропортів України за 2014–2018 рр., тис. грн.**

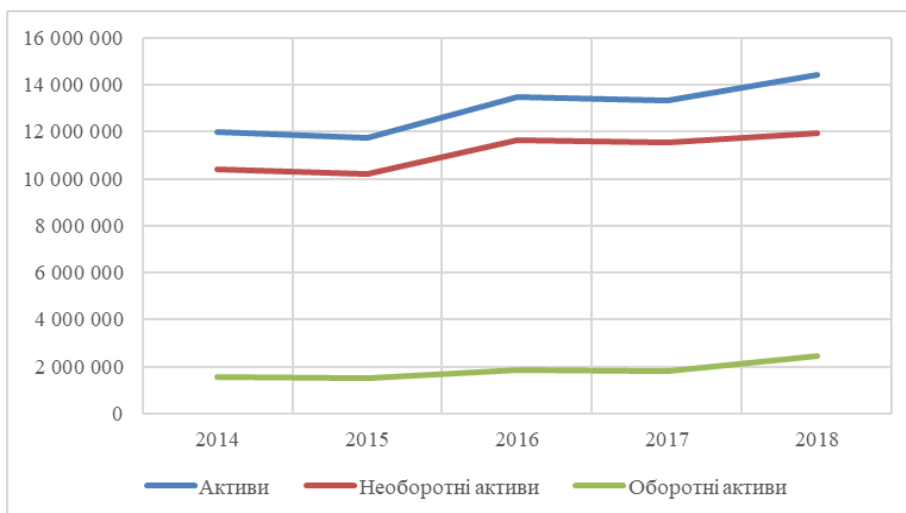
Показник	2014 р.*	2015 р.		2016 р.		2017 р.		2018 р.	
	значення	значення	зміна	значення	зміна	значення	зміна	значення	зміна
Активи	11 997 623	11 728 273	98%	13 493 452	115%	13 349 628	99%	14 408 562	108%
Необоротні активи	10 421 206	10 209 817	98%	11 642 624	114%	11 555 807	99%	11 949 839	103%
Оборотні активи	1 576 417	1 518 456	96%	1 850 828	122%	1 793 796	97%	2 458 698	137%
Довгострокові зобов'язання	2 804 261	2 579 954	92%	2 109 410	82%	1 471 937	70%	1 729 211	117%
Короткострокові зобов'язання	1 731 618	1 180 077	68%	1 465 367	124%	1 578 132	108%	1 316 070	83%
Виручка від реалізації	1 765 904	2 903 310	164%	3 883 080	134%	4 577 786	118%	5 210 070	114%
Прибуток від операційної діяльності	620 693	1 710 118	276%	2 232 905	131%	2 533 145	113%	2 718 951	107%
Прибуток від фінансової діяльності	-79 488	979 049	100%	1 882 673	192%	2 373 499	126%	2 567 046	108%
Чистий прибуток	-78 910	791 960	100%	1 535 694	194%	1 940 888	126%	2 095 204	108%

\* дані наведено за винятком фінансових показників КП «Міжнародний аеропорт «Одеса»» за 2014 р.

31% до 43% у сукупному обсязі значень зобов'язань міжнародних аеропортів України, що свідчить про діяльність, спрямовану на зниження економічних та фінансових ризиків від володіння в структурі пасивів довгостроковими зобов'язаннями.

Як видно з рис. 3, значення сукупного показника виручки від реалізації міжнародних аеропортів України показує позитивну динаміку зростання кожного року. У 2018 р. виручка від реалізації збільшилась на 2 307 млн. грн. порівняно з 2015 р. значною мірою за рахунок зростання значення цього показника на 1 763 млн. грн. ДП «Міжнародний аеропорт «Бориспіль»», що склало 76% від загальної суми зростання.

Найбільшу динаміку зростання показника виручки від реалізації показало ДП «Міжнародний аеропорт «Львів» ім. Д. Галицького». За 2015–2018 рр. цей показник збільшився майже втричі, а саме зі 112 млн. грн. до 523 млн. грн., що збільшило частку цього міжнародного аеропорту в сукупному обсязі виручки від реалізації із 7% до 10%.



**Рис. 1. Динаміка сукупного обсягу значень показників активів міжнародних аеропортів України за 2014–2018 рр., тис. грн.**

*Джерело: розраховано автором за даними офіційної фінансової звітності підприємств авіаційної галузі*

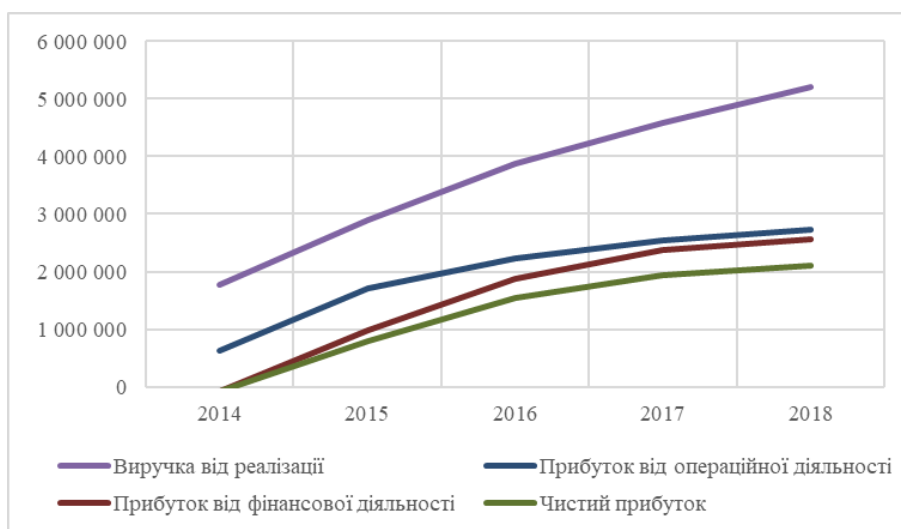
За 2015–2018 рр. зростання сукупного показника виручки від реалізації склало 79,5%, сукупний показник чистої виручки показав збільшення на 164,6%. На 2018 р. найбільшу частку в сукупному показнику чистої виручки має ДП «Міжнародний аеропорт «Бориспіль»», а саме 88,7%, ДП «Міжнародний аеропорт «Львів» ім. Д. Галицького» має 6,1%, КП «Міжнародний аеропорт «Київ»» – 3,5%, а КП «Міжнародний аеропорт «Одеса»» – 1,7%.

Як показує динаміка сукупного показника чистої виручки, міжнародні аеропорти України



**Рис. 2. Динаміка сукупного обсягу значень показників кредиторських зобов'язань міжнародних аеропортів України за 2014–2018 рр., тис. грн.**

*Джерело: розраховано автором за даними офіційної фінансової звітності підприємств авіаційної галузі*



**Рис. 3. Динаміка сукупного обсягу значень показників фінансових результатів міжнародних аеропортів України за 2014–2018 рр., тис. грн.**

*Джерело: розраховано автором за даними офіційної фінансової звітності підприємств авіаційної галузі*

знайшли інструменти для зниження собівартості робіт та послуг, адміністративних та інших операційних витрат, а також для зростання надходжень від фінансової діяльності.

діяльності змінився з негативних показників у 2014 р. Напрямами подальших досліджень є встановлення можливості організаційної синергії авіаційної галузі України.

### Висновки з проведеного дослідження.

У статті проаналізовано динаміку фінансово-економічних показників підприємств авіаційної галузі України за 2014–2018 рр., а саме ДП «Міжнародний аеропорт «Бориспіль»», ДП «Укрерорух», Український державний проектно-технологічний науково-дослідний інститут цивільної авіації «Укреропроект», Державна авіаційна компанія «Херсон-Авіа», ПАТ «Авіакомпанія авіалінії України», ДП «Тернопільське державне авіаційне підприємство «Універсал-Авіа»», ДП «Міжнародний аеропорт «Львів» ім. Д. Галицького, ПАТ «Мотор Січ», КП «Міжнародний аеропорт «Київ»», КП «Міжнародний аеропорт «Одеса»». Дослідження показало, що обсяг активів у галузі підвищився на 59%. Встановлено, що за період активи міжнародних аеропортів з репрезентативністю на рівні 90% за показником обсягу пасажирів зросли на 9%, оборотні активи – на 14%, оборотні активи – на 60%, виручка – в 3 рази. Спостерігалось скорочення довгострокових зобов'язань на 39%. Прибуток від операційної діяльності та фінансової



**Список використаних джерел:**

1. Svensson L.E. Open-economy inflation targeting. *Journal of international economics*. 2000. Vol. 50. No. 1. P. 155–183.
2. Mendoza E.G. Real Business Cycles in a Small Open Economy. *The American Economic Review*. 1991. Vol. 81. No. 4. P. 797–818.
3. Vail P.B. *Managing as Performing Art: New Ideas for a World of Chaotic Change*. San-Francisco : Jossey-Bass, 1991. 140 p.
4. Ерохина Е.А. Стадии развития открытой экономики и циклы Н.Д. Кондратьева : монография. Томск : Водолей, 2001. 192 с.
5. Геец В.М., Скрипниченко М.И. От экзогенно зависимой к эндогенно ориентированной стратегии развития экономики. *Экономика и прогнозирование*. 2003. № 1. С. 34–46.
6. Liefmann R. *Revival: Cartels, Concerns and Trusts (1932)*. London : Routledge, 2018. 422 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315122670>.
7. Момот О.М. Транснаціональний банківський капітал у фінансовій системі України: теорія, методологія і практика регулювання : дис. ... докт. екон. наук : спец. 08.00.08 ; Чернігівський національний технологічний університет. Чернігів, 2019. 607 с.
8. Ладыченко К.И. Индикаторы измерения внешнеторговой открытости национальной экономики. *Экономическое пространство*. 2015. № 95. С. 2–16.
9. Петровская Л.В., Шипук П.М. Модели открытой экономики. *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. 1998. № 4. С. 89–92.
10. Фейгин Г.Ф. *Открытая экономика: макроэкономический подход*. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский государственный университет экономики и финансов, 2000. 484 с.
11. Semercioz F., Kocer B. Strategic alliances in the aviation industry: An analysis of Turkish Airlines experience. *Journal of Transnational Management Development*. 2004. Vol. 9. No. 2–3. P. 29–45.
12. Levy H. *Monopolies, cartels and trusts in British industry*. London : Routledge, 2018. 364 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/97813151213820>.
13. Державна авіаційна служба України. URL: <https://avia.gov.ua> (дата звернення: 27.11.2019).

**References:**

1. Svensson L.E. (2000) Open-economy inflation targeting. *Journal of international economics*, vol. 50, no. 1, pp. 155–183.
2. Mendoza E.G. (1991) Real Business Cycles in a Small Open Economy. *The American Economic Review*, vol. 81, no. 4, pp. 797–818.
3. Vail P.B. (1991) *Managing as Performing Art: New Ideas for a World of Chaotic Change*. San-Francisco : Jossey-Bass.
4. Erokhina E.A. (2001) *Stadii razvitiya otkrytoy ekonomiki i tsikly N.D. Kondrat'eva* [Stages of development of an open economy and N.D. Kondratiev's cycles]. Tomsk : Aquarius (in Russian).
5. Geets V.M., Skripnichenko M.I. (2003) Ot ekzogenno zavisimoy k endogenno orientirovannoy strategii razvitiya ekonomiki [From exogenously dependent to endogenously oriented economic development strategies]. *Economics and forecasting*, no. 1, pp. 34–46 (in Russian).
6. Liefmann R. (2018) *Revival: Cartels, Concerns and Trusts (1932)*. London : Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315122670>.
7. Momot O.M. (2019) *Transnatsionalnyi bankivskiy kapital u finansovii systemi Ukrainy: teoriia, metodolohiia i praktyka rehuliuivannia* [Transnational banking capital in the financial system of Ukraine: theory, methodology and practice of regulation] (PhD Thesis). Chernihiv : Chernihiv National Technological University (in Ukrainian).
8. Ladychenko K.I. (2015) Indikatory izmereniya vneshnetorgovoy otkrytosti natsional'noy ekonomiki [Indicators of measuring foreign trade openness of the national economy]. *Economic space*, no. 95, pp. 2–16 (in Russian).
9. Petrovskaya L.V., Shipuk P.M. (1998) Modeli otkrytoy ekonomiki [Models of an open economy]. *Belarusian Journal of International Law and International Relations*, no. 4, pp. 89–92 (in Russian).
10. Feigin G.F. (2000) *Otkrytaya ekonomika: makroekonomicheskii podkhod* [Open economy: macroeconomic approach]. SPb. : Publishing House of the St.-Petersburg State University of Economics and Finance (in Russian).
11. Semercioz F., Kocer B. (2004) Strategic alliances in the aviation industry: An analysis of Turkish Airlines experience. *Journal of Transnational Management Development*, vol. 9, no. 2–3, pp. 29–45.
12. Levy H. (2018) *Monopolies, cartels and trusts in British industry*. London : Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/97813151213820>.
13. *Derzhavna aviatsiina sluzhba Ukrainy* [State Aviation Service of Ukraine]. Available at: <https://avia.gov.ua> (accessed: 27 November 2019) (in Ukrainian).

**Гулак А.О.**аспірант кафедри міжнародних економічних відносин  
імені Артура Голікова  
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна**Казакова Н.А.**кандидат географічних наук, доцент,  
завідувач кафедри міжнародних економічних відносин  
імені Артура Голікова  
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна**Hulak Andrii**

V.N. Karazin Kharkiv National University

**Kazakova Nadiia**

V.N. Karazin Kharkiv National University

## ДОСЛІДЖЕННЯ МАКРОФАКТОРІВ РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ РЕПРОДУКТИВНОЇ МЕДИЦИНИ В УКРАЇНІ

## THE RESEARCH ON MACRO FACTORS OF REPRODUCTIVE MEDICINE DEVELOPMENT IN UKRAINE

Проблеми репродуктивного характеру, на жаль, є невід'ємною складовою будь-якого людського суспільства. Лише відносно недавно, а саме у 70-х роках минулого століття, з'явилося рішення цієї проблеми у вигляді допоміжних репродуктивних технологій (ДРТ). Нині Україна посідає не останнє місце серед країн регіону та світу в контексті лікування безпліддя за допомогою ДРТ, що зумовлює важливість та економічну перспективність цієї галузі для держави. У статті досліджено вплив окремих економічних макрофакторів на розвиток галузі репродуктивної медицини в Україні. Основним методом дослідження є кореляційно-регресійний аналіз. Результати дослідження можуть слугувати основою для більш поглиблених досліджень у вибраній галузі, а також можуть бути використані для надання практичних рекомендацій для розроблення комплексу державних заходів щодо розвитку репродуктивної медицини в Україні.

**Ключові слова:** ВВП, допоміжні репродуктивні технології, кореляційно-регресійний аналіз, НДДКР, охорона здоров'я, репродуктивна медицина.

Проблемы репродуктивного характера, к сожалению, являются неотъемлемой составляющей любого человеческого общества. Лишь относительно недавно, а именно в 70-х годах прошлого века, появилось решение этой проблемы в виде вспомогательных репродуктивных технологий (ВРТ). Сейчас Украина занимает не последнее место в регионе и мире в контексте лечения бесплодия с помощью ВРТ, что обуславливает важность и экономическую перспективность этой отрасли для государства. В статье исследовано влияние отдельных экономических макрофакторов на развитие отрасли репродуктивной медицины в Украине. Основным методом исследования является корреляционно-регрессионный анализ. Результаты исследования могут служить основой для более углубленных исследований в выбранной отрасли, а также могут быть использованы для предоставления практических рекомендаций для разработки комплекса государственных мер касательно развития репродуктивной медицины в Украине.

**Ключевые слова:** ВВП, вспомогательные репродуктивные технологии, корреляционно-регрессионный анализ, НИОКР, здравоохранение, репродуктивная медицина.

The reproductive issues, including infertility, are an undesirable but nevertheless an integral part of any human society that influences human well-being significantly. The solution of this pressing problem, which is the application of the assisted reproductive technologies (ART), has only been found in the 1970s. Thanks to its scientific base and proper legislative control that gives a lot of options for the patients, Ukraine takes an important place as an infertility treatment center within the region and in the world. This competitive position, alongside with Ukraine's aspiration to become more involved in the international economy, makes the reproductive medicine an important and potentially prosperous sector of Ukrainian economy. The goal of the article is to describe the features of reproductive med-

icine in Ukraine and to explore the degree of influence of certain economic macro factors upon the development of reproductive medicine in Ukraine. The macro factors chosen for the research are gross domestic product (GDP) per capita (in UAH), GDP by purchasing power parity (US\$), current health expenditure as a share of GDP and research and development expenditure as a share of GDP. The factors mentioned above are chosen because of their general economic importance for Ukraine and their implied influence upon the reproductive medicine. The indicator that represents the degree of reproductive medicine development is the general amount of reproductive treatment cycles that were performed within the period of research, which is the period 2010–2017. The correlation and regression analysis was chosen as a primary research method because of its ability to comprise various indicators, to inspect the character and the degree of their influence upon the indicator under research. The results of the research can serve as a methodological basis for the further scientific works dedicated to the issue of reproductive medicine. It can also be used as a source of information and recommendations, including economic and legislative measures, for the action program for development of the reproductive medicine in Ukraine.

**Key words:** assisted reproductive technologies, correlation and regression analysis, GDP, health service, reproductive medicine, research and development.

**Постановка проблеми.** Однією з проблем, що постає перед молодими парами в будь-якій країні, є неможливість зачаття та народження здорової дитини. Згідно з даними Європейського суспільства з питань репродукції людини та ембріології в середньому одна з шести пар у світі мала репродуктивні проблеми щонайменше один раз упродовж їх репродуктивного періоду. Важливою особливістю цієї проблеми є її глибокий негативний вплив на обох людей, що може привести аж до розпаду сім'ї.

Проте із 70-х років ХХ століття з'явилося рішення проблеми безпліддя у вигляді допоміжних репродуктивних технологій. Ці технології є набором методик, що роблять можливим зачаття дитини за умови безпліддя одного з батьків та/або наявності певних захворювань, що можуть передатися спадково за відсутності медичного втручання.

У статті ми спробуємо знайти найбільш прийнятні методи дослідження взаємозалежності репродуктивної медицини та загального рівня економічного розвитку України.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблеми репродуктивної медицини є предметом дослідження таких вітчизняних та іноземних учених, як О.М. Юзько, А.В. Мусієнко, Ф.В. Дахно, А. Андерсен, Г. Баклер, В. Робертсон. Водночас більшість досліджень у галузі репродуктивної медицини не розглядає її у зв'язку з національною економікою окремих країн. Стаття є спробою дослідження взаємозв'язку між галуззю репродуктивної медицини та показниками економічного розвитку України.

Об'єктом роботи є репродуктивна медицина. Предметом статті є дослідження впливу економічних макрофакторів на розвиток галузі репродуктивної медицини в Україні.

Метою статі є визначення особливостей розвитку репродуктивної медицини в Україні, дослідження відповідних статистичних даних

та визначення впливу окремих економічних макрофакторів на розвиток галузі репродуктивної медицини шляхом проведення кореляційно-регресійного аналізу.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Україна посідає особливе місце у світі в контексті впровадження репродуктивних технологій. Так, перше успішне запліднення яйцеклітини методом "in vitro" на її території відбулося ще у 1984 році, а у 1991 році відбулося народження першої в країні дитини за допомогою штучного запліднення. Окрім того, Україна є першою із постсоціалістичних країн, що впровадили лікування безпліддя за бюджетні кошти [1].

Значна конкурентна перевага України в регіоні та світі полягає у законодавчому дозволі на використання допоміжних репродуктивних технологій (ДРТ). Особливо це стосується методики сурогатного материнства, що є повністю дозволеною процедурою, яка регулюється на законодавчому рівні. Для іноземних пацієнтів принциповим фактором щодо цього може бути те, що батьками дитини, народженої сурогатною матір'ю, вважається подружжя, що зачало дитину за допомогою допоміжних репродуктивних технологій (згідно з ч. 2 ст. 123 Сімейного кодексу України). Нині використання ДРТ загалом регулюється Порядком застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, затвердженим Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 9 вересня 2013 року № 787 [2–6].

Наявність розвиненої законодавчої бази в галузі репродуктивних технологій, а також досить поширена мережа спеціалізованих клінік робить Україну привабливою для іноземних пацієнтів. Окрім того, важливим чинником, що зумовлює привабливість України як міжнародного центру лікування репродуктивних проблем, є вартість відповідних лікувальних процедур. Так, вартість процедури IVF в Україні становить приблизно 5 тис. євро, тоді

як у Великобританії та Швеції вартість такого лікування складає 10 тис. євро та 14 тис. євро відповідно [6].

Таким чином, сукупність вищезгаданих конкурентних переваг у галузі репродуктивної медицини зумовлює її перспективність на міжнародному ринку та робить її важливим джерелом надходження іноземних коштів до бюджету. Саме перспективність галузі репродуктивної медицини в економічному аспекті зумовлює актуальність роботи.

Статистичною базою для проведення дослідження є статистичні дані, отримані в результаті надання щорічних звітів профільними лікувально-профілактичними закладами, що застосовують у своїй діяльності допоміжні репродуктивні технології (форма звіту затверджена Наказом МОЗ України від 10 грудня 2001 року № 489). Варто відзначити, що кількість українських лікувальних закладів, що беруть участь у поданні статистичних звітів, збільшується (від 6 у 2001 році до 40 у 2017 році). На нашу думку, це може свідчити як про збільшення лікувальних закладів, що займаються лікуванням безпліддя, так і про більшу відкритість цих закладів. Показовим у цьому аспекті є досвід Європейського Союзу. В ЄС участь репродуктивних лікувальних закладів у відповідному національному реєстрі є основним орієнтиром, що дає змогу виокремити лікувальні заклади (відмова закладу від надання відомостей приводить до його закриття, бо фактично єдиною причиною відмови від участі у поданні даних можуть бути лише низькі показники діяльності закладу). Враховуючи орієнтацію України на

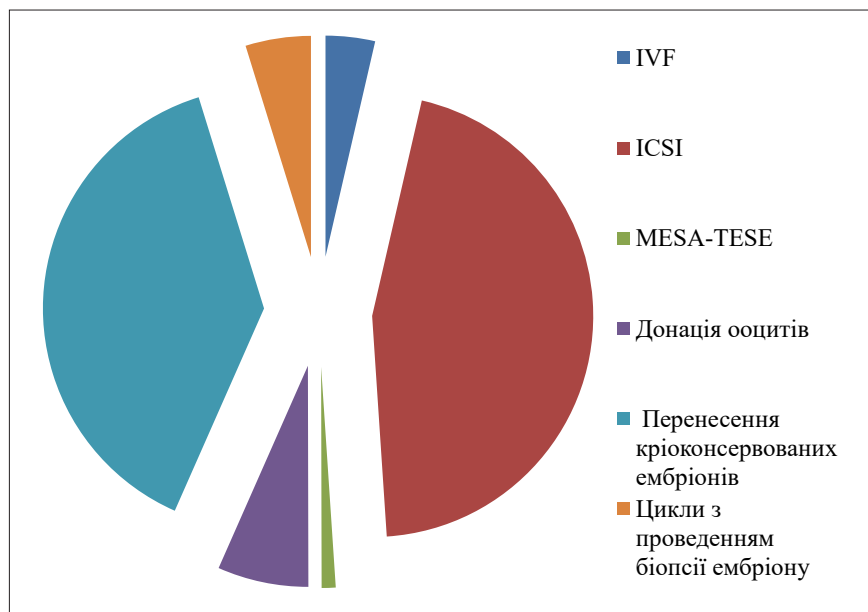
входження до європейського економіко-політичного простору, можемо стверджувати, що впровадження обов'язкового надання репродуктивними лікувальними закладами звітів за встановленою формою збільшить довіру до вітчизняних лікувальних установ з боку як населення України, так й іноземних пацієнтів [7].

Основні види допоміжних репродуктивних технологій, що використовуються в Україні, наведені на рис. 1. Ними є такі технології:

- 1) IVF ("in vitro fertilization") – запліднення яйцеклітини поза межами організму;
- 2) ICSI (Інтрацитоплазматичне введення сперматозоїду) – методика, що передбачає введення одного попередньо відібраного сперматозоїду безпосередньо всередину яйцеклітини;
- 3) MESA-TESE – набір методик, що передбачають вилучення сперматозоїдів безпосередньо з ячок (проводиться у разі відсутності сперматозоїдів у сім'яній рідині);
- 4) донація ооцитів – процедура, що передбачає застосування донорської яйцеклітини в процесі запліднення;
- 5) перенесення кріоконсервованих (раніше заморожених) ембріонів;
- 6) біопсія ембріона – процедура забору клітин у ембріона для подальшого генетичного аналізу (використовується для виявлення хромосомних порушень) [4; 7].

Статистичні дані показують, що загальна динаміка кількості проведених циклів лікування безпліддя за допомогою ДРТ проявляє чітку тенденцію до зростання. Нами було вибрано період дослідження із 2010 по 2017 роки (на момент написання статті останнім звітним роком є 2017 рік). Графічне відображення динаміки кількості проведених лікувальних циклів показано на рис. 2. Для більш наочного відображення динаміки даних на графіку нами побудовано лінію тренду з прогнозом на 3 роки.

Як видно з рис. 2, існує добре виражена тенденція до збільшення кількості проведених в Україні циклів лікування із застосуванням ДРТ. Про це свідчить додатне значення коефіцієнта перед змінною  $x$  у складі рівняння лінії тренду. Значення коефіцієнта детермінації  $R^2$  вказує на високу ймовірність збереження тенденції зростання значень досліджуваної



**Рис. 1. Структура розпочатих лікувальних циклів за видами репродуктивних технологій**

Джерело: складено авторами за джерелом [7]

величини в майбутньому. Виходячи з цього, ми можемо говорити про зростання кількості лікувальних циклів ДРТ та, відповідно, зростання попиту на послуги лікувальних закладів у галузі репродуктивної медицини найближчим майбутнім.

Комплексний характер економіки країни зумовлює необхідність застосування всеохоплюючого наукового методу, який дасть змогу дослідити та оцінити зв'язок досліджуваної галузі й економіки України. На нашу думку, таким методом є кореляційно-регресійний аналіз. Цей метод включає дві складові. Кореляційний аналіз дає змогу визначити наявність, характер (прямий чи обернений) та силу зв'язку між двома або більше досліджуваними величинами. Регресійний аналіз дає змогу визначити аналітичну форму зв'язку, в якому зміна досліджуваного показника зумовлена впливом одного або декількох факторних параметрів. Для спрощення процесу проведення розрахунків ми пропонуємо здійснювати розрахунки за допомогою надбудови «Пакет аналізу» програми Microsoft Office Excel, що містить інструменти «Кореляція» та «Регресія».

Для комплексного дослідження залежності ми вибрали декілька показників, а саме:

1) видатки державного бюджету на охорону здоров'я (за допомогою цього індикатора ми дослідимо вплив державної підтримки галузі охорони здоров'я загалом на розвиток окремо взятої досліджуваної галузі репродуктивної медицини);

2) видатки державного бюджету на розвиток НДДКР (цей показник характеризує ступінь розвитку нових технологій в Україні, які є передумовою економічного прогресу);

3) валовий внутрішній продукт (ВВП) (ВВП є загальноекономічним показником, що широко

використовується як індикатор загального рівня розвитку економіки країни; беручи до уваги зміну кількості населення України за досліджуваний період часу та, відповідно, зміну рівня економічного добробуту в перерахунку на одну особу, ми вирішили вибрати ВВП на душу населення як досліджуваний показник);

4) валовий внутрішній продукт за паритетом купівельної спроможності (він був вибраний нами як показник, що може бути використаний для адекватного порівняння рівнів економічного добробуту різних країн світу; необхідність такого порівняння зумовлена міжнародним характером галузі репродуктивної медицини в Україні).

Значення вибраних показників наведені в табл. 1.

Спочатку розглянемо результати обчислення кореляції між досліджуваними величинами. Кореляційна матриця, що містить значення коефіцієнтів кореляції, наведена нижче (табл. 2).

Коефіцієнт кореляції між кількістю лікувальних циклів, що є досліджуваною величиною, та обсягом витрат ВВП на охорону здоров'я дорівнює  $-0,57$ , що свідчить про наявність оберненого зв'язку середньої сили між величинами. На нашу думку, це може свідчити про відносну незалежність галузі репродуктивної медицини в Україні від обсягу державних видатків на охорону здоров'я. На користь цього твердження свідчить також той факт, що із 41 закладу репродуктивної медицини щонайменше 22 перебувають у приватній власності, що вказує на переважання приватного капіталу в галузі репродуктивної медицини в Україні (в цьому разі йдеться про офіційно зареєстровані та легально діючі лікувальні заклади) та, відповідно, меншу залежність цієї галузі від держав-



**Рис. 2. Динаміка загальної кількості циклів лікування безпліддя, проведених у 2010–2017 роках**

*Джерело: складено авторами за джерелом [7]*

Таблиця 1

## Значення досліджуваних показників за 2011–2017 роки

Показник	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік
Кількість репродуктивних циклів	11 060	12 718	12 353	15 873	17 087	18 871	20 020	23 523
Відсоток видатків ВВП на медицину	7,0	6,8	7,1	7,4	6,7	7,0	6,6	6,5
Відсоток видатків на НДДКР	0,8	0,7	0,8	0,8	0,7	0,6	0,5	0,4
ВВП на душу населення, грн.	23 603,6	28 813,9	30 912,5	31 988,7	35 834,0	46 210,2	55 853,5	70 224,3
ВВП за ПКС, дол. США	351,57	378,53	386,71	393,39	374,57	341,58	353,74	369,36

Джерело: складено авторами за джерелами [7–10]

Таблиця 2

## Кореляційна матриця значень досліджуваних показників

	Кількість репродуктивних циклів	Видатки ВВП на медицину	Видатки ВВП на НДДКР	ВВП на душу населення, грн.	ВВП за ПКС, дол. США
Кількість репродуктивних циклів	1				
Видатки ВВП на медицину	-0,57	1			
Видатки ВВП на НДДКР	-0,9	0,79	1		
ВВП на душу населення, грн.	0,95	-0,66	-0,96	1	
ВВП за ПКС, дол. США	-0,26	0,36	0,42	-0,3	1

Джерело: складено авторами за джерелами [7–10]

ного постачання, ніж інших галузей медицини в Україні [7].

Далі розглянемо коефіцієнт кореляції між досліджуваною величиною та обсягом державних видатків на НДДКР, який дорівнює -0,9 (в цьому разі ми можемо спостерігати сильний обернений зв'язок між величинами). Як можна побачити з табл. 1, динаміка державних видатків на НДДКР є переважно від'ємною, тоді як кількість лікувальних циклів у вибраний період часу щорічно зростає. Це також може бути зумовлено переважанням приватних клінік у системі закладів репродуктивної медицини, що робить можливим розвиток репродуктивної галузі за загальної тенденції до скорочення державної підтримки науково-дослідницьких робіт.

Наступним індикатором, ступінь впливу якого на становлення репродуктивної галузі в Україні ми з'ясуємо, є величина ВВП на душу населення. Розрахунки показали, що цей показник найбільше корелює з числом лікувальних репродуктивних циклів, адже величина коефіцієнта кореляції в цьому разі дорівнює 0,95, що свідчить про майже повний взаємозв'язок досліджуваних показників. Причиною такого зв'язку, на наш погляд, є переважання частки

вітчизняних пацієнтів у структурі клієнтської бази українських репродуктивних клінік. В умовах зростання матеріальних можливостей українців, зумовленого зростанням ВВП на душу населення, відбувається збільшення їх спроможності користуватися послугами цих клінік (їх вартість, будучи меншою за вартість аналогічних послуг у більшості країн світу, досі залишається значною для українців), наслідком чого є зростання кількості реалізованих репродуктивних циклів. Окрім цього, можливим є опосередкований вплив зростання душевого ВВП на міжнародну репутацію України та прагнення іноземних пацієнтів скористатися послугами українських клінік. Водночас ми вважаємо необхідним відзначити, що зростання величини ВВП на душу населення може бути не в останню чергу зумовлено зміною курсу валют. Так, станом на кінець грудня 2013 року 100 доларів США коштували 799,3 грн., а на кінець грудня 2014 року цій кількості іноземної валюти відповідали вже 1 576,86 грн. Втім, як показала статистика, така зміна курсу гривні не спричинила негативного впливу на динаміку кількості циклів лікування [11].

Останнім показником є величина ВВП України за паритетом купівельної спроможності.

Для цього економічного індикатора коефіцієнт кореляції з кількістю здійснених репродуктивних циклів дорівнює  $-0,26$ , що свідчить про найменший ступінь зв'язку з вибірки величин. В цьому разі очевидно є розбіжність динаміки значень кількості лікувальних циклів та величини ВВП за вибраний період. Дані табл. 1 свідчать про те, що значення ВВП за ПКС в Україні зростало до 2014 року, після чого відбулося його різке падіння, яке тривало 2 роки, тоді як кількість репродуктивних циклів демонструвала майже неухильне зростання. Отже, ми можемо зробити припущення про зв'язок кількості здійснених циклів лікування безпліддя від таких величин, як рівень державних видатків на НДДКР та ВВП на душу населення. Для перевірки зроблених нами припущень пропонуємо здійснити обчислення регресії між досліджуваними величинами. Результати обчислення регресії наведені в табл. 3.

Першим етапом розрахунків є обчислення регресії між кількістю репродуктивних циклів та рештою показників загалом, що дасть змогу встановити наявність загального зв'язку між величинами та його характер.

Значення коефіцієнта  $R^2$  дорівнює  $0,95$ , а нормованого коефіцієнта  $R^2 - 0,8$ , що свідчить про наявність сильного зв'язку між масивами величин. Відповідно, ми можемо зробити висновок про те, що ці економічні індикатори загалом мають вплив на досліджувану нами величину, а також стверджувати про правильність вибору досліджуваних показників.

Далі ми здійснили розрахунок регресії для кожного з вибраних нами економічних показників. Так, отримане в процесі обчислень значення нормованого коефіцієнта детермінації  $R^2$  для величини видатків на охорону здоров'я дорівнює  $0,21$ , що свідчить про відсутність зв'язку між цією величиною та залежним параметром, тобто кількістю репродуктивних циклів. Для такого показника, як величина

видатків на НДДКР, цей коефіцієнт склав  $0,78$ , що свідчить про наявність зв'язку значної сили між цим та досліджуваною величиною. Це підтверджує наш попередній висновок про зв'язок між цими величинами. Проте, як ми зазначили раніше, перебування більшої частини підприємств репродуктивної медицини у приватній власності наслідком має їх незалежність від державних виплат, зокрема видатків на НДДКР, тому ми вважаємо, що щодо цієї пари досліджуваних величин недоцільно говорити про зв'язок між ними.

В результаті обчислення регресії між часткою реалізованих циклів репродуктивного лікування та величини ВВП на душу населення ми отримали нормований коефіцієнт детермінації  $R^2$ , що становить  $0,89$ , що свідчить про значну силу зв'язку між цими показниками. Отже, результати регресії підтвердили отримані нами раніше результати обчислення кореляції.

Останнім показником, для якого було здійснене обчислення регресії з кількістю репродуктивних циклів лікування, є величина ВВП за паритетом купівельної спроможності. Нами було отримано нормований коефіцієнт детермінації  $R^2$  величиною у  $-0,09$ . Це збігається з результатами обчислення коефіцієнта кореляції для цих величин та, відповідно, підтверджує наше припущення про відсутність зв'язку між цими величинами.

**Висновки з проведеного дослідження.** Виходячи з результатів проведеної роботи, ми можемо зробити низку висновків.

1) Галузь репродуктивної медицини в Україні має стабільні темпи зростання, що разом з її привабливістю для іноземних пацієнтів робить цю галузь особливо важливою для України.

2) Кореляційно-регресійний аналіз показав, що основним показником, який впливає на розвиток репродуктивної медицини в Україні, є величина ВВП на душу населення. Відповідно, зростання доходів населення зумовлює ріст

Таблиця 3

**Результати обчислення регресії для досліджуваних показників**

Показник	Загальний масив показників	Видатки ВВП на медицину	Видатки ВВП на НДДКР	ВВП на душу населення, грн.	ВВП за ПКС, дол. США
Множинний коефіцієнт R	0,96	0,57	0,90	0,95	0,26
R-квадрат	0,92	0,33	0,82	0,91	0,07
Нормований R-квадрат	0,81	0,21	0,78	0,89	-0,09
Стандартна похибка	1 890,06	3 809,43	1 994,47	1 392,08	4 477,82
Кількість спостережень	8	8	8	8	8

Джерело: розраховано авторами за джерелами [7–10]

можливостей населення скористатися послугами вітчизняних репродуктивних клінік.

3) Переважання серед лікувальних закладів репродуктивної медицини тих, що перебувають у приватній власності, означає, що ця галузь потребує як поліпшення законодавчого регулювання бізнесу в Україні (яке нині є недосконалим), так і фінансової підтримки з боку держави (яку більшість репродуктивних клінік, перебуваючи у приватній власності, не отримує). Вжиття таких заходів допоможе прискорити темпи

росту галузі репродуктивної медицини в Україні та збільшити кількість надходжень (зокрема, валютних) до державного бюджету, збільшивши економічний добробут України загалом.

Базуючись на результатах цієї роботи, ми маємо змогу проводити подальші дослідження щодо вдосконалення розробленої моделі дослідження галузі репродуктивної медицини в Україні, що з огляду на перспективність та значення цієї галузі для держави матиме суттєве наукове та практичне значення.

#### Список використаних джерел:

1. Top 10 Reproductive Health Clinics in Ukraine. *Destinations*. URL: <https://destinations.com.ua> (дата звернення: 26.11.2019).
2. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.
3. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 9 вересня 2013 року № 787. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13> (дата звернення: 27.11.2019).
4. Допоміжні репродуктивні технології у світі й Україні та їхні фармакоеконімічні аспекти. *Раціональна фармакотерапія*. URL: <http://rpht.com.ua> (дата звернення: 30.11.2019).
5. Countries where surrogacy is legal. *Intraius*. URL: <https://intraius.com> (дата звернення: 30.11.2019).
6. Medinconsult: Medical Consultant / Medicine and Medical Tourism in Ukraine. *Medinconsult*. URL: <https://en.medinconsult.com> (дата звернення: 29.11.2019).
7. Національний реєстр ДРТ / Українська асоціація репродуктивної медицини. URL: <http://www.uarm.org.ua>.
8. Державна служба статистики України. Київ, 2019. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 02.12.2019).
9. Free data, statistics, analysis, visualization & sharing. *Knoema*. URL: <https://knoema.com> (дата звернення: 04.12.2019).
10. World Bank Open Data / The World Bank Group. URL: <https://data.worldbank.org> (дата звернення: 02.12.2019).
11. Ставки, індекси, тарифи / ТОВ «МінфінМедіа», 2019. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua> (дата звернення: 04.12.2019).

#### References:

1. Top 10 Reproductive Health Clinics in Ukraine. *destinations.com.ua*. Retrieved from: <https://destinations.com.ua>.
2. Simejnyj kodeks Ukrayiny [Family Code of Ukraine]. (2002, January 10). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Kyiv : Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
3. Nakaz Ministerstva ohorony zdorovya Ukrayiny Pro zatverdzhennya Poryadku zastosuvannya dopomizhnykh reproduktyvnykh tekhnologij v Ukrayini vid 09 veresnya 2013 roku № 787 [Order of Ministry of Health of Ukraine On the Approval of the Order of application of assistive reproductive technologies in Ukraine from September 9, 2019, № 787]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13> [in Ukrainian].
4. Dopomizhni reproduktyvni tekhnologiyi u sviti j Ukrayini ta yikhni farmakoeconomichni aspekty [The assistive reproductive technologies in the world and Ukraine and their pharmacoeconomic aspects]. *rpht.com.ua*. Retrieved from: <http://rpht.com.ua> [in Ukrainian].
5. Countries where surrogacy is legal. *intraius.com*. Retrieved from: <https://intraius.com>.
6. Medinconsult: Medical Consultant / Medicine and Medical Tourism in Ukraine. *en.medinconsult.com*. Retrieved from: <https://en.medinconsult.com>.
7. Natsional'nyj rejestr DRT [National ART Registry]. *uarm.org.ua*. Retrieved from: <http://www.uarm.org.ua> [in Ukrainian].
8. Sajt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy [Site of the State Statistics Service of Ukraine]. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
9. Free data, statistics, analysis, visualization & sharing. Retrieved from: <https://knoema.com>.
10. World Bank Open Data / The World Bank Group. *data.worldbank.org*. Retrieved from: <https://data.worldbank.org>.
11. Stavky, indeksy, taryfy [Rates, indexes, tariffs]. *index.minfin.com.ua*. Retrieved from: <https://index.minfin.com.ua/ua> [in Ukrainian].



**Дриженко О.А.**аспірант кафедри економіки підприємства  
Університету державної фіскальної служби України**Dryzhenko Oleksandr**

University of the State Fiscal Service of Ukraine

**ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОГРАМ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ  
ІННОВАЦІЙ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ****INVESTMENT SUPPORT PROGRAMS OF STATE SUPPORT  
OF INNOVATIONS IN AGRICULTURE OF UKRAINE**

У статті досліджено теоретичну сутність інноваційних та інвестиційних проектів, зазначено ключові умови державного регулювання інвестиційної діяльності. Розглянуто значимість участі держави, динаміку кількісних показників державних інвестиційних проектів. Визначено, що державна підтримка для об'єктів сільського господарства визначається як аграрна інтервенція, що характеризується продажем або придбанням сільськогосподарської продукції на організованому аграрному ринку задля забезпечення цінової стабільності. Проаналізовано динаміку економічних рахунків сільського господарства України. Зазначено, що сучасний стан інвестиційного забезпечення програм державної підтримки інновацій у сільському господарстві України є задовільним. Визначено напрями подальшого пошуку альтернативних джерел, запровадження нових ринкових схем фінансування через оптимізацію та поліпшення інвестиційного клімату, розвиток інвестиційної конкуренції, державно-приватне партнерство та пільгове кредитування.

**Ключові слова:** інновації, інвестиції, інвестиційний проект, інвестиційна привабливість, інноваційний потенціал, науково-технічний потенціал.

В статье исследована теоретическая сущность инновационных и инвестиционных проектов, указаны ключевые условия государственного регулирования инвестиционной деятельности. Рассмотрены значимость участия государства, динамика количественных показателей государственных инвестиционных проектов. Определено, что государственная поддержка для объектов сельского хозяйства определяется как аграрная интервенция, характеризующаяся продажей или приобретением сельскохозяйственной продукции на организованном аграрном рынке с целью обеспечения ценовой стабильности. Проанализирована динамика экономических счетов сельского хозяйства Украины. Указано, что современное состояние инвестиционного обеспечения программ государственной поддержки инноваций в сельском хозяйстве Украины является удовлетворительным. Определены направления дальнейшего поиска альтернативных источников, внедрения новых рыночных схем финансирования через оптимизацию и улучшение инвестиционного климата, развитие инвестиционной конкуренции, государственно-частное партнерство и льготное кредитование.

**Ключевые слова:** инновации, инвестиции, инвестиционный проект, инвестиционная привлекательность, инновационный потенциал, научно-технический потенциал.

The theoretical essence of innovative and investment projects is investigated in the article. Provided key conditions of state regulation investment activities. Article considers significance of state participation. The dynamics of quantitative indicators of public investment projects and identifies that government support for agriculture is defined as agricultural intervention, characterized by sale or purchase of agricultural products at organized agricultural market with the aim of ensuring price stability. The dynamics of economic accounts for agriculture of Ukraine. Noted that the current state investment programs of state support innovations in agriculture Ukraine is satisfactory. Recognized that the main task of structural adjustment of domestic industrial enterprises on the basis of innovation is the withdrawal of obsolete capacity and introduction into production of new technologies, establishment of new production facilities for deep processing and manufacture of end-use industrial products of high quality, energy efficiency and intensification of energy saving policy in industry, a transition to circular production model. Noted that the current state investment programs of state support innovations in agriculture Ukraine is satisfactory. However, there is a need for some improvements in context of reducing the cost of imported raw materials for agriculture, simplification of contractual procedures, increasing use of

automation, improving efficiency of raising capital and reducing investment risks for agribusiness. In most cases, state support lies in financing (co-financing) projects from state budget, as well as provision of state guarantees to ensure fulfillment debt obligations. Examining the dynamics of indicators economic accounts for agriculture (production account and account generation of income) for last 7 years, the author suggested that by increasing capital investment by 11.89% and provision of financial support APK on 99% of planned rules, the output of agricultural industry will increase by 234%, which is almost twice. Finally, it was suggested that it is reasonable to search for alternative sources and introduction of new market-based financing schemes through the optimization and improvement of investment climate, development of investment, competition, public-private partnerships and concessional lending.

**Key words:** innovation, investment, investment project, investment attractiveness, innovation potential, scientific and technical potential.

**Постановка проблеми.** Процеси розвитку інновацій та інноваційної діяльності безпосередньо залежать від ефективного інвестиційного забезпечення підприємств сільського господарства України. Для здійснення ефективного інвестиційного забезпечення вкрай важливою умовою є формування сприятливого інвестиційного клімату, наявність якого стимулює процеси залучення інвестицій. Державні програми підтримки в контексті гарантування національної інвестиційної безпеки поліпшують інвестиційний клімат та сприяють підвищенню привабливості інвестиційних об'єктів сільського господарства України. Саме тому важливим питанням є моніторинг інвестиційного забезпечення програм державної підтримки, якість та обсяги якого впливають на формування сприятливого інвестиційного клімату України загалом та сільського господарства зокрема.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Істотний внесок у дослідження державного управління інвестиціями та їх державного регулювання й підтримки здійснили вітчизняні автори, такі як С. Аржевітін, В. Базилевич, В. Бодров, Л. Лазебник, В. Гурочкіна, О. Євтух, А. Пересада, О. Федорчак, які зробили значний внесок у тематику цього наукового дослідження. Проте моніторинг сучасного стану інвестиційного забезпечення програм державної підтримки інноваційних проектів у сільському господарстві залишається актуальним, оскільки зміни обсягів фінансування та державна підтримка є певними сигналами для забезпечення гарантій та формування інвестиційної привабливості України на міжнародному рівні.

**Метою** статті є вивчення теоретичних основ інвестиційного забезпечення сільського господарства та розгляд показників динаміки державної підтримки розвитку агропромислового комплексу (АПК) України; аналіз сучасного стану виплат коштів загального фонду державного бюджету, передбачених на підтримку АПК, оскільки саме ці показники залишаються ключовими, а також характеризують державну

підтримку та є індикаторами інвестиційної привабливості галузі.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Інвестиційний процес у сільському господарстві України є сукупністю послідовно реалізованих кроків в агропромисловій діяльності. Для сільського господарства інвестиційний процес відіграє ключову роль, оскільки є джерелом формування грошових ресурсів, що здійснюється з різних джерел (інвестування в агропромислові проекти, подальше реінвестування отриманого доходу в нові інвестиційні проекти сільського господарства).

Сьогодні в Україні існує розгалужена система реалізації й впровадження інноваційних та інвестиційних проектів у сільському господарстві, у яких держава бере участь або безпосередньо як інвестор (співінвестор), або як гарант. Інвестиційний процес у сільському господарстві приваблює приватних інвесторів, які можуть створювати агропромислові новації на спільних засадах.

Інноваційний продукт і наукова діяльність формуються під час реалізації інноваційних проектів та науково-технічних програм, які залежать від наявності інвестиційних ресурсів. Реалізація завдань та окремих напрямів програми може здійснюватися самостійно, вирішуючи конкретну проблему на пріоритетних напрямках розвитку науки й техніки.

Згідно із Законом України «Про інноваційну діяльність» інноваційний проект – це комплект документів, що визначає процедуру й комплекс усіх необхідних заходів (зокрема, інвестиційних) щодо створення й реалізації інноваційного продукту і/або інноваційної продукції [2]. Інноваційний проект характеризується певною послідовністю взаємозалежних подій, пов'язаних зі впровадженням інновацій задля створення доданої вартості. Інновації потребують фінансового забезпечення, тобто інвестицій. Часто інвестиційні проекти стають привабливими для потенційного інвестора тільки за рахунок наявності інновацій. Чим цікавіше інновація, тим вище рівень інвестиційної привабливості, якого набуває проект.

Згідно із Законом України «Про інвестиційну діяльність» інвестиційний проєкт – це комплекс заходів (організаційно-правових, управлінських, аналітичних, фінансових та інженерно-технічних), визначених на основі національної системи цінностей та завдань інноваційного розвитку національної економіки та спрямованих на розвиток окремих галузей, секторів економіки, виробництв, регіонів, виконання яких здійснюється суб'єктами інвестиційної діяльності відповідно до положень законодавства [3]. В. Гурочкіна зазначає, що «інвестиції – це майнові та інтелектуальні цінності, що вкладаються в підприємницьку або іншу діяльність для отримання прибутку та інших корисних ефектів (соціальний, екологічний, іміджевий)» [7, с. 6].

Державне регулювання умов інвестиційної діяльності здійснюється через:

- систему податків із розподілом об'єктів оподаткування, суб'єктів оподаткування, податкових пільг та ставок;
- встановлення державних стандартів;
- проведення амортизаційної та кредитної політики;
- вжиття антимонопольних заходів;
- надання допомоги у формі дотацій, субвенцій, субсидій, бюджетних позик на розвиток окремих галузей, регіонів та виробництв;
- приватизацію та роздержавлення державної власності;
- політику ціноутворення;
- встановлення умов користування земельними, водними та іншими ресурсами;
- проведення експертиз інвестиційних проєктів будівництва;
- прогнозування розвитку та аналіз стану містобудування;
- ліцензування спеціальних робіт в інвестиційній сфері щодо проєктування та будівництва;
- контроль дотримання інвестиційного законодавства та інвестиційних стандартів;
- вжиття інших заходів.

Згідно з даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України за участю держави реалізуються державні інвестиційні проєкти; проєкти, які фінансуються за рахунок Державного фонду регіонального розвитку; проєкти, які внесені до Державного реєстру інвестиційних проєктів; проєкти, які реалізуються за участю міжнародних організацій та фінансових донорів; інвестиційні проєкти у пріоритетних видах економічної діяльності та на засадах державно-приватного партнерства тощо. Однак інформація щодо їх затвердження й виконання належним чином не висвітлюється, що не дає змогу проаналізувати їх ефективність

та провести моніторинг цільового витрачання бюджетних коштів [12].

Нині Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України здійснюється управління державними інвестиційними проєктами в таких напрямках, як формування нормативно-правового та методичного забезпечення; формування переліку інвестиційних проєктів, що реалізуються за кредити, залучені державою або під державні гарантії, й державних інвестиційних проєктів; проведення моніторингу стану виконання та реалізації державних інвестиційних проєктів; надання державної підтримки для реалізації інвестиційних проєктів.

Станом на 1 січня 2017 р. у Державному реєстрі інвестиційних проєктів зареєстровано 47 інвестиційних проєктів. З них 32 проєкти (68,1%) фінансуються за кошти державного бюджету; 10 проєктів (21,3%) отримують державні гарантії задля забезпечення виконання боргових зобов'язань за запозиченнями суб'єкта господарювання; 1 проєкт (2,1%) отримує повну компенсацію відсотків за кредитом за рахунок державного бюджету; 1 проєкт (2,1%) отримує місцеві гарантії задля забезпечення виконання боргових зобов'язань за запозиченнями суб'єкта господарювання. Серед проєктів переважають проєкти проведення модернізації котелень (25 проєктів, або 53,2%), є одна інвестиційна пропозиція «грибна індустрія», один проєкт будівництва господарства з розведення риби, один проєкт розвитку підприємства легкої промисловості та створення мережі магазинів якісного фірмового одягу вітчизняного виробництва тощо.

Станом на 1 січня 2019 р. у Державному реєстрі інвестиційних проєктів зареєстровано 38 інвестиційних проєктів [6].

Згідно з даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України у 2019 р. із 38 проєктів фінансуються за кошти державного бюджету 6 проєктів (15,78%), за державні капітальні вкладення – 31 проєкт (81,57%), отримує повну компенсацію відсотків за кредитом за рахунок державного бюджету 1 проєкт (2,6%). Серед проєктів реалізуються проєкти транспортної інфраструктури, режимних та лікарняних корпусів, проведення модернізації котелень тощо.

Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» визначає основи державної політики в бюджетній, кредитній, цінovій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення [3].

Державна підтримка для об'єктів сільського господарства визначається як аграрна інтервенція, що характеризується продажом або придбанням сільськогосподарської продукції на організованому аграрному ринку задля забезпечення цінової стабільності.

Державна аграрна інтервенція поділяється на товарну та фінансову [3].

1) Товарна інтервенція передбачає, що продаж сільськогосподарської продукції за зростання цін на організованому аграрному ринку понад максимального рівня здійснюється задля досягнення рівня рівноваги, зокрема шляхом продажу товарних деривативів.

2) Фінансова інтервенція передбачає придбання сільськогосподарської продукції за падіння спотових цін на організованому аграрному ринку нижче мінімального рівня, що здійснюється задля досягнення рівня рівноваги, зокрема шляхом придбання товарних деривативів.

Нині основними видами прогресивних технологій, що впроваджуються у вітчизняному сільгоспвиробництві, зокрема, є ґрунтозахисні системи обробітку, насінневий матеріал (нові сорти, гібриди тощо), органічне землеробство,

технології землеробства No-till (система «прямої сівби»), використання біопестицидів, біодобрив, нові породи тварин, прогресивні системи відгодівлі, новітні машини та обладнання, котли на альтернативному паливі, біогазові установки, маркетингові технології (зокрема, організація власних точок збуту виробленої продукції, участь у ярмаркових та виставкових заходах тощо) [12, с. 92].

Перелік державних інвестиційних проєктів, що відібрані в попередні роки, свідчить про те, що станом на 1 січня 2019 р. профінансовано найбільше по транспортній інфраструктурі та охороні здоров'я, соціально-культурній сфері та охороні навколишнього середовища; загальна динаміка фінансування представлена на рис. 1.

Щодо сфери агропромислового комплексу, то проєкт «Модернізація та переоснащення основних засобів виробничого призначення агропромислової бази ДП «Чайка» було відібрано у 2017 році Міжвідомчою комісією згідно з протоколом від 7 вересня 2017 р. Проте фінансування у 2018 р. не передбачено, а у 2018 р. Міжвідомчою комісією реалізацію проєкту в подальших роках не підтримано.

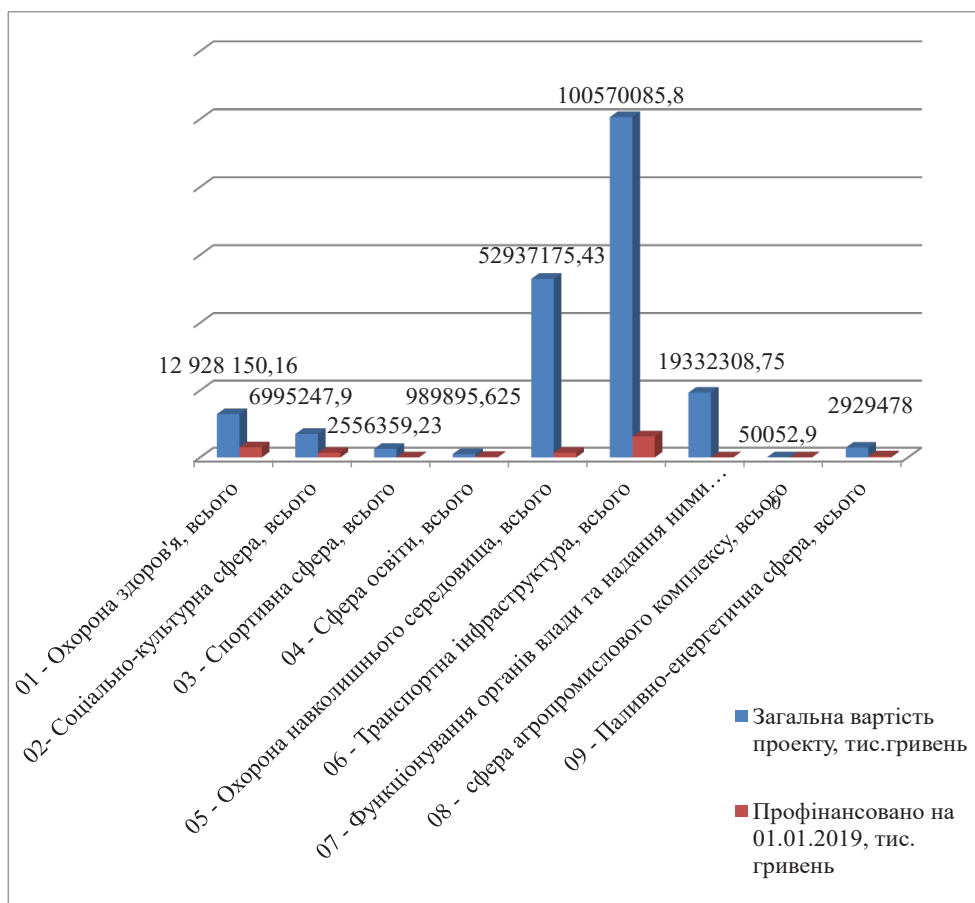


Рис. 1. Фінансування державних інвестиційних проєктів станом на 1 січня 2019 р. [6]

Таблиця 1

**Обсяги виплат коштів загального фонду державного бюджету,  
передбачених на підтримку розвитку АПК, тис. грн.**

Назва напрямку	2018 р.			2019 р.		
	план	факт	Кз фінансової підтримки	план	факт (на 13 листопада)	Кз фінансової підтримки
Фінансова підтримка заходів в АПК шляхом здешевлення кредитів	266 000	265 913	0,99	127 160	104 085,3	0,81
Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств	210 000	204 307	0,97	800 000	279 008,8	0,34
Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників, а також нагляд за ними	400 000	394 964,5	0,98	400 000	119 771,8	0,29
Державна підтримка галузі тваринництва	2 401 000	2 393 295	0,99	3 500 000	1 604 944,6	0,45
Фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників	955 000	912 940,2	0,95	881 790	641 032,5	0,72
Надання кредитів фермерським господарствам				200 000	140 000	0,7

Джерело: згруповано, розраховано за даними джерела [9]

Щодо стану виплат коштів загального фонду державного бюджету, передбачених на підтримку розвитку АПК у 2018 р., то фактичні показники майже відповідають плановим, тобто коефіцієнт забезпечення фінансової підтримки складає 0,9.

Якщо деталізовано розглянути ці коефіцієнти забезпечення, то слід зазначити, що найбільше підтримуються заходи в АПК шляхом коефіцієнт здешевлення кредитів (0,99) та галузь тваринництва (0,99). Найменшим є забезпечення фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників із показником 0,95, проте все одно він залишається на високому рівні.

Аналізуючи показники 2019 р., бачимо, що станом на 13 листопада найбільш підтриманим напрямом діяльності АПК є заходи, орієнтовані на здешевлення кредитів, а найменшим підтриманими є розвиток хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників, а також нагляд за ними.

З цього огляду показників забезпечення фінансової підтримки можна зробити висновок, що державна політика підтримки має непрямий характер.

Крім державного забезпечення фінансової підтримки розвитку АПК, в Україні здійснюються залучення та використання капітальних інвестицій у розвиток АПК, тому вважаємо за доцільне розглянути динаміку в табл. 2.

Обсяги капітальних інвестицій за видами економічної діяльності має неоднозначну динаміку. Так, у 2010–2018 рр. відбулося значне скорочення капітальних інвестицій у рибне, лісове господарство та лісозаготівлі. Найбільш привабливими для інвестора є сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг із показником збільшення на 121,97%, а також сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство (119,21%).

Забезпечення фінансової підтримки має безпосередній вплив на результативність АПК, тому до уваги слід брати економічні рахунки сільського господарства України, динаміка яких згрупована в табл. 3.

Отже, динаміка економічних рахунків сільського господарства (рахунок виробництва та рахунок утворення доходу) за останні 7 років збільшилась на 594 018 млн. грн., що на 234% більше за показник 2011 р., тобто можна припустити, що за збільшення капітальних інвестицій на 11,89% та забезпечення фінансової підтримки АПК на 99% від планової норми випуск сільськогосподарської галузі збільшиться на 234%, тобто майже вдвічі.

Це лише стале інвестиційне забезпечення фінансової підтримки, а якщо до цього ефекту додати перехід на інноваційний розвиток, то ефект буде значно більшим, тому, на нашу думку, доцільно врахувати те, що основними

Таблиця 3

**Економічні рахунки сільського господарства  
(рахунок виробництва та рахунок утворення доходу) [11] (млн. грн.)**

Назва	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	Абсолютне відхилення 2018–2011 рр.
Зернові культури	72 429	66 550	77 916	107 216	163 856	214 155	226 918	296 578	224 149
Технічні культури	45 875	47 939	52 737	71 351	131 191	170 627	173 845	207 752	161 877
Кормові культури	4 587	5 985	5 519	5 980	7 268	8 015	8 562	9 735	5 148
Овочеві культури	19 443	19 946	20 888	22 147	33 917	31 883	33 446	35 700	16 257
Картопля	21 808	21 231	36 584	41 615	41 095	41 862	53 515	53 252	31 444
Плоди, ягоди, виноград	8 201	9 633	12 632	12 814	18 390	18 262	23 741	23 547	15 346
Інші продукти рослинництва	339	475	1 063	1 267	1 902	2 323	2 608	2 662	2 323
Тваринництво (вирощування сільськогосподарських тварин)	35 841	42 371	43 444	48 255	69 056	70 527	87 933	106 005	70 164
Продукти тваринництва	40 469	42 168	48 201	50 448	65 582	67 931	84 327	94 930	54 461
Надання сільськогосподарських послуг	3 364	3 787	5 515	7 359	8 256	8 455	8 998	12 764	9 400
Несільськогосподарська другорядна діяльність (невід'ємна)	1 213	1 750	2 555	2 737	3 693	3 751	3 899	4 662	3 449
Випуск сільськогосподарської галузі	253 569	261 835	307 054	371 189	544 206	637 791	707 792	847 587	594 018

Таблиця 2

**Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності за 2010–2018 рр. [13] (млн. грн.)**

Назва	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	Абсолютне відхилення 2018–2015 рр.	Відносне відхилення 2018–2015 рр.
Усього	273 116,4	359 216,1	448 461,5	578 726,4	305 610	111,89
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	30 154,7	50 484,0	64 243,3	66 104,1	35 949,4	119,21
Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	29 309,7	49 660,0	63 400,7	65 059,4	35 749,7	121,97
Лісове господарство та лісозаготівлі	788,5	777,1	768,9	980,3	191,8	24,32
Рибне господарство	56,5	46,9	73,7	64,4	7,9	13,98

завданнями структурної перебудови вітчизняних промислових підприємств на інноваційних засадах є виведення застарілих потужностей та впровадження у виробництво нових наукоємних технологій, створення нових виробництв для поглибленої переробки та виготовлення кінцевої промислової продукції високої якості,

підвищення енергоефективності й активізація політики енергоощадження у промисловості, перехід до циркулярної моделі виробництва [8].

Вжиття цих заходів дійсно посилить науково-виробничий потенціал АПК та дасть змогу збільшити обсяги сільськогосподарської продукції.

Щодо структури випуску продукції сільськогосподарської галузі, то слід зазначити, що найбільш привабливими як для інвестора, так і для власника сільськогосподарського біз-

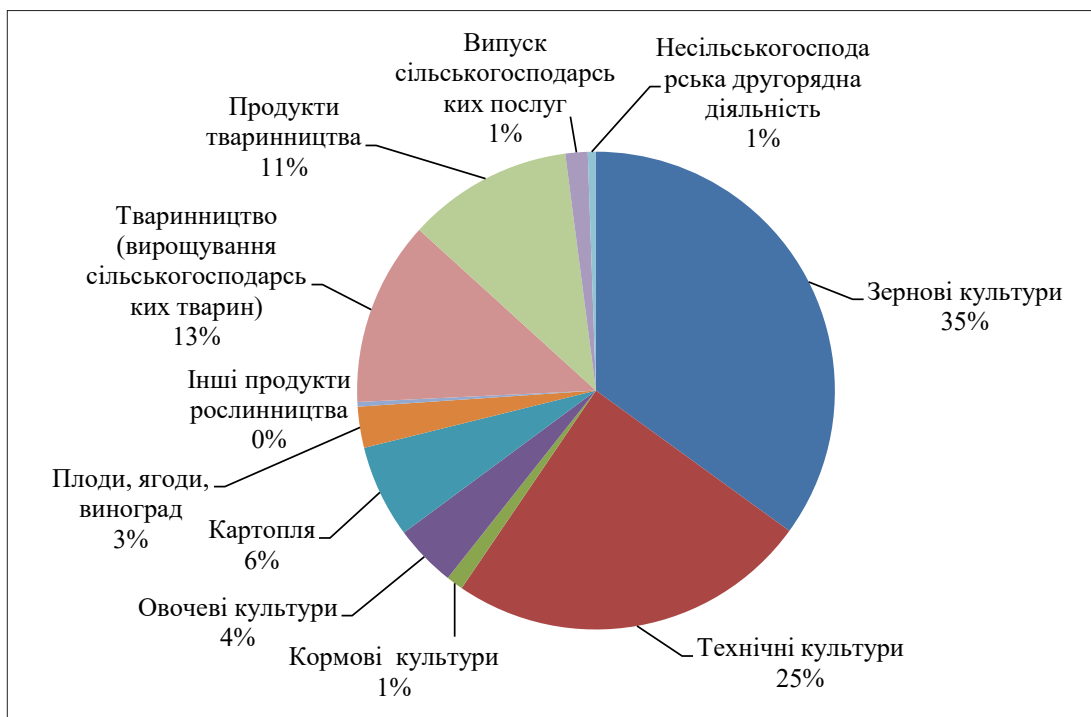
несу є зернові та технічні культури, які мають у структурі 55%.

Структура виробництва та утворення доходу АПК представлена на рис. 2, 3.



**Рис. 2. Структура виробництва та утворення доходу АПК у 2015 р., %**

Джерело: згруповано автором за даними джерела [11]



**Рис. 3. Структура виробництва та утворення доходу АПК у 2018 р., %**

Джерело: згруповано автором за даними джерела [11]

Зміни в структурі за останні три роки свідчать про те, що відбувається заміщення картоплі та овочевих культур на зернові культури, про що говорять зазначені показники.

#### **Висновки з проведеного дослідження.**

Таким чином, сучасний стан інвестиційного забезпечення програм державної підтримки інновацій у сільському господарстві України є задовільним. Однак існує потреба певного вдосконалення в контексті зниження собівартості імпортової сировини для АПК, спрощення договірних процедур, збільшення частки автоматизації, підвищення ефективності залученого капіталу й зменшення ризиків інвестицій для АПК.

Здебільшого державна підтримка полягає у фінансуванні (співфінансуванні) проектів із державного бюджету, а також наданні державних гарантій задля забезпечення виконання борго-

вих зобов'язань за запозиченнями. Дослідивши динаміку показників економічних рахунків сільського господарства (рахунок виробництва та рахунок утворення доходу) за останні 7 років, ми визначили, що значення показника збільшилось на 594 018 млн. грн., що на 234% більше за показник 2011 р. Отже, можна припустити, що за збільшення капітальних інвестицій на 11,89% та забезпечення фінансової підтримки АПК на 99% від планової норми випуск сільськогосподарської галузі збільшиться на 234%, тобто майже вдвічі.

В подальших роботах слід дослідити питання фінансування АПК, пошуку альтернативних джерел і запровадження нових ринкових схем фінансування через оптимізацію та поліпшення інвестиційного клімату, розвиток інвестиційної конкуренції, державно-приватне партнерство та пільгове кредитування.

#### **Список використаних джерел:**

1. Про інноваційну діяльність : Закон України від 4 липня 2002 р. № 40-IV, зі змінами і доповненнями / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (дата звернення: 01.12.2019).
2. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18 вересня 1991 р. № 1560-XII, зі змінами і доповненнями / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12> (дата звернення: 01.12.2019).
3. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 49. Ст. 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1877-15> (дата звернення: 01.12.2019).
4. Бодров В., Сафронова О., Балдич Н. Державне регулювання економіки та економічна політика : навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2010. 520 с.
5. Бодров В. Державне регулювання інвестиційного процесу в умовах кризи світових фінансових ринків: ризики і можливості для України. *Вісник Національної академії державного управління*. 2009. № 3. С. 61–67.
6. Витяг з Державного реєстру інвестиційних проектів / Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=79051caa-58eb-435c-8cd4-38d008c2b679&tag=ProtseduraNadanniaDerzhavnoiPidtrimkiDliaRozrobkiAboRealizatsiiInvestitsiiniikhProektiv> (дата звернення: 01.12.2019).
7. Гурочкіна В. Механізми залучення та використання іноземних інвестицій на підприємствах машинобудування : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами»; Хмельницький національний університет. Хмельницький, 2011. 20 с.
8. Гурочкіна В. Формування та оцінювання науково-виробничого потенціалу підприємства. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. Вип. 6 (06). Ч. 1. С. 90–93. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/evzdia\\_2016\\_6%281%29\\_20](http://nbuv.gov.ua/UJRN/evzdia_2016_6%281%29_20) (дата звернення: 01.12.2019).
9. Державна підтримка АПК. URL: <https://minagro.gov.ua/ua/pidtrimka> (дата звернення: 01.12.2019).
10. Економіка підприємства : навчальний посібник / Л. Лазебник, Г. Ляшенко, В. Ткаченко, В. Гурочкіна, О. Піжук, Г. Мельничук, О. Марченко. Ірпінь : Університет ДФС України, 2018. 500 с.
11. Економічні рахунки сільського господарства (рахунок виробництва та рахунок утворення доходу) / Державний комітет статистики України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu\\_u/cg.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/cg.htm) (дата звернення: 01.12.2019).
12. Інноваційна Україна 2020 : національна доповідь / за заг. ред. В. Гейця та ін. Київ : НАН України, 2015. 336 с.
13. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності / Державний комітет статистики України. URL: [https://ukrstat.org/uk/operativ/menu/menu\\_u/ioz.htm](https://ukrstat.org/uk/operativ/menu/menu_u/ioz.htm) (дата звернення: 01.12.2019).
14. Лазебник Л. Інвестиційний клімат та економічна мотивація іноземного інвестування в Україні. *Фінанси України*. 2010. № 4. С. 82–88.
15. Лазебник Л. Оновлення основних засобів в Україні: проблеми їх амортизації та використання. *Економіка України*. 2018. № 8. С. 62–74. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk\\_2018\\_8\\_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2018_8_6) (дата звернення: 01.12.2019).
16. Федорчак О. Державна підтримка реалізації інвестиційних проектів в Україні. *Ефективність державного управління*. 2017. № 3 (52). Ч. 2. URL: [http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo\\_1/edu\\_52/fail/29.pdf](http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/edu_52/fail/29.pdf) (дата звернення: 01.12.2019).



## References:

1. Pro innovatsiinu diialnist : Zakon Ukrainy (04.07.2002) / Verkhovna Rada Ukrainy. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (accessed: 1 December 2019).
2. Pro investytsiinu diialnist : Zakon Ukrainy (18.09.1991) / Verkhovna Rada Ukrainy. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12> (accessed: 1 December 2019).
3. Pro derzhavnu pidtrymku silskoho hospodarstva Ukrainy (2004) № 49, st. 527 : Zakon Ukrainy // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1877-15> (accessed: 1 December 2019).
4. Bodrov V., Safronova O., Baldych N. (2010) Derzhavne rehuliuвання ekonomiky ta ekonomichna polityka. [State regulation of the economy and economic policy]. Kyiv : Akademvydav. 520 p. (in Ukrainian).
5. Bodrov V. (2009) Derzhavne rehuliuвання investytsiinoho protsesu v umovakh kryzy svitovykh finansovykh rynkiv: ryzyky i mozhlyvosti dlia Ukrainy. [State regulation of the investment process in a crisis of global financial markets: risks and opportunities for Ukraine] Visnyk natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia (in Ukrainian).
6. Vytiah z Derzhavnoho reiestru investytsiinykh proektiv. Ministerstvo rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy. [Excerpt from the State Register of Investment Projects. Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine]. Available at: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=79051caa-58eb-435c-8cd4-38d008c-2b679&tag=ProtseduraNadanniaDerzhavnoiPidtrimkiDliaRozrobkiAboRealizatsiiInvestitsiiniikh-Proektiv> (accessed: 1 December 2019).
7. Hurochkina V. (2011) Mekhanizmy zaluchennia ta vykorystannia inozemnykh investytsii na pidpriemstvakh mashynobuduvannia. [Mechanisms for attracting and utilizing foreign investment in mechanical engineering enterprises] avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk ; Khmelnytskyi. Khmelnyts. nats. un-t (in Ukrainian).
8. Hurochkina V. (2016) Formuvannia ta otsiniuvannia naukovo-vyrobnychoho potentsialu pidpriemstva. Ekonomichni visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii. [Formation and evaluation of scientific and production potential of the enterprise]. Vol. 6 (06), no. 1, pp. 90–93. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/evzdia\\_2016\\_6%281%29\\_\\_20](http://nbuv.gov.ua/UJRN/evzdia_2016_6%281%29__20) (accessed: 1 December 2019).
9. Derzhavna pidtrymka APK [State support for agriculture]. Available at: <https://minagro.gov.ua/ua/pidtrimka> (accessed: 1 December 2019).
10. Lazebnyk L., Liashenko H., Tkachenko V., Hurochkina V., Pizhuk O., Melnychuk H., Marchenko O. (2018) Ekonomika pidpriemstva [Business Economics]. Irpin : *Universytet DFS Ukrainy* (in Ukrainian).
11. Ekonomichni rakhunky silskoho hospodarstva [Economic accounts of agriculture] (rakhunok vyrobnytstva ta rakhunok utvorennia dokhodu) / *Derzh. komitet statystyky Ukrainy*. Available at: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu\\_u/cg.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/cg.htm) (accessed: 1 December 2019).
12. Innovatsiina Ukraina 2020 [Innovative Ukraine 2020] (2015) natsionalna dopovid; za zah. red. V.M. Heitsia ta in., Kyiv : NAN Ukrainy (in Ukrainian).
13. Kapitalni investytsii za vydamy ekonomichnoi diialnosti [Capital investment by type of economic activity] / *Derzh. komitet statystyky Ukrainy*. Available at: [https://ukrstat.org/uk/operativ/menu/menu\\_u/ioz.htm](https://ukrstat.org/uk/operativ/menu/menu_u/ioz.htm) (accessed: 1 December 2019).
14. Lazebnyk L. (2010) Investytsiinyi klimat ta ekonomichna motyvatsiia inozemnoho investuvannia v Ukraini [Investment climate and economic motivation of foreign investment in Ukraine] *Finansy Ukrainy*. Vol. 4, pp. 82–88 (in Ukrainian).
15. Lazebnyk L. (2018) Onovlennia osnovnykh zasobiv v Ukraini: problemy yikh amortyzatsii ta vykorystannia [Updating fixed assets in Ukraine: problems of their depreciation and use] *Ekonomika Ukrainy*. Vol. 8, pp. 62–74. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk\\_2018\\_8\\_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2018_8_6) (accessed: 1 December 2019) (in Ukrainian).
16. Fedorchak O. (2017) Derzhavna pidtrymka realizatsii investytsiinykh proektiv v Ukraini Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia [State support for the implementation of investment projects in Ukraine Public administration efficiency]. Vol 3 (52), no. 2. Available at: [http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo\\_1/edu\\_52/fail/29.pdf](http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/edu_52/fail/29.pdf) (accessed: 1 December 2019) (in Ukrainian).

**Загорянська О.Л.**кандидат економічних наук, доцент,  
Кременчуцький національний університет  
імені Михайла Остроградського**Сосновська Ю.Р.**магістр з туризму  
Кременчуцького національного університету  
імені Михайла Остроградського**Zahorianska Olena**

Kremenchuk Mykhailo Ostrogradskyi University

**Sosnovska Yuliia**

Kremenchuk Mykhailo Ostrogradskyi University

## ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ ТУРИЗМУ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

### STATE GOVERNANCE OF REGIONAL TOURISM DEVELOPMENT: PROBLEMS AND WAYS OF SOLUTION

У статті проведено аналіз туристичного потенціалу України на прикладі Полтавської області, визначено структуру та функції державного управління регіональним розвитком туризму, досліджено становлення органу державного регулювання в сфері туризму України, обґрунтовано позитивні та негативні фактори впливу на розвиток туристичної галузі, проаналізовано туристичні потоки в Полтавській області, проведено SWOT-аналіз туристичної галузі Полтавської області, визначено проблеми, розроблено стратегічні рекомендації щодо вдосконалення державного регулювання розвитку туризму та стимулювання його фінансово-ресурсного забезпечення в регіонах України.

**Ключові слова:** державне регулювання, регіональна політика, туристичний потенціал, туристичні потоки, туристична галузь, SWOT-аналіз.

В статье проведен анализ туристического потенциала Украины на примере Полтавской области, определены структура и функции государственного управления региональным развитием туризма, исследовано становление органа государственного регулирования в сфере туризма Украины, обоснованы положительные и отрицательные факторы влияния на развитие туристической отрасли, проанализированы туристические потоки в Полтавской области, проведен SWOT-анализ туристической отрасли Полтавской области, определены проблемы, разработаны стратегические рекомендации по совершенствованию государственного регулирования развития туризма и стимулирования его финансово-ресурсного обеспечения в регионах Украины.

**Ключевые слова:** государственное регулирование, региональная политика, туристический потенциал, туристические потоки, туристическая отрасль, SWOT-анализ.

The aim of the research is analyze the tourism potential, identify problems and develop strategic recommendations for improving state regulation of tourism development and stimulating its financial and resource provision in the regions of Ukraine, on the example of the Poltava region. The structure and functions of state management of regional tourism development are determined; the positive and negative factors of influence on the tourism industry development are substantiated. The scale and economic efficiency of the functioning of the tourism industry of the state depend largely on the organic combination of self-government and economic activity of the subjects of tourism activity on the one hand and coordination and management activity at the national-sectoral and regional-sectoral levels on the other. Strengthening market relations in Ukraine occurs through the formation and development of a mixed economy, where market and state regulation interact, in particular at the regional level. One of the main directions of development of economy of regions of the country the state defines tourism. The structure of tourism management in Ukraine was generalized. The formation of the state regulatory body in the sphere of tourism of Ukraine is analyzed. An example of the restrained development of tourism in the presence of various tourist and recreational potential is the Poltava region. The data given in

the article show that there are some positive changes in the economy of the region, which have affect, the development of tourism potential. Ukraine has chosen as its strategic course integration into the structures of the European Union. To achieve this goal, a number of conditions must be fulfilled, one of the most important being active regional development. Thus, problems were identified and strategic recommendations were developed to improve state regulation of regional tourism development in Poltava region.

**Key words:** state regulation, regional policy, tourism potential, tourist flows, tourism industry, SWOT analysis.

**Постановка проблеми.** Вітчизняний туристичний бізнес, який складається з рекреації й туризму, є невід'ємною частиною світового туристичного процесу. Попри всі політичні та соціально-економічні негаразди останніх років, індустрія туризму стала тією галуззю народного господарства України, яка до економічної кризи з року в рік без залучення державних дотацій мала стабільну тенденцію збільшення обсягів виробництва туристичного продукту. До сфери туризму входить безліч суміжних галузей економіки (транспорт, зв'язок, харчування тощо), тому очевидною є проблема узгодження їхнього злагодженого функціонування, якого можна досягти виключно шляхом ефективного державного регулювання та управління [1].

Міжнародний досвід розвитку туризму свідчить про те, що майже всі країни світу використовують сполучення ринкових механізмів господарювання з державним регулюванням цього виду діяльності. У багатьох країнах світу державні органи надають значну підтримку туристичному сектору економіки, що виявляється в таких формах, як виділення бюджетних коштів на фінансування програм розвитку туризму, створення сприятливого інвестиційного клімату й зниження ставок по кредитах для будівництва та модернізації матеріально-технічної бази туризму [2]. Отже, кожна країна, яка визначає туризм одним з пріоритетних напрямів розвитку економіки, повинна впроваджувати політику стимулювання туристичного бізнесу на державному рівні, регулювати ринкову діяльність у туризмі щодо суспільних інтересів за допомогою прийняття необхідних законодавчих актів, координувати роботу всіх міністерств та відомств для підвищення якості надання туристичних послуг.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Вивченню проблем ефективного розвитку туристичної галузі й дослідженню перспектив регулювання діяльності підприємств вітчизняної туристичної індустрії присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних авторів. Окремі аспекти регулювання розвитку туризму висвітлені в працях Ю.В. Алексеевої [3], І.В. Бережної [4]. Проблеми розроблення управлінського механізму у сфері туризму розглядаються

в роботах М.І. Круглова [5], С.П. Фокіна [6], О.Л. Загорянської [7]. Окремі аспекти регулювання розвитку туризму регіонів висвітлені в працях таких науковців, як В.К. Бабарицька [8], І.В. Валентюк [9], Л.М. Сакун [10].

Попри наявність розробок як теоретичного, так і науково-практичного характеру, залишаються недостатньо вивченими окремі аспекти державного регулювання та управління цією галуззю на рівні регіону. Це зумовило актуальність дослідження.

**Метою** статті є аналіз туристичного потенціалу, визначення проблем та розроблення стратегічних рекомендацій щодо вдосконалення державного регулювання розвитку туризму та стимулювання його фінансово-ресурсного забезпечення в регіонах України на прикладі Полтавської області.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Світовий досвід регіонального розвитку свідчить про те, що в сучасному світі не існує якоїсь домінуючої моделі державного регулювання регіонального розвитку туризму. Саме в цій сфері розходження між країнами особливо великі, що є прямим наслідком регіонального різноманіття. Зміцнення ринкових відносин в Україні відбувається шляхом формування й розвитку змішаної економіки, де взаємодіють ринкове й державне регулювання, зокрема, на регіональному рівні. Від ефективності державного регулювання розвитку різних сфер економіки залежить швидкість її трансформації до стандартів ЄС. Це повною мірою стосується сфери послуг туризму, роль та значення якої неухильно зростає завдяки створенню соціально орієнтованої ринкової економіки.

Ефективне функціонування туризму в країні або окремих регіонах є можливим тільки за наявності відповідної державної підтримки, різномірні прояви якої об'єднані в організаційний блок. Він включає правове забезпечення діяльності туризму: від закону про туристичну діяльність до налагодження митної та консульської служби; створення сприятливих економічних умов, зокрема системи валютного обміну, страхування, оподаткування суб'єктів туристичної діяльності, проведення спеціальних наукових досліджень для туризму та створення розгалуженої мережі підготовки кадрів [10].

Незважаючи на те, що Україна має потужний туристично-рекреаційний потенціал, існує низка факторів, які перешкоджають його розвитку, зокрема відсутність єдиного механізму державного регулювання туристичним сектором економіки; невідповідність нормативно-правового та організаційно-фінансового забезпечення сучасним тенденціям розвитку туризму; недостатність методичної та організаційної підтримки туристичної галузі, невеликі обсяги інвестицій у розвиток матеріальної бази; технологічна відсталість галузі. В Україні практично не застосовують туристичні технології, які в розвинених країнах набули ознак повсякденності, а саме електронні інформаційні довідники щодо готелів, транспортних маршрутів і туристичних фірм з переліком і вартістю послуг, які ними надаються.

У період сьогодення Україна, вибравши курс на Євроінтеграцію, зобов'язана виконувати умови Декларації про регіоналізм у Європі, в якій визначається головна умова, а саме активний розвиток регіонів за рахунок туристичної галузі. Регіональні відмінності в економічному та організаційному аспектах сприяють цьому розвитку або затримують його [10].

Прикладом стриманого розвитку туризму за наявності різноманітного туристично-рекреаційного потенціалу є Полтавська область.

Згідно з рейтингом Мінрегіону Полтавська область продовжує утримувати стійкі позиції в першій п'ятірці областей-лідерів за напрямками «Економічна ефективність», «Інвестиційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця», посідаючи 4 місце, а також посідає 6 місце за напрямом «Фінансова самодостатність». Завдяки значним темпам зростання надходжень до бюджетів усіх рівнів фінансова спроможність Полтавщини дає можливість вирішувати широке коло соціально-економічних питань регіону [11].

Незважаючи на всі проблеми, Полтавська область має перспективні туристичні місця та події, які можна використати для розвитку туристичної галузі, зокрема музей-заповідник українського гончарства в Опішному, заповідник «Більськ», музей-заповідник М.В. Гоголя, Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського та унікальної вишивки «білим по білому» з технікою виготовлення квіткових гобеленів у м. Решетилівці та інші заклади для розвитку пізнавального туризму; гастрономічні фестивалі Полтавщини, День Європи, «Гелон-фест», Решетилівська весна, Купальські гуляння на батьківщині М.В. Гоголя для розвитку подієвого туризму; облаштовані конференц-зали на базі Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, Історико-культур-

ний заповідник «Більськ», Національний музей-заповідник М.В. Гоголя для розвитку ділового туризму; сільський зелений туризм можна розвивати на базі с. Більська, с. Кривої руди, с. Пивихи, м. Кременчука, смт. Нових Санжар, м. Миргорода, м. Хорола та м. Зінькова. Ці дані демонструють значний потенціал, на який може спиратися Полтавщина як потужна та органічна туристична дестинація.

Реалізацію державної політики в галузі туризму на території Полтавської області здійснює відділ із питань туризму і курортів облдержадміністрації. Відповідно до вимог Законів України «Про туризм», «Про курорти» було розроблено та створено комплексну програму розвитку культури, мистецтва та охорони культурної спадщини в Полтавській області на 2018–2020 роки (2017 рік), обласну програму розвитку туризму і курортів на 2016–2020 роки (2016 рік), програму збереження, вивчення та популяризації Більського городища на період 2018–2022 років (2017 рік).

Україну відвідує досить значна кількість туристів, хоча з приватними цілями, а громадяни нашої країни віддають перевагу іноземним курортам. Подібна ситуація характерна, зокрема, для туристичної галузі Полтавської області (рис. 1, 2).

З цих рисунків видно, що туристичні потоки в Полтавській області за 2000–2018 роки є мінливими, що безпосередньо пов'язано з подіями, які сталися у 2014 році. Протягом 2000 року спостерігаємо спад туристичних потоків до 2001 року на 37%. За 2000–2005 роки туристичні потоки в Полтавській області мали тенденцію збільшення до 2003 року та зменшення до 2005 року. З 2005 по 2008 роки спостерігалось збільшення туристичних потоків, а протягом 2010, 2011, 2012, 2013 і 2014 років – зменшення (24,0%; 62,5%; 51,7%; 64,4%; 87,1% відповідно) порівняно з 2005 роком. Зменшилась також кількість іноземних туристів упродовж 2005–2014 років з 2 104 осіб у 2005 році до 87 осіб у 2014 році, що на 95,9% менше. Далі поступове збільшення туристичних потоків можна спостерігати з 2016 року. Кількість в'їзних (іноземних) туристів за 2000–2008 роки зросла на 986 осіб, за 2008–2018 роки – на 150 осіб. За весь період абсолютний приріст становить 1 136 осіб.

За 2000–2008 роки кількість в'їзних (іноземних) туристів збільшилась у 3,7 разів, за 2008–2018 роки – в 1,1 рази. Базовий темп зростання за весь період становить 4,2 рази. Темпи приросту є ланцюговими за 2000–2008 роки (270%), за 2008–2018 роки (10%); базовий становить 320%. Кількість туристів – громадян України, які виїздили за кордон, перевищила



Рис. 1. Кількість туристів, обслужених туроператорами та турагентами за 2000–2018 роки в Полтавській області (осіб) [11]

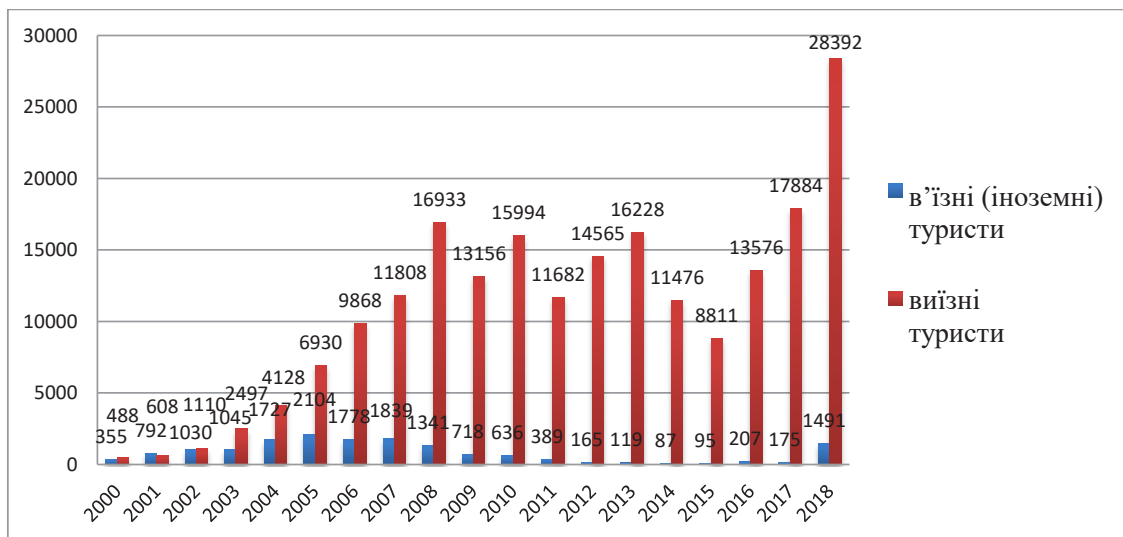


Рис. 2. Кількість в'їзних (іноземних) та віїзних туристів за 2000–2018 роки в Полтавській області (осіб) [11]

кількість обслужених іноземних туристів у 2018 році більш ніж у 19 разів.

Отже, одним з основних завдань туристичної галузі України та Полтавської області є активізація вивчення попиту споживачів для більш тісної співпраці з виробниками туристичних послуг щодо забезпечення високого рівня задоволення потреб споживачів та залучення їх до внутрішнього туризму.

Основними проблемами туристичного розвитку Полтавщини є:

- 1) низький рівень використання туристичного потенціалу території;
- 2) відсутність іміджу сучасного туристично привабливого регіону;
- 3) невикористання промислових комплексів та індустриальної спадщини області для повноцінного розвитку інноваційних напрямів

туризму, зокрема індустриального та ділового туризму;

4) недостатня розвиненість туристичної інфраструктури області;

5) низька якість комерційних та окремих комунальних послуг;

6) незацікавленість приватних інвесторів у розвитку туристичної галузі.

Задля визначення основних чинників впливу та формулювання стратегічних напрямів розвитку туристичної галузі Полтавської області було застосовано SWOT-аналіз (табл. 1) [12].

**Висновки з проведеного дослідження.** Вирішення проблем передбачає перш за все створення дієвого механізму, який повинен забезпечувати своєчасне прийняття ефективних рішень на всіх етапах управлінського циклу, якими є планування, постановка завдань, організація

## SWOT-аналіз туристичної галузі Полтавської області

Сильні сторони	Слабкі сторони
1) Унікальна історична й культурна спадщина; 2) економічно розвинений регіон; 3) вигідне транспортно-логістичне розташування (автошляхи та залізничні шляхи); 4) наявність значної кількості об'єктів і територій заповідного фонду; 5) власні енергетичні, промислові, будівельні потужності; 6) досить високий рівень концентрації людського капіталу, наявність наукових закладів та студентської молоді.	1) Низька якість комерційних та окремих комунальних та муніципальних послуг; 2) проблеми з благоустроєм потенційно привабливих туристичних об'єктів; 3) низька якість та недостатній асортимент туристичних послуг; 4) низька активність у сфері туризму, послуг, розвитку клієнтоорієнтованого малого та середнього бізнесу; 5) низький рівень кооперації, партнерських відносин, кластеризації сфери послуг; 6) недостатня кількість професійних кадрів у системі управління.
Можливості	Загрози
1) Доступність сучасних інформаційних технологій та їхній подальший розвиток; 2) збільшення попиту на туристичні продукти на внутрішньому ринку; 3) близькість обласних центрів та інших населених пунктів із загальною чисельністю понад 10 млн. осіб; 4) зацікавленість історико-культурною спадщиною з боку української діаспори та зарубіжних представників інших національних меншин; 5) альтернативні джерела фінансування проєктів (фонди підтримки, грантові програми, проєкти міжнародної технічної допомоги); 6) наявність постійного попиту з боку жителів області у сфері пізнавального, подієвого, промислового, сільського зеленого туризму.	1) Неналежний стан транспортної інфраструктури країни, низька якість послуг з перевезення; 2) дефіцит бюджету, неможливість фінансування проєктів через нерівноцінний розподіл бюджету «центр-регіони»; 3) конкуренція з боку інших міст і регіонів України; 4) неефективне державне управління туристичною галуззю загалом; 5) поглиблення макроекономічних кризових явищ на національному та світовому ринках; 6) відсутність підтримки ініціатив місцевої влади у сфері розвитку туризму з боку бізнесу та громадськості, центральних органів влади.

виконання, забезпечення ресурсами, управління ризиками, контроль виконання, моніторинг та оцінювання результатів впровадження стратегічних рекомендацій, а також подальше регулювання процесу й актуалізація цілей.

Зарубіжний досвід свідчить про те, що важливу роль у регулюванні діяльності підприємств туристичного сектору в регіонах відіграє створення регіональної управлінської організаційної структури. Основними напрямками механізму регіонального управління розвитком туризму мають стати удосконалення механізмів регулювання господарської діяльності з урахуванням досвіду країн із розвинутою туристичною галуззю; створення цільових програм розвитку туризму на рівні регіонів; формування стратегії розвитку туризму та розроблення конкретних заходів щодо досягнення поставленої стратегічної мети.

Специфічними стратегічними результатами безпосередньо у сфері туризму, на досягнення яких спрямовуються зусилля влади, бізнесу й громади області під час розроблення та реалізації стратегій, мають бути:

- 1) закріплення Полтавщини в п'ятірці найбільш відвідуваних туристами регіонів України;
- 2) формування стабільного в'їзного потоку туристів до області [12].

Україна вибрала своїм стратегічним курсом інтеграцію до структур Європейського Союзу. Для досягнення цієї мети потрібно виконати низку умов, однією з найголовніших серед яких є активний регіональний розвиток. Потрібно розробити стратегічні рекомендації щодо вдосконалення державного регулювання розвитку туризму та стимулювання його фінансово-ресурсного забезпечення в Полтавській області. Отже, слід:

- удосконалити організаційну структуру з управління розвитком туристичної галузі Полтавської області та організувати її діяльність;
- покращити організаційну, кадрову, правову, матеріально-технічну та іншу ресурсну підтримку туристичної сфери області;
- створити систему фінансового забезпечення розвитку туристичної галузі;
- активізувати співпрацю з іншими містами, регіонами, країнами у сфері розвитку туризму,

розширити міжнародні та міжкультурні зв'язки;

– покращити загальний благоустрій, дотримання санітарних і будівельних норм на території регіону для підвищення туристичної привабливості області;

– удосконалити транспортну інфраструктуру регіону;

– створити сучасні території відпочинку й рекреації на базі природно-ландшафтного потенціалу регіону;

– забезпечити досягнення якості муніципальних та комерційних послуг європейського рівня;

– запровадити цілеспрямовану політику маркетингу й формування іміджу Полтавщини як регіону, відкритого для туристів;

– активізувати маркетингову підтримку розвитку туристичної галузі;

– сприяти актуалізації нових напрямів розвитку туристичної галузі області, таких як подієвий, пізнавальний та сільський зелений туризм.

Таким чином, можна констатувати, що в Україні активно формується новітній рівень в організації туристичної галузі, відповідно, виникає необхідність створення дієвого механізму управління ним. Це питання є особливо актуальним у зв'язку з побудовою структури Державної служби туризму і курортів. Запропонована модель удосконалення організаційної структури управління, заснованої на використанні регіонального підходу, має як переваги, так і недоліки, безумовно, потребує подальшого дослідження щодо розроблення уніфікованих критеріїв для визначення певної території туристичним регіоном, структурних підрозділів, фінансування тощо.

#### Список використаних джерел:

1. Семенов В.Ф. Державне регулювання та управління регіональним розвитком туризму. *Економіка і управління*. 2010. № 1. С. 40–44.
2. Галасюк С.С. Необхідність удосконалення державного регулювання сфери туризму України. 2007. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/315/1/Необхідність%20удосконалення%20державного%20регулювання%20сфери%20туризму%20в%20Україні.pdf> (дата звернення: 29.09.2019).
3. Алексеева Ю.В. Державне регулювання соціального туризму в Україні. *Збірник наукових праць НАДУ*. 2009. Вип. 1. С. 182–191.
4. Бережная И.В., Захарова О.Д. Теоретические аспекты определения экономической сущности понятия «региональная система» в контексте регионализации экономики. *Экономика и управление*. 2007. № 1. С. 46–50.
5. Круглов М.И. Стратегическое управление компанией. Москва : Русская деловая литература, 1998. 768 с.
6. Фокін С.П. Туризм: питання термінологічного апарату. *Формування стратегії сталого розвитку курортів в Україні* : матеріали всеукраїнського «круглого столу» (Київ, 26 червня 2007 року). Сімферополь : ВАТ «Сімферопольська міська друкарня» (СГТ), 2007. С. 127–134.
7. Загорянська О.Л., Антоненко Р.І. Досвід створення сучасних систем менеджменту якості. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку економіки в умовах глобальної нестабільності* : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. Кременчук : КрНУ, 2013. С. 131–132.
8. Бабарицька В.К., Малиновська О.Ю. Менеджмент туризму. Туропереїтинг. Понятійно-термінологічні основи, сервісне забезпечення турпродукту : навчальний посібник. Київ : Альтерпрес, 2004. 288 с.
9. Валентюк І.В. Організаційно-економічні механізми державного регулювання туристичної сфери України : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02. Київ, 2005. 19 с.
10. Сакун Л.М., Сосновська Ю.Р. Теоретико-прикладні аспекти розвитку регіонального туризму. *Перспективи розвитку туристичної індустрії в Україні: регіональні аспекти* : збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції. Умань : УДПУ, 2015. С. 59–61.
11. Головне управління статистики у Полтавській області. URL: <http://www.pl.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 29.09.2019).
12. Стратегія розвитку туризму та курортів у Полтавській області на 2019–2029 роки // Пленарне засідання двадцять третьої сесії сьомого скликання «Про затвердження Стратегії розвитку туризму та курортів у Полтавській області на 2019–2029 роки», 21 грудня 2018 року. № 972. 31 с.

#### References:

1. Semenov V.F. (2010) Derzhavne rehuliuвання ta upravlinnia rehionalnym rozvytkom turyzmu [State regulation and management of regional tourism development]. *Ekonomika i upravlinnia* [Economics and Management], no. 1, pp. 40–44.
2. Halasiuk S.S. (2007) Neobkhdnist udoskonalennia derzhavnoho rehuliuвання sfery turyzmu Ukrainy [The need to improve state regulation of tourism in Ukraine]. Available at: <http://dspace.oneu.edu.ua>

- edu.ua/jspui/bitstream/123456789/315/1/Необхідність%20удосконалення%20державного%20регулювання%20сфери%20туризму%20в%20Україні.pdf (accessed: 29.09.2019).
3. Aliksieieva Yu.V. (2009) Derzhavne rehulivannia sotsialnoho turizmu v Ukraini [State regulation of social tourism in Ukraine]. Proceedings of the NADU, vol. 1, pp. 182–191.
  4. Bereznaia Y.V., Zakharova O.D. (2007) Teoretycheskye aspekty opredeleniia zkonomycheskoi sushchnosti poniatyia "rehyonalnaia sistema" v kontekste rehyonalyzatsyy zkonomyky [Theoretical aspects of the definition of economic essence of the concept of "regional system" in the context of regionalization of the economy]. Ekonomika i upravlinnia [Economics and Management], no. 1, pp. 46–50.
  5. Kruhlov M.Y. (1998) Stratehycheskoe upravlenye kompaniei [Strategic management of the company]. Moscow : Russian business literature (in Russian).
  6. Fokin S.P. (2007) Turyzm: pytannia terminolohichnoho aparatu [Tourism: issues of terminology]. Proceedings of the Formuvannia stratehii staloho rozvytku kurortiv v Ukraini (Ukraine, Kyiv, June 26, 2007). Simferopol : VAT "Simferopolska miska drukarnia" (SHT), pp. 127–134.
  7. Zahorianska O.L., Antonenko R.I. (2013) Dosvid stvorennia suchasnykh system menedzhmentu yakosti [Experience in creating modern quality management systems]. Proceedings of the Aktualni problemy ta perspektyvy rozvytku ekonomiky v umovakh hlobalnoi nestabilnosti (Ukraine, Kremenchuk, 2013), KrNU, pp. 131–132.
  8. Babarytska V.K., Malynovska O.Yu. (2004) Menedzhment turizmu. Turopereitynh. Poniatiino-terminolohichni osnovy, servisne zabezpechennia turproduktu [Tourism management. Touring. Conceptual and terminological bases, service of the tourist product]. Kyiv : Alter-pres (in Ukrainian).
  9. Valentiuk I.V. (2005) Orhanizatsiino-ekonomichni mekhanizmy derzhavnoho rehulivannia turystychnoi sfery Ukrainy [Organizational and economic mechanisms of state regulation of the tourist sphere of Ukraine] (PhD Thesis), Kyiv : National Academy of Public Administration at the President of Ukraine.
  10. Sakun L.M., Sosnovska Yu.R. (2015) Teoretyko-prykladni aspekty rozvytku rehionalnoho turizmu [Theoretical and applied aspects of regional tourism development]. Proceedings of the Perspektyvy rozvytku turystychnoi industrii v Ukraini: rehionalni aspekty (Ukraine, Uman, 2015), Uman : UDPU, pp. 59–61.
  11. Holovne upravlinnia statystyky u Poltavskii oblasti [Main Department of Statistics in Poltava Oblast]. Available at: <http://www.pl.ukrstat.gov.ua> (accessed: 29.09.2019).
  12. Stratehiia rozvytku turizmu ta kurortiv u Poltavskii oblasti na 2019–2029 roky [Strategy of tourism and resort development in Poltava region for 2019–2029]. Proceedings of the Pro zatverdzhennia Stratehii rozvytku turizmu ta kurortiv u Poltavskii oblasti na 2019–2029 roky (Ukraine, Poltava, December 21, 2018), no. 972, pp. 31.



**Зеркина О.А.**кандидат экономических наук,  
доцент кафедры экономики и международных  
экономических отношений  
Международного гуманитарного университета**Булгар О.Н.**студентка  
Международного гуманитарного университета**Zerkina Oksana**

International Humanitarian University

**Bulhar Olha**

International Humanitarian University

## ВНЕШНИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ДОЛГ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ВЫПЛАТЫ

### EXTERNAL PUBLIC DEBT: PROBLEMS AND PROSPECTS OF REPAYMENT

В статье раскрыта проблема современного внешнего долга Украины, которая заключается в том, что в последние годы правительство вынуждено было выпустить большое количество долговых инструментов для реабилитации банковской системы, для чего привлекло финансирование МВФ, следствием чего стал рост внешнего долга. Изучены положительные и отрицательные социально-экономические последствия долговых займов для стран-заемщиков. Предложено ряд действий, выполнение которых если не погасит государственный долг, то непременно приведет к его стабильному уменьшению без ощутимого вреда экономике. Важнейшим из них являются ведение взвешенной фискальной (бюджетной) политики, регулирование и контроль использования уже имеющихся заемных средств и привлечение иностранных инвестиций в страну путем проведения системных институциональных изменений, создающих благоприятный инвестиционный климат.

**Ключевые слова:** государственный долг, внешний долг, валовый внутренний продукт, долговая политика, реструктуризация, «долговая петля».

У статті розкрито проблему сучасного зовнішнього боргу України, яка полягає в тому, що останніми роками уряд змушений був випустити велику кількість боргових інструментів для реабілітації банківської системи, для чого привернув фінансування МВФ, наслідком чого стало зростання зовнішнього боргу. Вивчено позитивні та негативні соціально-економічні наслідки боргових позик для країн-позичальників. Запропоновано низку дій, виконання яких якщо не погасить державний борг, то неодмінно приведе до його стабільного зменшення без відчутної шкоди економіці. Найважливішими з них є ведення зваженої фіскальної (бюджетної) політики, регулювання й контроль використання вже наявних позикових коштів і залучення іноземних інвестицій у країну шляхом проведення системних інституціональних змін, що створюють сприятливий інвестиційний клімат.

**Ключові слова:** державний борг, зовнішній борг, валовий внутрішній продукт, боргова політика, реструктуризація, «боргова петля».

The article reveals the problem of Ukraine's modern external debt, which is that in recent years the Government has been forced to issue a large number of debt instruments to improve the banking system and has attracted IMF financing for this purpose, and, accordingly, an increase in external debt. In 2012 the national debt made \$38,659 million, and by 2018 already \$50,462 million, that is increased by 0.04%. The positive and negative socio-economic impact of debt loans on borrowing countries was examined. The costs of current debt servicing for some countries may result in limited capacity to manage debt, or even destabilize the economy as a whole, especially in the event of any financial crises caused by both domestic problems and global processes. If an increase in government debt occurs faster than GDP growth, this leads to a deterioration in indicators characterizing the country as a borrower and the country's sovereign credit rating can be lowered, which, in turn, is a factor that investors

pay attention to when placing funds in government securities. A series of actions was proposed, the implementation of which, if not repaid, will certainly lead to its stable reduction without tangible damage to the economy. The most important of which is the maintenance of balanced financial policies, as well as the regulation and control of the use of existing debt and the attractiveness of foreign investment in the country through systematic established changes that create a favorable investment climate. Monitoring the dynamics of debt payments in order to minimize the cost of debt by increasing the borrowing period and reducing the yield on debt obligations. Regulation of the debt repayment schedule in such a way that the main payments fall at the time of the expected economic growth, in order to minimize the risk to the country's economy. Debt refers to non-tax methods of financial regulation of the economy, and if borrowing is aimed not at paying the budget deficit, but at implementing any investment projects in construction, long-term industry, it will bring profit in the future. Fiscal policy should be aimed at this.

**Key words:** government debt, external debt, gross domestic product, debt policy, restructuring, "debt loop".

**Постановка проблеми.** В нынешних экономических условиях практически каждая страна вынуждена брать долг. Внешние заимствования являются приемлемым во всем мире средством поддержки и развития национальных экономик. В результате государственных займов формируется государственный долг. Государственный долг – это сумма накопленного дефицита бюджета за вычетом профицита. Внешний долг – это совокупные денежные обязательства государства, которые представляют собой сумму денег, подлежащую погашению внешними кредиторами на определенную дату, то есть общую задолженность страны по внешним займам и невыплаченные проценты по ним [1]. Современные страны серьезно увязли в «долговой петле», Украина не стала исключением. Актуальность данной проблемы явна и требует незамедлительных решений, так как государственные займы в своей перспективе играют немаловажную роль в социально-экономической сфере государства.

**Анализ последних исследований и публикаций.** Проблемы внешнего государственного долга рассматривали отечественные и зарубежные специалисты. Среди них следует назвать таких ведущих теоретиков и практиков, как А.В. Абышева, А.Д. Антонова, С.М. Ахматова, И.П. Белозеров, С.К. Войтко, О.М. Грубляк, О.С. Гуляева, В.Э. Драмарецкая, Д.Ю. Карандин, А.Н. Кирюшкина, Д.Л. Неменова, Ю.О. Ольвинская, И.В. Павлова, Е.В. Пономаренко, О.А. Ревзон, Т.В. Сальникова, В.Г. Уманская, Л.Б. Харитоненко, Л.А. Чайковская. Их внимание было сконцентрировано на выявлении проблемы, но они недостаточно концентрировались на механизме погашения государственного долга.

**Целью** статьи является рассмотрение проблем внешнего долга, анализ его современных показателей в Украине, определение влияния займов на экономику и поиск вариантов их уменьшения.

**Изложение основного материала исследования.** В краткосрочной перспективе привле-

чение финансовых ресурсов является весьма эффективным средством временного покрытия бюджетного дефицита, дефицита платежного баланса и решения других текущих проблем национальной экономики [5, с. 24]. В долгосрочной перспективе «жизнь в долг», как правило, является убыточным средством поддержки экономик стран, кроме того, не способствует их развитию, то есть, как правило, не способствует росту ВВП, реализации экспортного потенциала и т. д. В худшем случае это может привести к негативным последствиям, например дефолту.

В последнее время наблюдается тенденция к увеличению зависимости стран-должников от внешних заимствований, поскольку новые заимствования обеспечиваются наличием предыдущих непогашенных займов, возникают случаи реструктуризации долга. Существует также неэффективное использование механизма внешних заимствований, что может привести к так называемому развитию долга, заключающемуся в необходимости постоянного «вливания внешних займов» для подпитки экономик стран средствами, направленными на решение краткосрочных проблем.

Внешний государственный долг представляет собой задолженность государства по привлеченным из-за рубежа средствам в виде займов и кредитов иностранных банков и международных финансовых организаций, выплачиваемым процентам по ним, а также средствам, полученным путем размещения на международных рынках государственных ценных бумаг. Государственный внешний долг является частью валового внешнего долга страны [2].

Анализируя данные табл. 1, 2, отмечаем, что в сумме внешний государственный долг увеличивался из года в год. Так, в 2012 г. он составлял 38 659 млн. долл., а к 2018 г. – уже 50 462 млн. долл., то есть вырос на 0,04%. Соответственно, мы наблюдаем уменьшение задолженности в 2019 г., но будет ли этот спад ста-

Таблиця 1

**Внешний государственный и гарантированный государством  
долг Украины в 2019 г. (млн. долл. США)**

Дата	Совокупный долг			Государственный долг		Гарантированный долг	
	млн. долл. США	измен.	измен. %	млн. долл. США	измен. %	млн. долл. США	измен. %
На 31 декабря 2018 г.	50 462,5	+2 207,2	+4,57%	39 706,6	+2,05%	10 755,8	+15,07%
На 31 января 2019 г.	50 334,7	-127,7	-0,25%	39 700,1	-0,02%	10 634,6	-1,13%
На 28 февраля 2019 г.	50 071,6	-263,1	-0,52%	39 632,9	-0,17%	10 438,7	-1,84%
На 31 марта 2019 г.	50 356,7	+285,1	+0,57%	40 180,5	+1,38%	10 176,1	-2,51%
На 30 апреля 2019 г.	50 238,7	-118,0	-0,23%	40 136,9	-0,11%	10 101,7	-0,73%
На 31 мая 2019 г.	48 708,5	-1 530,2	-3,05%	38 865,1	-3,17%	3 842,6	-2,57%
На 30 июня 2019 г.	50 038,8	+1 330,3	+2,73%	40 123,1	+3,23%	9 915,7	+0,74%
На 31 июля 2019 г.	49 670,3	-368,5	-0,74%	39 929,2	-0,48%	9 741,1	-1,76%
На 31 августа 2019 г.	49 574,1	-96,2	-0,19%	39 815,0	-0,29%	9 759,1	+0,18%
На 30 сентября 2019 г.	48 160,6	-1 413,5	-2,85%	38 666,7	-2,88%	9 493,9	-2,72%

Источник: составлено на основе данных источника [2]

Таблиця 2

**Внешний государственный и гарантированный государством  
долг Украины с 2012 по 2019 гг. (млн. долл. США)**

Дата	Совокупный долг			Государственный долг		Гарантированный долг	
	млн. долл. США	измен.	измен. %	млн. долл. США	измен. %	млн. долл. США	измен. %
На 31 декабря 2011 г.	37 474,5			24 507,1		12 967,5	
На 31 декабря 2012 г.	38 658,8	+1 184,3	+3,16%	26 137,7	+6,65%	12 521,1	-3,44%
На 31 декабря 2013 г.	37 536,0	-1 122,8	-2,90%	27 901,4	+6,75%	9 634,6	-23,05%
На 31 декабря 2014 г.	38 792,2	+1 256,2	+3,35%	30 809,1	+10,42%	7 983,1	-17,14%
На 31 декабря 2015 г.	43 445,4	+4 653,2	+12,00%	3 4427,0	+11,74%	9 018,5	+12,97%
На 31 декабря 2016 г.	45 604,6	+2 159,2	+4,97%	36 048,3	+4,71%	9 556,3	+5,96%
На 31 декабря 2017 г.	48 989,4	+3 384,7	+7,42%	38 490,1	+6,77%	10 499,3	+9,87%
На 31 декабря 2018 г.	50 462,5	+1 473,1	+3,01%	39 706,6	+3,16%	10 755,8	+2,44%
На 30 сентября 2019 г.	48 160,6	-2 301,8	-4,56%	38 666,7	-2,62%	9 493,9	-11,73%

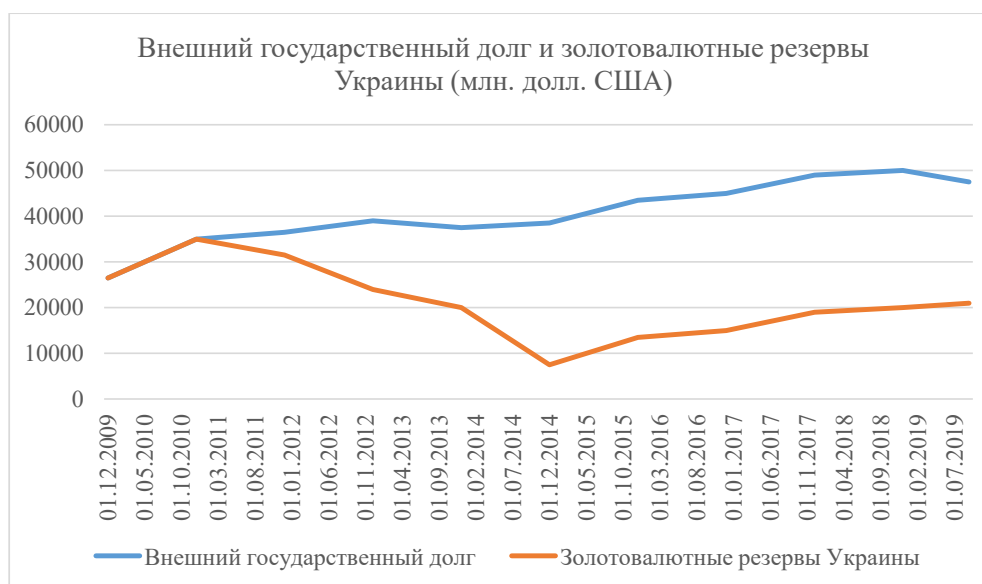
Источник: составлено на основе данных источника [2]

бильным и не приведет ли резкое снижение к необходимости брать новые займы?

Также стоит отметить, что объем государственного долга увеличился в долларовом выражении, а в гривневом уменьшился; в течение января-мая правительство привлекло значительные объемы ресурсов на внутреннем и внешнем рынках из-за плотного графика

погашения и значительных сумм расходов на обслуживание долга.

На рис. 1 показаны золотовалютные резервы страны, которые существенно ниже внешнего государственного долга, что опять же демонстрирует актуальность проблемы и необходимость поиска ее альтернативных решений.



**Рис. 1. Внешний государственный долг в сравнении с золотовалютными резервами Украины за последние 10 лет [2]**

Государственный долг оказывает на страну как положительное, так и отрицательное влияние. Среди положительных аспектов стоит отметить такие. Во-первых, выпуская долговые обязательства, государство влияет на процессы сбережений, накопления населения и хозяйствующих субъектов, что, с одной стороны, позволяет инвесторам иметь в активах ликвидный и прибыльный инструмент, а с другой стороны, способствует нормализации денежного обращения в стране, уменьшению денежной массы в процессе выдачи следующего транша и увеличению его в течение срока погашения. Во-вторых, предоставление государственных гарантий по кредитам перспективным предприятиям и субъектам малого и среднего бизнеса решает проблемы стимулирования производства и строительства, что снижает уровень безработицы и ускоряет процессы социально-экономического развития страны.

Кроме этого, долг относится к неналоговым методам финансового регулирования экономики, и если заимствования направлены не на погашение дефицита бюджета, а на реализацию каких-либо инвестиционных проектов в строительстве, промышленности долгосрочного характера, которые приносят деньги в будущем, то они позволяют органам исполнительной власти перераспределять налоговое бремя с течением времени по поколениям населения, в отличие от бюджетного финансирования за счет налоговых поступлений. Еще одним плюсом является то, что межправительственные займы и другие займы от международных финансовых институтов явля-

ются фактором укрепления международного сотрудничества.

Отрицательное действие заключается в таком:

- если большая часть государственного долга – это внешние заимствования, то с ухудшением внутренней экономики и девальвацией национальной денежно-кредитной единицы государственный долг, выраженный в национальной валюте, растет;

- значительное увеличение внешнего долга, то есть его преобладание над внутренним долгом, делает страну зависимой не только от внутренней экономики, но и от состояния мировой экономики и доступности для нее международных рынков капитала;

- если увеличение государственной задолженности происходит быстрее, чем рост ВВП, это приводит к ухудшению показателей, характеризующих страну как заемщика, а суверенный кредитный рейтинг страны может быть понижен, что является фактором, на который инвесторы обращают внимание, размещая средства в государственных ценных бумагах [3];

- высокая доходность государственных ценных бумаг повышает их привлекательность в совокупности с другими факторами, ведущими к уменьшению доступных ресурсов на рынке и повышению ставки банковского процента по кредитным ресурсам;

- суверенный долг считается низким риском, и инвесторы, безусловно, предпочитают вложения в государственные ценные бумаги, что приводит к чрезмерному увеличению государственного долга, ограничению

инвестиционных возможностей в реальные секторы; в экономике эти негативные тенденции усугубляются высокой доходностью государственных ценных бумаг;

– часто получение ресурсов на международных рынках, у международных финансово-кредитных организаций, таких как МВФ, Всемирный Банк, связано с выполнением ряда условий, что делает страну и ее правительство экономически зависимыми от других стран и организаций, иногда такая зависимость ведет к потере политической независимости;

– увеличение заимствований, высокие процентные ставки приводят к необоснованному росту бюджетных средств, направленных на обслуживание государственного долга, что означает отвлечение бюджетных средств на инвестиции, которые в конечном итоге оказывают негативное влияние на экономическое и социальное развитие страны;

– в результате государственный долг должен быть погашен за счет бюджета, основным источником пополнения которого являются налоговые и неналоговые поступления, то есть средства, полученные займы, облагаются налогом, особенно когда они используются для погашения дефицита бюджета, поэтому государственный долг переложено на плечи будущего поколения [6].

Полное погашение государственного долга большинства стран мира в настоящее время становится нереальным из-за его размера, поэтому государственный долг начинает напоминать «долговой пузырь». Для предотвращения его увеличения необходимо:

– четко координировать долговую политику государства с финансовой и экономической политикой;

– обеспечивать эффективное целевое использование привлеченных средств;

– улучшать контроль над использованием заемных средств с целью оптимизации расходов и дополнительных способов экономии;

– сохранять темпы прироста государственного долга на уровне прироста ВВП путем направления заемных средств на развитие экономики страны;

– расширять и диверсифицировать экспортный потенциал;

– проводить системные институциональные изменения, создающие благоприятный инвестиционный климат в стране, укреплять доверие к экономике страны;

– облегчать бремя внешнего долга путем увеличения объемов привлечения иностранных инвестиций;

– создавать условия для предотвращения оттока капитала за пределы страны;

– предпринимать административные меры против нелегального вывоза капитала;

– оптимизировать структуру государственных займов так, чтобы дефицит бюджета не угрожал безопасности страны;

– осуществлять мониторинг динамики долговых выплат в целях минимизации стоимости долга за счет увеличения срока заимствований и снижения доходности по долговым обязательствам;

– создавать оптимальную структуру государственных займов с целью снижения затрат на обслуживание долга;

– регулировать график погашения долга таким образом, чтобы основные выплаты приходились на моменты ожидаемого роста экономики, в целях минимизации риска для экономики страны;

– своевременно и полно выполнять обязательства с целью недопущения начисления штрафов за просрочку и обеспечения стране репутации первоклассного заемщика.

#### **Выводы из проведенного исследования.**

Государственный долг – это уже естественное явление в мировом финансовом хозяйстве. Однако не следует забывать, что государственный долг свидетельствует о разрыве между экономическими возможностями и социальными потребностями страны, значит, с ростом государственного долга социальные потребности превалируют над реальными возможностями страны. Стоимость текущего обслуживания долга для некоторых стран может привести к ограничению возможностей по управлению долгом или даже к дестабилизирующему воздействию на экономику в целом, особенно при любых финансовых кризисах, порожденных как внутренними проблемами страны, так и мировыми процессами.

Для предотвращения негативного влияния внешних займов на экономику страны необходимо вести эффективную политику, которая включает:

– поддержание государственного долга на уровне, обеспечивающем экономическую безопасность страны;

– создание такой структуры государственных займов, чтобы выполнение их обязательств было связано с наименьшими затратами и минимальным риском для экономики страны;

– минимизацию стоимости долга за счет увеличения срока заимствования и снижения доходности по нему;

– постоянный мониторинг динамики погашения задолженности, чтобы график погашения задолженности не имел пиковых периодов,

а основные платежи осуществлялись в момент ожидаемого экономического роста;

– гармонизацию политики обслуживания внешнего долга с финансово-экономической политикой в целом;

– своевременное и полное выполнение обязательств с целью предотвращения наложения штрафов за просрочку и обеспечения репутации первоклассного заемщика в стране;

– обеспечение эффективного целевого использования привлеченных средств;

– применение различных методов управления государственным долгом;

– создание единой системы управления долгом для координации мер по снижению уровня задолженности и обеспечения более эффективного контроля над привлечением и использованием средств [4, с. 386–387].

#### Список использованных источников:

1. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. 6-е изд., перераб. и доп. Москва : ИНФРА-М, 2017. 512 с.
2. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <http://www.minfin.gov.ua> (дата звернення: 28.11.2019).
3. Каменских В.П. Направления оптимизации системы управления государственным долгом Украины. URL: [http://www.nbu.gov.ua/old\\_jrn/Soc\\_Gum/Evu/2011\\_17\\_1/Kamenskaia.pdf](http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Evu/2011_17_1/Kamenskaia.pdf) (дата обращения: 28.11.2019).
4. Лемешевский И.М. Экономическая теория : учебное пособие для студентов экономического специальностей вузов : в 3 ч. Минск : Аинформ, 2004. 572 с.
5. Helpman E., Horovits M. Voluntary debt reduction: incentives and welfare. Ie-hekeraratsotmitpathot, National Bureau of Economic Research. 1988. 42 p.
6. Petrakis P. The Greek Economy and Crisis. Challenger and Responses. Berlin Springer-Verlang, 2012. 450 p.

#### References:

1. Rayzberg B.A., Lozovskiy L.Sh., Starodubtseva E.B. (2011) Sovremennyy ekonomicheskiy slovar' [Modern economic dictionary]. 6-e izd., pererab. i dop. – Moskva : INFRA-M. 512 p.
2. Ofitsiyniy sait Ministerstva finansiv Ukrainy. URL: <http://www.minfin.gov.ua> (accessed: 28 November 2019).
3. Kamenskikh V.P. Napravleniya optimizatsii sistemy upravleniya gosudarstvennym dolgom Ukrainy. URL: [http://www.nbu.gov.ua/old\\_jrn/Soc\\_Gum/Evu/2011\\_17\\_1/Kamenskaia.pdf](http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Evu/2011_17_1/Kamenskaia.pdf) (accessed: 28 November 2019).
4. Lemeshevskiy I.M. (2004) Ekonomicheskaya teoriya: Ucheb. Posobie dlya studentov ekon. spetsial'nostey vuzov [Economic Theory: Textbook. allowance for students econ. university specialties] : v 3 ch. – Minsk : Ainform. 572 p.
5. Helpman E., Horovits M. Voluntary debt reduction: incentives and welfare. Ie-hekeraratsotmitpathot, National Bureau of Economic Research. 1988. 42 p.
6. Petrakis P. The Greek Economy and Crisis. Challenger and Responses. Berlin Springer-Verlang, 2012. 450 p.

УДК 332.85

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-6-20>**Пакуліна А.А.**кандидат економічних наук, доцент,  
доцент кафедри економіки

Харківського національного університету будівництва та архітектури

**Сазонова Е.В.**

студентка

Харківського національного університету будівництва та архітектури

**Пакуліна Г.С.**

аспірантка

Харківського національного університету будівництва та архітектури

**Pakulina Alevtyna**

Kharkov National University of Civil Engineering and Architecture

**Sazonova Ella**

Kharkov National University of Civil Engineering and Architecture

**Pakulina Hanna**

Kharkov National University of Civil Engineering and Architecture

## УДОСКОНАЛЕННЯ РЕКЛАМНОЇ ПОЛІТИКИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РИНКУ НЕРУХОМОСТІ

## IMPROVEMENT OF ADVERTISING POLICY IN THE REAL ESTATE MARKET OF THE REGION

Мета дослідження – обґрунтування напрямів удосконалення рекламної політики на ринку нерухомості регіону. Автори обґрунтували, що нині рекламі на ринку нерухомості в науковій літературі приділено не досить уваги. Визначення реклами, яке є в ріелторській літературі, свідчить про нерозуміння цього феномена. Проблема дослідження авторів полягає в тому, що порівняно з відносно достатньою науковою розробленістю проблем реклами та ринку нерухомості загальної прикордонна сфера – реклама на ринку нерухомості – залишається маловивченою, а на регіональних ринках – і зовсім недослідженою проблемою. Автори обґрунтували, що свідомо помилкова, недобросовісна і неетична реклама на ринку нерухомості часто має характер тіньової практики і може бути «вбудована» як елемент у багато інших тіньових практик на ринку нерухомості України. Достовірна реклама дасть змогу поліпшити ситуацію на ринку житлової нерухомості України.

**Ключові слова:** реклама, рекламна політика, нерухомість, житлова нерухомість, ринок, регіон.

Цель исследования – обоснование направления совершенствования рекламной политики на рынке недвижимости региона. Авторы обосновали, что в настоящее время рекламе на рынке недвижимости в научной литературе уделяется недостаточно внимания. Определение рекламы, которое зачастую можно встретить в риелторской литературе, свидетельствует о непонимании этого феномена. Проблема исследования авторов заключается в том, что в сравнении с относительно достаточной научной разработанностью проблем рекламы и рынка недвижимости в целом их пограничная область – реклама на рынке недвижимости – остается малоизученной, а на региональных рынках – и вовсе неисследованной проблемой. Авторы обосновали, что заведомо ложная, недобросовестная и неэтичная реклама на рынке недвижимости часто носит характер теневой практики и может быть «встроена» в качестве элемента во многие другие теневые практики на рынке недвижимости Украины. Достоверная реклама позволит улучшить ситуацию на рынке жилой недвижимости Украины.

**Ключевые слова:** реклама, рекламная политика, недвижимость, жилая недвижимость, рынок, регион.

The aim of the authors research was to substantiate the directions of improvement of advertising policy in the real estate market of the region. The authors proved that currently advertising in the real estate market in the scientific literature is given little attention. In advertising theory and real estate mar-

ket theory, information on real estate market advertising is sparse, fragmentary, and haphazard. For the most part in the real estate literature can be found only recommendations to individuals and individual brokers for advertising support of independent transactions of purchase and sale of real estate. Even the very definition of advertising, which can be found in real estate literature, indicates a misunderstanding of this phenomenon. The problem of the authors research is that in comparison with the relatively sufficient scientific development of the problems of advertising and the real estate market as a whole, their border area-advertising in the real estate market-remains poorly studied, and in regional markets and not at all investigated problem. In carrying out the study, the authors used General scientific methods: systemic and interdisciplinary approaches, analysis and synthesis, methods of comparisons and generalizations. To obtain relevant information, the methods of questionnaire survey, documentary analysis, simple and included observations were used. Unfair, unethical and incorrect advertising appears on the real estate market. The facts of unfair competition and direct deception of consumers are noted. The media often equate the profession of realtor and fraudulent activities. The situation with regard to consumers assessment of the quality of services of real estate firms can be improved by the introduction of mandatory certification of real estate agencies. In relation to advertising in the real estate market, there are many conflicting judgments about the degree of confidence in it, about the motivational and consumer guidelines on which it is based advertising. The authors proved that deliberately false, unfair and unethical advertising in the real estate market often has the character of shadow practices and can be an element of other shadow practices in the real estate market of Ukraine. Reliable advertising will improve the situation in the residential real estate market of Ukraine.

**Key words:** advertising, advertising policy, real estate, residential real estate, market, region.

**Постановка проблеми.** Вдосконалення рекламної політики на ринку нерухомості регіону є актуальним завданням економічних досліджень. Ринок нерухомості детермінує існування ринку капіталу, ринку праці, ринку товарів і послуг тощо. Розвиток ринку нерухомості забезпечує збільшення попиту на продукцію суміжних видів економічної діяльності – будівельних робіт, будівельних матеріалів, меблів, інших товарів тривалого користування. Ось чому розвиток ринку нерухомості порівнюють із локомотивом, здатним рухати вперед економіку, збільшувати обсяги валового національного продукту. Ринок нерухомості – істотна частина економіки будь-якої країни. Частка нерухомості становить до 80% у національному багатстві розвинених країн і понад 50% у світовому багатстві. Нерухомість України оцінюється в 50–60 млрд. дол. і здатна збільшувати дохідну частину бюджету щорічно мінімум на 1,5–2 млрд. дол. Питання створення цивілізованого ринку нерухомості неможливе без рекламних досліджень ринку нерухомості, вивчення особливостей споживчої поведінки. Споживча поведінка населення, маркетингові дослідження споживчих пріоритетів, соціальний вплив реклами традиційно входять у число основних сфер дослідження економічної соціології. Актуальність і складний характер розглянутих явищ стали підставою вибору теми проведеного дослідження.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Широке коло питань, присвячених проблемам розвитку реклами та нерухомості, досліджені у працях таких науковців, як: Б.Е. Братко [1], І.Г. Буркун [2], С.Л. Пакулін [7], С.Я. Сухарев [3], І.С. Феклістова [4], Ю.А. Ципкін [5; 6].

**Метою** дослідження є: аналіз формування і розвитку ринку нерухомості в Україні; виявлення сутності, особливостей та тенденцій розвитку ріелторської діяльності на ринку житлової нерухомості; вивчення реклами як елемента маркетингу нерухомості; оцінка стану досліджень об'єктів реклами та послуг ринку житлової нерухомості; аналіз реклами на регіональному ринку нерухомості.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Під нерухомістю прийнято розуміти фізичні об'єкти, міцно пов'язані із землею, переміщення яких неможливе без їх руйнування. Нерозривний зв'язок із землею – ознака більшості, але не всіх об'єктів нерухомості. Виділяються ознаки об'єкта нерухомості, відзначається особливість нерухомості зростати з часом у своїй вартості. Нерухомість вважається найнадійнішим засобом вкладення капіталу. Класичним визначенням ринку нерухомості є визначення Дж. Фрідмана та Н. Ордуєя, які розуміють його як певний набір механізмів, за допомогою яких передаються права на власність і пов'язані з нею інтереси, встановлюються ціни і розподіляється простір між різними конкуруючими варіантами землекористування.

Нами були проаналізовані особливості ринку нерухомості, попит на ринку нерухомості, структура ринку нерухомості і підстави його сегментування. У систему ринку нерухомості входять відносини, що виникають: зі створення об'єктів нерухомості між інвесторами, забудовниками, підрядниками та користувачами нерухомості; з обороту прав на нерухомість – між покупцями і продавцями, орендарями та орендодавцями тощо.; з експлуатації об'єктів нерухомості між власниками



і керуючими, керуючими і користувачами та ін.

На ринку нерухомості України є система державної реєстрації прав та угод із нерухомим майном [1, с. 36].

Основний вид підприємницької діяльності на ринку нерухомості – це ріел-торська (брокерська) діяльність [2, с. 11]. Нами розглядаються кілька основних варіантів організаційних структур агентств нерухомості; підстави виділення малих, середніх і великих ріелторських фірм. Наводиться повний перелік послуг, що надаються ріелторськими організаціями. Аналізуються такі важливі соціальні проблеми, як будівництво житла в геопатогенних зонах, злочинність і шахрайство у сфері нерухомості.

У процесі проведеного дослідження реклами на регіональному ринку нерухомості нами надано визначення і класифікація реклами; розкрито особливості реклами у сфері послуг; прийоми створення ефективної інтернет- і текстової реклами; наводяться різні типології споживачів реклами.

Вивчення рекламного ринку України у розрізі інвестицій за різними товарними категоріями показує, що нерухомість не входить у 15 найбільших рекламних інвестицій за таким медіаносієм, як ТБ, але займає 6 місце в пресі та на радіо і 13 місце за інвестиціями у зовнішню рекламу.

Оцінка комунікативної, а особливо комерційної ефективності є однією з найскладніших проблем реклами [6, с. 49].

Економічний ефект від рекламних заходів зазвичай вимірюють шляхом зіставлення ефекту від проведення рекламної кампанії з витратами на її здійснення. Результати такого зіставлення можуть виражатися в трьох варіантах: 1) ефект від рекламного заходу дорівнює витратам на його проведення; 2) ефект від рекламного заходу більший від витрат (прибутковий); 3) ефект від рекламного заходу менший від витрат (збитковий).

У науковій літературі спроби сформулювати особливості реклами на ринку нерухомості невдалі [3, с. 168]. Вони характеризуються фрагментарністю, відсутністю системного підходу і не відображають специфіки реклами нерухомості. Автори пропонують свій підхід до визначення особливостей реклами на ринку нерухомості.

У рекламі на ринку нерухомості використовуються помилкові обіцянки, наприклад «купівля квартири за добу». Клієнт, якому дійсно терміново треба купити квартиру, поспішає за вказаною в рекламі адресою. Шуканий варіант йому можуть підібрати і показати навіть за кілька годин. Але оформити угоду за законом за добу (що і стоїть у повному і точному сенсі за

поняттям «купівля квартири») неможливо. Процедура оформлення вимагає часу, але головне – «зачепити» клієнта, а потім йому скажуть: «Ну, вибачте, не вкла-лися в добу!»

Недостовірною часто виявляється і реклама житлових будинків і квартир як елітних [4, с. 79]. Продавці нерухомості експлуатують такий помилковий стереотип свідомості споживачів: елітна квартира – це всього лише велика квартира гарного планування в центрі міста. Насправді справжнє елітне жит-ло має відповідати і багатьом іншим важливим критеріям.

Досить поширеною практикою, що має за мету збільшення продажів квартир, котеджів, земельних ділянок, є практика звернення до недостовірної або завідомо неправдивої реклами такого змісту: «Продаж квартир, котеджів, земельних ділянок в екологічно чистих районах міста». Ми не стверджуємо, що вся подібна реклама недостовірна або свідомо помилкова, але часто такий рекламі вірити не можна. Більшість громадян нашої країни наївно вважають екологічно чистими районами міста ті, де чистота повітря відповідає санітарним нормам. При цьому не беруться до уваги інші важливі екологічні характеристики, такі, наприклад, як наявність (відсутність) геопатогенних зон у місцях будівництва та ін.

Інша цікава практика полягає в тому, що ріелторську фірму називають і рек-ламують так, щоб відразу завоювати народну довіру і незаслужено отримати конкурентні переваги. Назва такої фірми може звучати приблизно так: «Всенародний відділ нерухомості». Мовляв, «інші фірми капіталістичні, печуться тільки про свій прибуток, а ми – за народ, працюємо мало не задарма».

Формування цивілізованого ринку нерухомості в Україні передбачає боротьбу з неправдивою, недобросовісною, неетичною рекламою; виявлення і розвінчання помилкових, обманних теоретичних побудов, що часто за ними стоять [7, с. 55].

Купують або продають квартири в основному представники середнього класу (55% тих, хто купували квартири, і 63% тих, хто продавали квартири через агентство, належать до цієї групи). Однак серед «верхнього шару» за рівнем доходів відсоток споживачів ріелторських послуг майже в два рази більший, ніж серед «середнього шару». Чоловіки набагато частіше, ніж жінки (23% проти 17%), вважають за краще купувати (продавати) квартири самостійно. Серед тих, хто купує або продає квартири самостійно, істотно підвищилася частка «нижчого середнього» і «середнього» шарів.

Таким чином, основними параметрами, за якими можна було би побудувати соціальний

портрет клієнтів ріелторських послуг, є стаття і дохід респондента. Аналіз на значущість виявив, що ніякі інші статусні характеристики не зробили значущого впливу на фактор звернення респондента до агентства з нерухомості.

Як впливає досвід угод із нерухомістю на ставлення і довіру споживача до реклами?

Згідно з результатами дослідження можна дійти висновку, що серед тих, хто не здійснював операцій з нерухомістю, у середньому в два рази більше тих, хто не довіряє рекламі в цій сфері і хто вважає, що такої реклами дуже багато. І це позитивний факт. Досвід купівлі-продажу нерухомості істотно покращує оцінку цими споживачами реклами у сфері нерухомості. Оцінка якості реклами більш суперечлива. З одного боку, покупка квартири істотно підвищує оцінку якості реклами порівняно із середніми; з іншого боку, продаж квартири такі оцінки знижує.

Розглянемо, за якими параметрами структурується ставлення респондентів до реклами взагалі і до реклами на ринку нерухомості зокрема.

Жінки більш терпимі до всіх видів реклами, ніж чоловіки. Розподіл за статтю максимально пов'язаний із довірою до реклами. Чоловіки не довіряють рекламі в середньому майже в два рази частіше, ніж жінки. Ні вік, ні освіта, за даними нашого дослідження, не вплинули на довіру до реклами. Другим статусним параметром, що впливає на довіру до реклами, виявляється матеріальне становище.

Аналіз значущості зв'язку між ознаками показує, що вплив матеріального становища респондентів на довіру до реклами максимально значущий, величина критерію Пірсона дорівнює 34,8 і має високий рівень достовірності, при тому, що для 8 ступенів свободи на рівні значущості вище 0,999 допустимі всі значення, що вищі, ніж 27,1. Довіра до реклами зростає з ростом матеріального добробуту. Чим скрутніше матеріальне становище респондентів, тим менша довіра до реклами.

Оцінки достатності обсягу реклами у сфері нерухомості виявилися пов'язаними тільки з віком респондентів. Критичність до обсягу реклами (реклами занадто багато) зростає з віком. Молоді люди в два рази частіше, ніж літні, вважають, що реклами досить.

Оцінки якості реклами у сфері нерухомості стають нижчими зі зростанням віку, освітнього рівня і поліпшенням матеріального становища респондентів.

Звертає на себе увагу те, що думка про агентства з нерухомості і якості їхніх послуг за останні три роки поступово зрушується в бік погіршення. Практично всі відстежувані показ-

ники, що відображають ставлення споживачів до цих фірм, погіршилися. Це пояснюється тим, що йде стрімкий процес утворення нових агентств із нерухомості, кістяк яких становлять непрофесіонали.

Імідж агентств нерухомості зазнає серйозного удару і з низки інших причин: на ринку нерухомості з'являється недобросовісна, неетична і некоректна реклама; відзначені факти недобросовісної конкуренції і прямого обману споживачів; ЗМІ, а особливо телебачення, часто ставлять знак рівності між професією ріелтора і шахрайською діяльністю.

Ситуація щодо оцінки споживачами якості послуг ріелторських фірм може бути покращена, на нашу думку, введенням обов'язкової сертифікації агентств із нерухомості.

Скоро ріелторські послуги в Україні зростуть у ціні. А все через те, що фахівців із нерухомості змусять проходити тести й отримувати сертифікати. Таке поняття, як «ріелтор», і зовсім піде в небуття. Нові правила для галузі розробили у Фонді держмайна (ФДМ). Відповідний законопроект оприлюднений для обговорення і запрацює через півтора року після його публікації. Дія майбутнього закону не буде поширюватися на угоди покупки, продажу або оренди, укладені людьми самостійно, без залучення брокерів або агентів із нерухомості (помічників брокера).

У середньостроковій перспективі Україна може зіткнутися з новою хвилею замороженого будівництва й обурених інвесторів. Врятувати ринок може тільки диво, на зразок дешевого іпотечного кредитування або різкого зростання доходів. Однак розраховувати на нього зараз не доводиться.

Будівельний ринок за своєю суттю – піраміда. Забудовник продає один об'єкт і починає будувати наступний. Більшість девелоперів не можуть гарантувати завершення об'єкта, якщо продажі впадуть до критичного мінімуму. У них просто не вистачить грошей на це. Скільки ще простоїть ця піраміда, враховуючи, що темпи будівництва не скорочуються, – сказати складно. Але на горизонті 1–2 років перспективи первинного ринку нерухомості виглядають не надто оптимістично. Тому достовірна реклама дасть змогу поліпшити ситуацію на ринку житлової нерухомості України.

#### **Висновки з проведеного дослідження.**

1. Судження авторів низки статей про фахівців агентств нерухомості як про непотрібних посередників на ринку, які отримують незаслужено високий грошовий дохід, не збігаються з думкою більшості населення – споживачів ріелторських послуг.

2. Більшість споживачів послуг на ринку нерухомості не зовсім довіряють рекламі на цьому ринку. Особливо високий відсоток недовіри у групах чоловіків і тих, хто купував квартиру самостійно, без допомоги посередників.

3. Велика частина споживачів об'єктів і послуг на ринку нерухомості вважають, що реклами цілком досить, але вона в основному середньої і низької якості – найчастіше неточна або застаріла. На думку більшості покупців квартир, використовується не досить коштів і носіїв реклами.

4. Оцінка факторів вибору агентства з нерухомості принципово не відрізняється в групах «продавці», «покупці», «потенційні клієнти». Перша п'ятірка в рейтингу факторів вибору агентства така: агентство має досвідчених і кваліфікованих співробітників; у агентства велика база даних на купівлю та продаж нерухомості; агентство пропонує великий спектр якісних послуг; агентство давно працює на ринку нерухомості; агентство пропонує безпечну систему розрахунків за участі банку. П'ятірка факторів-аутсайдерів в рейтингу вибору агентства з нерухомості: реклама агентства відрізняється високою якістю; агентство входить до складу корпорації, що працює в багатьох містах України; агентство багато рекламує свої послуги; агентство зручно розташоване; агентство займається благодійною та спонсорською діяльністю.

5. Рекламне гасло «Нерухомість без посередників» є теоретично неспроможним, але має гносеологічні та психологічні корені. Це основний піарівський хід конкурентів (будівельних компаній) проти ріелторських фірм. Його можна кваліфікувати як одну з тінювих практик на ринку нерухомості, як форму недобросовісної конкуренції.

6. Завідомо неправдива, недобросовісна і неетична реклама на ринку нерухомості часто має характер тінювої практики і може бути «вбудована» як елемент у багато інших тінювих практик на ринку нерухомості України.

7. Особливостями реклами на ринку нерухомості є наявність двох основних груп рекламодавців: виробників житла (будівельних фірм) і брокерських фірм (агентств нерухомості). Причому фінансові рекламні можливості перших значно перевершують аналогічні можливості других. Останнім часом стали активно себе рекламувати житлово-будівельні кооперативи і банки, що пропонують іпотечні схеми кредитування; реклама об'єктів та послуг ринку нерухомості займає порівняно невелику частку в загальному обсязі українського рекламного ринку і не входить у число самих грошових сегментів; для реклами об'єктів і послуг ринку нерухомості використовується порівняно обмежений спектр засобів реклами. Як правило (і в порядку зменшення значущості), це: інтернет, газети, журнали, зовнішня реклама, буклети, сувенірна продукція. Більшість фірм використовують лише рекламні модулі і малу рекламу в Інтернеті, спеціалізованих газетах і журналах. Будівельні та ріелторські компанії займають досить скромний сегмент у телевізійній рекламі. Під час звернення до цього виду реклами обмежуються, як правило, недорогими і простими її формами (біжучий рядок, відеозаставки та ін.). Ігрові ролики – велика рідкість; порівняно низька частота звернень будівельних і ріелторських фірм у рекламні агентства; порівняно невисока креативність реклами об'єктів і послуг ринку нерухомості; відсутність (за рідкісним винятком) високопрофесійних рекламистів у штаті будівельних фірм і агентств із нерухомості; неувага теоретиків реклами до ринку нерухомості.

8. Споживачі в 2019 р. дали більш низькі оцінки рекламі на ринку нерухомості України, ступеню довіри до неї, якості послуг ріелторських фірм загалом порівняно з 2015 роком. Це зумовлено скасуванням ліцензування і стрімким зростанням кількості агентств із нерухомості, укомплектованих непрофесіоналами.

#### Список використаних джерел:

1. Братко Б.Е. Фактори впливу на механізми державного регулювання ціни на ринку житлової нерухомості. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2017. № 2 (17). С. 34–39.
2. Буркун І.Г. Організаційно-економічні засади функціонування регіонального ринку житлової нерухомості: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.05. Харків: Харківська національна академія міського господарства, 2011. 22 с.
3. Сухарев С.Я. Роль реклами и паблик рилейшнз в становлении толерантности субъектов рынка недвижимости. *Вестник Тюменского государственного университета*. 2003. № 1. С. 167–169.
4. Феклистова И.С. Цыпкин Ю.А., Губарев Е.В. и др. Прикладной маркетинг. М.: ФГБОУ ВПО ГУЗ, 2010. 225 с.
5. Цыпкин Ю.А., Пакулина А.А., Люкшинов А.Н. Агрорыкетинг. М.: Мир, 2004. 240 с.
6. Цыпкин Ю.А., Пакулина И.С., Губарев Е.В. Подход к оценке конкурентоспособности и определению эффективности маркетинговой деятельности предприятий. *Современная конкуренция*. 2011. № 3 (27). С. 44–53.

7. Pakulin, S.L. Feklistova I.S., Pakulina A.A., Pakulina H.S. Regulation of investment processes of economic development in the market conditions. *Universum View 5: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (9 листопада 2018 р., м. Полтава, Україна). Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. С. 50–57.

#### References:

1. Bratko B.E. (2017) Faktory vplyvu na mekhanizmy derzhavnoho rehuliuвання tsiny na rynku zhytlovoi nerukhomosti [Factors of influence on the mechanisms of state regulation of prices in the residential real estate market]. *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia* [Public administration and customs administration], no. 2 (17), pp. 34–39.
2. Burkun I.H. (2011) *Orhanizatsiino-ekonomichni zasady funktsionuvannia rehionalnoho rynku zhytlovoi nerukhomosti* [Organizational and economic bases of functioning of the regional market of residential real estate] (PhD Thesis). Kharkiv: Kharkiv national Academy of urban economy.
3. Sukharev S.Ya. (2003) Rol' reklamy i pablik rileyshnz v stanovlenii tolerantnosti sub»ektiv rynku nedvizhimosti [The Role of advertising and public relations in the formation of tolerance of real estate market subjects]. *Vestnik Tyumenskogo gosudarstvennogo universiteta* [Bulletin of Tyumen state University], no. 1, pp. 167–169.
4. Feklistova I.S. Tsyppkin Yu.A., Gubarev E.V. et al. (2010) *Prikladnoy marketing* [Applied marketing]. Moscow: State university of land use planning. (in Russian)
5. Tsyppkin Yu.A., Pakulina A.A., Lyukshinov A.N. (2004) *Agromarketing* [The Agromarketing]. Moscow: Mir. (in Russian)
6. Tsyppkin Yu.A., Pakulina I. S., Gubarev E.V. (2011) Podkhod k otsenke konkurentosposobnosti i opredeleniyu effektivnosti marketingovoy deyatel'nosti predpriyatiy [Approach to assessment of competitiveness and to determine the effectiveness of marketing activities of enterprises]. *Sovremennaya konkurentsya* [Modern competition], no. 3 (27), pp. 44–53.
7. Pakulin, S.L. Feklistova I.S., Pakulina A.A., Pakulina H.S. (2018) Regulation of investment processes of economic development in the market conditions. Proceedings of the *Universum View 5: international scientific-practical conference (9 November 2018, Ukraine, Poltava)*, Vinnitsa: LLC «Nylan-LTD», pp. 50–57.

**Сударкіна Л.Ю.**

аспірантка

Луганського національного аграрного університету (м. Харків)

**Sudarkina Lyudmila**

Luhansk National Agrarian University (Kharkiv)

## ПЕРЕДУМОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯМ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

### PREREQUISITES FOR DEVELOPING A SYSTEM OF RESOURCE CONSERVATION MANAGEMENT IN AGRICULTURE

У статті обґрунтовано передумови комплексної системи управління ресурсозбереженням в сільському господарстві. Доведено, що вихідним завданням ресурсозбереження є оптимізація використання найбільш дефіцитних ресурсів, обсяг яких неможливо збільшити з низки об'єктивних та/або суб'єктивних причин. Доведено, що показники стану та динаміки зміни якості земельних ресурсів є визначальними в аспекті аналізу практики господарювання, що сприятимуть ресурсозбереженню. Результати проведеної кластеризації дали змогу встановити відмінності у характері ресурсного забезпечення. Сформовано методіку аналізу управління ресурсокористуванням на основі припущення, що ресурсний потенціал підприємств в сільському господарстві з одного боку може бути інвестований в розвиток одного виробничого напрямку з виробництвом обмеженої кількості продукції або за декількома напрямками, формуючи умови багатопрофільності.

**Ключові слова:** система управління, організація, ресурсозбереження, сільське господарство, кластерний аналіз, землекористування.

В статье обоснованы предпосылки комплексной системы управления ресурсосбережением в сельском хозяйстве. Доказано, что исходной задачей ресурсосбережения является оптимизация использования наиболее дефицитных ресурсов, объем которых невозможно увеличить по ряду объективных и/или субъективных причин. Доказано, что показатели состояния и динамики изменения качества земельных ресурсов являются определяющими в аспекте анализа практики хозяйствования, способствующей ресурсосбережению. Результаты проведенной кластеризации позволили установить различия в характере ресурсного обеспечения. Сформировано методіку анализа управления ресурсопользования на основе предположения, что ресурсный потенциал предприятий в сельском хозяйстве с одной стороны может быть инвестирован в развитие одного производственного направления с производством ограниченного количества продукции или по нескольким направлениям, формируя условия многопрофільности.

**Ключевые слова:** система управления, организация, ресурсосбережение, сельское хозяйство, кластерный анализ, землепользование.

The article scientifically substantiates the prerequisites for developing a comprehensive system for managing the resource conservation in agriculture. In particular, it is proved that the initial task of the resource conservation system is to optimize the use of the most scarce resources, the volume of which cannot be increased for a number of objective and / or subjective reasons. The cluster analysis of the agricultural land of the agricultural enterprises of Kharkiv region was conducted on the basis of the indicators of organic matter content per 1 ha of arable land, as a measure of the presence of qualitative natural potential and the average rate of removal of the organic matter, as the most scarce component of the land resources for growing agricultural produce. The results of the clustering made it possible to detect differences in resource provision. The author developed a methodology for analysis of resource use management based on the assumption that the resource potential of an agricultural enterprise can be invested in the development of either one production line with a limited amount of products or in several directions, forming the conditions for a diversified enterprise. Models of strategies for the development of the sectoral structure of the agricultural enterprises with different functional load are presented: the strategy of sectoral concentration and the strategy of diversification. In order to identify the priority strategy, diagnosis was made according to a corresponding set of indicators. It was proved that in terms of concentration and diversification ratios it is possible to trace the tendency of the agricultural enterprise management to dispersion of available resources in the process of fulfilling the enterprise

tasks, which affects the degree of relevance of resource conservation programs in the current economic practice. In order to determine the typical approach to the formation of the structure of industries, which meets the goals of the enterprises, the corresponding generalization by territorial entities in the above clusters of land use in agriculture in the Kharkiv region was made.

**Key words:** management system, system development, resource conservation, agriculture, cluster analysis, land use.

**Постановка проблеми.** Основою для формування планів та програм ресурсозбереження в заданих господарських умовах є наявність розуміння про поточний характер землекористування та причини, що його формують. Вирішення цього завдання є складним науковим питанням з дослідженням багатьох чинників та передумов. Практика потребує формування «швидкого» методу діагностування проблеми ресурсокористування з використанням доступних джерел економічної інформації, що актуалізує тематику цього дослідження.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** В основу пропонованої методики аналізу управління ресурсокористуванням покладено припущення, що в процесі організації виробничих систем підприємств в сільському господарстві використання доступних ресурсів може бути здійснено за двома головними принципами: сконцентровано або розосереджено. Тобто ресурсний потенціал підприємства з одного боку може бути інвестований в розвиток одного виробничого напрямку з виробництвом обмеженої кількості продукції або за декількома напрямками, формуючи умови багатoproфільного господарства.

Дослідженням питань організації системи управління ресурсозбереженням в сільському господарстві присвячено багато праць вітчизняних та закордонних вчених, таких як В.Г. Андрійчук, О.А. Барсукова, М.В. Барун, Н.А. Герасимчук, О.О. Єршова, І. Колос, О.О. Кулаков, І.В. Лозинська, В.Я. Нусінов, Н.Б. Проценко, Н.О. Шура, В. Maskell, В. Baggaley, L. Grasso [1–11]. Фактично всі вчені доходять висновку, що з погляду теорії управління, зазначені обставини є основою формування двох головних стратегій розвитку галузевої структури в сільському господарстві, які мають різне функціональне навантаження: стратегія галузевого зосередження та стратегія диверсифікації. При цьому за показниками коефіцієнтів зосередження та диверсифікації можна відстежувати схильність менеджменту агроформувань до розосередження наявних ресурсів у процесі виконання підприємницьких завдань, що впливає на міру актуальності програм ресурсозбереження в поточній господарській практиці.

**Метою** статті є визначення передумов організації системи управління ресурсозбереженням в сільському господарстві.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Вихідним завданням системи ресурсозбереження є оптимізація використання найбільш дефіцитних (або істотно обмежених) ресурсів, обсяг яких неможливо збільшити по ряду об'єктивних та суб'єктивних причин. Зважаючи на специфіку сільськогосподарського виробництва найменші можливості розширення обсягу мають земельні ресурси через просторову обмеженість земельного фонду. Тому показники стану та динаміки зміни якості земельних ресурсів є визначальними в аспекті аналізу практики господарювання, що сприятимуть ресурсозбереженню.

Класифікацію якості земельних ресурсів у зв'язку з поточним станом родючості та динаміки землекористування (використання корисних властивостей сільськогосподарських угідь) пропонується здійснювати з використанням методики кластерного аналізу. Результати кластерного аналізу земельного фонду сільськогосподарських підприємств Харківської області за вмістом органічної речовини на 1 га ріллі та середнім темпом виносу органічної речовини наведено на рис 1.

Дендрограма кластеризації на великій дистанції об'єднання демонструє дві великі групи адміністративно-територіальних одиниць, що відповідає загальному природному фону сільськогосподарського виробництва Харківської області, який представлено як територіями степової, так і територіями лісостепової зони. Наближення дистанції більшою мірою відображає суб'єктивний вплив господарств на стан земельних ресурсів.

За результатами аналізу можна зробити висновки, що раціонально виділити п'ять груп (кластерів) у межах Харківської області, наявність потенціалу та характер використання ресурсів яких мають суттєві відмінності. У табл. 1 наведено групи відмінних типів ресурсокористування, перелік адміністративно-територіальних одиниць, що їх складають, а також характеристика ресурсної основи у визначенні характеру діяльності.

Результати кластеризації дозволяють встановити відмінності у характері ресурсного забезпечення, але динаміку їх використання визначає управлінська практика, принципи якої необхідно визначати з метою забезпечення її гнучкості до змін навколишнього середовища.

Тому наступний етап дослідження спрямований на формування методики аналізу управління ресурсокористуванням.

З метою визначення типового підходу до формування структури галузей, що відповідає цілям підприємств, здійснено відповідне узагальнення

за адміністративно-територіальними одиницями в зазначених кластерах землекористування підприємств. У таблиці 2 наведено розподілення підприємств Харківської області першого кластеру з відповідними показниками зосередженості галузей структури товарної продукції.

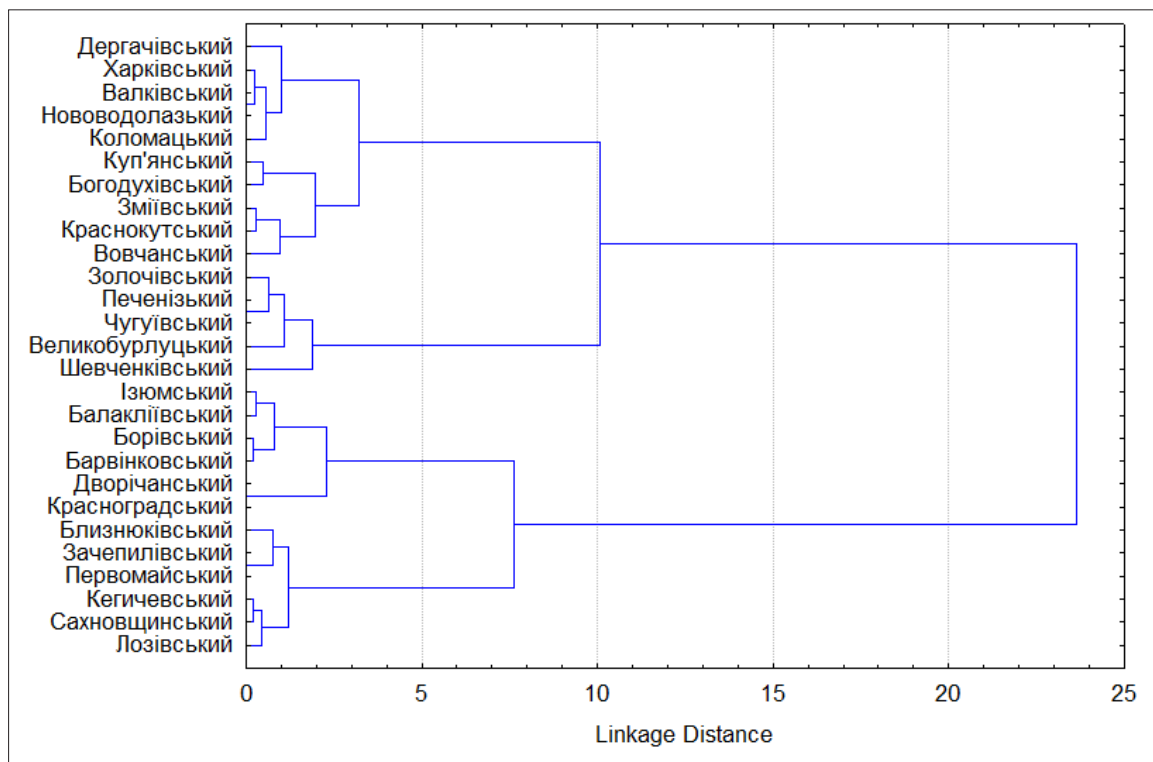


Рис. 1. Дендрограма класифікації землекористування підприємств Харківської області

Таблиця 1

Прийняті кластери ресурсокористування Харківської області за адміністративно-територіальними одиницями

Кластер	Райони	Опис
I	Дергачівський, Харківський, Валківський, Нововодолазький, Коломацький	Кластер об'єднує територіально переважно сполучені адміністративно-територіальні одиниці Харківської області, що представляє основну частину лісостепового ґрунтового району
II	Куп'янський, Богодухівський, Зміївський, Краснокутський, Вовчанський	Кластер об'єднує територіально розосереджені адміністративно-територіальні одиниці Харківської області
III	Золочівський, Печенізький, Чугуївський, Великобурлуцький, Шевченківський	Кластер об'єднує територіально переважно сполучені адміністративно-територіальні одиниці Харківської області, що представляє основну частину перехідного лісостепового ґрунтового району
IV	Ізюмський, Балакліївський, Борівський, Барвінковський, Дворічанський, Красноградський	Кластер об'єднує територіально переважно сполучені адміністративно-територіальні одиниці Харківської області, що представляє основну частину східного степового ґрунтового району
V	Близнюківський, Зачепилівський, Первомайський, Кегичевський, Сахновщинський, Лозівський	Кластер об'єднує територіально сполучені адміністративно-територіальні одиниці Харківської області, що представляє основну частину південного степового ґрунтового району

Таблиця 2

## Типологізація галузевої структури підприємств Харківської області першого кластеру

Адміністративні одиниці	Номер галузі за спадним принципом											Кількість в групі	K <sub>з</sub> *	K <sub>дз</sub>	K <sub>дх</sub>	K <sub>др</sub> *
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10						
	Питома вага в структурі товарної продукції, %															
Дергачівський	А	30,1	24,2	19,6	13,9	6,6	3,3	1,1	0,7	0,3	0,2	5	0,239	0,761	0,781	0,100
	Б	42,5	27,9	19,5	4,9	2,5	1,2	0,8	0,1	0,0	0,0	7	0,332	0,668	0,692	0,131
	В	83,8	8,1	2,1	1,7	1,3	0,9	0,7	0,4	0,1	0,0	2	0,673	0,327	0,276	0,205
Харківський	А	35,9	30,1	22,3	9,3	1,5	0,6	0,3	0,0	0,0	0,0	6	0,314	0,686	0,709	0,166
	Б	48,6	27,0	15,5	5,0	2,3	0,7	0,6	0,3	0,0	0,0	8	0,361	0,639	0,654	0,126
	В	61,1	28,1	7,3	1,7	0,7	0,3	0,2	0,1	0,0	0,0	9	0,492	0,508	0,527	0,235
Валківський	А	28,8	25,4	19,7	14,3	5,3	3,4	2,2	0,6	0,0	0,0	4	0,241	0,759	0,782	0,108
	Б	38,4	28,8	18,4	9,6	3,0	1,6	0,3	0,0	0,0	0,0	7	0,303	0,697	0,720	0,124
	В	50,8	30,3	12,9	3,5	1,3	0,7	0,5	0,0	0,0	0,0	4	0,404	0,596	0,616	0,174
Нововодолазький	А	37,0	27,4	18,0	10,0	4,1	1,7	1,0	0,5	0,2	0,0	8	0,292	0,708	0,733	0,118
	Б	59,0	26,6	7,8	2,8	1,9	1,2	0,6	0,1	0,0	0,0	7	0,431	0,569	0,557	0,135
	В	89,3	9,1	1,2	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	4	0,831	0,169	0,166	0,595
Коломацький	А	25,7	23,1	22,1	19,5	7,3	2,4	0,0	0,0	0,0	0,0	1	0,231	0,769	0,788	0,130
	Б	31,2	24,6	13,6	10,5	8,0	6,1	4,0	0,9	0,5	0,3	4	0,213	0,787	0,798	0,069
	В	65,8	22,9	5,1	3,5	2,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2	0,532	0,468	0,489	0,263

K<sub>з</sub> – коефіцієнт зосередженості галузей сільськогосподарського підприємства;

K<sub>др</sub> – коефіцієнти ризику галузевої структури (для оцінки актуальності диверсифікації)

У межах адміністративно-територіальних одиниць, що представляють цей кластер, відображено три типи товарних структур, які характеризуються за ступенем концентрації: «А» – диверсифіковані; «Б» – проміжні; «В» – зосереджені. Структура зазначених типів є результатом узагальнення товарної структури групи підприємств, багатомірно ранжованих за галузями, що входять до неї.

Отримані дані табл. 2 дозволяють зробити висновки, що підприємства Нововодолазького району мають найвищий рівень концентрації галузевої структури, що відображається на високому показнику ризикованості, причому за відмінності частки першої галузі в порівнянні з найближчим в Дергачівському районі всього на 5,5% ризикованість товарної структури Нововодолазького району майже вдвічі вища. Причиною є не тільки висока зосередженість на одній галузі, але й значно звужений (до 4 одиниць) перелік виробленої продукції.

Найбільш диверсифікованими є група підприємств типу Б Коломацького району, яка відрізняється широким діапазоном виробленої продукції та відносно рівномірним розподіленням внеску кожної галузі в формування виручки.

Найбільш згуртованими, тобто в групі відзначається найбільша кількість підприємств, є підприємства групи Б та В Харківського району, підприємства групи А Нововодолазького району, де зосереджено по 8–9 підприємств цього кластеру. Визначальним за одна-

кового розміру групи є значні відхилення в оцінці ризику: в Харківському районі в групі В ризик в 1,87 раз вищий від групи Б, що пояснюється більшою зосередженістю на основній галузі і зміщенням на неї інвестиційного навантаження.

Найнижчу ризикованість діяльності, оцінену за товарною структурою, мають підприємства групи А Дергачівського району, який поряд із найбільш зосередженими підприємствами області відрізняється найбільш розгорнутою структурою, що представлена 5 підприємствами. Але значне диференціювання часток галузей в товарній структурі в самій групі не дозволяє отримати максимальне значення в межах першого кластеру.

Зауважимо, що формування відповідної структури пов'язано із загальним складом продуктових компонент, тому раціонально розглянути структуру основної товарної продукції, яка наведена на рис. 2. Найбільшу частку доходів підприємств першого кластеру отримують від виробництва насіння соняшнику (37,9%), найменший внесок в основній продукції має виручка від продажу м'яса птиці (0,7%). Значний вплив на товарну структуру, характерну для цього кластеру, має кукурудза на зерно з часткою в 19,8%, що є типовим переважно для лісостепової агроєкологічної зони.

Відмітним для цього кластеру також є найнижча частка молока в структурі товарної продукції, виручка від якого не перевищує 2,4%. Аналогічну тенденцію галузу тваринни-



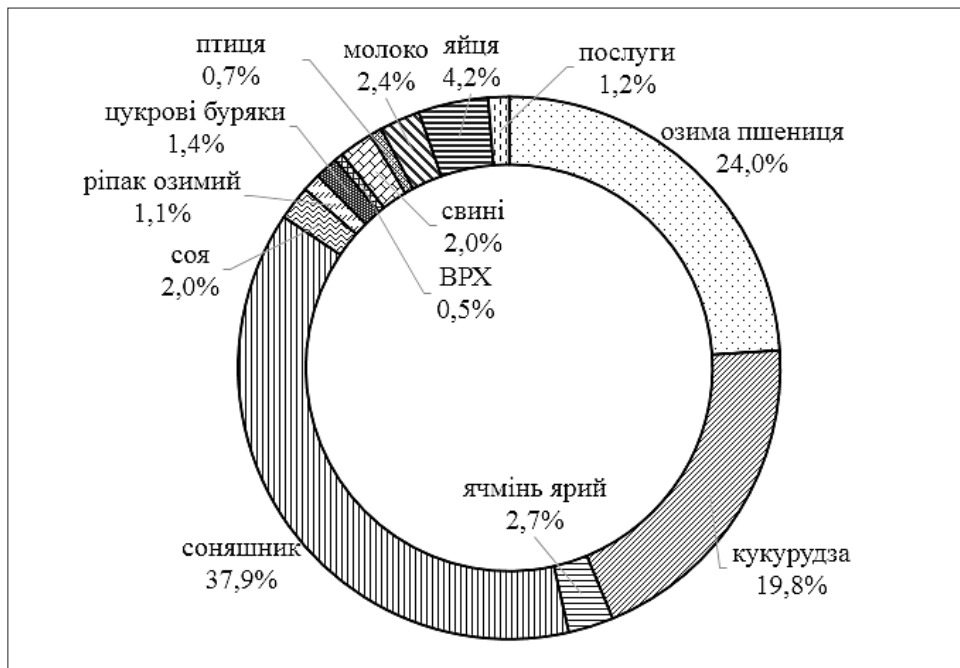


Рис. 2. Структура основної товарної продукції підприємств Харківської області, що входять до першого кластеру

цтва має і виробництва м'яса ВРХ, частка якої менше 1% (0,5%). Отже, за специфічними особливостями цей кластер можна охарактеризувати, як кукурудзяний.

Дані для підприємств другого кластеру свідчать, що підприємства Зміївського району (групи В) мають найвищий рівень концентрації галузевої структури, що відображається на високому показнику ризикованості в 0,446, але найбільший показник ризикованості стратегії зосередження спостерігається за групою В підприємств Куп'янського району – 0,501. Це можна пояснити глибокою внутрішньою розбіжністю товарної структури в рамках виділеного типу. В рангу сконцентрованих підприємств представники Куп'янського району є другими.

Найбільша диверсифікація за моделлю Херфінделя – Хіршмана спостерігається в групі підприємств типу А Вовчанського району, за моделлю зосередження – в групі підприємств типу А Богодухівського району. Враховуючи значення коефіцієнту ризикованості, як оцінки перспективи збільшення проблем від зосередження галузевої структури, пріоритетною стратегією диверсифікації є стратегія підприємств типу А Богодухівського району, тому що значення  $K_{др}$  на 0,038 менше від Вовчанського району.

Найбільш згуртованими, тобто в групі відзначається найбільша кількість підприємств, є підприємства групи А Куп'янського району, підприємства групи А Краснокутського району

та групи Б Вовчанського району, де зосереджено по 10–12 підприємств даного кластеру.

Найнижчу ризикованість діяльності, оцінену за товарною структурою, мають підприємства групи А Краснокутського району, який поряд з найбільш зосередженими підприємствами області відрізняється найбільш розгорнутою структурою та представлена 10 підприємствами.

Найбільшу частку доходів підприємств другого кластеру також отримують від виробництва насіння соняшнику (36,5%), найменший вклад в основній продукції має виручка від продажу проса (0,6%). Визначальним для даного кластеру є помітне, порівняно з іншими групами, виробництво нішевих культур (просо – 0,6%, гречка – 0,7%) та овочів відкритого ґрунту (2,1%). Істотною, порівняно із першим кластером, є частка молока – 6,5%, майже вдвічі більший продаж цукрових буряків (3,0%). Значні відмінності також є у наданні сторонніх послуг, частка яких в чотири рази більше від значень першого кластеру. Аналогічну тенденцію галузі тваринництва повторює виробництво м'яса ВРХ, частка якої менше 1,2%, що більше від першого кластеру, але все є невеликою. Отже, за специфічними особливостями цей кластер можна охарактеризувати як нішевий.

Щодо третього кластеру, результати розрахунку дозволяють зробити висновки, що підприємства Печенізького району мають найвищий рівень концентрації галузевої структури. Відзначимо, що комбінацію найвищого рівня

концентрації галузевої структури з найвищим коефіцієнтом ризику має Чугуївський район в групі підприємств з зосередженої структурою при коефіцієнті зосередженості в 0,709 та коефіцієнті ризикованості 0,328. Проте найвищий рівень ризикованості в 0,356 має Шевченківський район, який є третім в рангу підприємств із зосередженою структурою.

Найбільш диверсифікованими є група підприємств типу А Великобурлуцького району, яка відрізняється широким діапазоном вироблюваної продукції та відносно рівномірним розподіленням вкладу кожної галузі в формування виручки.

Найбільш згуртованими, тобто в групі відзначається найбільша кількість підприємств, є підприємства групи А Чугуївського району, підприємства групи Б Шевченківського району, де зосереджено по 11–12 підприємств даного кластеру. Визначальним при однаковому розмірі групи є невеликі відхилення в оцінці ризику.

Найнижчу ризикованість діяльності, оцінену за товарною структурою мають підприємства групи А Шевченківського району з показником 0,095, який поряд з найбільш зосередженими підприємствами області відрізняється найбільш розгорнутою структурою, що представлена 6 підприємствами. Зазначимо також, що найбільш кількісною групою з низьким рівнем ризикованості галузевої структури мають підприємства групи А Великобурлуцького району з 5 підприємствами з показником ризикованості в 0,099.

Отримання найбільшої частки доходів підприємств за рахунок виробництва насіння соняшнику (35,8%) також підтримується третім кластером. Найменший вклад в основній продукції має виручка від продажу рису та гороху (по 0,7%). Визначальним для цього кластеру є помітна роль галузі свинарства у формуванні доходів підприємств кластеру, а саме 11,6%. Відповідно до зміни частки вкладення тваринницької галузі змінюється структура використання сільськогосподарських угідь, значно впливаючи на частку озимої пшениці в структурі доходів (16%) та кукурудзи (13,7%). Підприємства даного кластеру підтримують високий рівень надання послуг стороннім організаціям, частка яких складає 3,6%. Аналогічну тенденцію галузі тваринництва повторює виробництво м'яса ВРХ, частка якої 1,1 %, що більше від першого кластеру, але все є невеликою. Отже, за специфічними особливостями даний кластер можна охарактеризувати, як свинарський.

Дані по четвертому кластеру свідчать, що підприємства Борівського району мають найвищий рівень концентрації галузевої структури, який має найвищий коефіцієнт ризику в зазна-

ченому кластері при коефіцієнті зосередженості в 0,878 та коефіцієнті ризикованості 0,479.

Найнижчу ризикованість діяльності, оцінену за товарною структурою мають підприємства групи А Красноградського району з показником 0,080, який відрізняється найбільш розгорнутою диверсифікованою структурою, що представлена 7 підприємствами. Зазначимо також, що найбільш кількісною групою з низьким рівнем ризикованості галузевої структури мають підприємства групи А Борівського району з 11 підприємствами з показником ризикованості в 0,112.

Групою з підприємствами, що керуються переважно стратегією диверсифікації, є група підприємств типу А Красноградського району, що забезпечує мінімальний ризик за представленою оцінкою.

Найбільш згуртованими, тобто в групі відзначається найбільша кількість підприємств, є підприємства групи Б Балаклійського району, підприємства групи А Борівського району, де зосереджено по 13 та 11 підприємств відповідно. Визначальним при однаковому розмірі групи є невеликі відхилення в оцінці ризику.

Згідно з даними по четвертому кластеру найбільшу частку доходів підприємств сконцентровано в галузі виробництва та реалізації насіння соняшнику, де частка суттєво більша від показників першого-третього кластеру (35,8%). Це значні зміни в структурі ресурсокористування. Суттєві зміни також спостерігаються в галузі виробництва та реалізації молока, де частка сягає максимального значення в системі кластерів – 8%, що формує його визначальну характеристику. Зазначену структуру ресурсокористування в відповідним вкладом галузей в доходи підприємств можна охарактеризувати як типову степову, що підтверджується географічними характеристиками територіальних одиниць зазначеного кластеру. Підприємства даного кластеру мають невисокий рівень надання послуг стороннім організаціям, частка яких складає 1%. Аналогічну до інших кластерів тенденцію повторює галузь тваринництва з виробництвом м'яса ВРХ, частка якої 1,4 %, що більше від інших кластерів, але все ж є невеликою.

Отже, узагальнюючи висновки, за специфічними особливостями цей кластер можна охарактеризувати, як молочний.

Результати розрахунків для п'ятого кластеру свідчать, що підприємства Сахновщинського району мають найвищий рівень концентрації галузевої структури, який має найвищий коефіцієнт ризику 0,569 в зазначеному кластері при коефіцієнті зосередженості в 0,920. Даний коефіцієнт зосередженості є максимальний для досліджуваної сукупності.

Найнижчу ризикованість діяльності, оцінену за товарною структурою мають підприємства групи А Кегичевського району з показником 0,064, яка представлена 7 підприємствами. Коефіцієнти диверсифікації свідчать, що найменший в сукупності ризик є результатом максимальної диверсифікації товарної структури: коефіцієнт диверсифікації-зосередження – 0,756, коефіцієнт диверсифікації за моделлю Херфінделя–Хіршмана – 0,764.

Зазначимо також, що найбільш кількісною групою з низьким рівнем ризикованості галузевої структури мають підприємства групи А Сахновщинського району з 7 підприємствами з показником ризикованості в 0,073.

Групою з підприємствами, що керуються переважно стратегією диверсифікації є група підприємств типу А Кегичевського району, що забезпечує мінімальний ризик за представленою оцінкою.

Найбільш згуртованими, тобто в групі відзначається найбільша кількість підприємств, є підприємства групи А Лозівського району, де зосереджено по 10 підприємств.

Згідно з даними, п'ятий сектор має рекордну частку соняшнику та озимої пшениці в структурі товарної продукції, в 49% та 28,4% відповідно. Перелік галузей, що мають частку більше 0,5% в структурі доходів підприємств п'ятого кластеру суттєво обмежений. Підприємства даного кластеру мають невисокий рівень надання послуг стороннім організаціям, частка яких складає 2%. Аналогічну до інших кластерів тенденцію повторює галузь тваринництва з виробництв м'яса ВРХ, частка якої 1,2 %, що більше від інших кластерів, але все ж є невеликою.

Зазначену структуру ресурсокористування в відповідним внеском галузей в доходи підприємств можна охарактеризувати як типову степову, яка набула значного

розповсюдження в господарствах. Степовий тип також підтверджується географічними характеристиками територіальних одиниць зазначеного кластеру. Отже, узагальнюючи висновки, за специфічними особливостями цей кластер можна охарактеризувати, як сучасний степовий.

**Висновки з проведеного дослідження.** З метою визначення первинних умов ресурсозабезпечення та темпів ресурсокористування здійснено кластерний аналіз характеру ресурсокористування за адміністративно-територіальними одиницями Харківської області. В основу аналізу покладено показники вмісту органічної речовини на 1 га ріллі як індикатору наявності якісного природного потенціалу та середній темп виносу органічної речовини як найбільш дефіцитного компоненту земельних ресурсів для створення сільськогосподарської продукції. Розраховані показники є індикаторами управлінської практики в аспекті розподілення всіх видів ресурсів підприємства за визначеними ділянками діяльності для досягнення важливих для підприємства цілей: коефіцієнт зосередженості відображає концентрацію ресурсокористування з метою максимізації ефективності діяльності за виробничим напрямом; коефіцієнт диверсифікації відображає міру розпорешеності ресурсів за прийнятими галузями діяльності з метою забезпечення фінансово-економічної сталості в мінливому ринковому середовищі; коефіцієнт ризикованості є показником, що відображає ризикованість подальшої концентрації галузевої структури.

Наведені дані планується використовувати в запропонованій методиці визначення оптимальної стратегії управління ресурсокористування для забезпечення максимальної ефективності господарської діяльності.

#### Список використаних джерел:

1. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу. К.: КНЕУ, 2013. 624 с.
2. Барсукова О.А. Ресурсозбереження в агропромисловому комплексі. Одеса: ОДЕУ, 2013. 159 с.
3. Барун М.В. Управління ресурсозбереженням на підприємстві. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. Серія: Економічні науки. 2010. № 98. С. 91–97.
4. Герасимчук Н.А. Концепція ресурсозбереження в системі біоекономіки. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2013. № 181 (2). С. 72–77.
5. Єршова О.О. Ресурсозбереження як альтернативний спосіб господарювання на підприємствах АПК. *Ефективна економіка*. 2013. № 4. С. 51–57.
6. Кулаков О.О. Методичні засади оцінювання економічної ефективності інвестування у ресурсозберігаючі технології на підприємствах. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2014. № 1 (209). С. 65–77.
7. Лозинська І.В. Формування комплексу організаційних компонентів виробничої системи сільськогосподарських підприємств. *Технологічний аудит і резерви виробництва*. № 1/6(21). 2015. С. 22–26.

8. Нусінов В.Я., Шура Н.О. Удосконалення методики оцінки економічного потенціалу підприємства з використанням потенціальних галузевих кластерів. *Вісник ЖДТУ*. 2017. № 3(81). С. 80–88.
9. Проценко Н.Б. Методологічні аспекти обґрунтування ресурсів для створення резервів підвищення рівня економічної безпеки підприємств. *Вісник ЖДТУ*. 2016. № 4 (78). С. 185–191.
10. Kolos I. Material flow management of industrial enterprise on eanprinciples. *Технологічний аудит і резерви виробництва*. № 5/4(37). 2017. С. 19–23.
11. Maskell B., Baggaley B., Grasso L. *Practical Lean Accounting: A Proven System for Measuring and Managing the Lean Enterprise*, Second Edition. Productivity Press, 2013. 475 p.

#### References:

1. Andriychuk V.H. (2013) *Ekonomika pidpryyemstv ahropromyslovoho kompleksu*. [Economics of enterprises of agro-industrial complex]. K.: KNEU (in Ukrainian)
2. Barsukova O.A. (2013) *Resursozberezhennya v ahropromyslovomu kompleksi* [Resource saving in agro-industrial complex]. Odesa: OSEU (in Ukrainian)
3. Barun M.V. (2010) *Upravlinnya resursozberezhenniam na pidpryyemstvi* [Management of resource conservation at the enterprise]. *Bulletin of the Kharkiv National Technical University of Agriculture named after Peter Vasylenko. Series: Economic Sciences*. no 98. pp. 91–97.
4. Herasymchuk N.A. (2013) *Kontseptsiya resursozberezhennya v systemi bioekonomiky* [The concept of resource conservation in the system of bioeconomics]. *Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Series: Economics, Agrarian Management, Business*. no 181 (2). pp. 72–77.
5. Yershova O.O. (2013) *Resursozberezhennya yak al'ternatyvnyy sposib hospodaryuvannya na pidpryyemstvakh APK* [Resource saving as an alternative way of managing agricultural enterprises]. *An efficient economy*. no 4. pp. 51–57.
6. Kulakov O.O. (2014) *Metodychni zasady otsynyuvannya ekonomichnoyi efektyvnosti investuvannya u resursozberihayuchi tekhnolohiyi na pidpryyemstvakh* [Methodical bases of estimation of economic efficiency of investment in resource-saving technologies at enterprises]. *Scientific Bulletin of the Odessa National Economic University*. no 1 (209). pp. 65–77.
7. Lozyns'ka I.V. (2015) *Formuvannya kompleksu orhanizatsiynykh komponentiv vyrobnychoyi systemy sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstv* [Formation of a complex of organizational components of agricultural enterprises production system]. *Technological audit and production reserves*. no 1/6(21). pp. 22–26.
8. Nusinov V.Ya., Shura N.O. (2017) *Udoskonalennya metodyky otsinky ekonomichnoho potentsialu pidpryyemstva z vykorystanniam potentsial'nykh haluzevykh klasteriv* [Improvement of the methodology of estimation of the economic potential of the enterprise with the use of potential industry clusters]. *ZhSTU Bulletin*. no 3(81). pp. 80–88.
9. Protsenko N.B. (2016) *Metodolohichni aspekty obgruntuuvannya resursiv dlya stvorenniya rezerviv pidvyshchennya rivnya ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemstv* [Methodological aspects of the justification of resources for creating reserves for improving the level of economic security of enterprises]. *ZhSTU Bulletin*. no 4 (78). pp. 185–191.
10. Kolos I. (2017) *Material flow management of industrial enterprise on eanprinciples*. *Technological audit and production reserves*. no 5/4(37). pp. 19–23.
11. Maskell B., Baggaley B., Grasso L. (2013) *Practical Lean Accounting: A Proven System for Measuring and Managing the Lean Enterprise*, Second Edition. Productivity Press, 475 p.

UDC 338.242.2

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-6-22>**Suprunenko Svitlana**

University of the State Fiscal Service of Ukraine

**Супруненко С.А.**кандидат економічних наук,  
доцент кафедри менеджменту

Університету державної фіскальної служби України

## THEORETICAL BACKGROUND OF THE SYSTEM APPROACH IN TAX PLANNING FOR THE PURPOSE OF REGULATION OF ECONOMY

### ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ В ПОДАТКОВОМУ ПЛАНУВАННІ З МЕТОЮ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

The article substantiates the possibility of using a systematic approach: in determining the relationship between tax forecasting and planning, which allows to consider the basics of forming tax revenue planning in the country's budget; applying a systematic approach to comprehensive assessment of any administrative and management activity; when analyzing situations within a separate system to identify the features of input, process and output. The systematic approach provides an organized decision-making process in taxation and beyond. It is noted that the problem of building an effective tax planning system is one of the most pressing in the process of developing market relations in Ukraine. Ways to improve the system of tax control and improve the management of tax authorities and financial services by means of a comprehensive study of the elements of the systematic approach in joint implementation of tax planning processes are highlighted.

**Key words:** economy, regulation, taxes, tax system, tax planning, tax forecasting, system, system approach.

В статті обґрунтовано можливість використання системного підходу: у визначенні взаємозв'язків податкового прогнозування і планування що дозволяє розглянути основи формування планування податкових доходів в бюджеті країни; застосування системного підходу для комплексної оцінки будь-якої адміністративної та управлінської діяльності; при аналізі ситуацій в рамках окремо взятої системи для виявлення особливостей входу, процесу і виходу. Системний підхід забезпечує організований процес прийняття управлінських рішень в сфері оподаткування і не тільки. Розкрито, що системний підхід в податковому плануванні на макрорівні можна використовувати при формуванні доходів бюджетної системи розподілі її видаткової частини, так як він забезпечує контроль за роботою державних органів. Зазначено що, проблема побудови ефективної системи податкового планування – одна із найбільш актуальних в процесі розвитку ринкових відносин в Україні та інтегрування української економіки в світовий ринок. Її вирішення повинно здійснюватись шляхом вивчення, аналізу і творчого осмислення як існуючої в Україні законодавчої бази, так і накопиченого у світі досвіду в сфері оподаткування. Ефективність системи податкового планування визначено тим, наскільки цілеспрямовано вирішується комплекс завдань, пов'язаних із скерованістю економіки як системи, розвитком виробництва, підвищенням життєвого рівня населення. При використанні системного підходу до пізнаваного матеріалу важливо отримати повне і загальне уявлення про цю інформацію і взаємозв'язок з елементами і процедурами. При податковому плануванні на державному рівні необхідно розглядати систему чинників, які впливають на кінцевий результат показника. Саме системність в податковому плануванні забезпечує – що податки пов'язані між собою, органічно доповнюють один одного, не суперечать системі в цілому. Використання системного підходу при взаємодії елементів податкового планування і прогнозування визначаються системами більш високого рівня, а саме системою управління державою і зовнішніми факторами.

**Ключові слова:** економіка, регулювання, податки, податкова система, податкове планування, податкове прогнозування, система. системний підхід.

В статье обоснована возможность использования системного подхода: в определении взаимосвязей налогового прогнозирования и планирования что позволяет рассмотреть основы формирования планирования налоговых доходов в бюджете страны. Раскрыто, что системный

подход в налоговом планировании на макроуровне используется при формировании доходов бюджетной системы распределении ее расходной части. Указано что, проблема построения эффективной системы налогового планирования – одна из самых актуальных в процессе развития рыночных отношений в Украине. Решение должно осуществляться путем изучения, анализа и творческого осмысления существующей в Украине и накопленного в мире опыта в сфере налогообложения. Использование системного подхода при взаимодействии элементов налогового планирования и прогнозирования определяются системами более высокого уровня, а именно системой управления государством и внешними факторами.

**Ключевые слова:** экономика, регулирование, налоги, налоговая система, налоговое планирование, налоговое прогнозирование, система. системный подход.

**Formulation of the problem.** Taxes are a product of the evolution of the interaction between the economy and the state, the tax system is formed, reorganized and improved primarily under the influence of objective factors. At the same time, the introduction of certain forms of taxation in the modern state is the result of the will of the members of parliament, a compromise of interests of different political parties, which in turn represent the interests of different sections of society.

The current tax system has been criticized by both academia and entrepreneurs, politicians, and MPs [8]. However the criticism is based on the emotional and superficial estimations of economic reality, it's devoid of deep analysis of financial ties in the economy, an awareness of the real needs of the state in financial resources to fulfill its functions to regulate the pace and proportions of economic development, to maintain at the proper level of public welfare, defense capability, public administration systems.

It should be noted that when changing the regulation of the state's economy, one should not only talk about reducing the level of taxation. The current level of taxation in Ukraine has its objective limits, which are determined by the budget spending system.

The problem of building an effective tax planning system is one of the most pressing in the process of developing market relations in Ukraine and integrating the Ukrainian economy into the world market. Its decision should be made by studying, analyzing and creatively considering both the existing legal framework in Ukraine and the experience in the world of taxation in the world.

Creating an effective tax planning system that is adequate to the needs of the modern economy must include: first, the complexity, second, purposeful "portfolio" formation of the tax system, third, scientific definition of tax planning, fourth, the formation of an adequate legal framework [8].

The effectiveness of the tax planning system is determined by how purposefully it solves the complex of tasks related to the orientation of the economy as a system, development of production, and improvement of the standard of living of the population.

The requirement of the system itself is that the taxes should be interconnected, complement each other organically, not contradict the system as a whole. Taxes are used as a fiscal instrument, on the one hand, and as a tool for regulating the economy as a whole, on the other [14].

Therefore, the tax planning and tax system as a whole must be transparent and practical. The application of a systematic approach in combining all elements of the tax system and the tax planning system will give impetus to rational changes in the regulation of the economy.

**Analysis of recent research and publications.** In the conditions of instability and regular improvement of the tax mechanism of the tax system are covered in the works of V.M. Heitz [1], I.O. Lunina [3], V.V. Makarova [4], A.M. Sokolovskaya [11; 12], D.G. Chernika, Yu.D. Shmelev and many others. The studies that also need to be addressed on this issue should also include the work of such national scientists as: Andrushchenko V.L., Desyatnyuk O.M., Ivanova Y.B., Krysovaty A.I., Kirilenko O.P., Oparina V.M., Timchenko O.M., Fedosova V.M., Shvabii K.I., Yuri S.I. and others.

However, there are still no unified theoretical foundations for building a rational tax system and tax planning as one of the key elements of the tax system as a whole.

Most scientific works are focused on identifying general trends in the functioning of the tax system, while many problems associated with the development of measures to manage the tax system, analyze the role of tax planning and the formation of its optimal structure, remain unresolved and are relevant.

**The purpose of the study** is to summarize the theoretical background and provide guidance on the possibility of using a systematic approach for tax planning purposes in regulating the economy.

**Outline of the main research material.** The application of the basic elements of the systematic approach in the study of the processes of interaction between tax forecasting and planning allows to determine the directions of analysis, which includes a detailed consideration of the elements of the object in their relationship with each other. The application of the system approach

reveals the logic of their interconnection for more efficient use, so it is a qualitative way of knowing. The necessity to use a systematic approach is conditioned by the interconnections that arise in the process of tax forecasting and planning.

For the first time the term "system" was considered in philosophical sources when defining the general principles of the organization of thinking and knowledge. In the ancient Greek philosophy and science of Euclid, Plato, Aristotle, the idea of systemic knowledge was formed [2]. The concept of the system was used in explaining the world in the context of mythical and philosophical and methodological considerations. In ancient times, the whole was defined as the sum of its components and was not only mystical but also used in the organization of thinking.

Further, in the history of philosophical teachings, until the beginning of the XIX century, formed a clear explanation of the concept of the system. In the philosophy and science of modern times, the definition of the system was used in the study of scientific knowledge [13].

At the beginning of the XIX century, natural and everyday explanations of the concept of the system became widespread. At this time, systematicity is determined on the basis of the properties of objects of knowledge, and the relationship between individual levels of knowledge is reflected in the attachment of connections in the objects themselves. In other words, there is a transformation of the definition of systemic knowledge in their reproduction when studying the object as a system.

In the second half of the nineteenth century, the thesis "system" was extended to certain areas of specific scientific knowledge. There is a clear formulation of definition and creation for analysis of the system of operational methods.

Currently, the term "system" is widely used in science, technology and everyday life, when talking about some orderly collection of any content. The system is a fundamental concept in systems engineering and basic theoretical disciplines. The system is an objective unity of naturally related objects, phenomena, information, as well as knowledge about nature and society. Each object, in order to be considered a system, must have four basic properties or features (integrity and divisibility, the presence of stable relationships, organization and emergence). Emergence is a criterion of a system, which means that any system has special properties that are not inherent in its subsystems and blocks, as well as the sum of elements that are not connected by special system-forming links [16].

The impetus for the notion of systematicity in the scientific environment was the development

of new types of scientific problems: in various aspects of science, the problems associated with the organization of complex objects.

The dynamism of certain types of scientific and practical tasks is connected with the emergence of general scientific and special scientific provisions, which provided for the use of the main ideas of the systematic approach.

The principles of the systematic approach are:

- integrity, defines the system as a whole and at the same time breaks it down into levels;
- hierarchy of structure implies the presence of elements of lower and higher levels, subordinate to each other;
- structuring means the analysis of system elements and their interconnections within a certain organizational structure. The work of the system is caused by the characteristics of the structure itself, not by its individual elements;
- multiplicity, implies the use of various economic and mathematical models for the purpose of describing specific elements of the system;
- systematic means that the object has all the features of the system [15].

Systematicity implies that each system is a set of interrelated elements, endowed with a specific purpose, sources, external environment, and feedback. This is an extremely complex approach to the interconnection of different processes in scientific knowledge. The systematic approach involves the application of the theory of knowledge and dialectics in the study of processes occurring in nature, society, thinking. The essence of this approach is to reproduce the conditions of the general theory of systems, in which a separate object in its study is explored as a coherent system and, at the same time, as a separate element of it.

A detailed definition of a systematic approach implies mandatory research and practical application of the following aspects:

- system-elemental or system-complex, which means the identification of the components that make up a given system. In systems of a social nature there are real components, phenomena and ideas, scientifically-conscious interests of people and their communities;
- system-structural, the essence of which is to establish internal relationships and dependencies between elements of the system, which gives an idea of the structure of the system under study;
- system-functional, which means that the system has functions that they are recognized to perform;
- system-target, which consists in the scientific definition of the goals and sub-goals of the system and their relationship with each other;
- system-resource, which assumes the presence of certain sources necessary for the continu-

ous functioning of the system and solving various problems by the system;

- system integration, which means the presence in the system of quality properties that ensure its unity and specificity;
- system-communication that provides communication with the outside world;
- system-historical, which allows you to set the time of creation of the system under study, its stages, current state and potential ways of development [6; 15].

The main point in the systematic approach is to create a new principle of its application, ie a new, unified and more optimal approach to cognition. When using a systematic approach to recognizable material, it is important to gain a complete and general understanding of this information and the relationship with the elements and procedures.

The possibility of using a systematic approach in determining the relationship between tax forecasting and planning allows us to consider the basics of forming tax revenue planning in the country's budget.

The systematic approach in tax planning at the macro level can be used in the formation of revenues of the budgetary system of distribution of its expenditure part, since it provides control over the work of state bodies.

The use of a systematic approach in the interaction of elements of tax planning is determined by higher-level systems, namely the system of government and external factors.

The value of the systematic approach is that consideration of the categories of system analysis creates the basis for a logical and consistent approach to the problem of decision-making in the taxation system [5; 7]. The effectiveness of problem solving through system analysis is determined by the structure of the problems being solved.

Therefore, a systematic approach is used to comprehensively evaluate any administrative and management activity, including in the tax planning system, of certain characteristics. The systematic approach is used in the analysis of situations within the tax planning system to identify the features of input, process and output. The systematic approach provides an organized decision-making process in the specified system.

With tax planning at the state level, it is necessary to consider a system of factors that affect the final result of the indicator. Since the factor is the driving force of economic and administrative processes that affect the performance of the activity, there are two main groups of factors for tax authorities: objective and effective.

Objective factors include factors that do not depend on the actions of officials of tax authorities, these are macroeconomic indicators of the country, which affect varying levels of taxes and fees to the budget: inflation, structure of accounts receivable, money supply and monetary aggregates, exchange rate dollars, etc. [9; 10].

Effective (internal) factors are directly related to the actions of tax authorities. The main resultant factor is control work. When evaluating this factor, the indicators of the amount of extra charges on the results of the camera checks, the amount of the extra charges on the results of the on-site inspections are considered. There is also a social factor: quality of service and work with taxpayers.

The most important system-information installations of the tax system are: accuracy and simultaneous payment of tax payments to the budget system of the country, as well as accounting of payers; liaising with financial and executive bodies; reporting to higher authorities; forecasting tax revenues; analysis and evaluation of economic activity of organizations at the regional level; carrying out the necessary tax measures; application of the latest information technologies, etc.

Improving the quality of tax planning is achieved by improving the efficiency of financial information use, which is possible during the following activities.: formation of a comprehensive system of information support for tax authorities, containing information on industries and categories of taxpayers; study of techniques for assessing the reliability of the information contained in the tax statements; automation of the taxpayer monitoring system subject to on-site tax audits; creating a mechanism for the purpose of correctly calculating the tax base from different activities and indirect borders to characterize the activity of enterprises; formation of the information base of tax violations revealed during the control of the chamber, during the field tax audits, etc. [14; 15].

Currently, much work is being done to improve tax administration, which is responsible for the full and one-time receipt of taxes and other mandatory payments into the budget.

Modern tax planning systems must at the same time ensure: the highest level of tax revenue to support optimal financing of budget expenditures; reduction of taxpayers' expenses and application of requirements that are advantageous to them in fulfilling their tax obligations; adherence to the principle of fairness for all economic agents.

Through a comprehensive study of the elements of the systematic approach to the joint implementation of tax planning processes, it is possible to identify ways to improve the tax control system and improve the management of tax authorities and financial services.



The systematic approach to the study of the basics of tax planning at the state level, having a complex multicomponent structure, harmoniously integrates into the information space of the state system and regulation of the economy. This circumstance requires a rethinking of approaches to the organization and maintenance of the system of accounting and analytical procedures, expansion of the arsenal of applied methods and tools.

The conceptual principles of tax planning are fundamental tenets. From a practical point of view, six basic principles are identified in scientific planning and forecasting at the macro level:

– the principle of systematic – unconditional interconnection and subordination of objects of planning and forecasting, the forecast background and their elements;

– the principle of consistency – the observance of the conditions for the systematization of forecasts and plans for specific periods. It finds application in the hierarchy of projections and plans, as well as in their short-term relationship;

– the principle of variance – finding alternatives to forecasts, variants of drawn up plans. The presence of various goals, potentials, limits and tools for creating and changing forecasts provides multivariate both micro and macro forecasts;

– the principle of continuity (adaptation) – a necessary condition for changing the forecast when providing new information about the forecasting object and adapting them to future plans;

– verified principle – conducting a check for the reliability, clarity and rationality of the forecast, ie improving the qualitative characteristics of the forecast;

– the principle of profitability – the requirement of a consistent assessment of economic efficiency in the conditions of generating planned and forecast information data, that is, determining the positive result of using such data over the total cost of their formation in a specific time interval. In compliance with the principle of profitability, the operational and strategic profitability of the plan and forecast (that is, the importance of planning and forecasting results for the respective entities) is determined.

**Conclusions from the study.** Thus, planning the development of socio-economic systems is an area of scientific and practical activity that deals with issues of methodology, organizational, methodological, information and technological and personnel support of this subject area. The whole set of actions taken to achieve a qualitative and well-founded socio-economic forecast is based on the principles of scientific planning.

The idea of tax planning at the macro level is a coherent mechanism within which ongoing regulation of decisions, transformation of ways to obtain the necessary indicators while ensuring continuous control and monitoring of changes occurring using a systematic approach to decision-making in the regulation of the economy.

#### References:

1. Geyec V.M. (2011) Postkrizovi perspektivi ta problemi rozvitku ekonomiki Ukrayini j Rosiyi (makroekonomichnij spektr) [Post-crisis prospects and problems of economic development of Ukraine and Russia (macroeconomic spectrum)] *Finansi Ukrayini*, no. 3, pp. 3–18.
2. Dzh. de S. Koutino (1982) Upravlenie razrabotkami perspektivnyh sistem; per. s angl. [Management of perspective systems development]. *Mashinostroenie* (in Russian)
3. Lunina I.O. (2012) Riziki derzhavnih finansiv ta shlyahi yih minimizatsiyi [Public finance risks and ways to minimize them]. *Finansi Ukrayini*, no. 2, pp. 4–15.
4. Makarov V.V., Pilipenko N.M. (2011) Yedinij podatok: umovi vikoristannya i perspektivi rozvitku [Single tax: conditions of use and prospects for development]. *Visnik Hmelnickogo nacionalnogo universitetu*, no. 2. T.1, pp. 121–124.
5. Ostapchuk O.Ye. (2011) Sistemnij pidhid do upravlinnya ta priynyattya upravlinskih rishen [A systematic approach to management and decision-making]. Available at: [http://confiapv.at.ua/publ/konferenciji\\_2011/section\\_5/sistemnij\\_pidkhid\\_do\\_upravlinnja\\_ta\\_priijnjattja\\_upravlinskih\\_rishen/11-1-0-787](http://confiapv.at.ua/publ/konferenciji_2011/section_5/sistemnij_pidkhid_do_upravlinnja_ta_priijnjattja_upravlinskih_rishen/11-1-0-787) (accessed 20.10.2019).
6. Pilevich D.S. (2019) Zastosuvannya sistemnogo pidhodu do rozglyadu sutnosti elektronnoyi komerciyi [Zastosuvannya sistemnogo pidhodu do rozglyadu sutnosti elektronnoyi komercii]. *Biznes Inform*, no. 2, pp. 109–114.
7. Polonska Yu.M. (2011) Organizacijne zabezpechennya sistemi pidtrimki priynyattya rishen u podatkovomu planuvanni za kriteriyem podatkovoyi bezpeki [Organizational support of tax decision-making support system in tax planning]. *Naukovo-tehnichnij zbirnik*, no. 100, pp. 277–284.
8. Majstrenko O.V. (2019) Reformuvannya podatkovoyi sistemi ukrayini – yak sposib virishennya podatkovih kolizij [Reforming the tax system of Ukraine – as a way to resolve tax conflicts]. Available at: [https://minjust.gov.ua/m/str\\_6905](https://minjust.gov.ua/m/str_6905) (accessed 09.11.2019).
9. Sidorovich O.Yu. (2014) Podatkove planuvannya i prognozuvannya: osoblivosti realizatsiyi u vitchiznyanj ta zarubizhnih praktikah [Tax Planning and Forecasting: Features of Implementation in Domestic and Foreign Practices]. *Nauka moloda*, no. 21, pp. 228–236.

10. Sinyavska L.V. (2013) Podatkova rol podatkov v Ukraini [The tax role of taxes in Ukraine] *Ekonomichni nauki. Ser. "Oblik i finansi"*, Vip. 9 (33). Ch. 3. Available at: [http://www.nbu.gov.ua/portal/soc\\_gum/en\\_oif/2012\\_9\\_3/38.pdf](http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/en_oif/2012_9_3/38.pdf). (accessed 09.11.2019).
11. Sokolovska A.M. (2012) Podatkova politika v Ukraini v konteksti tendencij reformuvannya opodatkovannya u krayinah YeS [Tax policy in Ukraine in the context of tax reform trends in EU countries]. *Finansi Ukraini*, no. 1, pp. 94–115.
12. Sokolovska A.M. (2011) Problemi monitoringu effektivnosti nadannya podatkovih pilg v Ukraini [Problems of monitoring the effectiveness of tax benefits in Ukraine]. *Finansi Ukraini*, no. 3, pp. 42–53.
13. Spilnik I.V. (2018) Princip sistemnosti v analitichnih doslidzhennyah [The principle of systematicity in analytical research]. *Ekonomichnij analiz: zb. nauk. Prac. Ternopilskij nacionalnij ekonomichnij universitet*; Ternopil: Vidavnicho-poligrafichnij centr Ternopils'kogo nacionalnogo ekonomichnogo universitetu "Ekonomichna dumka", T. 28. No. 2, pp. 182–190.
14. Suprunenko S.A. (2016) Podatkove planuvannya – nevid'yemnij element podatkovogo meh-anizmu derzhavi [Tax planning is an integral part of the state's tax mechanism]. Available at: [http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/25948/1/Suprunenko\\_Podatkove\\_planuvannya\\_2016.pdf](http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/25948/1/Suprunenko_Podatkove_planuvannya_2016.pdf) (accessed 01.11.2019).
15. Suprunenko S.A. (2019) Podatkove planuvannya v sistemi derzhavnogo reguluvannya ekonomiki Ukraini [Tax planning in the system of state regulation of the Ukrainian economy]. (PhD Thesis). Chernigiv.nac. tenolog. un-t. Chernigiv.
16. Shkarlet S.M., Gonta O.I., Dubina M.V. (2016) Osoblivosti zastosuvannya sistemnogo pidhodu do piznannya ekonomichnih yavish [Features of the application of the systematic approach to the knowledge of economic phenomena]. *Naukovij visnik Polissya*, no. 4, part 1, pp. 9–17.

#### Список використаних джерел:

1. Геєць В.М. Посткризові перспективи та проблеми розвитку економіки України й Росії (макро-економічний спектр). *Фінанси України*. 2011. № 3. С. 3–18.
2. Дж. де С. Коутиньо. Управление разработками перспективных систем; пер. с англ. / пер. В.И. Кондратенко, Ю.А. Савослицкий; под ред. О.Л. Смирнова / Коутиньо Дж. де С. Москва : Машиностроение, 1982. 448 с.
3. Луніна І.О. Ризики державних фінансів та шляхи їх мінімізації. *Фінанси України*. 2012. № 2. С. 4–15.
4. Макаров В.В., Пилипенко Н.М. Єдиний податок: умови використання і перспективи розвитку. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. № 2. Т.1. С. 121–124.
5. Остапчук О.Є. Системний підхід до управління та прийняття управлінських рішень. URL: [http://confitapv.at.ua/publ/konferenciji\\_2011/section\\_5/sistemnij\\_pidkhid\\_do\\_upravlinnja\\_ta\\_prijnjattja\\_upravlinskikh\\_rishen/11-1-0-787](http://confitapv.at.ua/publ/konferenciji_2011/section_5/sistemnij_pidkhid_do_upravlinnja_ta_prijnjattja_upravlinskikh_rishen/11-1-0-787) (дата звернення: 20.10.2019).
6. Пілевич Д.С. Застосування системного підходу до розгляду сутності електронної комерції. *Бізнес Інформ*. 2019. № 2. С. 109–114. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-2-109-114>
7. Полонська Ю.М. Організаційне забезпечення системи підтримки прийняття рішень у податковому плануванні за критерієм податкової безпеки. *Науково-технічний збірник*. 2011. Випуск № 100. С. 277–284.
8. Реформування податкової системи України – як спосіб вирішення податкових колізій. URL: [https://minjust.gov.ua/m/str\\_6905](https://minjust.gov.ua/m/str_6905) (дата звернення: 09.11.2019).
9. Сидорович О.Ю. Податкове планування і прогнозування: особливості реалізації у вітчизняній та зарубіжних практиках. *Наука молода*. 2014. № 21. С. 228–236.
10. Синавська Л.В. Податкова роль податків в Україні. *Економічні науки. Сер. «Облік і фінанси»*. 2012. Вип. 9 (33). Ч. 3. URL: [http://www.nbu.gov.ua/portal/soc\\_gum/en\\_oif/2012\\_9\\_3/38.pdf](http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/en_oif/2012_9_3/38.pdf). (дата звернення: 09.11.2019).
11. Соколовська А.М., Кошук Т.В. Податкова політика в Україні в контексті тенденцій реформування оподаткування у країнах ЄС. *Фінанси України*. 2012. № 1. С. 94–115.
12. Соколовська А.М. Проблеми моніторингу ефективності надання податкових пільг в Україні: А.М, Соколовська. *Фінанси України*. 2011. № 3. С. 42–53.
13. Спільник І.В., Ярошук О.В. Принцип системності в аналітичних дослідженнях. *Економічний аналіз : зб. наук. праць*. Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2018. Том 28. № 2. С. 182–190.
14. Супруненко С.А. Податкове планування – невід'ємний елемент податкового механізму держави. URL: [http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/25948/1/Suprunenko\\_Podatkove\\_planuvannya\\_2016.pdf](http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/25948/1/Suprunenko_Podatkove_planuvannya_2016.pdf) (дата звернення: 01.11.2019).
15. Супруненко С.А. Податкове планування в системі державного регулювання економіки України: дис... к.е.н.: 08.00.03. / Чернігів. нац. тенолог. ун-т. Чернігів, 2019. 185 с.
16. Шкарлет С.М., Гонта О.І., Дубина М.В. Особливості застосування системного підходу до пізнання економічних явищ. *Науковий вісник Полісся*. 2016. № 4. Ч. 1. С. 9–17.

УДК 338.47

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-6-23>**Тарабан М.В.**

студентка

Національного авіаційного університету

**Сібрук В.Л.**

кандидат економічних наук,

доцент кафедри маркетингу

Національного авіаційного університету

**Taraban Marina**

National Aviation University

**Sibruk Victor**

National Aviation University

## РОЗВИТОК АВІАЦІЙНОГО РИНКУ УКРАЇНИ

### DEVELOPMENT OF AVIATION MARKET OF UKRAINE

Авіаційна промисловість завжди відігравала важливу роль. Більше того, вона стає одним із найважливіших елементів ринкової економіки України та однією з основних та стратегічно важливих галузей країни. Повітряний транспорт являє собою складну глобальну систему, що розвивається надто динамічно в межах світової транспортної системи. Його розвиток тісно пов'язаний із загальним станом світової економіки, економіки самої країни, міжнародної торгівлі, її галузей, зростанням прибутків населення тощо. Також ринок авіаперевезень в Україні почав швидко розвиватися після кризових років. Конкуренція постійно збільшується як серед вітчизняних, так і серед закордонних компаній. Поточне регулювання авіаційного ринку є одним із найперспективніших та найважливіших елементів авіаційної галузі України. Аналіз політики лібералізації повітряного транспорту як частини угоди про «відкрите небо» відображає елементи забезпечення конкурентоспроможності українських авіаперевізників за умови укладення угоди «відкрите небо».

**Ключові слова:** політика «відкритого неба», low-cost-перевізники, державне регулювання авіації, європейська інтеграція, злиття, конкурентоспроможність авіаційних підприємств.

Авиационная промышленность всегда играла важную роль. Более того, она становится одним из важнейших элементов рыночной экономики Украины и одной из основных и стратегически важных отраслей страны. Воздушный транспорт представляет собой сложную глобальную систему, развивается очень динамично в рамках мировой транспортной системы. Его развитие тесно связано с общим состоянием мировой экономики, экономики самой страны, международной торговли, ее отраслей, ростом доходов населения и пр. Также рынок авиаперевозок в Украине начал быстро развиваться после кризисных лет. Конкуренция постоянно увеличивается как среди отечественных, так и среди зарубежных компаний. Текущее регулирование авиационного рынка является одним из самых перспективных и важных элементов авиационной отрасли Украины. Анализ либерализации воздушного транспорта как части соглашения об «открытом небе» отражает элементы обеспечения конкурентоспособности украинских авиаперевозчиков при условии заключения соглашения «открытое небо».

**Ключевые слова:** политика «открытого неба», low-cost-перевозчики, государственное регулирование авиации, европейская интеграция, слияние, конкурентоспособность авиационных предприятий.

The aviation industry has always played an important role ever since the Ukrainian Independence. Moreover, it becomes one of the most important elements of the market economy of Ukraine and one of the main and strategically important branches of the country. Air transport is a complex global system that is evolving too dynamically within the world transport system. Its development is closely related to the general state of the world economy, the economy of the country itself, international trade, its industries, the growth of income of the population and more. Also, air travel in Ukraine began to develop rapidly after the crisis years. Competition is constantly increasing, both domestic and foreign companies. The main directions of activity of aviation transport of Ukraine are passenger and cargo transportation; the provision of aviation services is performed by general aviation, the potential of which has not been

sufficiently realized at present. Operation of obsolete and physically outdated aviation equipment, performance of aviation works and rendering of services within the framework of the methods adopted for the previous economic conditions make it impossible for the further perspective development of general aviation. Nevertheless, in Ukraine there is an active emergence of new types of aviation works and services, which is dictated by global trends in society. The current regulation of the aviation market is one of the most promising and important elements of Ukraine's aviation industry. The analysis of the air transport liberalization policy as part of the Open Skies Agreement reflects the elements of ensuring the competitiveness of Ukrainian air carriers subject to the conclusion of the Open Skies Agreement. At the present stage in Ukraine there are prerequisites for the development of general aviation, including its non-traditional types. This requires solving the problem of assessing the capacity and structure of the market, as well as the directions of technical updating of the fleet of aviation equipment.

**Key words:** politics "open sky", low-cost carriers, government regulation of aviation, European integration, merger, competitive aviation enterprises.

**Постановка проблеми.** Питання впровадження політики «відкритого неба» в Україні приваблює все більше уваги дослідників. Зростання наукової популярності цієї теми зумовлено цілою низкою чинників. Першим важливим фактором є логічний прихід до України такого виду повітряного регулювання, як «відкрите небо», в межах певного державного курсу інтеграції до Євросоюзу.

Другим фактором є досягнення сталого розвитку авіаційного транспорту, оскільки позатранспортний ефект розвитку маршрутної мережі і, відповідно, галузі авіаційної промисловості відображає соціально-економічний розвиток країни та екологічну обстановку.

Третій фактор – фактор відкриття бюджетних рейсів і поява на ринку нових low-cost-перевізників. Поява цінової конкурентної переваги авіаційного транспорту дасть змогу розширити коло споживачів.

Іншими словами, актуальність порушеної теми полягає, з одного боку, у визнанні стратегічної важливості стабільного розвитку авіації у зовнішній і внутрішній політиці України, а з іншого – в нестачі стартового потенціалу для успішної конкуренції з європейськими учасниками ринку.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Хоча питанню дослідження політики «відкритого неба» в Україні присвячено значну кількість наукових праць, у багатьох із них проблема розглядається фрагментарно, несистемно, навіть імпульсивно. Таким чином, питання визначення перспектив цивільної авіації України в умовах лібералізації ринку авіаційних перевезень вимагає подальшого розгляду і більш детального дослідження. Цьому питанню приділяли увагу як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, такі як С.П. Галака, А.Н. Валько, П.А. Яновський, В.Н. Шахгеданов, С.А. Корнєв.

**Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми.** ЄС активно проводить політичні інтеграції внутрішніх і міжнародних ринків авіаційних перевезень. Зовнішня полі-

тика ЄС у сфері авіаційного транспорту спрямована на реалізацію цілей політики сусідства, а також на розширення доступу європейських авіакомпаній на ринки Китаю і Японії, Росії, Білорусі, України. В Україні спостерігається брак системного оформлення основних стратегій діяльності державного органу регулювання. Непослідовна державна політика має негативний вплив на авіацію загалом.

**Мета статті** – теоретично визначити сучасний стан розвитку авіаційного ринку України.

**Виклад основного матеріалу.** Проект «Відкрите небо» – договір, який був укладений в березні 1992 року 27 державами-учасниками Організації з безпеки і співпраці в Європі (ОБСЄ) [1]. Натепер до нього приєдналося вже 34 країни. Всі вони погодилися відкрити свою повітряну територію для польотів, здійснюваних учасниками Договору. Відповідно, країни-підписанти відкрили одна перед одною і свої внутрішні маршрути авіаційних перевезень. Це дає можливість конкурувати між собою як великим, могутнім і транснаціональним авіаперевізникам, так і дрібним, малобюджетним і регіональним.

Нині авіаперевезення між Україною та країнами Європейського Союзу (ЄС) гарантується на основі двосторонніх урядових угод між нашою країною та кожною країною Європейського Союзу [2]. Щоб розпочати рейси за цим маршрутом, авіакомпанія повинна спочатку отримати згоду аеронавігаційних органів своєї країни, а потім – дозвіл на політ у країні призначення. Частина двосторонніх угод включає обмеження кількості рейсів, встановлюючи окремі вимоги до місткості повітряного судна та навіть кількість призначених перевізників на окремому маршруті. Тому доступ іноземних компаній на український ринок, а також наших компаній на європейський ринок дуже обмежений умовами договорів.

Підписання угоди про спільну авіаційну зону з ЄС має усунути адміністративні обмеження щодо організації маршрутів. Авіакомпанії обох сторін можуть виконувати рейси без явного дозволу

авіаційного органу. Також знято обмеження кількості перевізників, рейсів та пасажирів, що перевозяться по кожному маршруту. Очікується, що всі країни, які беруть участь у спільному повітряному просторі, застосовуватимуть єдині стандарти та принципи роботи, які принесуть користь обом сторонам: авіакомпаніям – полегшивши доступ на ринок та надавши більш широкі можливості для галузевого співробітництва, споживачам – для покращених стандартів безпеки.

У світлі глобальної тенденції лібералізації та дерегуляції ринку авіаційних перевезень держави поступово приступають до процесу перегляду своєї політики в сфері регулювання міжнародного повітряного транспорту, визначення шляхів і темпів необхідних змін із метою досягнення максимального соціально-економічного ефекту.

Механізм «відкритого неба» в США і країнах Європи, по суті, є природним відбором, коли на дерегуляції ринку залишаються тільки сильні авіакомпанії, які здатні без підтримки і субсидій з боку держави працювати в умовах вільної конкуренції і зацікавлені в підвищенні якості наданих послуг, рівня безпеки.

Багаторічний досвід лібералізації країн світу через низку економічних, політичних і адміністративних причин не може бути в найближчій перспективі повністю застосований на українському ринку авіаційних перевезень, який продовжує функціонувати в межах «традиційної» моделі регулювання.

Основним етапом процесу дерегуляції авіаційних перевезень є підписання в 2005 році «горизонтальної угоди» з ЄС про співпрацю з Україною в галузі цивільної авіації [3]. В угоді було сформовано систему договірних відносин для регулювання авіасполучення між Україною і країнами-членами Євросоюзу, а також перехід від принципу переважного володіння та фактичного контролю над авіаперевізником з боку ЄС на принцип нормативного контролю за ним тощо. Пройшовши складний переговорний процес Україна – ЄС зі Спільного Авіаційного Простору (САП) із 2007 року, навіть сьогодні потрібно аналізувати доцільність, можливі плюси і мінуси для української авіаційної галузі застосування наявних механізмів вільної конкуренції – насамперед в інтересах українських авіакомпаній, які виконують міжнародні перевезення.

Оскільки діяльність українських авіакомпаній характеризується задовільним станом парку повітряних суден і складними економічними умовами, можна виділити таку перспективу їхнього функціонування в межах «відкритого неба»:

1. Передбачуване банкрутство регіональних перевізників, які не витримають конкуренції

з європейськими авіаційними компаніями. Застарілий парк повітряних суден, низький рівень сервісу і висока вартість перевезень – це складники, які є основними характеристиками регіональних перевізників. Сукупність комфортабельних повітряних суден, турботи про пасажирів на тому самому рівні цін стануть явну перевагу для українського споживача авіаційних транспортних послуг, привівши цим регіональних перевізників до банкрутства.

2. Потужний удар по флагманських перевізниках, який відіб'ється на їхній діяльності тотальним істотним зниженням обсягів перевезень і абсолютною нерентабельністю. Причини ті ж самі, що і в попередньому пункті.

Для авіаційної промисловості України впровадження політики відкритого неба означає згортання практично всіх програм будівництва пасажирських повітряних суден, оскільки найбільш лояльні споживачі до цього виду виробництва – національні компанії – будуть змушені піти з ринку.

За таких умов можна розглянути варіант існування авіаційної промисловості у вигляді підрозділів, наприклад, «Боїнга» або Європейського авіакосмічного консорціуму (ЕАДС). У Єврокомісії наполягають на виведенні з українського Держреєстру всіх повітряних суден (ПС), сертифікованих Європейським агентством з авіаційної безпеки EASA. Україна – одна з небагатьох країн із повним циклом авіаційного будівництва [4], однак протекціоністська політика Європи щодо власних підприємств авіаційної промисловості вже вражає Україну жорсткими обмеженнями щодо польотів літаків вітчизняного виробництва. Тому можна передбачити, що самостійна діяльність буде можлива тільки в тих сегментах, де у нашої промисловості є справді конкурентна перевага. До таких літаків належать, наприклад, Ан-124-100, Ан-124-111, Ан-225, вантажні літаки типів надважкої провізної здатності.

Виходячи з двох вище наведених пунктів, глобальним наслідком для галузі стане скорочення робочих місць як в авіаційних компаніях, так і на виробництві авіаційної промисловості. Ці процеси в стратегічному розрізі принесуть непоправні втрати науково-технічного й економічного потенціалу державі загалом.

Водночас завдяки процесу лібералізації передбачається масовий вихід на вітчизняний ринок іноземних авіаційних компаній всіх типів. Навіть зараз завдяки «горизонтальній угоді» відбулося вагоме збільшення комерційного завантаження іноземних перевізників Lufthansa, Austrian Airlines, British Airways.

Сучасна концепція розвитку авіатранспортного ринку передбачає розширення спектру

взаємодії всіх учасників перевізного процесу, а особливо авіакомпаній та аеропортів. Приведення інфраструктури авіаційного транспорту у відповідність до міжнародних вимог є важливим складником стратегії держави, спрямованим на забезпечення конкурентоспроможності України на світовому ринку [5].

17 травня 2017 року Рада ЄС офіційно затвердила надання Україні безвізового режиму з Європейським Союзом [6]. Безвізовий режим – статус, що дає змогу громадянам України вільно перетинати міждержавні кордони країн ЄС без попереднього звернення до посольства для отримання дозволу. Безвізовий режим надає великі можливості для розвитку авіатранспорту, адже люди можуть подорожувати та літати у справах без проблем. За даними Держприкордонслужби, українські громадяни перетинають кордан на 14% частіше, ніж раніше [5].

В Україні бюджетні авіаперевізники присутні з літа 2008 року, коли на ринок зайшла авіакомпанія з угорськими корінням Wizz Air Ukraine. Крім неї, нині в нашій країні працюють ще турецька Pegasus (рейси з Харкова до Стамбула), латвійська Air Baltic (рейси з Києва, Сімферополя та Одеси до Риги) й арабська Air Arabia (рейси з Києва в Шарджу) авіакомпанії.

Іншим наслідком збільшення частки low-cost авіаційних компаній на ринку України стане збільшення обсягу роботи в low-cost малих регіональних аеропортах, які натеper або практично не функціонують, або закриті (наприклад, Рівне, Тернопіль, Івано-Франківськ, Луцьк тощо). Діяльність low-cost авіаційних компаній передбачає активне захоплення регіонального

ринку перевезень і, відповідно, використання бюджетних місцевих аеропортів.

**Висновки.** На підставі вище викладеного можемо зробити висновок, що прихід країни до політики «відкритого неба» принесе серйозні економічні втрати нашим учасникам ринку, а також втрату десятків тисяч робочих місць. Ці зміни відбудуться за незначного розширення маршрутів і за старого рівня цін.

Однак зараз можливо здійснити реальні кроки для підвищення конкурентоспроможності українського авіаційного ринку напередодні лібералізації повітряного сполучення. Для цього необхідні такі заходи:

1) розвиток українського ринку і розширення пайової участі України в міжнародному ринку перевезень;

2) остаточне розроблення моделі створення флагманської авіакомпанії зі зваженою участю державної і приватної власності і, відповідно, керівництва в ній;

3) підвищення інвестиційної привабливості аеропортів і авіаційних компаній;

4) стимулювання внутрішньої авіаційної рухливості, створення національних low-cost авіаційних компаній;

5) коригування зовнішньої транспортної політики України та гармонізація технологічних стандартів нормативної бази України.

Тільки ретельна підготовка, розроблення та впровадження цих заходів за допомогою держави зможе подолати сучасний стан справ на авіаційному ринку України та стрімко наростити конкурентний потенціал вітчизняних авіаційних перевізників і забезпечити безпеку пасажирів.

#### Список використаних джерел:

1. Галака С.П. Договір про Відкрите небо / Українська дипломатична енциклопедія / за ред. Л. В. Губернський та ін. К:Знання України, 2009, 760с. ISBN 966-316-039-X
2. Угода між Україною та Європейським Співтовариством про певні аспекти повітряного сполучення. Угоду затверджено Указом № 774 від 21 вересня 2006р. База даних «Законодавство України». URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994\\_743](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_743)(дата звернення: 19.11.2019)
3. Про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом. Угоду ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014. База даних «Законодавство України» URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 19.11.2019)
4. Офіційний сайт Міністерства розвитку економіки і торгівлі України URL: <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> (дата звернення: 20.11.2019)
5. Офіційний сайт Міністерства інфраструктури України URL: <https://mtu.gov.ua/> (дата звернення: 20.11.2019)
6. Безвізовий режим між Україною та Європейським союзом // Офіційний сайт Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 19.11.2019)

#### References:

1. Galaka S.P. Open Skies Treaty / Ukrainian Diplomatic Encyclopedia / ed. L. Gubernsky and others. K: Knowledge of Ukraine, 2009, 760s. ISBN 966-316-039-X
2. Agreement between Ukraine and the European Community on certain aspects of air services. The agreement was approved by Decree No. 774 of September 21, 2006. Legislation of Ukraine database. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994\\_743](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_743)(accessed: 19.11.2019)

3. On the Association between Ukraine, on the one hand, and the European Union. The agreement was ratified with a statement by Law No. 1678-VII of September 16, 2014. Database "Legislation of Ukraine" URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (accessed: 19.11.2019)
4. Official site of the Ministry of Economy and Trade of Ukraine URL: <http://www.me.gov.ua/?lang=en-UA> (accessed: 20.11.2019)
5. Official site of the Ministry of Infrastructure of Ukraine URL: <https://mtu.gov.ua/> (accessed: 20.11.2019)
6. Visa-free regime between Ukraine and the European Union // Wikipedia official site. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/> (accessed: 19.11.2019)

УДК 681.31

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-6-24>

**Фрасинюк Т.І.**

кандидат економічних наук, доцент,  
доцент кафедри економічної теорії  
та підприємництва на морському транспорті  
Національного університету «Одеська морська академія»

**Бабаченко М.В.**

кандидат економічних наук,  
доцент кафедри менеджменту  
і економіки морського транспорту  
Національного університету «Одеська морська академія»

**Frasyniuk Tatyana**

**Babachenko Marina**

National University "Odessa Maritime Academy"

## **«ЛЮДСЬКИЙ ФАКТОР» У СИСТЕМНОМУ ПІДХОДІ ДО БЕЗПЕКИ СУДНОПЛАВСТВА**

## **THE "HUMAN FACTOR" IN THE SYSTEM APPROACH TO THE SAFETY OF SHIPPING**

У статті багатогранно та інноваційно розглядається «людський фактор» у судноплаванні. На основі систематизації та аналізу матеріалів морського адміністрування (ІМО, а також провідних морських організацій, наукових центрів морських держав) розглянуті основні аспекти системного підходу до проблеми безпеки судноплавання. Особливу увагу приділено неправильним рішенням і діям командного складу, що часто стає причиною інцидентів та аварій на судні. Системний підхід під час розгляду «людського фактора» в експлуатації флоту – тема виключно складна і має велике значення для безпеки судноплавання. Зважаючи на це, наведена модель системного підходу, який розглядає чотири елементи безпеки в судноплаванні: науково-технічний прогрес, екологічний, організаційно-технологічний і людський. Останній елемент і є найціннішим і гнучким у цьому підході. Таким чином, обґрунтовується значення системного підходу у підвищенні безпеки на флоті.

**Ключові слова:** безпека судноплавання, морське адміністрування, системний аналіз, людський фактор, науково-технічний прогрес.

В статье многогранно и инновационно рассматривается «человеческий фактор» в судоходстве. На основе систематизации и анализа материалов морского администрирования (ИМО, а также ведущих морских организаций, научных центров морских держав) рассмотрены основные аспекты системного подхода к проблеме безопасности судоходства. Особое внимание уделено неверным решениям и действиям командного состава, которые часто становятся причиной инцидентов и аварий на судне. Системный подход при рассмотрении «человеческого фактора» в экс-

платации флота – тема исключительно сложная и имеющая большое значение для безопасности судоходства. Ввиду этого представлена модель системного подхода, который рассматривает четыре элемента безопасности в судоходстве: научно-технический прогресс, экологический, организационно-технологический и человеческий. Последний элемент и является самым ценным и гибким в данном подходе. Таким образом, обосновывается значение системного подхода в повышении безопасности на флоте.

**Ключевые слова:** безопасность судоходства, морское администрирование, системный анализ, человеческий фактор, научно-технический прогресс.

The article considers the "human factor" in shipping industry many-sidedly and innovatively. The main aspects of the systematic approach to the problem of navigation safety are considered on the basis of systematization and analysis of materials of maritime administration: IMO, as well as leading maritime organizations, scientific centers of maritime powers. Particular attention is paid to incorrect decisions and actions of the officers, who often become the cause of incidents and accidents on board. Considering the "human factor" in fleet operation, the topic of a systems approach is extremely complex and of great importance for navigation safety. In view of this, a model system approach is presented and considers four elements of shipping safety: scientific and technological progress, environmental, organizational and technological and human. The last element is the most valuable and flexible in this approach. The introduction of the latest technical means of controlling the movement of the vessel naturally "detaches" the skipper from the process of maintaining a given level of safety. This is due to the fact that the officer becomes unable to directly and completely control this level in real time. Thus, the importance of a systematic approach to enhancing fleet safety is justified in the article. In the "man – ship" system, the human psyche is subject to more significant fluctuations than the technical condition of the ship. Hence, such a high percentage of accidents due to the human factor as a consequence of the adoption of incorrect management decisions. Unfortunately, in the investigation of marine accidents, the human factor is most often understood as poor professional training, which, of course, also takes place. The aim of the article is to identify the key components of the phenomenon of the "human factor" and determine effective ways to reduce its negative impact on security of modern shipping. The article considers the impact of the human factor on the safety of navigation. The development trends of the global marine economic complex and the features of managing a modern ship are considered. It is proved that a comprehensive approach is needed to solve the problem of reducing the negative impact of the human factor.

**Key words:** shipping safety, maritime administration, system analysis, human factor, scientific and technological progress.

**Постановка проблеми.** Людські помилки є основною причиною більшості аварій та інших інцидентів на морі. Від 60% до 80% аварійних випадків викликані саме неправильними рішеннями членів екіпажу судна, тоді як конструктивні недоліки обладнання викликали тільки 10%.

Проблема вивчення «людського фактора» в системному підході до безпеки судноплавства полягає у відсутності достатніх знань про закони психології моряків, про причинно-наслідкові зв'язки впливу на них різних факторів; у відсутності конкретного визначення поняття «людський фактор»; у складності формалізації складників «людського фактора»; у відсутності науково-методологічного обґрунтування оцінки впливу «людського фактора» на безпеку судноплавства.

У багатьох країнах проблему людського фактора вивчають окремі інститути й агентства, наприклад у США – Берегова охорона, у Великобританії – Агентство з безпеки на морі і берегової охорони. В Україні організації, що займаються проблемою «людського фактора», роз'єднані, тому слід відзначити актуальність проведення наукових досліджень у сфері «люд-

ського фактора» та їхньої координації в системному аналізі безпеки національного морегосподарського комплексу.

Актуальність теми полягає в тому, що на глобальному ринку морської торгівлі «людський фактор» робить основний вплив на безпеку судноплавства. Однак, незважаючи на визнання світовим морським адмініструванням «людського фактора» як елемента, що переважає, і численні дослідження за цією темою, проблема «людського фактора» залишається невирішеною.

#### **Аналіз останніх досліджень та публікацій.**

Резолюція ІМО стала потужним стимулом до дослідження «людського фактора» в діяльності морегосподарського комплексу. У психологічному аспекті «людський фактор» – це фактор, що визначає здатність судноводія до приймання та обробки навігаційної інформації. У роботі [16] досліджуються можливості судноводія діяти в екстремальних навігаційних ситуаціях і складних умовах плавання. Формується стереотип «людського фактора» як психологічного складника. У роботі [4] визначається роль «людського фактора» як психологічного складника у забезпеченні безпеки і професійної надійності в екстремальних, складних умовах



надзвичайної ситуації. У роботі [17] наведений огляд двадцяти досліджень «людського фактора» в таких сферах, як втома, стрес, здоров'я, обізнаність про ситуацію, спільна робота, прийняття рішень, зв'язок, автоматизація і культура безпеки. Такий підхід цілком виправданий і необхідний під час дослідження «людського фактора» в аспекті управління судном для забезпечення безпеки екіпажу, пасажирів, вантажу та охорони навколишнього середовища. Однак часто опускається той факт, що «система управління рухомим об'єктом (кораблем, судном, літаком) є людино-машинною і складається з регулятора, до складу якого входить і оператор, і об'єкт регулювання, яким є рухомий об'єкт як інженерна споруда» [12, с. 1].

Є упущення в дослідженнях того факту, що судноводій як елемент технічного регулятора вносить низку істотних проблем. Під час вивчення «людського фактора» в судноплаванні необхідно одночасно враховувати і психофізіологічний стан судноводія, і його особисті характеристики, і характеристики керованості судна як об'єкта управління.

**Мета статті.** Метою дослідження є вивчення ролі людського фактора у безпеці судноплавання. В основі дослідження лежить принцип системного підходу у психології, який полягає у єдності свідомості і діяльності моряка. Свідомість, яка формує «людський фактор» у судноплаванні, являє собою маловивчену сферу порівняно з діяльністю і практично не піддається формалізації.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Термін «людський фактор» сприймається у світі як негативне явище, яке загрожує ефективному розвитку судноплавання. Однак без людського фактора неможливий прогрес. Науково-технічний прогрес дає змогу приймати більш ефективні управлінські рішення в судноплаванні. З другої половини ХХ століття розвиток науково-технічного прогресу знайшов своє відображення і в морському судноплаванні. Під час створення нових транспортно-технологічних систем обсяги міжнародної торгівлі почали рости. Зважаючи на це, з'явилася необхідність у прискоренні доставки вантажів.

Зв'язок між розвитком науково-технічного прогресу і соціальним розвитком є нерозривним, що утруднює точне прогнозування. Однак темпи науково-технічного прогресу істотно зросли, скоротився й етап упровадження наукових розробок у судноплавання, а також сама наука відіграє все більш важливу роль у технічному й організаційному забезпеченні ефективного розвитку глобального ринку морської торгівлі. За розумного впровадження досягнень науково-технічного прогресу багато

можна поліпшити і полегшити, але одночасно з цим виникають і нові проблеми.

Справедливо зауважив британський учений Альфред Норт Уайтхед: «Цивілізація рухається вперед шляхом збільшення числа операцій, які ми можемо здійснювати, не роздумуючи над ними» [15, с. 16].

Сучасний науково-технічний прогрес знайшов широке застосування у сфері судноплавання. Попри стрімке зростання рівня інтенсивності судноплавання, ефект масштабів, морські ренджі, які раніше вважалися неможливими через безпеку навігаційних автоматизованих систем, проблема аварійності залишається невирішеною. Вплив «людського фактора» на рівень аварійності залишається на високому рівні.

У психології під «людським фактором» маються на увазі «інтегральні характеристики зв'язку людини і технічного пристрою, що виявляються в конкретних умовах їхньої взаємодії у межах так званої системи «людина – машина» [6, с. 546].

Під «людським фактором» у судноплаванні можна розуміти готовність і здатність моряка за своїми психофізіологічними і професійними якостями приймати управлінські рішення в сукупності з тими даними, які йому надають сучасні технічні засоби.

Резолюція ІМО А.772 «Фактори втоми під час укомплектування судновими екіпажами і забезпечення безпеки» внесла певні ясності в тлумачення поняття «людський фактор». Вона систематизувала чинники діяльності судового та берегового персоналу, що впливають на стан і підтримання системи управління безпекою. У питомій вазі «людського фактора», що становить понад 70% від усіх аварійних морських подій, цифри займають таке місце [11]: помилки берегового персоналу – 14%, проблеми з вантажем – 5%, прорахунки лоцманів – 5%, конструктивні недоліки – 10%, відмови обладнання – 8%, помилки комскладу суден – 27%, помилки екіпажу – 17%, інші – 14%.

З погляду моряка управління рухом судна інтерпретується як діяльність, спрямована на досягнення певної мети (перехід із порту завантаження в порт розвантаження, розбіжність із судном, маневрування щодо можливих піратських нападів та ін.) з огляду на довкілля. Для дослідження «людського фактора» в судноплаванні необхідний макроструктурний аналіз експлуатації судна в аспекті психології.

У сучасному світі обсяг наданої інформації моряку часто носить надлишковий характер, що негативно позначається на прийнятті ним управлінських рішень. З огляду на тимчасове обмеження під час відбору найбільш важливої інформації та її осмислення, а також на факт,

що людина не здатна переробляти таку кількість інформації, ймовірність виникнення ситуацій, які ведуть до аварій і катастроф, велика.

Прикладом інформаційного перевантаження є ситуація, коли вахтовий помічник капітана в районі інтенсивного руху суден виділяє серед безлічі позначок на екрані радіолокаційної станції найбільш небезпечне судно, для розбіжності з яким необхідно вжити заходів. У небезпечних ситуаціях особливо проявляються обмеження, викликані фізичним і психічним станом і властивостями людини. Обмеженість ресурсів і дефіцит часу на прийняття рішення ускладнюється переживаннями високої відповідальності за свої дії. Вивчення цієї проблеми привело до формування моделей причинно-наслідкової залежності діяльності членів екіпажу в процесі експлуатації судна, пов'язаної з підвищеною небезпекою і відповідальністю, серед яких найбільш відомими є піраміда В.Х. Гайнріха (Heinrich Pyramid) (1931 р) і «швейцарський сир» Джеймса Різона (Reason's Swiss Cheese Model) (1990 р). Незважаючи на прогрес у вирішенні проблеми впливу «людського фактора» на без-

пеку судноплавства, проблема поки ще далека від остаточного вирішення. Морське адміністрування стурбоване тим, що людський елемент являє собою складну багатовимірну проблему, яка охоплює весь спектр людської діяльності на морі. Необхідність нормування «людського фактора» є особливо актуальним і складним завданням морського адміністрування.

**Висновки.** Найважливішим фактором експлуатації суден є безпека судноплавства й охорона людського життя на морі за ефективного вирішення поставлених завдань. Найважливіший складник безаварійної експлуатації флоту ґрунтується на системному підході до вивчення заходів, спрямованих на реалізацію вимог морського адміністрування у сфері безпеки мореплавання і запобігання забрудненню навколишнього середовища. Системний підхід до вивчення проблеми безпеки мореплавання, що враховує всі основні елементи безпеки на судні, може сприяти зниженню рівня аварійності в судноплавстві. При цьому «людський фактор» є найбільш динамічним елементом, якому слід приділяти велику увагу.

#### Список використаних джерел:

1. Бабаченко М.В. Параметры и факторы структурных трансформаций торгового флота мира. *Вісник Хмельницького національного університету. Науковий журнал. Економічні науки.* 2014. № 2, т.3. С. 200–203.
2. Вильский Г.Б. Информационная безопасность судовождения: монография. Миколаїв: ФОП Швець В.Д., 2014. 336 с.
3. Голубкова І.А., Левинська Т.І., Бабаченко М.В. Проблема безпеки в круїзному судноплавстві. *Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій. Науковий журнал «Причорноморські економічні студії».* 2019. Випуск 39. Частина 1. С. 5–11
4. Даниленко А.А. Профессиональная надёжность плавсостава как важнейшее условие безопасности судоходства. *Эксплуатация морского транспорта.* 2008. № 3 (53). С. 30–35.
5. Інновації в суднобудуванні і океанотехніці: *матеріали міжнародної науково-технічної конференції.* Миколаїв, 2010. 768 с.
6. Копорулина В.Н., Смирнова М.Н., Гордеева Н.О. Психологический словарь. 3-е изд., доп. и перераб. Ростов н/Д: Феникс, 2004. 640 с.
7. Ланчуковский В.И. Безопасное управление судовыми энергетическими установками. Одесса: Астропринт, 2004. 232 с.
8. Либерман А.Н. Техногенная безопасность: человеческий фактор. Санкт-Петербург.: Изд-во ВИС. 2006. 128 с.
9. В.Н. Никитина. Значение системного анализа в решении задач профилактики аварийности судоходства по причине человеческого фактор. *Научно-технический сборник Российского морского регистра судоходства.* 2017. № 46/47. С. 119–124.
10. Ницевич А., Калитенко С. Насколько «субстандартным» на самом деле является судоходство в Черном море? *Порты Украины,* 2014. № 09 (141). С. 27–29.
11. Факторы усталости при укомплектовании судовыми экипажами и обеспечение безопасности: принята резолюцией А.772 (18) ИМО. Лондон. 1993.
12. Сазонов А.Е. Человеческий фактор и безопасность управления подвижными объектами. *Сборник материалов XVI Общего собрания академии навигации и управления движением.* 2003. С. 6–8.
13. Ткачев В.Н., Ткачев А.Н. Влияние человеческого фактора на безопасность мореплавания: учеб. метод. пособие. Новороссийск: «С легкой руки». 2009. 73 с.
14. Фрасинюк Т.И. Факторы и задачи морского администрирования в развитии украинского торгового флота. *Вісник економіки транспорту і промисловості.* 2012. Вип. 39. С. 76 – 79.
15. Чалдини Р. Психология влияния: убеждай, воздействуй, защищайся : Психология. Санкт-Петербург: Питер. 2016. 336 с.

16. Akten N. Analysis of shipping casualties in the Bosphorus. *The Journal of Navigation*. 2004. Vol. 57. Is. 3. Pp. 345–356. DOI: 10.1017/S0373463304002826.
17. Hetherington C., Flin R., Mearns K. Safety in shipping: The human element. *Journal of safety research*. 2006. Vol. 37. Is. 4. Pp. 401–411. DOI: 10.1016/j.jsr.2006.04.007.
18. Frasyniuk T., Primacheva N. Marine Shipping Industry Within the System of Global Economic Relations Sustainability. *International Journal of Engineering & Technology*. 2018. Vol.7, No 4.3 : Special Issue 3. Pp. 451–455.

#### References:

1. Babachenko M.V. (2014) Parametry i faktory strukturnikh transformatsiy torgovogo flota mira [Parameters and factors of structural transformations of the merchant fleet of the world]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Naukovyi zhurnal. Ekonomichni nauky [Bulletin of Khmelnytsky National University. Scientific journal. Economic sciences]*. vol.3., no.2, Pp.200–203.
2. Vil'skiy G.B. (2014) Informatsionnaya bezopasnost' sudovozhdeniya [Navigation Information Security]. Nikolaeв: FOP Shvets VD (in Russian)
3. Holubkova I.A., Levynska T.I., Babachenko M.V. (2019) Problema bezpeky v kruiznomu sudnoplavstvi [The problem of safety in cruise shipping]. *Prychornomorski ekonomichni studii [Black Sea Economic Studies]*. issue 39., no. 1. Pp.5–11
4. Danilenko A. A. (2008) Professional'naya nadezhnost' plavsostava kak vazhneyshee uslovie bezopasnosti sudokhodstva [Professional reliability of the crew as the most important condition for the safety of navigation]. *Ekspluatatsiya morskogo transporta [Operation of maritime transport]*. No. 3 (53). Pp. 30–35.
5. National University of Shipbuilding (2010) Innovatsii v sudnobuduvanni i okeanotekhnitsi [Innovations in Shipbuilding and Ocean Engineering]: *materialy mizhnarodnoi naukovo-tekhnichnoi konferentsii [Proceedings of the International Scientific and Technical Conference]*. Mykolayiv (in Ukrainian).
6. Koporulina V. N., Smirnova M. N., Gordeeva N. O. (2004) Psikhologicheskii slovar' [Psychological dictionary]. issue 3. Rostov on Don: Phoenix. (in Russian)
7. Lanchukovsky V.I. (2004) Bezopasnoe upravlenie sudovymi energeticheskimi ustanovkami [Safe Management of Ship Power Plants]. Odessa: Astroprint (in Russian).
8. Liberman A. N. (2006) Tekhnogennaya bezopasnost': chelovecheskiy faktor [Technogenic safety: the human factor]. St. Petersburg: VIS. (in Russian).
9. Nikitina V.N. (2017) *Znachenie sistemnogo analiza v reshenii zadach profilaktiki avariynosti sudokhodstva po prichine chelovecheskogo faktor* [The importance of system analysis in solving the problems of the prevention of shipping accidents due to the human factor]. *Nauchno-tekhnicheskii sbornik Rossiyskogo morskogo registra sudokhodstva [Scientific and technical collection of the Russian Maritime Register of Shipping]*. No. 46/47. Pp. 119–124.
10. Nitsevich A., Kalitenko S. (2014) Naskol'ko «substandartnym» na samom dele yavlyetsya sudokhodstvo v Chernom more? [How “sub-standard” is shipping in the Black Sea actually?]. *Porty Ukrainy [Ports of Ukraine]*. № 09 (141).Pp. 27–29.
11. IMO (1993) Faktory ustalosti pri ukomplektovanii sudovymi ekipazhami i obespechenie bezopasnosti [Shipboard fatigue factors and safety] : adopted by resolution A.772 (18). London ( in Russian).
12. Sazonov A.E. (2003) Chelovecheskiy faktor i bezopasnost' upravleniya podvizhnymi ob'ektami [The human factor and the safety of controlling moving objects]. *Cbornik materialov XVI Obshchego sobraniya akademii navigatsii i upravleniya dvizheniem [Proceedings of the XVI General Meeting of the Academy of Navigation and Motion Control]*.Pp. 6–8.
13. Tkachev V.N., Tkachev A.N. (2009) Vliyanie chelovecheskogo faktora na bezopasnost' moreplavaniya [Influence of the human factor on the safety of navigation]. Novorossiysk: “With a light hand” (in Russian).
14. Frasinuk T. I. (2012) Faktory i zadachi morskogo administrirovaniya v razvitii ukrainskogo torgovogo flota [Factors and tasks of maritime administration in the development of the Ukrainian merchant fleet]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti [Bulletin of Economics of Transport and Industry]*. Issue. 39. Pp. 76 – 79.
15. Chaldini R. (2016) Psikhologiya vliyaniya: ubezhday, vozdeystvuyu, zashchishchaysya : Psikhologiya [Psychology of influence: persuade, act, defend: Psychology]. St. Petersburg: Peter (in Russian).
16. Akten N. (2004) Analysis of shipping casualties in the Bosphorus. *The Journal of Navigation*. Vol. 57. Is. 3. Pp. 345–356. DOI: 10.1017/S0373463304002826.
17. Hetherington C., Flin R., Mearns K. (2006) Safety in shipping: The human element. *Journal of safety research*. Vol. 37. Is. 4. Pp. 401–411. DOI: 10.1016/j.jsr.2006.04.007.
18. Frasyniuk T., Primacheva N. (2018) Marine Shipping Industry Within the System of Global Economic Relations Sustainability. *International Journal of Engineering & Technology*. Vol.7, No 4.3 : Special Issue 3. Pp. 451–455.

**Хаврова К.С.**

кандидат економічних наук, доцент,  
доцент кафедри економіки та бізнесу  
Донецького національного університету економіки і торгівлі  
імені Михайла Туган-Барановського (м. Кривий Ріг)

**Khavrova Kateryna**

Donetsk National University of Economics and Trade  
named after Mikhail Tugan-Baranovsky (Krivyi Rih)

## ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

### TENDENCIES FOR THE DEVELOPMENT OF THE INTELLECTUALIZATION OF THE DOMESTIC NATIONAL ECONOMY

Проведено аналіз тенденцій розвитку інтелектуального потенціалу в Україні та визначено фактори впливу на економічне зростання та підвищення конкурентоспроможності економіки країни в умовах його формування. У статті розглянуто тенденції розвитку інтелектуального потенціалу країни. Для визначення проблемних питань щодо його розвитку було проаналізовано статистичні дані Державної служби статистики України та досліджено структуру фінансування внутрішніх витрат на виконання наукових досліджень і розробок за джерелами. З метою більш повної оцінки тенденцій розвитку інтелектуального потенціалу було зроблено порівняння інноваційної діяльності підприємств України з іншими країнами світу. До негативного впливу на розвиток інтелектуального потенціалу віднесено тенденцію зменшення кількості організацій, які виконували наукові дослідження за аналізований період. Також спостерігається і нерівномірне розміщення в Україні чисельності наукових організацій за регіонами, що не може позитивно впливати на формування інтелектуалізації національного господарства.

**Ключові слова:** інтелектуальний потенціал, розвиток, держава, економічний стан, підприємство.

Проведен анализ тенденций развития интеллектуального потенциала в Украине и определены факторы влияния на экономический рост и повышение конкурентоспособности экономики страны в условиях его формирования. В статье рассмотрены тенденции развития интеллектуального потенциала страны. Для определения проблемных вопросов, связанных с развитием интеллектуального потенциала, были проанализированы статистические данные Государственной службы статистики Украины и исследована структура финансирования внутренних затрат на выполнение научных исследований и разработок по источникам. С целью более полной оценки тенденций развития интеллектуального потенциала проведены сравнения инновационной деятельности предприятий Украины с другими странами мира. Определено, что негативное влияние на развитие интеллектуального потенциала оказывает тенденция уменьшения количества организаций, выполнявших научные исследования за анализируемый период. Также было выявлено, что наблюдается и неравномерное размещение в Украине численности научных организаций по регионам, что не может положительно влиять на формирование интеллектуализации национального хозяйства.

**Ключевые слова:** интеллектуальный потенциал, развитие, государство, экономическое положение, предприятие.

The analysis of trends in the development of intellectual potential in Ukraine is carried out and the factors of influence on economic growth and increasing the competitiveness of the country's economy in the conditions of its formation are determined. The article discusses the development trends of the country's intellectual potential. To identify problematic issues related to the development of intellectual potential, we analyzed the statistical data of the State Statistics Service of Ukraine and studied the structure of financing of internal costs for research and development by sources. The positive dynamics of the increase in the volume of capital investments in research and development was revealed, which allowed us to conclude that the state and enterprises are interested in modernizing, updating their fixed

capital and participating in innovation. In order to more fully assess the trends in the development of intellectual potential, comparisons of innovative activity of Ukrainian enterprises with other countries of the world have been carried out. It is established that a negative effect on the development of intellectual potential has a tendency to reduce the number of organizations performing research for the analyzed period. The uneven distribution in Ukraine of the number of scientific organizations by region was also revealed, which also cannot have a positive impact on the formation of the intellectualization of the national economy. As a result of the study, there is an insufficient level of funding for research and development, a decrease in the innovative orientation of enterprises, which leads to a reduction in scientists and an increase in unemployment in the state, thereby reducing the country's intellectual potential. The decrease in the development of the country's intellectual potential can also be explained by the slowdown in economic development and the unstable political situation in the country. Thus, it is necessary to increase the level of development of intellectual potential, which in the future will ensure Ukraine a worthy place in the world community and a way out of the crisis.

**Key words:** intellectual potential, development, state, economic status, enterprise.

**Постановка проблеми.** Забезпечення розвитку інтелектуального потенціалу є одним із ключових питань соціально-економічного зростання держави. Найбільш вагому роль має відігравати інтелектуальний потенціал, розвиток і формування якого залежить від безліч факторів. Саме в контексті цього пропонуємо дискусію з приводу оцінювання розвитку інтелектуального потенціалу держави. Ця проблема є дуже актуальною і малодослідженою. Її вирішення дасть змогу виявити явища, які гальмують соціально-економічний розвиток держави.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Соціально-економічний розвиток – це складний, багатосторонній і багатофакторний процес. У вітчизняній економічній науці питання соціально-економічного розвитку суспільства досліджували у своїх роботах такі вчені, як: С.В. Мочерний, В.Д. Базилевич, В.М. Геєць, Ю.М. Пахомов, А.К. Василевський. Однак мало уваги приділяється дослідженню окремих питань макроекономічного аналізу щодо тенденцій розвитку інтелектуального потенціалу країни, тому потребує подальших, більш якісних досліджень.

**Метою** статті є аналіз тенденцій розвитку інтелектуального потенціалу в Україні та визначення факторів впливу на економічне зростання та підвищення конкурентоспроможності економіки країни в умовах його формування.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** У соціально-економічному зростанні та підвищенні конкурентоспроможності економіки країни наукові знання та їх ефективне застосування займають важливе місце. Саме інтелектуальний потенціал країни формує інноваційний тип економічного розвитку країни.

Певні висновки відносно тенденцій розвитку інтелектуалізації вітчизняного національного господарства можна зробити, виходячи з аналізу рівня розвитку соціально-економічних показників країни. На етапі формування інте-

лектуального потенціалу саме ці показники займають вагомe місце. Одним із головних джерел економічного зростання країни є нові наукові розробки та знання, але для їх розроблення потрібне належне фінансування та інвестування від держави. У 2018 році питома вага витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП становила 0,46%, що на 0,14% менше, ніж у 2014 році (рис. 1).

Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Серед європейських країн Україна має найнижчий відсоток витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП. Середній рівень витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП в країнах Європи за 2014–2018 рр. становила 2,03%, що майже у 4 рази більше ніж в Україні (табл. 1). Зниження рівня фінансування науково-дослідницьких робіт призводить до еміграції науковців до інших країн світу, заповнення технологій та застарілості науково-технічної бази України.

Розглянемо динаміку внутрішнього фінансування наукових досліджень і розробок в Україні за його джерелами. У 2018 році внутрішні витрати зросли на 62,53% порівняно з в 2014 роком і на 25,37% – з 2017 роком (табл. 2). Загальні обсяги фінансування за рахунок загального фонду бюджету України у 2018 році становили 6222,7 млн. грн., що на 1326,3 млн. грн більше, ніж у минулому році, отже темп росту становить 127%. З 2014 по 2018 рік найбільшу частку витрат серед усіх джерел фінансування наукових досліджень і розробок займають витрати з державного бюджету (рис. 2). У 2018 році частка цих витрат становила 37%, порівняно з минулим роком частка цих витрат не змінилась, а з 2014 р. – зменшилась на 3 п.п. Також значну частку фінансування у наукові дослідження і розробки займають кошти іноземних джерел. У 2018 році іноземці вклали у розвиток наукових

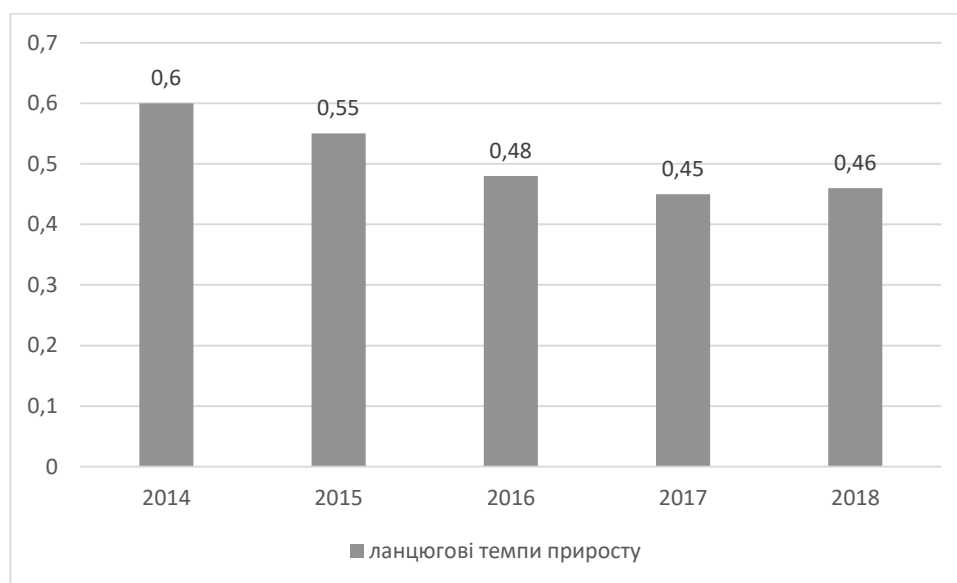
досліджень України 22% від загального обсягу фінансування, що становило 3642,6 млн. грн.

Важливим показником, низький рівень якого негативно впливає на конкурентоспроможність держави, розвиток підприємств, а також призводить до занепаду основного капіталу, зменшення обсягів виробництва, збільшення собівартості товарів тощо, є обсяг інвестицій.

Особливий вид інвестицій – це капітальні інвестиції. За даними Державної служби статистики України у 2018 році було використано 1511,36 млн. грн капітальних інвестицій на наукові дослідження та розробки, 35,8% з яких за

рахунок коштів державного бюджету (табл. 3). Порівняно з 2017 роком обсяг освоєних капітальних інвестицій на наукові дослідження та розробки у 2018 році збільшився на 36%, а порівняно з 2014 роком – більше ніж у 4 рази, а частка за рахунок державних коштів збільшилася на 6,1 в.п. та 15,8 в.п. відповідно.

Позитивна динаміка збільшення обсягів освоєних капітальних інвестицій на наукові дослідження та розробки свідчить про зацікавленість держави та підприємств до модернізації, оновлення свого основного капіталу та займатися інноваційною діяльністю. Що приводить до



**Рис. 1. Динаміка питомої ваги витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП за 2014 – 2018 рр.**

*Джерело: розроблено автором на основі [1]*

Таблиця 1

**Динаміка питомої ваги витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП в європейських країнах за 2014–2018 рр., %**

Країни	2014	2015	2016	2017	2018
ЄС 28	2,03	2,04	2,03	2,06	*
Болгарія	0,79	0,96	0,78	...	*
Естонія	1,45	1,49	1,28	...	*
Іспанія	1,24	1,22	1,19	...	*
Латвія	0,69	0,63	0,44	...	*
Литва	1,03	1,04	0,85	...	*
Німеччина	2,87	2,92	2,94	3,02	*
Польща	0,94	1,00	0,97	...	*
Румунія	0,38	0,49	0,48	...	*
Словаччина	0,88	1,18	0,79	...	*
Словенія	2,37	2,20	2,00	...	*
Угорщина	1,35	1,36	1,21	...	*
Чеська Республіка	1,97	1,93	1,68	...	*
<b>Україна</b>	<b>0,6</b>	<b>0,55</b>	<b>0,48</b>	<b>0,45</b>	<b>*</b>

\* дані відсутні

*Джерело: розроблено автором на основі [2]*

збільшення обсягів виробництва, покращення якості товарів та послуг, зменшення собівартості, підвищення конкурентоспроможності як держави, так і підприємств на світовому ринку, а також до поліпшення умов праці та розробки нових технологій.

Порівняно з іншими країнами світу інноваційна діяльність підприємств України має достатньо низький рівень розвитку. Такий рівень показника негативно впливає на вітчизняну економіку країни та формує технологічну

залежність промислових підприємств України від інших країн. За даними Держстату, кількість інноваційно орієнтованих промислових підприємств у 2018 році порівняно з 2015 роком зменшилась на 47 од. (табл. 4).

З 4733 промислових підприємств інноваційною діяльністю у 2018 році займалися 777 од., питома вага яких становила 16,42% від загальної їхньої кількості.

У 2017 році питома вага таких підприємств становила 16,15%, що на 2,71 в.п. менше, ніж

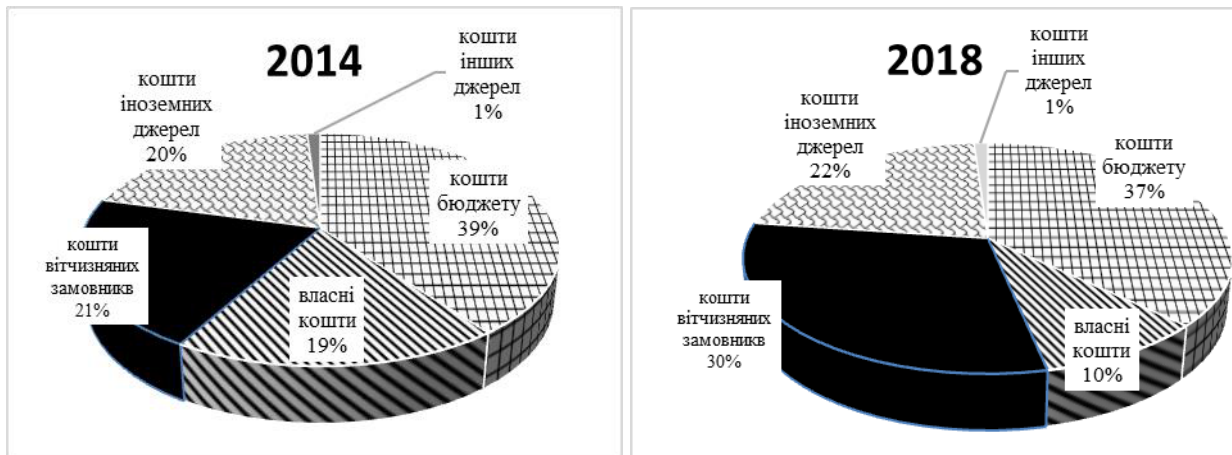


Рис. 2. Структура фінансування внутрішніх витрат на виконання наукових досліджень і розробок за джерелами у 2014 та 2018 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [1]

Таблиця 2

Динаміка джерел фінансування внутрішніх витрат на виконання наукових досліджень і розробок за 2014–2018 рр., млн. грн

Джерела	2014	2015	2016	2017	2018
Кошти бюджету	4088,4	3992,2	3910,8	4896,4	6222,7
Власні кошти	1927,8	2783,3	1146,0	1340,8	1610,0
Кошти вітчизняних замовників	2152,4	1998,8	3741,2	3738,1	5116,9
Кошти іноземних джерел	2043,0	2077,6	2550,3	3262,8	3642,6
Кошти інших джерел	108,7	150,0	182,3	141,1	181,4
Усього	10320,3	11001,9	11530,7	13379,3	16773,7

Джерело: розроблено автором на основі [1]

Таблиця 3

Динаміка освоєних капітальних інвестицій на наукові дослідження та розробки у 2014–2018 роках в Україні

Рік	Освоєно (використано) капітальних інвестицій		у тому числі за рахунок коштів державного бюджету	
	млн.грн	% від загального обсягу капітальних інвестицій	млн.грн	у % до загального обсягу капітальних інвестицій за видом економічної діяльності
2014	375,39	0,2	77,38	21,0%
2015	518,16	0,2	121,14	23,4%
2016	758,27	0,2	132,73	17,5%
2017	1110,20	0,3	330,09	29,7%
2018	1511,36	0,3	541,67	35,8%

Джерело: розроблено автором на основі [1]

у 2016 році, і на 1,14 в.п. – ніж у 2015 році. Слід зазначити, що починаючи з 2016 році загальна чисельність промислових підприємств зменшується, однією з причин може бути саме не використання та не розробка нових інноваційних технологій у виробництві, що не дає таким підприємствам можливості зменшувати собівартість, збільшувати обсяги виробництва та відповідно отримувати більший прибуток. Так у 2018 році порівняно з 2015 роком чисельність промислових підприємств зменшилась на 7,13% і становила 4733 од.

Дослідивши кількість промислових підприємств, які займаються інноваційною діяльністю, за областями України, можна зробити висновок, що у 2018 році найвища кількість таких підприємств зосереджена у Харківській, Кіровоградській областях та у м. Києві (табл. 5) а найменша кількість промислових підприємств приділяє увагу розвитку інноваційної діяльності у Рівненській області.

На жаль, в офіційній статистиці України за період 2014–2018 рр. відсутні дані про інноваційну активність торговельних підприємств країни та її регіонів.

До негативного впливу на розвиток інтелектуального потенціалу слід віднести й тенденцію зменшення кількості організацій, які виконували наукові дослідження за аналізований період.

Також спостерігається і нерівномірне розміщення в Україні чисельності наукових організацій за регіонами, що не може позитивно впливати на формування інтелектуалізації національного господарства (рис 3).

Так, в Україні у 2017 р. найбільша кількість організацій, що виконували науково-технічні роботи, була сконцентрована у м. Києві (294 організацій), Харківській (149), Львівській (75); а найменше – у Житомирській (9), Волинській (9), Хмельницькій (8) та Закарпатській (8)

областях. У середньому на один регіон України припадає близько 38 наукових структур. Всього упродовж 2017 року наукові дослідження і розробки в Україні виконували 963 організації, причому 376 (39,0%) з яких відносилися до державного сектору економіки, 441 (45,8%) – підприємницького, 146 (15,2%) – вищої освіти.

Важливим ресурсним показником інтелектуального потенціалу країни вважається чисельність кадрів, зайнятих у науковій діяльності. Так, у 2014–2018 роки в Україні спостерігається тенденція до зниження кількості працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок (рис. 4). Зменшення кількості науковців відбувається через низький рівень заробітної плати, погіршення фінансово-економічного стану науки та несприятливі умови праці в Україні.

Ще декілька років тому для України був характерний процес «відпливу умів» – доктори і кандидати наук від'їжджали за кордон, а зараз спостерігається «відплив умів, що формується». Цей процес характеризується виїздом за кордон кращих студентів України, які пройшли конкурс, отримали грант на навчання за кордом та вже більшість з них своє професійне майбутнє не будуть будувати на рідній землі. Процес «відпливу умів, що формується» несе загрозу неспроможності для України відтворення та збагачення інтелектуального потенціалу країни.

За 5 років в Україні чисельність науковців, задіяних у наукових дослідженнях і розробках, зменшилася з 136,12 тис. осіб до 88,13 осіб у 2018 році, тобто чисельність науковців зменшилась аж на 35,26%. Порівняно з 2017 роком чисельність науковців, задіяних у наукових дослідженнях і розробках зменшилася на 6,5% (6,14 тис. осіб) у 2018 році. Найбільш різке зменшення чисельності науковців у 2018 році порівняно за 2014 роком відбулося саме серед

Таблиця 4

**Кількість промислових підприємств за напрямками проведених інновацій у 2015–2018 роках в Україні**

Рік	Усього промислових підприємств, од	У тому числі займалися інноваційною діяльністю		З них витрачали кошти на				
		Кількість, од	Питома вага від загальної кількості підприємств	внутрішні НДР	зовнішні НДР	придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	придбання інших зовнішніх знань	інші
2015	4767	824	17,29%	151	70	467	32	210
2016	4421	834	18,86%	232	103	590	74	368
2017	4699	759	16,15%	130	62	500	43	173
2018	4733	777	16,42%	218	66	320	40	138

Джерело: розроблено автором на основі [1]



Таблиця 5

**Кількість промислових підприємств та питома вага підприємств,  
що займаються інноваційною діяльністю, у 2018 році в областях України**

Області (міста)	Кількість промислових підприємств	Кількість інноваційно активних промислових підприємств	Питома вага від загальної кількості підприємств
<b>Україна</b>	<b>4733</b>	<b>777</b>	<b>16,42%</b>
Харківська	403	119	29,53%
Кіровоградська	100	26	26,00%
м. Київ	476	101	21,22%
Івано-Франківська	132	28	21,21%
Сумська	118	25	21,19%
Тернопільська	96	20	20,83%
Черкаська	155	29	18,71%
Київська	328	54	16,46%
Полтавська	194	30	15,46%
Запорізька	238	36	15,13%
Миколаївська	93	14	15,05%
Херсонська	93	14	15,05%
Чернівецька	61	9	14,75%
Дніпропетровська	487	71	14,58%
Вінницька	177	25	14,12%
Одеська	182	25	13,74%
Львівська	329	44	13,37%
Волинська	107	14	13,08%
Донецька	185	23	12,43%
Чернігівська	121	15	12,40%
Житомирська	166	19	11,45%
Закарпатська	125	12	9,60%
Хмельницька	155	11	7,10%
Луганська	74	5	6,76%
Рівненська	138	8	5,80%

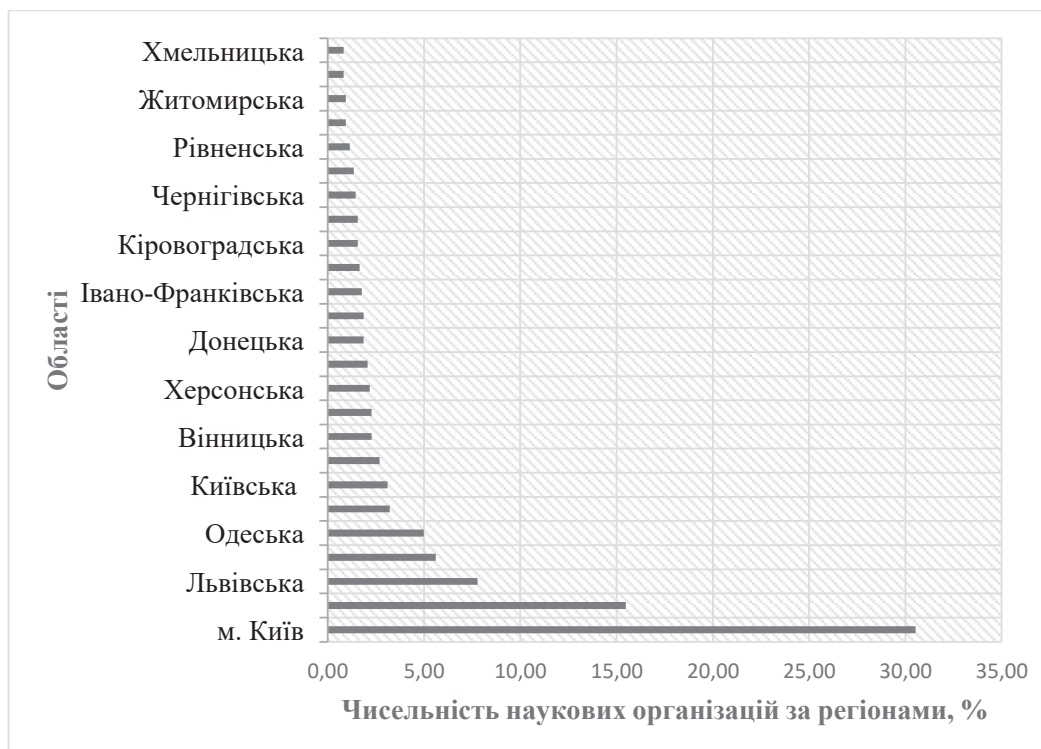
Джерело: розроблено автором на основі [1]

дослідників (таблиця 6). Їхня чисельність зменшилася на 43,18% і становила 57,63 тис. осіб у 2018 році. Серед виконавців НДР чисельність докторів наук та докторів філософії (кандидатів наук) у 2018 році становила 25,85 тис. осіб, що на 21,22 тис. осіб менше, ніж у 2014 році. Питома вага докторів наук та докторів філософії (кандидатів наук) від загальної чисельності науковців, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, у 2018 році становила 29,33%, порівняно з 2014 роком питома вага зменшилася на 5,25 в.п.

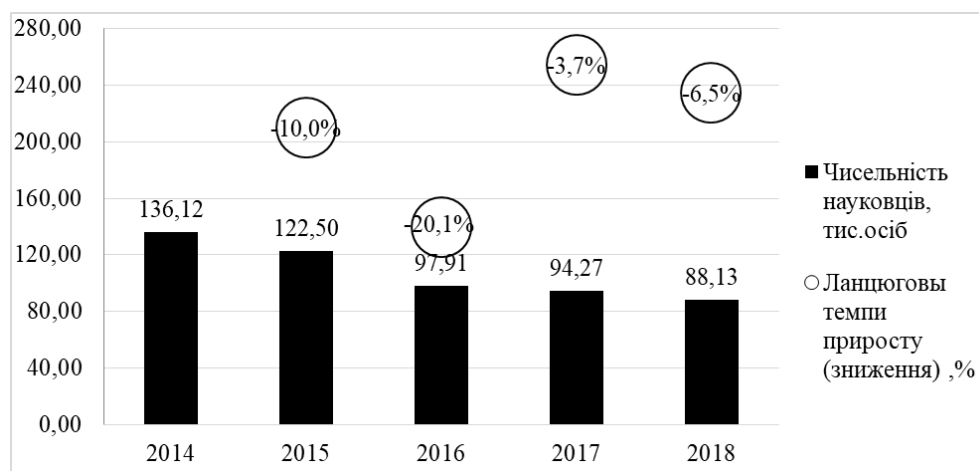
Слід відмітити, що у 2018 році частка працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, у загальній кількості зайнятого населення становила 0,51 %. За даними Євростату, наприклад у 2015 році найвищою ця частка була у Фінляндії (3,21%), Австрії (3,10%) та Швеції (2,97%); найнижчою – у Румунії (0,53%), Кіпрі (0,83%), Польщі (1,0%) та Болгарії (1,0%) [2].

Одним із головних чинників мотивації до зростання кількості науковців, а відповідно і розвитку інтелектуального потенціалу країни є високий та достойний рівень заробітної плати. Рівень середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників у сфері наукових досліджень та розробок у 2018 році нижчий ніж у сфері інформації та телекомунікацій, фінансовій та страховій діяльності, державного управління й оборони відповідно на 28,14%, 36,52% та 19,21% (табл. 7). Порівняно з 2014 роком середня заробітна плата у 2018 році в середньому зросла у 2,5 раза.

У середньому на рік за 2014 – 2018 роки середньомісячна заробітна плата в сфері наукових досліджень і розробок зростала на 24,67% (рис. 5). Найбільше зростання середньомісячної заробітної плати в цій сфері спостерігалось у 2017 році на 37% порівняно з минулим роком. Порівнюючи зростання загальної середньомісячної заробітної плати по країні та у сфері наукових



**Рис. 3. Чисельність організацій (у % до загальної кількості в Україні), які здійснювали наукові дослідження і розробки за регіонами у 2017 році**  
*Джерело: розроблено автором на основі [1]*



**Рис. 4. Динаміка чисельності науковців, задіяних у наукових дослідженнях і розробках, за 2014–2018 рр.**  
*Джерело: розроблено автором на основі [1]*

досліджень та розробок у 2014–2018 роки, можна зробити висновок що загальна середньомісячна заробітна плата в сфері наукових досліджень та розробок зростала на стільки відсотків, на скільки в середньому в усій країні. Тобто додаткових збільшень заробітної плати для науковців за цей аналізований період не спостерігалось.

Зростання середньої заробітної плати доречно буде порівняти зі зміною рівня споживчих цін в Україні. Рівень споживчих цін

зменшився з 123,9% у 2014 році до 109,8% у 2018 році. До 2018 року рівень інфляції становив більш ніж 10%, що свідчить про нестабільність на ринку, тобто населенню та підприємствам дуже ризиковано щось планувати на майбутнє. А отже, і вкладати гроші в інвестиційні проекти та наукові дослідження, розробки. З 2018 року ми спостерігаємо зменшення рівня інфляції до середнього рівня, але все ж він знаходиться на грані і є не досить стабільним. Сприятливий

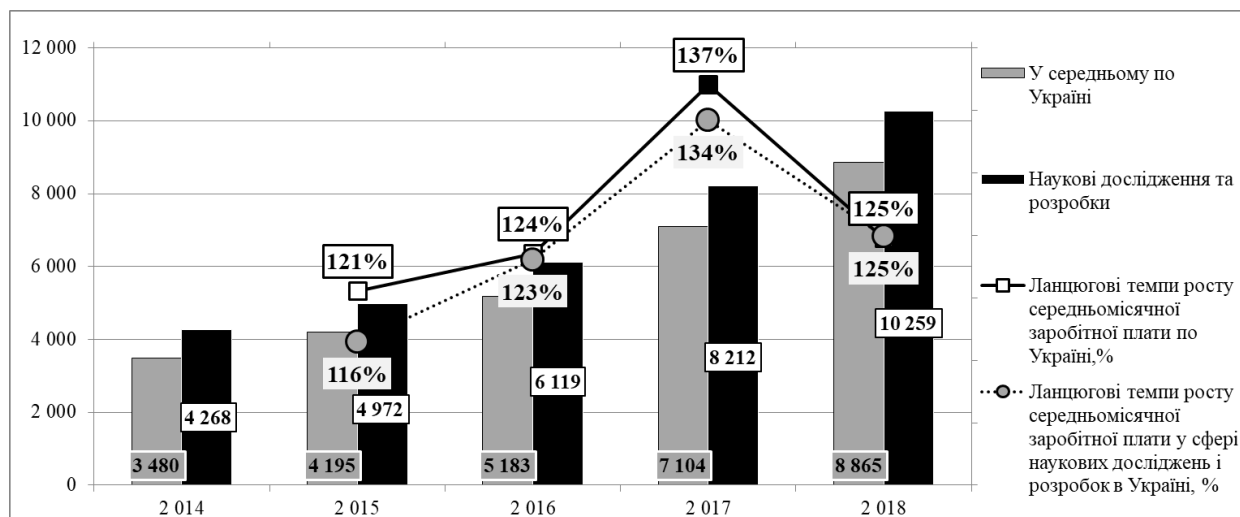


Рис. 5. Динаміка рівня середньомісячної заробітної плати в Україні та у сфері наукових досліджень та розробок у 2014–2018 роках

Джерело: розроблено автором на основі [1]

Таблиця 6

Динаміка чисельності працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, у 2014–2018 роках в Україні

Рік	Чисельність науковців, тис. осіб	у тому числі, тис. осіб			Чисельність докторів та кандидатів наук України	
		дослідники	техніки	допоміжний персонал	тис. осіб	Питома вага від загальної кількості науковців, %
2014	136,12	101,44	12,30	22,38	47,07	34,58%
2015	122,50	90,25	11,18	21,08	42,42	34,63%
2016	97,91	63,70	10,00	24,22	27,30	27,88%
2017	94,27	59,39	9,14	25,74	26,16	27,75%
2018	88,13	57,63	8,55	21,95	25,85	29,33%

Джерело: розроблено автором на основі [1]

Таблиця 7

Динаміка середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників за окремими видами економічної діяльності, грн

Види економічної діяльності	Роки					Темп зростання у 2018 до 2014 року
	2014	2015	2016	2017	2018	
У середньому по Україні	3480	4195	5183	7104	8865	2,55
Сільське господарство, лісове господарство, рибне господарство	2556	3309	4195	6057	7557	2,96
Промисловість	3988	4789	5902	7631	9633	2,42
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	3768	4653	5810	7 688	9860	2,62
Інформація та телекомунікації	5176	7111	9530	12018	14276	2,76
Фінансова та страхова діяльність	7020	8603	10227	12865	16161	2,30
Державне управління й оборона: обов'язкове соціальне страхування	3817	4381	5953	9372	12698	3,33
Наукові дослідження та розробки	4268	4972	6119	8212	10259	2,40

Джерело: розроблено автором на основі [1]

рівень споживчих цін для держави, населення та підприємств становить до 6% на рік, цей рівень показника дозволяє розвиватися економіці країни, підприємствам майже без ризиків вкладати гроші у розвиток та покращувати загальний рівень життя населення країни.

У результаті проведеного дослідження відзначено недостатній рівень фінансування наукових досліджень і розробок та зменшення інноваційної орієнтованості підприємств, що призводить до скорочення кількості науковців та зростання рівня безробіття у державі, зниження інтелектуального потенціалу країни.

**Висновки.** У процесі аналізу статистичних даних Державної служби статистики України

було виявлено негативну тенденцію розвитку інтелектуального потенціалу в Україні, а саме спостерігається загальна негативна динаміка щодо витрат на виконання наукових досліджень, їх фінансування, кількості інноваційних підприємств і наукових організацій, і таке зменшення в останні п'ять років стосується майже всіх регіонів. Також до негативних факторів впливу на тенденцію розвитку інтелектуального потенціалу країни можна віднести недостатнє зростання заробітної плати і низький рівень фінансування наукових досліджень та розробок, уповільнення темпів економічного розвитку та нестабільну політичну ситуацію в країні.

#### Список використаних джерел:

1. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 10.11.2019)
2. Дані Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/> (дата звернення 10.11.2019)

#### References:

1. Derzhavna sluzhba statystyky [State Statistics Service]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 10 November 2019)
2. Dani Eurostat [Eurostat data]. URL: <https://ec.europa.eu/> (Accessed 10 November 2019)

**Романчукевич В.В.**

докторант

ДВНЗ «Університет банківської справи»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9393-5590>**Romanchukevich Vitalii**

State University of Banking

## ВИМОГИ ДО ДЕРЖАВНОЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ ТА ЇЇ ТИПОЛОГІЯ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

## REQUIREMENTS FOR STATE FINANCIAL POLICY AND ITS TYPOLOGY IN THE CONTEXT OF ECONOMIC DEVELOPMENT

У статті запропоновано комплексне дослідження теоретико-методологічних засад формування вимог до державної фінансової політики (далі – ДФП) та розробка практичних рекомендацій щодо типології у контексті забезпечення економічного розвитку. Подано характеристику вимог до державної фінансової політики у контексті забезпечення економічного розвитку та класифікацію типів ДФП. Сформований поділ елементів, які формують сутність економічного розвитку. У статті зазначається, що на сучасному етапі розвитку світової спільноти організаційна будова системи управління фінансами постійно ускладнюється. Акцентовано увагу на тому, що у процесі формування ДФП стан економіки слід розглядати як, які визначають її цілі та завдання, тобто є передумовою для перегляду ДФП. Визначено, що для економічного розвитку характерним є поєднання кількох напрямів його виникнення та напрямів прояву у єдиний комплекс взаємопов'язаних елементів, що визначає його прямиї і опосередкований вплив на ідентифікацію вимог до ДФП.

**Ключові слова:** державна фінансова політика, економічний розвиток, фінансова система, національна економіка, управління фінансами, фінансові відносини.

В статье предложено комплексное исследование теоретико-методологических основ формирования требований к государственной финансовой политике (далее – ГФП) и разработка практических рекомендаций по типологии в контексте обеспечения экономического развития. Дана характеристика требований к государственной финансовой политике в контексте обеспечения экономического развития и классификацию типов ГФП. Сформировано разделение элементов, которые формируют сущность экономического развития. В статье отмечается, что на современном этапе развития мирового сообщества организационное строение системы управления финансами постоянно усложняется. Акцентируется внимание на том, что в процессе формирования ГФП состояние экономики следует рассматривать как, определяющее ее цели и задачи, то есть как предпосыл для просмотра ГФП. Определено, что для экономического развития характерно сочетание нескольких направлений его возникновения и направлений проявления в единый комплекс взаимосвязанных элементов, определяет его прямое и опосредованное влияние на идентификацию требований к ГФП.

**Ключевые слова:** государственная финансовая политика, экономическое развитие, финансовая система, национальная экономика, управление финансами, финансовые отношения.

The article proposes a comprehensive study of the theoretical and methodological foundations of the formation of requirements for state financial policy (in the following – SFP) and the development of practical recommendations on typology in the context of ensuring economic development. The characteristics of the requirements for state financial policy in the context of ensuring economic development and the classification of SFP types are given. Formed a separation of the elements that form the essence of economic development. The article notes that at the present stage of development of the world community, the organizational structure of the financial management system is constantly becoming more complicated. Attention is focused on the fact that in the process of the formation of the SFP, the state of the economy should be considered as determining its goals and objectives, that is, a prerequisite for viewing the SFP. It is argued that a correct understanding of what constitutes economic development is the basis for the formation of an effective SFP. Some issues of the state financial policy in the writings of famous domestic economists are investigated. The direct and indirect impact of economic development on the identification of SFP requirements is analyzed. Considering

the requirements of SFP in the context of economic development, it is advisable to consider in the context of three main complex requirements. The term "modernization" in a broad and narrow sense is explored. It is determined that the connection of the processes of modernization of the SFP with the achievement of certain characteristics of the state of the financial system in the future actualizes the need to study the SFP typology, depending on the tasks to be solved in society and the nature of the regulation of social relations. It is summarized that SFP is a type of financial policy that will apply at all levels of the modern architecture of the world financial system. It is determined that a combination of several directions of its occurrence and directions of manifestation into a single complex of interrelated elements is characteristic for economic development, determines its direct and indirect influence on the identification of requirements for SFP.

**Key words:** state financial policy, economic development, financial system, national economy, financial management, financial relations.

**Постановка проблеми.** Спільними елементом всіх підходів до розуміння поняття ДФП є беззаперечне визнання дослідниками її спрямування на досягнення економічного розвитку, ідентифікованого у певних кількісних і якісних характеристиках бажаного стану фінансової системи у майбутньому, тобто метастану фінансової системи національної економіки країни. Тому правильне розуміння того, що саме являє собою економічний розвиток є основою для формування дієвої ДФП.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Окремі питання сталого розвитку, його економічного забезпечення та державної фінансової політики розглянуто в працях відомих вітчизняних економістів, таких як В. Александрова, В. Гець, Ю. Зайцев, Б. Данилишин, В. Костицький, М. Крупка, С. Онишко, А. Чухно, В. Федоров, В. Опарін, І. Радіонова та інші.

Проблемам державної фінансової політики присвячено чимало праць відомих зарубіжних вчених, а саме Д. Кларка, Р. Лукаса, Б. Твісса, Дж.М. Кейнса, Й. Шумпетера та інших.

Постановка завдання. поглиблення теоретико-методологічних засад формування вимог до державної фінансової політики та розробка практичних рекомендації щодо типології у контексті забезпечення економічного розвитку.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** В сучасних умовах економічний розвиток слід розуміти якісну зміну способів використання засобів виробництва економічних благ (в тому числі за рахунок інновацій), що призводить до суттєвого покращення рівня економічного добробуту населення, водночас не приносячи шкоди навколишньому середовищу.

Елементи, які формують сутність економічного розвитку, на нашу думку, можуть бути поділені на:

– напрями виникнення (складові) економічного розвитку, тобто елементи у розрізі яких відбуваються якісні зміни в економіці, накопичення й поєднання яких призводить до економічного розвитку (збільшення запасів фізичного та людського капіталів[4], якісні зміни

продуктивних сил), які при формуванні ДФП закладаються в основу визначення її стратегічних і тактичних завдань;

– політика сталого розвитку, складовими якої виступають екологічна політика, грошово-кредитна політика [8] та економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, екологізації промислового виробництва [6,7];

– напрями прояву економічного розвитку, тобто очікуваний результат, зміни, виникнення яких свідчить про досягнення економічного розвитку (нарощення суспільного виробництва, покращення добробуту суспільства).

При цьому, як справедливо зазначає Т. Огаренко [1], економічний розвиток, який виявляється у збільшенні обсягів суспільного виробництва за рахунок удосконалення продуктивних сил і способу їх поєднання, є передумовою для розвитку економіки загалом.

У свою чергу, вважаємо необхідним акцентувати увагу на тому, що у процесі формування ДФП стан економіки слід розглядати як сукупність умов, які визначають її цілі та завдання, тобто є передумовою для перегляду ДФП. Таким чином, економічний розвиток має як прямий, так і опосередкований вплив на ідентифікацію вимог до ДФП. Так, з одного боку, такі вимоги є похідними від змісту складових економічного розвитку (опосередкований вплив), оскільки дієвість ДФП досягається лише за умови встановлення чітких зв'язків її елементів із елементами економічного розвитку, метастану фінансової системи з очікуваними характеристиками метастану національної економіки країни загалом. З іншого боку, зміст ДФП завжди базується на оцінках поточного стану розвитку економіки (прямий вплив).

У загальному вигляді описаний вище концепт подано на рис. 1.1.

На нашу думку, вимоги до ДФП у контексті забезпечення економічного розвитку доцільно розглядати у розрізі трьох основних комплексних вимог:

– обмеженої економічності і збалансованості (передбачає, що ДФП завжди має формуватися на засадах раціонального поєднання і збалансованості соціальної доцільності і економічної ефективності, тобто з урахуванням меж економічності, які визначаються обмеженістю природних ресурсів, станом навколишнього природного середовища і потребою збереження природного потенціалу для майбутніх поколінь;

– інноваційність (визначення пріоритетів ДФП завжди пов'язане із пошуком оптимальних шляхів фінансування інновацій, насамперед, технологій з покращення процесу переробки ресурсів);

– модернізація (тобто скерованість на постійне впровадження у фінансових відносинах ознак сучасності, фінансування прогресивних трансформацій у суспільстві згідно з прийнятою шкалою змін відповідно до динамічно змінюваних умов життєдіяльності суспільства та визначених характеристик метастану фінансової системи).

Слід зауважити що термін «модернізація», який походить від англійського «modernization», тобто «осучаснення» та застосовується для опису різнопланових одночасних змін, будь-яких динамічних, свідомо регульованих та якісних покращань у різних сферах соціуму, відносно ДФП може використовуватися у двох контекстах:



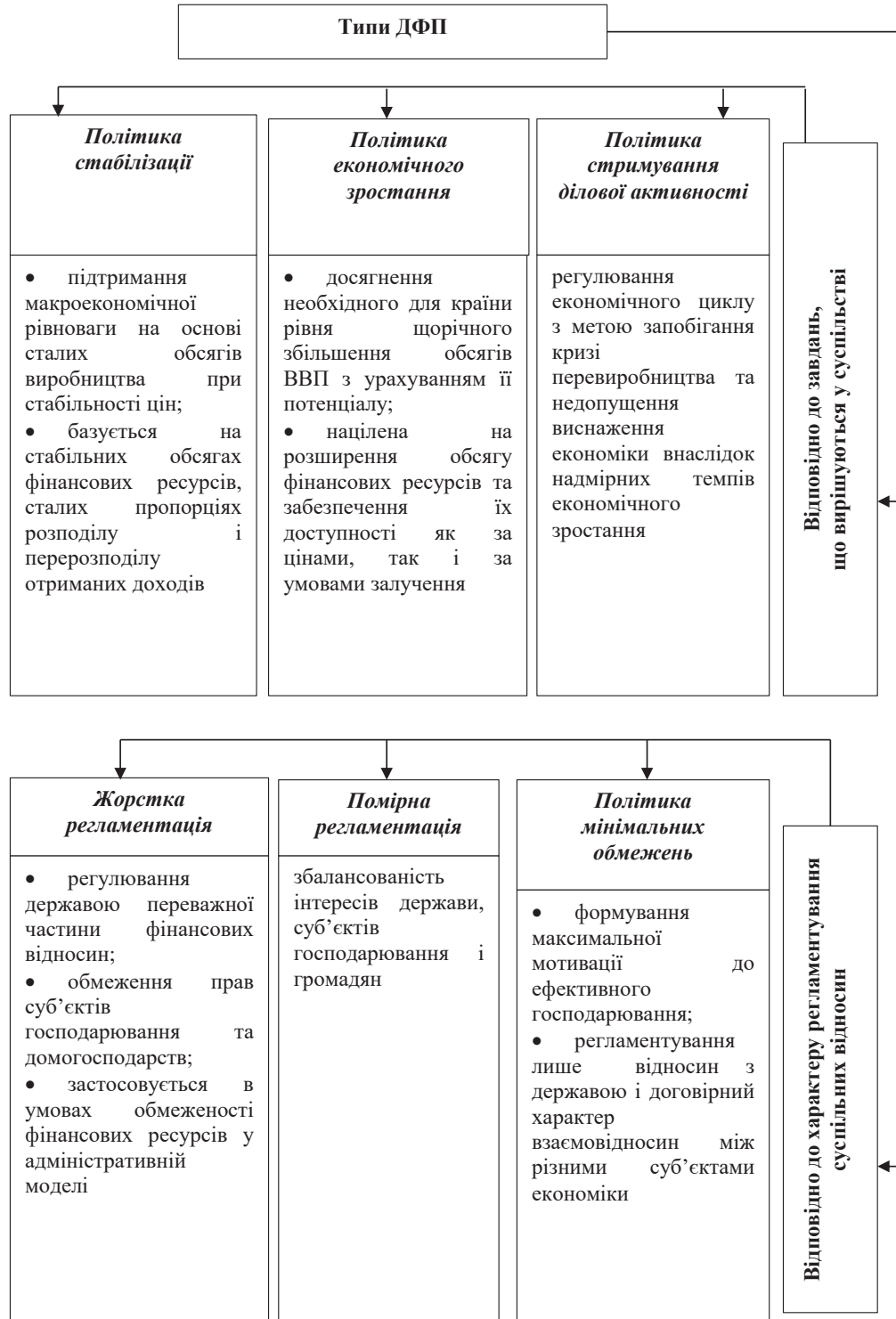
**Рис. 1. Вимоги до державної фінансової політики у контексті забезпечення економічного розвитку**

Джерело: розроблено автором

– у широкому значенні, під модернізацією ДФП слід розуміти динамічні процеси цілеспрямованого свідомо регульованого якісного покращення фінансової системи країни на основі прогресивних трансформацій, які відповідають потребам сучасності й визначеним характеристикам її очікуваного метастану (стану у майбутньому);

– у вузькому значенні – як описану вище вимогу до ДФП у контексті забезпечення економічного розвитку.

Зв'язок процесів модернізації ДФП із досягненням певних характеристик стану фінансової системи у майбутньому актуалізує потребу дослідження типології ДФП залежно від завдань, що вирішуються в суспільстві та



**Рис. 2. Класифікація типів ДФП**

Джерело: розроблено автором



характеру регламентування суспільних відносин (рис. 1.2).

Основою для поділу ДФП відповідно до завдань, що вирішуються в суспільстві, є класифікація, запропонована С. Фішером, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензі [2], яка передбачає диференціацію фінансової політики на такі види, як політики стабілізації, економічного зростання і обмеженого обсягу ділової активності.

З іншого боку, тип фінансової політики, як зазначає В. Опарін [3], визначається характером регламентування фінансових відносин у суспільстві, яке може здійснюватись державою в законодавчій (розроблення та прийняття нормативно-правових актів, що створюють основу для здійснення фінансової діяльності) та адміністративній (надання прав регулювання фінансових відносин органам державного управління) формах. За ознакою характеру регламентування суспільних відносин ДФП поділяється на три типи: жорстка регламентація, помірна регламентація, політика мінімальних обмежень.

Нам вбачається, що на сучасному етапі розвитку світової спільноти організаційна будова системи управління фінансами постійно ускладнюється, що виявляється у формуванні нової ієрархії зв'язків між її елементами. За таких умов, на нашу думку, доцільно розрізнити в процесі реалізації фінансової політики рівні, що відповідають сучасній архітектурі світової фінансової системи – мікро- (рівень окремих суб'єктів господарювання), мезо- (рівень економічних груп суб'єктів господарювання, утворених за певною ознакою в середині країни (територіальною, галузевою тощо), макро- (на рівні національної економіки), мега- (міжнародний рівень). Це рівні також слід розглядати з позиції їх ролі у процесі реалізації ДФП. За цією ознакою можна говорити про взаємодію між зазна-

ченими вище рівнями і їх поділ на рівні сприйняття впливу (всі із означених вище рівнів) та рівні реалізації ДФП (макро-, мезо- й мега).

**Висновки з проведеного дослідження.** Таким чином, підсумовуючи все вищесказане, можна зробити висновок, що ДФП є різновидом фінансової політики, що провадиться на всіх рівнях сучасної архітектури світової фінансової системи, хоча безпосередньо реалізується на трьох з них – мезо-, макро- і мега- рівнях. Сучасне розуміння поняття ДФП базується на ідентифікації його змісту як сукупності різноманітних заходів, що спрямовані на оптимальне формування, розподіл та використання фінансових ресурсів з метою досягнення економічного розвитку, ідентифікованого у певних кількісних і якісних характеристиках бажаного стану фінансової системи у майбутньому (метастану фінансової системи національної економіки країни).

При цьому в сучасних умовах економічний розвиток слід розуміти як зміну способів використання засобів виробництва економічних благ (в тому числі за рахунок інновацій), що призводить до суттєвого покращення рівня економічного добробуту населення, водночас не приносячи шкоди навколишньому середовищу. Для економічного розвитку характерним є поєднання кількох напрямів його виникнення (закладаються в основу визначення комплексу завдань ДФП) та напрямів прояву (визначають досягнення цілей ДФП) у єдиний комплекс взаємопов'язаних елементів, що визначає його прямий і опосередкований вплив на ідентифікацію вимог до ДФП. Слід виділяти три основні комплексні вимоги до ДФП у контексті забезпечення економічного розвитку – обмежена економічність і збалансованість, інноваційність, модернізація.

#### Список використаних джерел:

1. Огаренко Т. Ю. Категорії «економічний розвиток» і розвиток економіки: суть та співвідношення. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 4. С. 265 – 270.
2. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика. 2 англ. изд. М. : Дело ЛТД, 1995. 864 с., с. 512-513.
3. Опарін В. М. Засади структурно-орієнтованої фінансової політики держави в перехідній економіці. URL: <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/5556/1/271%20-%20279.pdf>. (дата звернення: 15.04.2020).
4. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку – Національна академія наук України, ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України". Віддруковано у ВПЦ „Експрес”, 2009. – 864 с.
5. Данилишин Б.М., *Екологічна складова політики сталого розвитку: монографія*. БМ Данилишин. Юго-Восток, 2008. 89, 2008.
6. Данилишин Б.М., Костицький В.В. Сталий розвиток України: реалії і проблеми на зламі століть / [В. В. Костицький та ін.] // Малий і середній бізнес. – 1999. – № 5-6.
7. Костицький В. В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні) / В. В. Костицький ; Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи. – К. : УСП МСБ "Eusmeu", 2003. – 772 с. – (Серія "Екологічна бібліотечка" ; № 5) (Бібліотечка журналу "Малий та середній бізнес").
8. Романчукевич В. В. Теоретичні проблеми грошово-кредитної політики України в умовах глобалізації економіки/ Романчукевич В.В.// Київ: Видавничий дім «АртЕк». 2018. – 118 с.

**References:**

1. Ogarenko T.Y. (2013) Kategoriji «ekonomichnyj rozvytok» i rozvytok ekonomiky: sutj ta spivvidnos-hennja. [Categories "economic development" and economic development: essence and correlation. Sustainable economic development]. № 4. P. 265 – 270.
2. Fisher S., Dornbush R., Shmalenzi R. (1995) Ekonomika [Economics] P.864, P. 512-513.
3. Oparin V.M. Zasady strukturno-orijentovanoji finansovoji polityky derzhavy v perekhidnij ekonomici [Fundamentals of the structure-oriented financial policy of the state in transition economy.] Available at: <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/5556/1/271%20-%20279.pdf>. (accessed: 04/15/2020).
4. Geyets V.M. Society, State, Economics: Phenomenology of Interaction and Development – National Academy of Sciences of Ukraine, SI "Institute of Economics and Forecasting NAS of Ukraine". Printed at the Express Center, 2009. – 864 p.
5. Danylyshyn BM, Ecological component of sustainable development policy: monograph. BM Danil-ishin. Southeast, 2008. 89, 2008.
6. Danylyshyn B.M., Kostytsky V.V. Sustainable development of Ukraine: realities and problems at the turn of the century / [V. V. Kostytsky, etc.] // Small and medium business. – 1999. – № 5-6. dium Business”).
7. V.V. Kostytsky. Transition ecology: law, state, economy (economic and legal mechanism of environ-mental protection in Ukraine) / VV Kostytsky; Institute for Legislative Predictions and Legal Exper-tise. – K.: SMB Eusmeu SME, 2003. – 772 p. – (Series “Ecological Library”; # 5).
8. Romanchukevich V.V. Theoretical problems of monetary policy of Ukraine in the conditions of glo-balization of the economy / Romanchukevich VV // Kiev: ArtEk Publishing House. 2018. – 118 p.

**НОТАТКИ**

Наукове видання

**ПРОБЛЕМИ  
СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ  
В ЕКОНОМІЦІ**

**Збірник наукових праць**

**Випуск 6(74)**

**Частина 1**

Технічне редагування *А. А. Радченко*

Опубліковано в авторській редакції

Формат 60x84/8. Гарнітура ZurichCyrillic BT.  
Папір офсет. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 17,07. Ум. друк. арк. 20,93.  
Замов. № 0120/18. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»  
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а  
Телефони: +38 (0552) 39 95 80, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08  
E-mail: [mailbox@helvetica.com.ua](mailto:mailbox@helvetica.com.ua)  
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи  
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.